ФРАНЦЫСК СКАРЫНА

БІВЛИЯ РУСКА

выложена докторомъ
францискомъ скориною
изславнаго града по
лоцька, богу кочти и
людемъ посполитымъ
кдоброму научению

АКАДЭМІЯ НАВУК БЕЛАРУСКАЙ ССР
ОРДЭНА ДРУЖБЫ НАРОДАЎ
ІНСТЫТУТ ЛІТАРАТУРЫ ІМЯ ЯНКІ КУПАЛЫ

ФРАНЦЫСК СКАРЫНА

ТВОРЫ

Прадмовы, сказанні, пасляслоўі, акафісты, пасхалія

МІНСК «НАВУКА І ТЭХНІКА» 1990

ББК 83.3 Бел
С 42

Представляет собой наиболее полное издание произведений Ф. Скорины. В него включены все известные предисловия и послесловия первопечатника к его книгам, образцы книжной поэзии, акафисты с акростихами Ф. Скорины, а также недавно обнаруженный текст пасхалии с календарем, помещенный в «Малой подорожной книжке» (1522). Дается обширный научно-популярный комментарий.

Рассчитана на славистов, обществоведов и всех интересующихся творческим наследием Ф. Скорины.

Уступны артыкул, падрыхтоўка тэкстаў,
каментарыі, слоўнік А. Ф. Коршунава,
паказальнікі А. Ф. Коршунава, В. А. Чамярыцкага

Рэдактар
канд. філал. навук В. А. Чамярыцкі

Рэцэнзенты:
д-р філал. навук М. М. Арочка,
д-р гіст. навук Я. Л. Неміроўскі,
канд. філал. навук Л. Л. Кароткая

Скарына Ф.

С 42 Творы: Прадмовы, сказанні, пасляслоўі, акафісты, пасхалія / Уступ. арт., падрыхт. тэкстаў, камент., слоўнік А. Ф. Коршунава, паказальнікі А. Ф. Коршунава, В. А. Чамярыцкага.— Мн.: Навука і тэхніка, 1990.— 207 с.: іл.

ISBN 5-343-00151-3.

Скорина Ф. Сочинения: Предисловия, сказания, послесловия, акафисты, пасхалия.

Уяўляе сабой найбольш поўнае выданне твораў Ф. Скарыны. У яго ўключаны ўсе вядомыя прадмовы і пасляслоўі першадрукара да яго кніг, узоры кніжнай паэзіі, акафісты з акравершамі Ф. Скарыны, а таксама нядаўна знойдзены тэкст пасхаліі з календаром, змешчаны ў «Малой падарожнай кніжцы» (1522). Падаецца шырокі навукова-папулярны каментарый.

Разлічана на славістаў, грамадазнаўцаў і ўсіх, хто цікавіцца творчай спадчынай Ф. Скарыны.

С $\frac{4603020102-004}{М 316(03)-90}$ 140—89

ББК 83.3 Бел

ISBN 5-343-00151-3

ТВОРЧАЯ СПАДЧЫНА ФРАНЦЫСКА СКАРЫНЫ

Даниилу седѧщему со львы принесе Авакум обѣдъ

Книги светого пророка божиѧ Даниила починаютьсѧ. Зуполне выложены на рускии ѧзыкъ доктором Франъциском Скориною из славнаго града Полоцька. Напредъ богу кчти, и людем посполитым к наукє.

Імя Францыска Скарыны, выдатнага дзеяча беларускай культуры XVI ст., добра вядома не толькі ў нашай краіне, але і далёка за яе межамі. Яно стаіць у радзе славутых гістарычных імён сусветнага значэння і з'яўляецца нацыянальнай гордасцю беларускага народа. Чалавек шматграннага таленту, вучоны-энцыклапедыст і гуманіст-асветнік, высокаадукаваны доктар свабодных навук і медыцыны, ён пакінуў яркі след у гісторыі нацыянальнай культуры ўсходнеславянскіх народаў, упершыню далучыў іх да кнігадрукавання.

Руплівы і дбайны працаўнік на ніве роднай культуры, Францыск Скарына паказаў сябе сапраўдным наватарам усходнеславянскай кнігі, стаў заснавальнікам новага гуманістычнага падыходу да Бібліі, якую адрасаваў «людзям простым, паспалітым». Ён быў таксама выдатным філолагам і перакладчыкам, літаратарам-публіцыстам, пачынальнікам новых, малавядомых яшчэ на землях усходніх славян з'яў і відаў літаратурнай творчасці.

Скарына пакінуў для нашчадкаў значную і важкую спадчыну, якая ўключае ў сябе 22 прадмовы і 25 сказанняў да выдадзеных ім на працягу 1517—1525 гг. кніг Бібліі, тры вершы, два гімны, пасхалію з «Малой падарожнай кніжкі» 1522 г. і больш за 60 пасляслоўяў да асобных яго выданняў. Гэта спадчына — цікавая і яркая старонка ў гісторыі беларускай культуры XVI ст. У арыгінальных творах Францыск Скарына выявіў свае грамадска-палітычныя, філасофскія, прававыя, этычныя, эстэтычныя і асветніцкія погляды пісьменніка-гуманіста і патрыёта, якія ён прапагандаваў і нёс у народныя масы. Яго спадчына каштоўна яшчэ і тым, што дапамагае ўявіць жывы вобраз гэтага выключнага дзеяча беларускай культуры, які з пачуццём высокай асабістай годнасці і гонару нязменна адзначаў, што кожная выпушчаная ім у свет кніга «совершена ест повелением, працею и выкладом ученого мужа в лекарских науках доктора Франциска, Скоринина сына из славного града Полоцка».

Варта падкрэсліць, што рашаючым зыходным момантам, які прадвызначыў далейшы жыццёвы шлях юнака Францыска Скарыны, а потым і вывеў яго на арэну сусветнай вядомасці, з'явіўся яго прыезд у самым пачатку XVI ст. на вучобу ў Кракаўскі універсітэт. Тут у сталічным польскім горадзе, цэнтры польскай культуры, Скарына не толькі атрымаў вышэйшую адукацыю, але і пазнаёміўся з еўрапейскай друкаванай кнігай і тут,

відаць, у яго зарадзілася і пачало выспяваць імкненне прысвяціць сябе высакароднай справе распаўсюджання такой кнігі сярод суайчыннікаў. Але каб ажыццявіць сваю запаветную мару, яму спатрэбілася яшчэ дзесяць падрыхтоўчых гадоў, пакуль ён прыступіў у чэшскай Празе да выдання Бібліі.

У Празе, сталіцы Чэшскага каралеўства, якая, відаць, невыпадкова прывабіла да сябе Францыска Скарыну, ён апынуўся дзесьці ў 1516 г. Тут, карыстаючыся геаграфічнай блізкасцю да Вялікага княства Літоўскага і да такіх вядомых цэнтраў еўрапейскага кнігадруку, як Нюрнберг, Аўгсбург і Венецыя, а таксама маральнай і матэрыяльнай падтрымкай суайчыннікаў, яму ўдалося ў адной з мясцовых друкарань наладзіць выпуск першых усходнеславянскіх друкаваных кніг.

Наколькі плённым быў пражскі перыяд дзейнасці Скарыны, пераканаўча сведчыць той факт, што за два з палавінай гады ён выпусціў 23 кнігі амаль у 2400 старонак. У парадку храналагічнай паслядоўнасці выхаду гэта былі наступныя кнігі: 6 жніўня 1517 г. Псалтыр (284 с.), 10 верасня «Іоў» (102 с.), 6 кастрычніка «Прытчы прамудрага Саламона» (96 с.), 5 снежня «Ісус Сірахаў» (162 с.), 2 студзеня 1518 г. «Эклезіяст» (36 с.), 9 студзеня «Песня песняў» (24 с.), 19 студзеня «Прамудрасць божая» (64 с.), 10 жніўня чатыры кнігі «Царстваў» (484 с.), у апошніх Скарына захаваў агульную пагінацыю, нягледзячы на тое што кожная з гэтых чатырох кніг Бібліі мае асобны тытульны ліст. Апошнім выданнем 1518 г. была надрукаваная 20 снежня кніга «Ісус Навін» (96 с.).

Найбольш плённым як па колькасці выданняў, так і па колькасці друкаваных старонак быў 1519 г., калі Скарына выдаў у Празе 11 кніг Бібліі, агульным памерам у 1052 старонкі. У ліку выданняў гэтага года толькі кніга «Юдзіф» (52 с.) мае дакладную дату выхаду з друку 9 лютага 1519 г. ды кніга «Суддзі» (96 с.) пазначана 15 снежнем. Астатнія 9 выпускаў 1519 года былі: «Быццё» (192 с.), «Другі закон» (132 с.), «Данііл-прарок» (80 с.), «Эсфір» (52 с.), «Руф» (16 с.) і «Плач Ераміі» (24 с.). Кнігі ж «Выхад» (152 с.), «Левіт» (108 с.) і «Лічбы» (148 с.) выйшлі з друку без указання чысла і года іх выдання.

Выдаючы паасобнымі выпускамі кнігі Старога запавету, Францыск Скарына аздабляў іх тытульнымі лістамі, упрыгожанымі тэматычнымі ілюстрацыйнымі гравюрамі, перад тэкстам змяшчаў мастацкія застаўкі, дзе-нідзе віньеткі, а сам тэкст кнігі суправаджаў загалоўнымі літарамі-ініцыяламі, якімі пачынаўся кожны новы раздзел або параграф біблейскага твора. Разам з тым кожны з выпускаў названых кніг Бібліі мае прадмову або сказанне Скарыны і даволі трафарэтнае сціслае пасляслоўе, у якім называецца імя перакладчыка-выдаўца, а таксама змяшчаецца важная інфармацыя пра месца і час выхаду той ці іншай кнігі.

Паколькі асвятленне гэтага цікавага як па характару, так і

па зместу пытання мастацкай культуры выданняў Францыска Скарыны ўжо грунтоўна разгледжана ў навукова-даследчых працах[1], нам у дадзеным выпадку няма неабходнасці падрабязна спыняцца на аналізе гэтага аспекту яго культурна-выдавецкай дзейнасці. Зазначым толькі, што Скарына быў адным з першых высокаадукаваных і таленавітых кнігавыдаўцоў, хто пазнаёміў славян з высокай тэхнікай друкарскага станка. Яго выданні мелі вялікае значэнне для далейшага разгортвання і ўдасканальвання друкарскай справы не толькі ў Беларусі, але і ў Расіі, на Украіне, у Літве і іншых краінах.

Пражскі перыяд кнігавыдавецкай дзейнасці Францыска Скарыны быў надзвычай напружаным і плённым. За якіх-небудзь 30 месяцаў сваёй працы ён здолеў падрыхтаваць і «оттиснути» 23 кнігі Бібліі, што было сапраўдным подзвігам першадрукара. Аднак ёсць падставы сцвярджаць, што названая лічба выдадзеных ім у Празе кніг даволі прыблізная, не канчатковая. Як сведчыць тэкст яго прадмовы да ўсёй Бібліі, Скарына звяртаў увагу чытача і на такія важныя і карысныя творы старазапаветнага зводу Бібліі, як 2 кнігі «Параліпаменона», 2 кнігі «Ездры», 2 кнігі «Макавеяў», кнігі «Неямія», «Товіт» і некаторыя іншыя, якія ён падрыхтаваў, а магчыма, і выдаў, але яны не дайшлі да нашых дзён. Асаблівую ўвагу ён звяртаў на кніжку «Товіт» і высока цаніў яе за тое, што яна «науку отцем, яко имають учити сыны своя, кажеть». Інакш навошта яму было б адсылаць свайго чытача да тых кніг Бібліі Старога запавету, якіх ён сам не выдаў ці не збіраўся выдаць. У прадмове ж да кнігі «Плач Ераміі» Скарына прама сцвярджаў, што ён не толькі падрыхтаваў, але і выдаў кнігу «Прароцтваў Ераміі»: «Сей божий пророк был ест родом с местечка именем Анафотита, еже ест недалеко от Ерусалима, от племени жреческага. О том ширей написал есми во предословии своем на книги пророчества его». Аднак кніга «Прароцтвы Ераміі» да нашага часу ў выданнях Скарыны нідзе не захавалася.

Напэўна, дзесьці ў пачатку 1520 г. Скарына па невядомых нам прычынах пакідае Прагу і перасяляецца ў Вільню. Тут у сталічным горадзе Вялікага княства Літоўскага, які быў тады цэнтрам палітычнага і культурнага жыцця літоўскага і беларускага народаў, ён прадоўжыў сваю кнігавыдавецкую культурна-асветніцкую дзейнасць. У доме мясцовага бургамістра Якуба Бабіча ён арганізаваў першую айчынную ўсходнеславянскую друкарню і ў другой палавіне 1522 г. выдаў першую на тэрыторыі сучаснага Савецкага Саюза друкаваную «Малую падарожную кніжку», якая ўключала ў сябе Псалтыр, «Часа-

[1] Владимиров П. В. Доктор Франциск Скорина: Его переводы, печатные издания и язык. Спб., 1888; Шчакаціхін М. Гравюры і кніжныя аздобы ў выданнях Францішка Скарыны // Чатырохсотлецце беларускага друку (1525—1925). Мн., 1926. С. 180—227; Шматаў В. Ф. Беларуская кніжная гравюра XVI—XVIII стагоддзяў. Мн., 1984.

словец», акафісты, каноны, «Шасцідневец», «Святцы кароткія» і «Пасхалію». Усе гэтыя часткі ён таксама друкаваў паасобнымі выпускамі ў 12-ю долю друкарскага аркуша, з незалежнай пагінацыяй, а ў некаторых выпадках і са сваімі тытульнымі лістамі. Так, у прыватнасці, кожны з 8-мі пададзеных ім акафістаў мае свой тытульны ліст, якіх няма ў канонах. Пагінацыя ў акафістах падаецца ў ніжніх правых вуглах, а ў канонах яна размешчана ў верхніх правых вуглах. Вось чаму, прымаючы пад увагу гэтыя і некаторыя іншыя акалічнасці, меў, на нашу думку, рацыю Я. Л. Неміроўскі, калі пісаў, што было б больш правільным лічыць часткі «Малой падарожнай кніжкі» асобнымі выданнямі, як і выпускі кніг Бібліі, выпушчанай Скарынам у Празе ў 1517—1519 гг.»[2] А такіх незалежных частак у «Малой падарожнай кніжцы» налічваецца 21.

Віленскі перыяд кнігавыдавецкай дзейнасці першадрукара быў таксама надзвычай кароткім. Ён завяршыўся выданнем у сакавіку 1525 г. другой кнігі, якая складалася з чатырох самастойных частак: «Дзяянняў апостальскіх», 7 саборных апостальскіх пасланняў (тры з іх прыпісваюцца Пятру, тры — Іаану і адно — Іудзе), 14 пасланняў апостала Паўла, а таксама «Саборніка», аб'яднаных агульным загалоўкам «Деания и посълания апостольская» і выдадзеных фарматам у 8-ю долю аркуша. Агульная колькасць выйшаўшых у Вільні двух зборнікаў склала больш за 1600 старонак.

У параўнанні з пражскімі выданнямі кніг Бібліі віленскія кніжкі Францыска Скарыны хоць і вылучаюцца высокім паліграфічным узроўнем, багаццем віньетак і нават шырокім выкарыстаннем чырвонай фарбы, аднак значна бяднейшыя ў мастацкім аздабленні тытульных лістоў, выкарыстанні гравюрных заставак і тытульных тэматычных ілюстрацый. За выключэннем Псалтыра 1522 г. і Апостала 1525 г., Скарына больш не пісаў прадмоў да ўсіх іншых выпускаў віленскіх выданняў, а забяспечваў іх т. зв. сказаннямі, якія насілі пераважна апісальны характар і, па сутнасці, уяўлялі сабою сціслыя анатацыі да таго або іншага твора.

Выхадам Апостала спынілася ў 1525 г. кнігавыдавецкая дзейнасць Францыска Скарыны, хоць спадзяванні на аднаўленне яе не пакідалі яго яшчэ пэўны час, пра што сведчаць некаторыя факты яго біяграфіі. Нам невядома, якімі меркаваннямі кіраваўся першадрукар, калі ў хуткім часе ў тым жа 1525 г. ён ажыццявіў сваю паездку ў Вітэнберг, які ў тыя часы з'яўляўся цэнтрам нямецкай Рэфармацыі, і сустракаўся з Марцінам Лютэрам і яго аднадумцам і спадарожнікам Меланхтонам. Але пэўна гутарка з асновапаложнікам нямецкага пратэстантызму

[2] Немировский Е. Л. Славянские инкунабулы и палеотипы кирилловского шрифта в книгохранилищах Советского Союза // Сов. славяноведение. № 1. 1968. С. 19.

ў чымсьці не задаволіла Скарыну і яны не знайшлі агульнай мовы.

Пасля сустрэчы з Марцінам Лютэрам, як сведчыць афіцыйнае паведамленне польскага караля Жыгімонта II Аўгуста ад 1552 г., напэўна, па ініцыятыве Скарыны і не без садзейнічання і падтрымкі яго прыхільнікаў і аднадумцаў была зроблена спроба ўвайсці ў кантакт з вялікім князем маскоўскім Васілём Іванавічам з мэтай арганізаваць і наладзіць у Маскве выданне неабходных кніг для брацкага рускага народа. Але спроба гэта пацярпела крах, бо прывезеныя ў Маскву друкаваныя Скарынавы кнігі Бібліі былі «па загаду маскоўскага князя публічна спалены» [3]. Няўдала таксама, хоць і па іншых прычынах, скончылася паездка беларускага гуманіста ў Кёнігсберг. Не атрымаўшы належнай падтрымкі для працягу сваёй кнігавыдавецкай і іншай культурна-асветніцкай дзейнасці, беларускі гуманіст вымушаны быў пакінуць родную зямлю і завяршаць свой жыццёвы шлях у Чэхіі, якая стала для яго другой радзімай.

Для асвятлення выключнай для свайго часу асобы, плённай, хоць і кароткачасовай, але змястоўнай і шматграннай дзейнасці Францыска Скарыны і яго поглядаў выключнае значэнне маюць кнігі і арыгінальная літаратурна-публіцыстычная спадчына беларускага гуманіста. Яны пераканаўча сведчаць пра выразна гуманістычна-асветніцкую скіраванасць творчых інтарэсаў нашага першадрукара, пра яго імкненне паставіць свае веды на службу свайму народу, каб узняць культурны ўзровень «людзей простых, паспалітых». Гэтай высакароднай мэце павінна была служыць друкаваная кніга, у першую чаргу Біблія, якую ён разглядаў як надзвычай багатую крыніцу ведаў, важны сродак навучання сямі свабодным навукам і маральнага самаўдасканалення чалавека.

Скарына шырока абапіраўся ў сваёй дзейнасці на багаты інтэлектуальны і этычны вопыт мінулага, на ідэйна-мастацкую спадчыну папярэдніх эпох, але падыходзіў да іх не дагматычна. Ён творча выкарыстоўваў традыцыі, імкнуўся прыстасаваць іх для вырашэння важных культурна-гістарычных задач свайго часу, дзеля падрыхтоўкі сваіх суайчыннікаў да павароту к новаму, гуманістычнаму мышленню.

У літаратурнай творчасці Скарыны раскрыліся не толькі яго рознабаковыя веды, але і яркі талент пісьменніка-публіцыста, выдатнага мастака слова. Пра гэта пераканаўча сведчаць яго прадмовы да Псалтыра, да кніг «Іоў», «Ісус Сірахаў», «Ісус Навін», «Прамудрасці цара Саламона», «Прытчы Саламона» і інш. Свае публіцыстычныя творы беларускі гуманіст перасыпаў філасофскімі афарызмамі, трапнымі параўнаннямі, іншымі мас-

---

[3] Владимировас Л. Франциск Скорина — первопечатник вильнюсский. Вильнюс, 1975. С. 60.

тацкімі сродкамі моўнай выразнасці, пачэрпнутымі з літаратурных і фальклорных крыніц.

Высока цаніў ён такі папулярны жанр сярэдневяковай дыдактычнай прозы, як прытчы, якія «всегда иную мудрость и науку знаменують, а иначей ся разумеють, нежели молвены бывають, и болши в собѣ сокритых таин замыкають, нежели ся пишуть». А паколькі ў «притчах сокрита мудрость, якобы моць в драгом камени, и яко злато в земли, и ядро у ворехе», то іх чытанне прынясе карысць «всякому человеку, мудрому и безумному, богатому и вбогому, младому и старому», а больш за ўсё тым, якія «хотять имети добрые обычае и познати мудрость и науку».

Кніга — магутны сродак адукацыі чалавека, яна пашырае яго духоўныя далягляды, узбагачае ведамі і паглыбляе розум, садзейнічае росту яго культурнага ўзроўню, робіць больш дасканалым і мудрым, дапамагае лепш разабрацца ў тых або іншых жыццёвых праблемах — вось тая галоўная думка, якая пранізвае ўсе прадмовы Скарыны. Кожнаму чалавеку, казаў ён, трэба чытаць кнігі, бо ў іх схавана мудрасць стагоддзяў, а «без мудрости и без добрых обычаев не ест мощно почтиве жити людем посполитым на земли».

У прапагандзе біблейскіх кніг Скарынам кіравала не тэалагічнае меркаванне царкоўнага прапаведніка, а інтарэсы высокаадукаванага свецкага чалавека, які добра ведаў цану і практычную карысць кожнай кнігі. Ён зыходзіў з таго, што Біблія ў сваім поўным зводзе — гэта не толькі кодэкс хрысціянскага веравызначэння і маралі, але разам з тым і крыніца зямной, народнай мудрасці і канкрэтных ведаў па геаграфіі, этнаграфіі, гісторыі, філасофіі, заканадаўству розных народаў, і таму патрэбна чалавеку ў паўсядзённым жыцці.

Закранаючы пытанне аб часе ўзнікнення той або іншай кнігі Бібліі, Скарына лічыў неабходным адзначыць, дзе, калі, кім і па чыім непасрэдным даручэнні яна пісалася. Так, у прыватнасці, кнігу, вядомую пад назвай «Прамудрасць божая», казаў ён, «написал ест Филон философ греческим языком... во врѣмена Пътоломея Филопатера, царя египетскаго», які быў «шестый царь по Александре Великом Макидонском». Аўтарам першай кнігі «Царствы», прысвечанай часу ўзнікнення Ізраільска-Іудзейскай дзяржавы, Скарына называе легендарнага Самуіла-прарока, а другой кнігі «Царствы» — Саула і яго пераемніка цара Давыда. Далейшую гісторыю гэтай дзяржавы, калі яна распалася на два самастойныя царствы пасля смерці цара Саламона, па яго сцверджанню, «писали же суть сие книги летописци царей Іудиных, наболей Нафан-пророк, Илия-пророк и иные святыи пророци». У дачыненні да іншых кніг Бібліі Скарына сказаў: «Потреба теже ведати, иже сия книга Іудиф, яко книга Даниила-пророка и книги Езъдры, еврейскими словами, но халъдейским языком напервей от летописцев написана ест».

Літаратурна-публіцыстычная спадчына Францыска Скарыны — выдатная з'ява ў гісторыі развіцця беларускай культуры, фарміраванне якой грунтавалася на творчым сінтэзе нацыянальных здабыткаў з дасягненнямі культуры іншых народаў свету. Яна насіла глыбока прагрэсіўны для свайго часу характар і азнаменавала сабой важны этап у духоўным развіцці беларускага народа.

Творчыя намаганні Скарыны знаходзілі водгук у сэрцах тысяч чытачоў. Яго кнігі здзяйснялі вялікую культурна-гістарычную місію праваднікa з сярэдневяковай цемры ў свет новых, гуманістычных ідэалаў, новай рэнесансавай культуры. Нягледзячы на адмоўнае стаўленне артадаксальнага хрысціянскага духавенства да яго кніг, яны яшчэ пры жыцці першадрукара шырока разыходзіліся па землях усходнеславянскага свету і станавіліся здабыткам розных слаёў насельніцтва. Аб ступені іх распаўсюджанасці красамоўна сведчыць той факт, што пасля амаль пяцісот гадоў з часу іх выхаду ў свет захавалася значная колькасць экземпляраў Скарынавых кніг.

Значэнне Скарыны як дзеяча культуры, пісьменніка, перакладчыка заключаецца ў тым, што ён падрыхтаваў той бурны росквіт кнігавыдавецкай справы, які пачаўся на Беларусі і ў Літве пасля яго смерці ўжо ў другой палавіне XVI ст., калі адна за другой пачалі ўзнікаць і дзейнічаць друкарні ў Брэсце (у 50-я гады), Нясвіжы (1562), Заблудаве (1568), Лоску (1574), Вільні (з 70-х гадоў XVI ст.). Ён узняў мастацкае аздабленне сваіх выданняў на такі высокі ўзровень, што яны служылі ўзорамі для пераймання не толькі сваім суайчыннікам, але і іншым народам.

Дабратворны ўплыў Скарыны адчулі і такія выдатныя прадаўжальнікі яго культурна-асветніцкай дзейнасці, як Сымон Будны, Васіль Цяпінскі, Іван Фёдараў, Пётр Мсціславец, браты Мамонічы і прадстаўнікі брацкага руху, якія пераймалі і развівалі далей патрыятычныя і гуманістычныя погляды свайго папярэдніка на прагрэсіўную ролю друкаванай кнігі як магутнага сродку асветы і павышэння культурнага ўзроўню народа. Жыватворнымі былі і традыцыі Скарыны ў плане далейшага развіцця яго перакладчыцкага вопыту, садзейнічання з'яўленню новых перакладаў на беларускую мову разнастайных твораў рэлігійнага і свецкага характару. Наследуючы яго творчаму прыкладу, пазнейшыя дзеячы розных палітычных і рэлігійных напрамкаў шырока карысталіся літаратурным жанрам прадмоў як магутным сродкам прапаганды сваіх поглядаў, а часам нават пераймалі форму і змест скарынаўскіх прадмоў, якія былі добра вядомы рускім і ўкраінскім кніжнікам і служылі ім класічным літаратурным узорам. Яны адыгралі выдатную ролю ў справе ўмацавання культурных сувязей паміж беларускім, украінскім, рускім і іншымі народамі Усходняй Еўропы.

Літаратурна-публіцыстычная спадчына Францыска Ска-

рыны яшчэ чакае свайго грунтоўнага і ўсебаковага даследавання. Хочацца спадзявацца, што гэтаму будзе садзейнічаць і новае, больш поўнае ў параўнанні з 1969 г. [4] выданне яго твораў. У дадзены зборнік дадаткова ўключаны поўны тэкст пасхаліі, што захаваўся ў адзіным, капенгагенскім экземпляры «Малой падарожнай кніжкі», пашыраны варыянт пасляслоўя да Апостала паводле экземпляра Дзяржаўнага гістарычнага музея ў Маскве, а таксама два акафісты з акравершамі Скарыны. Усе яго творы падаюцца ў храналагічнай паслядоўнасці, адпаведнай часу выхаду ў свет тых кніг, у якіх яны змешчаны, і суправаджаюцца неабходным навуковым каментарыем.

Тэксты публікуюцца па першакрыніцах і згодна з сучаснымі прынцыпамі выдання літаратурных помнікаў. Традыцыйныя для тагачаснай пісьменнасці цітлы і скарачэнні ўсюды раскрыты, цвёрды знак у канцы слоў апускаецца. Прыназоўнікі, якія Скарына не заўсёды аддзяляў ад следуемых за імі слоў, аддзяляюцца. У адпаведнасці з сучасным алфавітам праведзена уніфікацыя графікі. Так, юс малы (ѧ) і «а» ётаванае (ꙗ) падаюцца праз літару «я», Юс вялікі (ѫ), а таксама ўласцівая для тых часоў форма перадачы гука «у» як «оу» заменена літарай «у». Амега (ω) перадаецца літарай «о», фіта (θ)—праз літару «ф», запазычаныя з грэчаскага алфавіта ксі (ξ) і псі (ψ) — адпаведна праз літары «кс» і «пс». Іжыца (ѵ), якая не мела свайго пастаяннага гукавога эквівалента, перадаецца праз «и» або праз «в» у залежнасці ад сэнсу слова. Літара «ѣ» як спецыфічны гук для тагачаснай пісьменнасці захоўваецца без замены. Знакі прыпынку, на якія Францыск Скарына не заўсёды звяртаў належную ўвагу, прастаўлены паводле сучаснага правапісу. Цытаты, на якія ён абапіраўся для падмацавання сваёй уласнай думкі, бяруцца ў двукоссі, а ў спасылках указваюцца іх крыніцы. Пасля тэкстаў Скарыны падаецца каментарый да іх, пасля якога змяшчаецца перакладны слоўнік ужытых ім устарэлых і малазразумелых сучаснаму чытачу слоў царкоўнаславянскай, грэчаскай і іншых моў. Завяршаецца публікацыя літаратурнай спадчыны Скарыны паказальнікамі ўжытых ім уласных імён і геаграфічных назваў.

---

[4] Скарына Ф. Прадмовы і пасляслоўі. Мн., 1969.

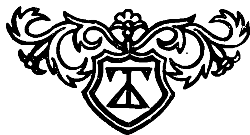

ТЭКСТЫ

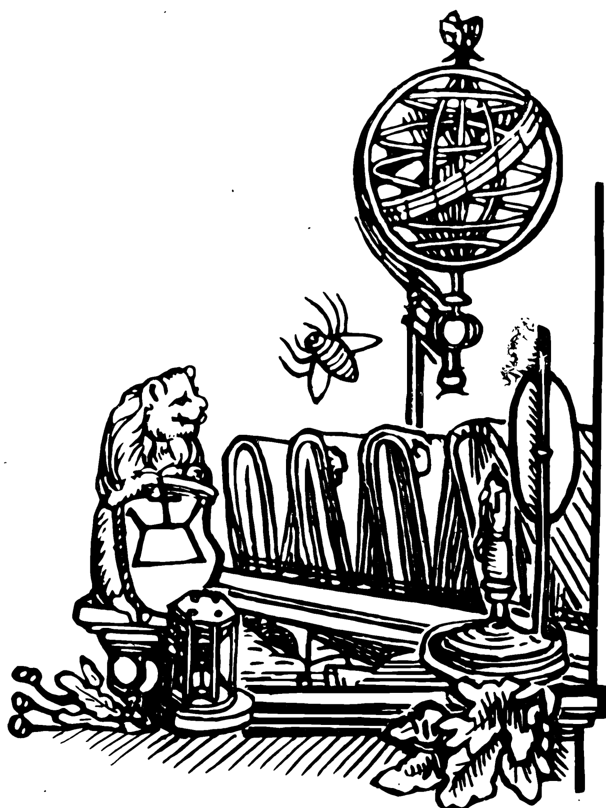

ā · φ · 31 ·

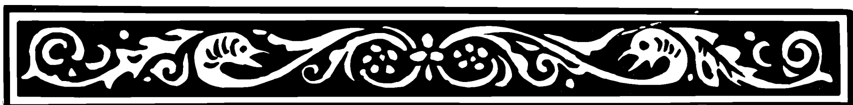

ПРЕДЪСЛОВИЕ В ПСАЛТИРЬ[1]

Всяко писание богом водъхненое полѣзно ест ко учению и ко обличению, исправлѣнию и ко наказанию правды. «Да совѣршен будеть человѣк божий и на всяко дѣло добро уготован» [a],— яко святый апостол Павел [2] пишеть. И сего ради светые писма уставлѣна суть к нашему навчению, исправлѣнию, духовному и телесному, различными обычаи: едины законом ветхым и новым, другые светыми пророки даны суть нам, иные деянием светых отець, а некые прытъчами премудрых учителей, некоторые теже песнями и псалмы [3], от царя Давыда [4] и от иных божиих певцев сложеными, яко ест Псалътыр.

Тые же вси первоменованые писма, кажьное с них токмо едину речь в собѣ замыкаеть; яко закон живота вечного людей доступити учить; пророци приидущее доброе добрым, а злое злым проповѣдують; деяния же и животы светых отець жити нас на свете в боязни божией и в терпении навчають; притчи пак и приповѣсти премудрых учителев добрых обычаев младых и старых наставляють.

Псалтырь же сама едина вси тые речи в собѣ замыкаеть и всех тых учить и все проповедуеть, — суть бе в ней псалмы, яко бы сокровище всих драгых скарбов, всякии немощи, духовныи и телесныи, уздравляють, душу и смыслы освѣщають, гнев и ярость усмиряють, мир и покой чинять, смуток и печаль отгонят, чювствiе в молитвах дають, людей в приязнь зводять, ласку и милость укрепляють, бесы изгоняють, ангелы на помощь призывають.

Псалом ест щит против бесовскым нощъным мечтанием и страхом, покой денным суетам и роботам, защититель младых и радость, старым потеха и песня, женам набожьная молитва и покраса, детем малым початок всякое доброе науки, дорослым помножение в науце, мужем моцное утверьжение.

Псалом ест всея цѣрькви единый глас, свята украшаеть. Псалом всякую противность, еже ест бога ради, усмиряеть. Псалом жестокое сердце мякчить и слезы с него, яко бы со источника, изводить. Псалом ест ангельская песнь, духовный темъян, вкупе тело пѣнием веселить, а душу учить.

И что ест, чего в псалмох не найдешь? Нест ли там вѣличества божия и хвалы его?

Там ест справедливость. Там ест чистота душевная и телесная. Там ест наука всякое правды. Там мудрость и разум доско-

---

[a] Другое пасланне апостала Паўла Цімафею, 3, 17.

налый. Там ест милость и друголюбство без льсти; и вси иншии добрые нравы, яко бы со источника, оттолѣ походять. Там ест великая тайна о бозѣ в троици едином и о воплощении господа нашего Ісуса Христа [5], и о вмученьи его невинном, и о воскресении из мертвых. Там ест надежа востания из мертвых и вечного живота, боязнь страшного суду и вечьного огня. Там ест многых скрытых тайн зъявление. Вси тыи речи, яко бы у великом сокровищи, в сей малой Псалтыри найдешь.

И видечи таковые пожитки в так малой книзе, я, Францишек, Скоринин сын с Полоцька [6], в лекарскых науках доктор, повѣлел есми Псалтырю тиснути рускыми словами, а словенскым языком напред ко чти и к похвалѣ богу в троици единому и пречистой его матери Марии [7], и всем небесным чином и святым божьим, а потом к пожитку посполитого доброго, наболей с тое причины, иже мя милостивый бог с того языка на свет пустил.

А зовѣтся псалтырь гудба, едина подобна к гуслям. Яко сам царь и пророк поет, глаголя: «Хвалите господа во псалтыри и в гуслѣх» [б]. И сего для поставил ест царь Давыд четырех вѣликих ереов, их же избрал от всех людей, Азафа [8] и Емана [9], и Ефана [10], и Идифума [11], абы гудли на псалтыри пред киотом [12] завета господьня и псалмы абы припевали по вся часы, яко пишеть о том в первых книгах Паралипоменона [в].

Ест же той роздел Псалтыри от гуслей. Гуслѣ имеють много струн, псалтырь же толико имать десеть струн, яко пишеть о том: «Хвалите господа во псалтыри десятострунңѣй» [г].

А была сия гудьба уставлѣна духом святым на знамя десятерого божьего приказанья, еже дал господь Моисеови [13] на горе Синай [14], а то к нашему научению, абы мы, Псалтырю поючи, чтучи и говорячи, всегда имели десятеро божье приказание пред очима.

Так же будь ведомо, положил есми некоторые на стороницах в сей Псалътыри главы з розных книг, а то для того, абы знакомито было, иже вси иные светые писма згожаються с Псалтырею и одно на другое светчить. А то, чтучи в тых книгах, иже суть главы на боцех пописаны, знайдете. Так же положил есми на боцех некоторыи слова для людей простых, не рушаючи самое Псалътыри ни в чем же, яко суть онагри, и геродеево [д] жилище, и хлябие и иные слова, которыи суть в Псалтыри неразумныи простым людем, найдуть е на боцех руским языком, что которое слово знаменуеть. Теже розделил есми вси псалмы на стихи по тому, яко ся в ыных языцех делить.

А так ест конець предъсловия Псалтыри.

[б] Псалтыр. Пс. 150. С. 3.
[в] Першая кніга Параліпаменона, 15—16.
[г] Псалтыр. Пс. 91. С. 4.
[д] У тэксце: геродеебо.

* * *

Скончалася Псалтыр сия з божиею помощию повѣлѣнием и працею избранного мужа, в лѣкарскых науках доктора Франциска, Скоринина сына с Полоцька, у старом месте Празском [15] лѣта по божьем нарожению тысещного пятсотого и семогонадесеть месеца августа, дъня шестаго [е].

ПРЕДЪСЛОВИЕ В КНИГУ ИОВ [1]

Пишеть святый Іаков-апостол [2] в своем соборном послании, глаголя: «Образ приимите, братия, злострастия, и долготерпения и трудов!» [а]

Пророки, иже глаголаша именем господьним: «Се блажим тых, они же потерпеша. Терпение Иовово слышасте и конѣць господень видесте, яко много милостив ест господь и щедр» [б]. Сия слова апостольскаа являют нам достойность, святость и терпение святого Иова. О нем же пишется книга сия, и что ему господь бог за его терпение дал ест.

Достойность его тыми словы знаменует, понеже нарицаеть его пророком, он же глаголал ест именем господьним. А ест воистину пророк божий, пророковал убо о востании из мертвых свѣтлей и явней всех иных пророков божиих, тако же и о иных тайнах божиих. Святость же его знаменуется в тых словах, яко же рече апостол: «Се блажим тых, они же потерпеша».

Яко бо злато искушается огнем, тако и святии божии терпением. Сам наш спаситель глаголеть: «Блажени плачющеися, яко тии утешатся» [в].

Терпение пак святога Иова ясне высловил святый Іаков, глаголя: «Терпение Иовово слышасте!» А о том его терпении в сей книзѣ пишется. Прото, хощеши ли ведати, елика потерпел ест святый Иов, чти часто сию книгу, по тому порозумееши и речеши, яко воистинну правду о нем апостол глаголеть и мъзду, которую принял святый Иов от господа бога за тое терпение, в тых словах высловил: «Конець господень видесте, яко милостив и щедр господь». Дал убо напоследы всего во двое святому Иову, елика же сперва имеяше; яко не до конца прогневается господь и кого караеть, того милуеть.

В сих книгах открил ест нам бог великие тайны святым Иовом. Напервей, чего ради господь бог на добрих и на праведных допущаеть беды и немоци, а злым и несправедливым даеть щастье и здравие, теже о бѣдном и горком животе людском на сем свете, и о конци добрых и злых; те же, которые зобижають

[е] У канцы друкаванага тэксту ніжэй прыпісана: А то ся стало накладом Богдана, Онкова сына, радци мѣста Виленского.

[а] Саборнае пасланне Якава, 5, 10.

[б] Там жа, 5.VI.

[в] Евангелле ад Мацвея, 5, 4.

убогых, что на таковых бог перепущаеть. Также о различьных дивех божиих, еже учинил ест во многых зверех, птицах и рыбах, и што ся в чем знаменует; и о иных многих тайнах, яже чтучи в сей книзе знайдеши.

Делится же сия книга на главы, а главы ся делять на стихи и по тому ж, яко и Псалътир ся делить. Поченши от третиея главы даже до останочное, вся сия книга стихами розделена ест, яко же чтучи поразумееш.

И всякому человѣку потребна чести, понеже ест зерцало жития нашего, лекарство душевное, потѣха всем смутным, наболей тым, они же суть в бедах и в немощах положены, надѐжа истинная востания из мертвых и вѣчного живота.

Прото ж я, Францишек, Скоринин сын с Полоцка, в лекарскых науках доктор, знаючи сее, иже ест наивышшая мудрость розмышлѣние смерти и познание самого себе, и въспоминание на приидущие речи, казал есми тиснути книгу святого Иова руским языком богу ко чти и людем посполитым к научению.

Конец прѣдсловию.

* * *

Скончалася книга сия святого Иова с помощию бога в троици единаго повѣлением, працею и выкладом избранного мужа, в лѣкарскых науках доктора Франциска, Скоринина сына с Полоцка, у старом месте Празском лѣта по нарожению господа нашего Ісуса Христа, сына божия, из пречистыя девици, матери божии Марии, тысещного пятьсотого и седмагонадесеть, месеца септеврия, дня десятого.

Ему же то буди хвала, честь и поклонение с отцем и святым духом нынѣ и всегда, и в вѣк вѣков. Аминь.

ПРЕДСЛОВИЕ В ПРИТЧИ ПРЕМУДРАГО САЛОМОНА, ЦАРЯ ИЗРАИЛЕВА

Пишеть святый Иоан [1] во своем Еувангелии [2], иже наш спаситель рекл ест: «Сия в притчах [3] глаголах вам, приде же час, яко к тому не в притчах возглаголю к вам, но явѣ о отци моем возвѣщу вам» [a].

Много крат преже того в притчах глаголал ест к нам господь бог, нежели принял человѣченство от пречистое богородици Марии, светыми отци и пророки, а наболѣй царем Саломоном [4]. Он бо просил ест от господа бога мудрости и разума. И отвеща к нему господь бог: «Понеже жадал еси у мене словѣси сего, а не просил еси собѣ дней многых, ни богатества, ниже душ врагов твоих, но жадал еси собѣ мудрости к научению судов, — се учиних тобѣ по словѣси твоему и дах тобѣ сердце

[a] Евангелле ад Іаана, 16, 25.

мудро и смыслено таково, иже несть был пред тобою и по тобѣ не встанеть ин подобен тобѣ»[б], — яко пишеть о том во третих книгах Царств царей Израилевых и во вторых книгах Паралипомена. И тако господь бог дал ест царю Саломону мудрость большую, нежели которому иному человѣку. И сего ради называется прѣмудрый, понеже мудрейший иных был. Выкладывается же руским языком Саломон, еже ест мирный или спокойный, понеже был мир и покой по вся времена царства его.

И написал ест царь Саломон трое книги к нашему научению: первые, рекомые Параболѣ то суть Притчи; вторые — Еклезиястес [5], а то ест Соборник; третие же называются Песни пѣсням. А в тых троих книгах божиим повѣлением мудрость свою выписал, яко сам о том во Притчах глаголеть: «Се выписах ю треми обычаи» [в].

В первых же сих книгах, еже словуть Притчи, пишеть о мудрости, о науце, о добрых обычаех, о заповѣдех, яко ся имамы справовати и жити на сем свете, глаголя: «Притчи Соломона, сына Давыдова, царя Израилева, ко познанию мудрости и наказания, и ко зрозумению слова смыслена» [г] и ина.

Во вторых же книгах, рекомых Еклезияст или Соборник, пишеть о суете, о празности и о краткости, глаголя слова Еклезиястес сына Давыдова, царя Израилева: «Суета суетная и все суетно» [д], таже далей. И тамо нас отводить от збытнее праци сегосветнаго жития и приводить ко вечному небесному житию.

В третих же своих книгах, еже словуть Пѣсни пѣсням, кажеть, естъли же в ласце милостиваго бога доконаем сего суетнаго жития, како имать душа наша радоватися з господем богом в царствии небесном, даючи нам приклад о любовнику и с своею любою, глаголя: «Поцалуй мя поцалованием уст своих!» [е] И даже до конца, яко же чтучи, знайдешь.

Притчи же нарецаются еврейским языком масшлоф, а грѣческым — параболѣ, по-латине же — провѣрбия, а по-рускыи — притчи или присловия, понеже иными словы всегда иную мудрость и науку знаменують а иначей ся разумеють, нежели молвены бывають, и болши в собѣ сокритых таин замыкають, нежели ся словами пишуть.

Делятся же сии книги на трое: первая часть ест от зачала даже до десятое главы, а вторая до двадцеть пятое, третия же до конца, яко же по початкох глав тых — первое, десятое, и двадцеть пятое поразумеешь.

В первой части пишеть, яко бы отець сына научая мудрости, разума, умения, страха божия и иных добрых нравов. Во второй

[б] Трэцяя кніга «Царствы», 3, 11—12.
[в] Кніга «Прытчы Саламона», 22, 20.
[г] Там жа, 1, 1—2.
[д] «Эклезіяст», 1, 1—2.
[е] Кніга «Песня песняў», 1, 1.

же части царь Саломон кладеть притчи разноличьные и где же едина каждая притча особливую речь в собѣ замыкаеть, добрую и злую, не имаючи жадинаго возгляду к задней или ко предней притчи. И в трѣтей части пишутся присловья царя Саломонова, собраные от мужей, наученых Езехиею[6], царем Иудиным, по смерти Соломоновѣ. Сия же останочная часть сокрытей в притчах пишеть, нежели предниии двѣ. А то в приров-нании одных речей ко другым.

Мовил же ест царь Соломон притчей три тысещи и сопсал своего складаниа стихов пять тысещей. И учинил розмолвение о прирожении древ и былин, почении от древ кедровых, еже ростуть на горе Ливанской, даже до травы исопф[7], еже рос-теть при муре. И мудре повѣдел теже о прирожении зверей, птиць, гадов и риб, яко пишеть о том в третих книгах Царств царей Израилевых.

Пожиточьны же суть сие книги чести всякому человѣку: мудрому и безумному, богатому и вбогому, младому и старому, на-болѣй тым, они же хотят имети добрые обычае и познати мудрость и науку, долгота бо дней и лѣта живота, и мир приложатся им; милосердие и правда не оставять их, естъли же пилне послушають и соблюдуть притчи, положеные в книгах сих, яко же сам царь Соломон нижей о том глаголеть.

Ест бо в сих притчах сокрита мудрость, якобы моць в драгом камени, и яко злато в земли, и ядро у в ореху. Кто ю знайдеть, сей знайде милость, и достанеть благословения от господа, и приидеть к нему все доброе посполу с нею. Хвала и честь безчисленая моцию ея, она убо ест мати всех добрых речей и учитель всякому доброму умению.

В ней воистинну ест дух разумности святый, единый, различный, смысленый, скромный, вымовный, движющийся, непосквѣрненый, истинный, сладкий, чистый, сталый, добротливый и всякую иную имеющий в собѣ добрую цноту.

Прото я, Францишек, Скоринин сын с Полоцка, в лекарскых науках доктор, разумея сее, иже без страху божия, без мудрости и без добрых обычаев не ест мощно почстиве жити людем посполите на земли, казал есми тиснути Притчи или Присловия премудраго Соломона, сына Давыдова, царя Израилева, руским языком напред ко чти и к похвале створителю, спасителю, утешителю богу в троици единому и пресвятой, преблагословенной, пречистой матери его Марии и всем небесным чином, и святым, и святицам божиим, потом людем простым посполитым к пожитку и ко розмножению добрых обычаев, абы, научившися мудрости, добре живучи на свете, милостивого бога хвалили по тому, яко же прилежит на великую высокость и велеможность имени его святого.

Конець прѣдсловия в книгы Притчей премудраго Соломона, царя Израилева.

Сия книга, рекомая Притчи или Присловия премудраго Со-

ломона, сына Давыдова, царя Израилева, имать в собѣ глав тридесять и одну.

Пишеть же в них царь Соломон о мудрости, о страху господнем, о службе божией, о науце, о карании злых нъравов, и о научении цнот и добрых обычаев, о хитростях женъских, о царех добрых и о злых, о справедливости, о судех, о речах противных, о ненасыщеных, о зверех некоих и о дивном прирожению их, о речах трудных к познанию и о иных многих разноличных речах.

А пишется сия книга тым же обычаем, яко и Псалтыр, и Иов, и Исус Сирахов [8], понеже кождая глава делится на притчи, яко бы на неякии стихи или розделения, яже чтучи поразумееш.

* * *

Скончалася ест книга сия, рекомая Притчи или Присловия премудраго Саломона, царя Израилева, сына Давыдова, он же был царем в Ерусалиме [9], с помощию бога, спасителя и утешителя нашего, повелением, працею и выкладом избраннаго мужа, в лѣкарскых науках доктора Франциска, Скоринина сына с Полоцка, у славном старом месте Празском лѣта по нарожении господа нашего Іссуса Христа, сына божия, тысещного пятсотого и 17, месеца октяврия, дня шестаго. Ему же то буди хвала, честь и поклонение с отцем и святым духом нынѣ и всегда и в вѣк вѣком. Аминь.

ПОЧИНАЕТСЯ ДРУГАЯ ПРЕДЪМОЛЪВА [a] ДОКТОРА ФРАНЪЦИСКА СКОРИНЫ В КНИГУ ИСУСА СИРАХОВА

Исус Сирахов, он же написал ест книгу сию еврейскым языком и потом из еврейскаго языка преложил ест на греческый язык на прозбу Птоломея Евереета [1], царя египетскаго, сей был родом евреянин от колѣна Левгиева из преславнаго града Ерусалима, сын Сирахов, и того ради нарецается Исус Сирахов.

Сирах же был сын Исусов, сына Еседехова. Того Исуса Еседехова, деда Исуса Сирахова, послал был Елиазар [2], ерей великий ерусалимскый, ко Птоломею Филядельфови [3], царю египътскому, во Алексанъдрию [4], он же был ест вторый царь во Египте по Александре Великом Макидонском [5], и с ним седмъдесят и единаго мужей избранных, в законѣ божием и во пророцех и во всех иных писмех святых добре наученых, духа святого и философии исполненых, еврейскаго языка и греческаго досконале умелых.

---

[a] Першая прадмова ў гэтай кнізе Бібліі пададзена Францыскам Скарынам ад імя самога Ісуса Сірахава.

Сии же седмъдесят и два учителя выложили суть из еврейскаго языка на греческый закон божий, даный Моисею на горѣ Синайской, то ест пятеры книги Моисеовы, шестьнадесеть пророков, книгы Судей, Царств, псалмы Давыдовы, мудрость Саломонову и иные многые светые писма, их же для краткости несть потрѣба ту меновати. И написали суть вси сие книгы греческым писмом. И положил е ест царь Пътоломей Филяделф во книжници своей промеж иными книгами. В ней же имеаше различных книг иных, а иных более нежели четырьдесять тысещей. Таковый убо был милосник наукы и мудрости, иже болѣй избрал оставити в науце и в книгах вечную славу и память свою, нежели во тленных великих царскых сокровищах.

По смѣрти же сего Пътоломѣя Филядельфа царствовал ест во Египте сын его Пътоломей Евереет. И той послал ест во Ерусалим по Исуса Сирахова, абы приехал к нему во Александрию.

И внѣгда беше Исус Сирахов во Александрии, в некий час внииде во книжницу цареву, и узрел ест тамо множество книг различных и межи ими видел писмо и книгы деда своего Исуса Еседехова. И возрѣвновал ест тому, дабы оставил теже и по собѣ память, яко и предковѣ его оставили суть, дабы память его не загинула вовѣки, яко сам о том кратце пишеть во предословии своем. И сего ради преложил ест книгу сию из еврейскаго языка на греческый и назвал ест ея Панаретос, еже исказуется: всех добрых нравов сокровище.

Писал же ест сию книгу Исус Сирахов пред нарожением господа нашего Ісуса Христа из пречистое девици Марии лѣт двѣсте и деветь во врѣмена Пътоломея Евереета, царя египетьскаго.

Потом же по нарожению нашего спасителя, лѣта четырьсотого двадесят и девятого, святый Герасим-презвитер, он же беаше на Иоръдани[6], выложил ея з греческаго языка на латинский и назвал ест ея Екклезиастыкус, еже по-рускыи выкладается Церковник, понеже церкви святой ест сия книга велми потребна, все бо в ней о церковной науце и о нравех добрых пишеть. Наболѣй о мудрости, о страху господьнем, о слове божием, о справедливости, о вере, о любви, о надежи, о чистотѣ, о службе божией, о долготерпении, о смирении, о милостыни, о крепости, о трезвости, о мерности, о почтивости, о щедроте, о тихости, о друголюбии, о науце закона божия, о послушании родителей своих, о справовании самого себе, о товаристве добром и злом, о похвале мужей святых, о славе царей праведных, о достойности пророков божиих и о инших различных многых добрых обычаех и нравех, яко же чтучи в ней знайдеши. И елико крат в ней будеши чести, по кажном чтении новаго нечто научишися, чего жь есь пред тым не умел, вся бо Саломонова и Арестотелева[7] божественая и житейская мудрость в сей книзе краткыми словы замкнена ест.

Прото ж и я для похвалы божией и для посполитого доброго и розмножения мудрости, умения, опатрености, разуму и науки приложил есм працу выложити книгу сию на рускый язык, елика бо прежде писана быша к нашему научению написана суть, яко святый апостол Павел к римляном глаголеть: «Сего ради милостивый бог з различных языков нам прежде писма ест послал, абы есмо чтучи е, его миловали, ему служили и в онь веровали, и к тому совершеные нравы имели и добрые дела чинили» [б]; «яко бо без веры не можемы полюбитися богу, тако и вера без дел мертва ест» [в].

Сия же книга сама нас добрых обычаев и дел научаеть более, нежели иные многые книгы, прото ж потребна есть ея всякому человѣку чести.

Пишеть же Исус Сирахов сию книгу по тому ж, яко и царь Саломон свое книги пописал ест, во кратких словах великий и многый разум замыкаючи, яко сам о том в предословии своем вышей глаголеть: «Где же узрите нас последующе образ мудрости» и далей «то ест мудрости Саломоновы».

Делится же сия книга на двое. Едина часть от зачала книгы даже до четырдесят четвертое главы. А в той части приводить нас к мудрости и к добрым обычаем путем разуму. Вторая же часть починается от четырдесят четвертое главы даже до конца. В сей же части приводит нас к святости и к добрым делом путем прикладу, припоминаючи нам жития святых, како, добре поживши на светe, по смерти достали суть вечное славы.

Конец предсловия.

* * *

Доконана ест сия книга Исуса, сына Сирахова, ерусалимлянина, рекомая Панаретос или Екклезиастикус, еже исказуется: всех добрых нравов сокровище или Церковник, с помощию в троици единаго бога и его пречистое матери Марии повѣлением, працею и выкладом избраннаго мужа, в лѣкарскых науках доктора Франциска, Скоринина сына с Полоцка, у славном старом месте Празском лета по божием нарожении тысещного пятсотого и седмагонадесять, месеца декаврия, дня пятого.

ПРЕДОСЛОВИЕ ДОКТОРА ФРАНЪЦИСКА СКОРИНЫ В КНИГУ ПРЕМУДРАГО ЦАРЯ САЛОМОНА, РЕКОМУЮ ЕКЛЕСИАСТЕС

Трое книги написал ест премудрый Саломон, царь Израилев. Первые, рекомые еврейскым языком Маслотг, по-грѣческыи — Параболе, по-латине — Провербиа, а по-рускыи —

[б] Пасланне апостала Паўла да рымлян, 15, 4.
[в] Саборнае пасланне апостала Якава, 2, 20.

Притчи Саломоновы. Вторые книгы написал ест, еже зовутся еврейским языком Коелеф, по-грѣческыи — Екклесиаст, по-латине — Концинатор, а по-рускыи — Соборник. Третии же книгы царя Саломоновы нарицаються Сира сирим, по-латине — Кантикум кантыкорум, еже по-рускыи исказуется Пѣснь пѣсням.

У первых книгах своих, еже словуть Притчи, пишеть о науце людей младых, якобы отець сына научаючи единаго каждого особно, яко о сем написал есми ширей в предослови, еже ест в книгу Притчей царя Саломона.

В сей же книзе, рекомой Екклесиаст или Соборник, пишет о науце всех людей посполите сущих в летех мужства, приводячи им на память суету, беду и працу сего света, понеже в розмаитых речах люди на свете покладают мысли и кохания своя: едины в царствах и в пановании, друзии в богатестве и в скарбох, инии в мудрости и в науце, а инии в здравии, в красоте и в крѣпости телесной, нецищ же во множестве имения и статку, а неции в роскошном ядении и питии и в любодеянии, инии теже в детех, в приятелех, во слугах и во иных различных многых речах. А тако единый каждый человѣк имать некоторую речь пред собою, в ней же ся наболей кохает и о ней мыслит.

Разумея же сия речи, премудрый Саломон краткими е словами в сей книзе, якобы во зерцале, нам написал, глаголя: «Суета над суетами и все суетно и утиснение духово» [а].

А с сее книги можемы досконале поразумети, иже царь Саломон о мыслях и о коханиях людьских говорить; на некоем бо месте пишеть, «иже несть лепшего, толико ясти и пити и чинити добро души своей» [б], а на другом месте пишеть: «Лепей ест пойти в дом плачю, нежели в дом пированіа» [в]. Таке ж на ином месте кажеть: «Ничто же имать злишку мудрый над глупаго, понеже единаковый ест конець обою их» [г]. Во ином же месте кажет, глаголя: «Яко свет превышает над темности, тако и мудрый над глупаго. Мудрый имать очи во главе своей, а глупый во тме ходить» [д].

Таке жь и о иных речах в сей книзе пишет; они же видятся собѣ быти противны, яко и людская кохания и мысли суть собѣ противна. Един бо в том ся кохаеть, тое хвалить и о том мыслит, а другый другое, а иный иное. И во всих тых коханиах и мыслях людьскых знашол ест царь Саломон суету и утиснение души.

На конци же книги сея явил ест разум мысли своея, глаголя: «Конець молвения вси вкупе послухайте — бога бойся и заповеди его соблюди, той ест воистинну совершеный человѣк» [е].

[а] «Эклезіяст», гл. 1, 2.
[б] Там жа, гл. 2, 24.
[в] Там жа, 7, 2.
[г] Там жа, 2, 12—14.
[д] Там жа, 13—14.
[е] Там жа, 12, 13.

Нарицается же сия книга Соборник, понеже не ко единому человѣку в ней пишеть, но ко всему собору людей, а не единаго человѣка мысль и кохание являеть, но всего собора. И того ради зовѣтся сия книга Соборник.

Конець прѣдословия.

* * *

Божиею милостию доконана ест сия книга, рекомая Екклесиастес или Соборник премудраго Саломона, сына Давыдова, царя ерусалимъскаго, повелением, працею и выкладом избранного мужа, в лекарскых науках доктора Франциска, Скоринина сына с Полоцка, в славном старом месте Празском под лѣты пречистаго божиего из девици Марии нарожения тысещнаго пятсотаго и осмнадесятаго, мѣсеца генуаря, дня втораго.

ПРЕДОСЛОВИЕ ДОКТОРА ФРАНЪЦИСКА СКОРИНЫ С ПОЛОЦЬКА В КНИГУ ПЕСНЬ ПЕСНЯМ ЦАРЯ САЛОМОНА

Сии суть третие книги премудраго Саломона, сына Давыдова, царя Ізраилева, рекомые еврейскым языком Сира сирим, еже по-рускии исказуется Песнь песням[1]. Яко бо во святом писме зовѣтся святая светых, понеже посвещена ест пред богом над иныи святые речи, тако же и сия песнь ест над иными святыми песнями. И того для называется сия книга Песнь пѣсням.

Из сея убо песни Саломоновы яснѣ можемы поразумети превеликую и неизреченную милость и любовь божую, еже имеаше к нам грешным, понѣже не погордел ест сступити на землю с превышнего престола своего. Яко любовник ко любой своей, или яко жених к невесте своей, тако и Христос ко церкви своей сниде, внегда воплощение принял ест ис пречистое девици, матери своея, Марии. И яко жених со дружиною своею, тако сын божий со апостолы своими брак духовный с церковию и со избранными ея тридесят и полъчетверта лета деяше, питаючи их словом благовѣстования своего и хлѣбом небесным, телом своим, и напаяя их вином милости своея и невинною кровию своею новаго завета, ю же излиал ест на спасение всему миру. Сий же брак съвершися во врѣмя распятия господа нашего Ісуса Христа, внегда на кресте висяй и рече: «съвѣршишася», там убо венчался ест с церковию своею, и потом предал ест духа своего в руце богу, отцу своему.

Яко же на браку бывають разноличьные твари: первая ест жених, вторая — невеста, третии суть друзи жениховы, а четъвертыи — дружина невестина, тако же и во книзе сей четыри гласы черленым писмом, вкупе розмолвяющие, написаны суть. Глас Христов, он же ест жених; глас церкви Христовы, еже

Премѹдрость Божия :~

ПРЕМѸДРОСТИ БОЖИЕЙ КНИГА ПО
ЧИНАЕТСЯ · ЗѸПОЛНЕ ВЫЛОЖЕНА
НА РѸСКЫЙ ЯЗЫКЪ · ДОКТОРОМЪ
ФРАНЪЦИСКОМЪ СКОРИНИНЫМЪ СЫ
НОМЪ · ИЗЪСЛАВНАГО ГРАДА ПОЛОЦЬКА :~

невеста ест; глас апостолов, сии же суть дружина женихова; глас отроковиць, иже детей церкви Христовы знаменует. Теже пятый глас ест сонмища жидовскаго, они же для неверия своего не прияша закона Христова и не приидоша на брак сей. Яко о том сам спаситель глаголеть, а святый Матфей пишеть: «Уподобися царство небесное человѣку-царю, иже сотвори брак сыну своему. И посла рабы своя призвати званныя на брак, и не хотеаху прийти»[a]. Сие Евангелие ясне повѣдаеть о браку сем, о нем же прежде написал ест царь Саломон духом святым.

Яко бо Евга[2], мати всех людей, с кости спящего в раи Адама[3] сотворѣна ест, тако и церков Христова, мати всех хрестиан, з боку висящего на кресте сына божия совѣршена ест. И яко от тое первое матери бытность плоти и крови родящеся приахом, тако и от церкви Христовы веру, ласки и силы крещающеся приимуем. А яко по плоти есмо сыновѣ Адамови, тако по духу — сыновѣ Христови. Сего для слушне называется в сей книзе Христос жених и любый, церков же свѣтая — его невеста и приателка.

А тако пророковал ест царь Саломон прежде нарожения сына божия о любви спасителеве, ю же имеаше к церкви своей и ко избранным ея под приповестию жениха ис своею невестою о любви розмолвяющих, даючи нам науку, иже хотим ли мы божию ласку имети, мусимы господа бога напред и своего ближнего верне миловати.

Конѣць предъсловия.

* * *

Доконана ест сия третия книга премудраго Саломона, сына Давыдова, царя Ізраилева, он же был царем в Ерусалиме, рекомая еврейским языком Сира сирим, а по-латине — Кантикум кантикорум, еже руским языком исказуется Песнь пѣсням, напред ко чти и к похвале богу в троици единому и его пречистой матери, девици Марии, и всем небесным чином, святым и святицам божиим, и людем посполитым всем к пожитъку.

А совѣршена ест повелением, працею и выкладом ученаго мужа, в лекарских науках доктора Францыска, Скоринина сына из славнаго града Полоцка, в вѣликом старом месте Празском под лѣты нарожения сына божия тысеща пятсот і осмънадесеть, мѣсеца генуаря, дня девятого.

ПРЕДОСЛОВИЕ ДОКТОРА ФРАНЪЦИСКА СКОРИНЫ В КНИГУ ПРЕМУДРОСТИ БОЖИЕЙ

Книгу сию, рекомую Премудрость, написал ест Филон Философ[1] греческим языком, яко о том кажеть святый Герасим[2] в предмолъвѣ своей, еже пишеть в сию книгу. И писал ест ея

[a] Евангелле ад Мацвея, 22, 2—3.

влены были наполнощи, три къзападу солнца, и три на полдне, а три ко всходу солнца. И море было сверху и задкове их всехъ внутрь под морем скриты были. Толстота пак моря того была надлань. И край его былъ є яко край чаши, и яко листъ накривленье лилии. И вливалося до него две тысещи мерицъ ·~

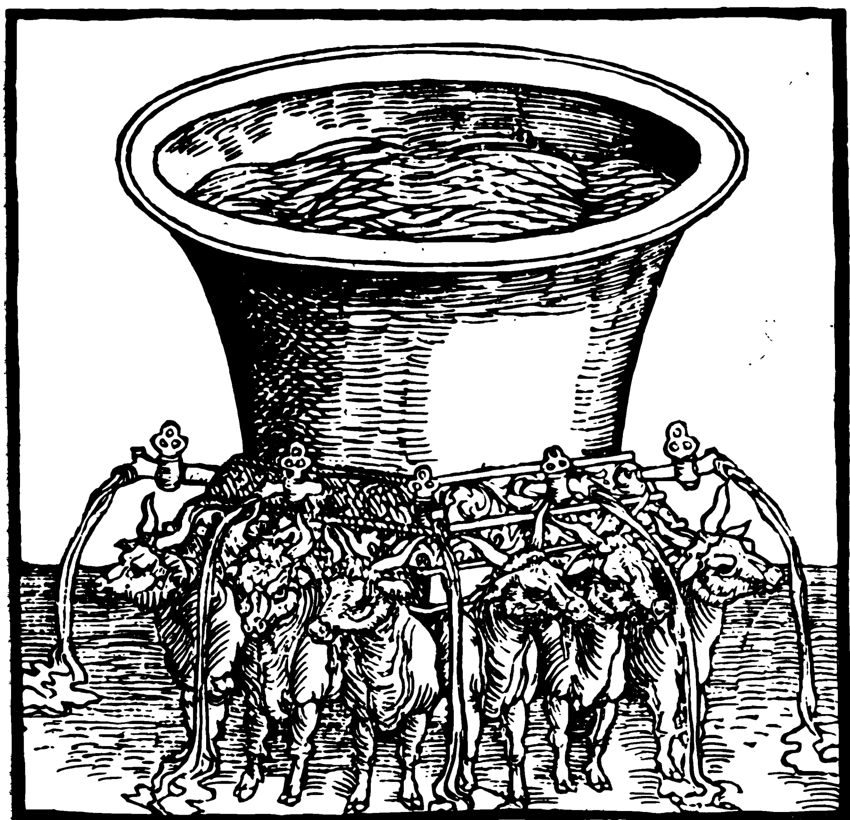

ВЗОРЪ МОРЯ ИЛИ УМЫВАЛНИЦИ МЕДЯНОЕ

пред нарожением господа нашего Ісуса Христа лѣт сто шестъдесят и шесть во врѣмена Пътоломея Филопатера[3], царя египетскаго; он же был шестый царь по Александре Великом Макидонском.

И яко явно ест, иже премудрый царь Саломон многые премудрые притчи и стихи молвил ест, о них же явлено ест нам в третих книгах Царств царей ізъраилевых, теже и сия книга Премудрость писана ест из слов премудраго царя Саломона, яко о том нижей чтучи в девятой главе поразумееш; пишеть бо Филон Философ слова Саломоновы, явно глаголя: «Ты, господи, поставил мя еси царем над людми твоими и судъею сынов и дщерей твоих, и повѣлел ми еси сооружати храм на горе святой твоей». Сия слова молвил ест Саломон, внегда просил от господа бога мудрости.

Филон же Философ был от колѣна Левгыева из града Александрии, а был в долгом времени по цари Саломонѣ, но некое книги имел ест от слов царя Саломоновых, с них же написал ест сию книгу.

И нарицается сия книга Премудрость того ради, понеже пишеть в ней о премудрости вечной, еже ест слово божие избавитель наш Ісус Христос. Теже от премудраго царя Саломона прежде явлена ест. И премудрые речи в ней писаны суть.

Может же делитися сия книга на двое: первая часть ея даже до десятое главы, а вторая часть от десятое главы починается и ест даже до конца.

В первой части приводить нас к познанию премудрости путем разума, повѣдаючы нам о справедливости, о духу святом, о злостивом совѣте неверных жидов, еже совещаша на сына божия предати его без вины на роспятие; о святых мученикох, они же бога ради пострадаша; о погибели мучителев; о премудрости и яко много добраго чинить нам премудрость,— она же токмо от самого господа бога дана бываеть.

Во второй же части сих кних приводить нас к познанию премудрости божией путем прикладным, поведаючи приклады святых отець, почenши от Адама даже и до Моисея и людей тых, которые ж он вывел был із Египта, яко много добраго и великия чудеса сучинил ест им бог премудростию своею; и отводить нас от идолопоклонения поганскаго и приводить к познанию сотворителя бога през речи видомые, сотвореные от него; теже о похвале честнаго и животворящего креста, о справедливости божией, о великости судеб его, о различных муках людей грешных и о иных многих дивных и великих божиих щедротах и милостях, еже чинил ест избранным своим, тако же о язвах и о помъсте и о погибели злых, яже допущал ест на них грех ради их, яко же чтучи в сей книзе знайдеши.

Конѣць предсловия в книгу Премудрости божией.

* * *

Кончается книга, рекомая Премудрость, помощию бога в троици единаго и матери его пречистое, девици Марии, повѣлением, працею и выкладом ученаго мужа, в лѣкарских науках доктора Франциска, Скоринина сына с Полоцка, у славном старом месте Празском лѣта по нарожении спасителя нашего тысещнаго пятсотаго и осмънадесятаго, месяца генуаря, дня девятагонадесять.

ПРЕДОСЛОВИЕ ДОКТОРА ФРАНЪЦИСКА СКОРИНЫ С ПОЛОЦЬКА В КНИГИ ПЕРЪВЫИ ЦАРСТВ

Многими и различными обычаи господь бог писма и науку нам, людем своим, дал и дава от початку свѣта даже и до сего дня.

Наипервей дал ест евреом рукою Моисея, раба своего, ветхый закон, потом нам, хрестияном, усты своими новое благовѣствование уставил, яко же святый апостол Иоанн[а] глаголеть: «Закон Моисеем дан ест, благодать же господем нашим Ісусом Христом»[б]. Иные теже писма и права или уставы прежде воплощения слова божия из пречистое девици Марии его же преизволѣнием и людскими пилностями пописаны были.

Яко греком царь, Фороней[1] именем, наипервей права пописал, египтяном — Меркурий Тримеист[2], афинеаном — Солон[3] филозоф, ляцедимоняном же — Лигург[4], царь их, а римляном — Нума Помпѣиус[5], он же был ест вторый по царю Ромулѣ[6]. И тым тежь обычаем инии цари или люди мудрыи иным народом неякии книги, писма, уставы, права, науку или закон оставили суть. Их же всех для краткости не ест потреба ту припоминати. Нам теже хрестианом не суть тыи писма их потрѣбны чести, но толико книги ветхаго и новаго закону, иже прилежать к нашему спасению.

От книг пак сих ветхаго и новаго закона суть некои, иже пишуть науку и суды божия, яко четыре еувангелисты: Матфей[7], Марко[8], Лука[9], Іоан и пятеры книги Моісеовы: первыи, рекомыи от еврей Бресшиф, иже у нас словуть Бытья; вторыи — Геллесмоф, Ісход нарицаются; третии — Ваикра, то ест Левъгит; четвертыи — Ваидаббер, зовѣмыи Числа; пятыи — Геллегадборим, иже словуть Вторый закон. И сии пятеры книги зовутся Тгорах, то ест Закон.

Иные же нам писма дал милостивый бог, иже пишуть дела бывшая и летописания, яко суть книги, иже словуть Деяния Апостольская; теже книги Ісуса Наввина, иже от еврей зовутся Есшуе бен Нун; по сих книги Судей, иже от них нарицаются Софтим, и к ним прикладают книжки Руф, понѣже во днѣх Судей деялася ест речь тая, иже о Руфе.

В третием пак ряду книг лѣтописных ветхаго закона покла-

[а] У тэксце памылкова: Иоел.

[б] Евангелле ад Іаана, 1, 17.

даются сие наши книги Царства первыи и вторыи, иже от еврей зовутся Самуил. Причину же того, чему сии двои книги зовутся тым именем, положил есми нижей в предословии своем, иже ест в книги вторыи Царств.

В четвертом чину положены суть третии и четвертыи книги Царств, рекомые Малахим, то ест Царства, понѣже пишется в них о царствовании царей, иже царствоваху над двеманадесяте коленома сынов Ізраилев[ых]. По сих суть двое книги Паралипомѣнон, зовемые греческим языком, иже по-рускии выкладаются — ветхаго закону Краткий лѣтописець; от еврей пак именуются Дибре гаіомин, то ест Слова дней. Затым положены суть книги Ездры и Неемии, потом трое книжки: Товиф, Іюдит и Гесфер, и опосле тых книга святого Іова. На концн же всех двое книги Махавейов.

Третии пак писма дал нам господь бог, иже пишуть о мудрости, о разуме и о науце нового и ветхаго закона, яко суть епистолы или послания святого апостола Павла: к римляном едино, к коринфом двое, к галатом едино, ко ефисеем едино, к филиппиceoм едино, к коласаем едино, к селуняном двое, к Тимофею двое, к Титу едино, к Филимону едино, ко іевреом едино. Теже соборная послания апостольская: Яковлево едино, Петрова два, Іоановы три, Іудино едино.

От ветхаго же закона суть трое книги Саломоновы: первыи — Масшлоф, иже Притчи называются, вторыи — Коелеф, то ест Еклезиастес, или Соборник, третии — Сира сирим, рекомыи Пѣснь пѣсням. Затым книги Премудрости божией и по них Ісуса Сираховича книга, греческим языком зовѣмая Панаретос или Еклѣзиастыкус.

О сих всех книгах, мною на руский язык ново выложеных, и о именах их, ширей в предословиах от мене на кожныи роздѣлне положеных, выписано знайдеши.

Четвертыи писма, от милосѣрднаго бога нам даныи, суть пророчества и възъявления, иже приидущии добрыи или злыи речи проповѣдують, яко в новом законѣ Христовѣ спасителном, суть книги святого Іоана, иже словуть Апокалипсис по-грѣческии, то ест Възъявление, колико слов, толико тайн божиих в собѣ замыкающие. От ветхаго же закона книги пророческии суть: Псалтиря, Исаия, Еремия, Плач Еремиин, Варух, Езехиель, Данил. Потом книги двунадесяти пророков, иже от еврей Фареасра называются, то суть: Осей, Иоиль, Амос, Авдѣй, Іона, Михей, Наум, Аввакум, Софония, Аггей, Захария, Малахия.

Сии вси писма нового и ветхаго закона, восполок собраная, нарецаются Библиа, еже руским языком зовется Книга, занеже над иные писма святыми отци сия Книга уставлена ест чести.

Прото ж я, Франциско Скорина, меновал есми ту вси тыи писма зособна, абы есте ведали, иже на староницах кажных книг моего тружания пописаны суть светки или згоды кратце имены сих вышей именованых писм.

ѠБРАЗЪ ДВꙊ ХЕРꙊВИМОВЪ ВМОЛИТОВНИЦИ

И сделалъ теже Царь Саломонъ вмолитвеници два Херувимы з древа оливнаго • Десять локтей въвышиню • И было є крило єдинаго Херувима пять локтей вдолжиню, и другое крило тогоже Херувима пять локтей • То єсть десять локтей имели суть должини оба, ѿкрая єдинаго крила даже докрая

Початы же суть писати сии книги Царств пред воплощением господа нашего Ісуса Христа лѣт тысеща сто и единого: от нарожения Самуилова, он же справовал ест с царем Саулом людей ізраилевых 40 лѣт, потом царь Давыд 40 лѣт, Саломон 40 лѣт, Равоам над колѣном іюдиным 17 лѣт, Авиа 3 лѣта, Асса 41 лѣто, Іосафат 25 лѣт, Іорам 8 лѣт, Аталия-царица 7 лѣт, Охозиа 1 лѣто, Іоас 40 лѣт, Амасиа 29 лѣт, Осиа 51 лѣто, Іофан 16 лѣт, Ахам 29 лѣт, Езехия 29 лѣт, Манасиа 5 лѣт, Амон 12 лѣт, Іосиа 32 лѣта, Іоахам три месеци, Іоахим 11 лѣт, Іоахин три месеци. Седехия 11 лѣт. А за того скончеваются сии книги Царств. Вси же сии цари, почениши от Ровоама, царствовали суть в Ерусалиме над племенем Іюдиным и Веньаминовым.

Иныи пак цари царствоваху в Самарии в ты ж времена над всеми иными племены сынов Ізраилев[ых], яко Еровоам первый, Надав 2, Вааса 3, Гѣляй 4, Амврий 5, Ахав 6, Охозия 7, Іорам 8, Геуи 9, Іоахав 10, Іоас 11, Еробоам 12, Захариа 13, Селу 14, Манаген 15, Фацей 16, Факей 17, Осей 18.

Прото ж, хощеши ли ведати справу царей тых, их же царство, почениши от Давыда до Седехии, стояло ест четыреста осмъдесят и четыре лѣта и шесть месец, чьти ж книги сии. К тому знайдеши в них житие Илии, пророка божия, и Елисея, и иных многих. Писал же ест сии первыи книги Царств Самуил-пророк и Давыд-царь.

Конець предословия.

СКАЗАНИЕ В ПЕРВЫИ КНИГИ ЦАРЪСТВ

Сии первыи книги Царств пишуть о нарожении пророка Самуила [1], о Гелии, судьи сынов Ізраілевых, и о дву сынех его, Офнии и Финиесе [2]. Потом яко судил ест сыном Ізраилевым Самуил-пророк; теже о кивоте или скрини завѣта господьня, како филистымляне [3] взяли были и в бой и паки вернули сыном Ізраилевым; и яко для срѣбролюбия сынов Самуиловых просиша собѣ людие царя, и Самуил, повѣдевши первей право царево, помазал им на царство Саула [4], сына Цисова; о царствовании Сауловѣ и о битвах его с филистымляны и с иными околичными враги; о непослушенствѣ Сауловѣ, прото ж господь бог заверже его и повѣле Самуилу помазати на царство Давыда, сына Иесеова; и како Давыд убил Голиафа [5], филистымлянина, и Саул к собѣ взял Давыда и дщеру свою дал ему, потом много крать искал убити его, Давыд же съхраняшеся пред ним; и о смерти царя Сауловѣ.

Конец сказания.

* * *

Доконавается первая часть книг Самуила-пророка, рекомая от еврей, по-рускии же зовутся перъвыи книги Царств. Выложены доктором Франциском Скориною с Полоцька на руский язык напред богу ко чти и людем посполитым к научению.

веша скамения великаго, десяти или осми локтей били. И сверху камение великое ровное меры тесаное было, такоже и древа кедрова. Полата пак большая была е округла, имея три ряды от камения тесаного и единый ряд от древа тесаного кедрова. Так яко крилос иже е в храме Господнем, и в сенех двора.

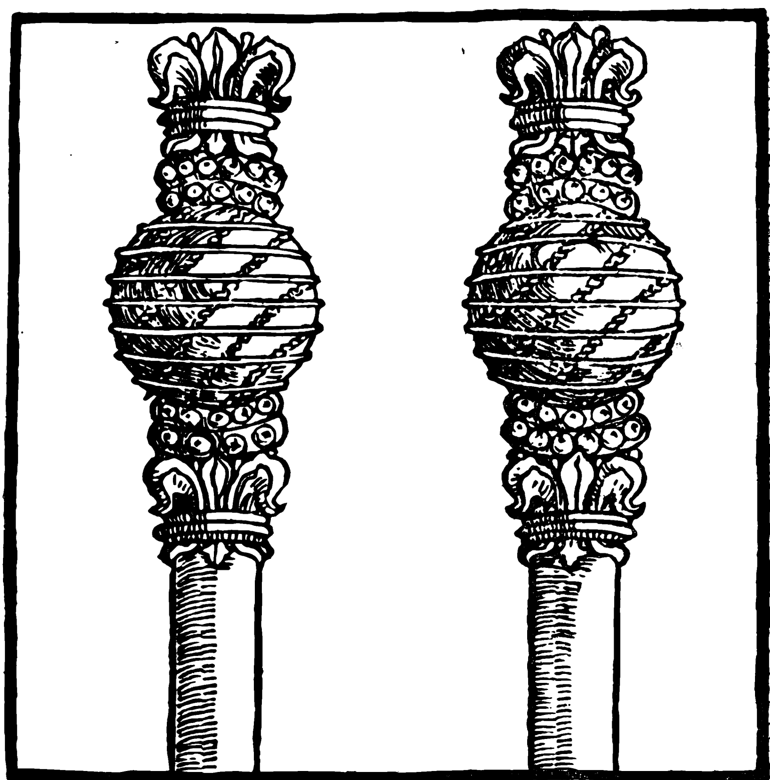

Взор двух столпов иже пред храмом

ПРЕДОСЛОВИЕ
ДОКТОРА ФРАНЪЦИСКА СКОРИНЫ С ПОЛОЦЬКА
В КНИГИ ВТОРЫИ ЦАРСТВ

Книги вторыи Царств словуть у еврей вторая часть книг Самуила-пророка. Писаны же суть по смерти Самуиловѣ, а писал е царь Давыд. Но для того зовутся от еврей книги Самуиловы, понеже Самуил помазал был тых дву царей на царство, то ест Саула, царя перваго, о его же царствѣ достаточне выписано ест в первых книгах Царств, и Давыда-царя, о его же царстве пишется книга сия. Напервей, яко почал ест царствовати в Хевроне [1] над поколѣнием Іюдиным, а потом в Ерусалиме надо всем Ізраилем, и како кивот или скриню завѣта господьня внесе в дом свой; теже о женах, и о сынех его, и о битвах с филистымляны и с иными иноплѣменники и с сыном своим Авесаломом [2], и о всех иных делех Давыдовых, и яко царствовал ест над всем Ізраилем даже до старости своея.

Конѣць предословию.

* * *

Доконавается вторая часть книг Самуила-пророка, зовѣмая от еврей, по-рускии же нарицаються вторыи книги Царств. Выложены доктором Франциском, Скорининым сыном из славнаго града Полоцка, на руский язык напред богу в троици единому и его пречистой матери Марии ко чти и людем посполитым к научению.

ПРЕДОСЛОВИЕ
ДОКТОРА ФРАНЪЦИСКА СКОРИНЫ С ПОЛОЦЬКА
В КНИГИ ТРЕТИИ ЦАРСТВ

Книги сии называются еврейским языком Маляхим, а по-рускыи словуть третии Царств. А писаны суть початок их о смерти царя Давыдовѣ, потом о царстве Саломоновѣ и о пречудных делех его, яко сооружал ест храм господу богу и дом свой царский; по сем о цари Ровоаме [1], о цари Авии [2], о цари Ассе [3], о цари Іозафате [4], они же царствоваша в Ерусалиме над людьми Іюдиными; теже о царех Ізраилевых: о Еровоаме [5], Надавѣ [6], Ваасе [7], Геляи [8], Замрии [9], Амрии [10] и о Ахавѣ [11], они же царствоваша в Самарии [12].

Писали же суть сии книги летописци царей Іюдиных, наболей Нафан-пророк [13], Илия-пророк [14] и иныи святыи пророци, они же были суть часов тых.

Положив есми в сих книгах образци храму господьня, и сосудов его и дому царева, еже ставил ест Саломон-царь, а то для того, абы братия моя русь, люди посполитые, чтучи могли лепей разумети.

Конѣць предсловию.

ИСУС ПАВИН ВЕДЕТЬ ЛЮДЕИ ІЗРАИЛЕВЫ ЧЕРЕ ІОРДА:

КНИГИ ИСУСА НАВИНА • ЕЖЕ ѾЕВРЕЙ НАЗЫВАЮТСЯ • ЕГОШУА БИНЪ НУНЪ • ЗУПОЛНЕ ВЫЛОЖЕНЫ НАРУСКИЙ ЯЗЫКЪ • ДОКТОРОМЪ ФРАНЦИСКОМЪ СКОРИНОЮ • ИЗЪСЛАВНАГО ГРАДА ПОЛОЦЬКА БОГО КОЧТИ ИЛЮ • ЦЕ ПОЧИНАЮТСЯ •

* * *

Доконавается первая часть книг, рекомых от еврей Малахим, по-рускии же зовутся третии книги Царств. Выложены доктором Франциском, Скорининым сыном из славнаго града Полоцька, на руский язык напрѣд богу в троици единому и его пречистой матери девици Марии ко чти и людем посполитым к научению.

ПРЕДОСЛОВИЕ ДОКТОРА ФРАНЪЦИСКА СКОРИНЫ С ПОЛОЦЬКА В КНИГИ ЧЕТВЕРТЫИ ЦАРСТВ

Четвертыи книги Царств, иже от еврей называются вторая часть Маляхим, пишуть наипервей о взятии до раю Илии, пророка божия, потом о житии и о чудных делех Елисея-пророка [1], затым о царех Іюдиных, иже царствоваша в Ерусалиме, почenъши от царя Іосафата даже до Седехии [2], их же было шестьнадесеть, теже о царех Ізраилевых, иже царствоваша в Самарии, почении от Охозии [3] даже до Осии [4], их же было дванадесеть. А тых всех царей имена по ряду во предословии моем, иже в перъвыи книги Царств, знайдеши. На конци пак сих книг пишуть о пленении царя Седехии и о скажении Ерусалима-града и храму Саломонова Новъходносором [5], царем вавилонским. И ту скончалося ест царство Іюдейское.

Писаны же суть сии книги Елисеом, Исаиею [6], Еремиею [7], пророки божиими и лѣтописци царей тых, бывших во врѣмена своя.

Конець прѣдословию.

* * *

Доконавается вторая часть книг, зовемых от еврей Малахим, по-рускии же нарецаются четвертыи книги Царств. Выложены доктором Франциском Скориною из славнаго града Полоцка на руский язык напред богу в троици единому и его пречистой матери девици Марии ко чти и людем посполитым к доброму научению.

* * *

И тако доконаны суть сие четыре книги Царъств, иже пишуть о царех ерусалимскых и о царех самарийских, повѣлением и працею того же ученаго мужа Франциска Скорины, в лекарских науках доктора, у великом старом месте Празском под леты воплощения слова божия тысеща пятьсот и осмънадесеть, мѣсеца августа, дня десятого. То фео харитас[a].

[a] У перакладзе гэты выраз азначае: дзякуй богу.

ПРЕДОСЛОВИЕ ДОКТОРА ФРАНЪЦИСКА СКОРИНЫ С ПОЛОЦКА В КНИГИ ИСУСА, СЫНА НАВИНА

Исус Навин[1] был ест воевода людей ізраилевых первый по Моисеи-законодавци. Сего сам Моисей учинил ест справцею над сынми Ізраилевыми. Егда пришол был на них Амалѣх[2] в Рафадиме[3] битися с ними, тогда рече Моисей ко Исусу Навину: «Выбери мужей силъных и, вышед утро[м], бийся со Амалехом». А ту и воеводою за живота своего над людми поставил, был убо Исус муж богобойный, справедливый, мудрый, смелый, силный, цнотливый, гразный и щасливый, и у своих справах чуйный и порадный.

Сему первей было имя Ошеа, потом назвал его Моисей, шлючи со иными мужми согледати земли обетованное[4], Исус, яко же пишет о том во еврейских книгах: «Ваикра Моше Леошеа бин Нун Егошуа». Се ест по-рускыи: «И назвал Моисей Ошеа, сына Навина, Исус».

Сей уведе сыны Ізраилевы черес Іордан в землю обетованную... ам с Калефом от шести крать сто тысещей мужей вышедших из Египта, достоин был внити в ню иншим всем змершим в четырдесяти летех на пустыни.

Той, переведши Іордан осм крать сто тысещей мужев, и каменными ножми обрезал их. Тому стены Ерихона-града[5] со дна вывратишеся. Той поразил царей тридесеть и единого и земли их розделил по поколѣниех сыном Ізраилевым, и рубежи им пописал местами, реками, грады, горами, потоки и полями. На того просбу солнце стало ест на едином местѣ так долго, якобы за целых два дни, и не двизалося с него, донде же побил всих врагов своих.

Той учинил ест из земли Ханаани[6], еже называлася от Хама[7], сына Ноева[8], землю Іюдею[9]. О ней же рече бог ко Аврааму[10], егда был в Междуречии[11], глаголя: «Изыйди от земли твоея и от родины твоея и от дому отца твоего и иди в землю, ю же покажу тобѣ»[a].

Сия земля имать от страны восточное и полуденное Аравию[12], от страны полуночное Сирию[13], от страны же западное море Посредоземное и замыкаеть в собѣ Галилею[14], Идумею[15], Финикею[16], Кесарею[17] и Самарею и многые иные страны. В сей земли был ест Ерусалим, преславный град, в нем ж спаситель наш Ісус Христос, сын бога живаго, пострадати восхоте за нас грешных и кровь свою пресвятую вылил и землю тую освятил, прото ж называется святая земля. В сей земли жили суть дванадесеть патриархов со Ияковом, отцем своим, и дванадесеть апостолов со пречистою божиею материю Мариею.

Сия земля знаменуеть царство небесное и горний Ерусалим. Яко бо Исус, сын Навин, увел ест людей ізраилевых в землю обе-

---

[a] «Быццё», 12, 1.

тованную, тако Іcус, сын божий, уведе верующих в него в царство небесное, еже ест земля живых. О ней же царь Давыд глаголеть: «Верую видети добрая господьня в земли живых»[б]. Сей был царем в земли обетованной, а веру имел быти в земли живых, то ест в царстве небесном. Тако бо и сам спаситель рече к пытавшимся от него о воскресении из мертвых: «Аз есм бог Авраамов, бог Іcааков[18], бог Іяковов[19], бог несть бог мертвых, но живых»[в].

О земли же мертвых Езикиель-пророк[20] глаголѣть: «Душа, еже на земли согрешит, тая умреть»[г]. И Давыд во псалмех поеть: «Не мертвыи восхвалят тя, господи, ни вси низходящие во ад, но мы, живые, благославим господа отнынѣ и до века»[д].

В земли той обетованной мнози цари, со тружанием поживше, изомроша, яко же имена их во предословии моем в книги Царств кратце пописаны знайдете. О той земли Моисей в первых книгах пишеть: «Проклята ест земля в делех твоих; с тружанием будеши ясти от нея по вся дни живота твоего»[е].

О верхнем же Ерусалиме Давыд вопиеть: «Прѣславная глаголана суть о тобѣ, градѣ божий!»[ж] И на ином месте той же поеть, глаголя: «Речное устремление веселить град божий, освятил ест храм свой вышний, бог посрѣди его не подвижется»[з].

Сего ради святый Павел-апостол ко еврѣом пишет: «Аще бы Исус тех покоил, не бы о иных глаголал по сих днех»[і]. Яко той же божий певець Давыд глаголеть: «Преселник аз у тебе и пришлець»[к], и на ином месте рече: «Увы мне, яко пришельствие мое продолжися, вселих ся с селы Кедарскими[21], много пришельствова душа моя»[л].

А с того ясне можемы разумети, иже тое уведение в землю сынов Ізраилевых знаменовало наше избавление от смерти вечное; что бо непослушанием первый Адам утратил, то терпением вторый Адам навратил, егда на кресте за нас висяй, к разбойнику рече: «Аминь, глаголю тобѣ днесь, со мною будеши в раи»[м].

Прото ж яко по имени подобен был Исус, сын Навин, Іcусу, сыну божию, так же и образ его на собѣ понѣсе. Вся бо, еже прежде писана быша к нашему навчению, написана суть.

Яко того Исуса, сына Навина, Моисей посылал на амалехитян, еже исказуются людие дивни, то знаменовал, иже бог отець небесный пошлѣть Іcуса, сына своего, на спасение людем грешным. Тако убо возлюби бог мир, иже сына своего единороднаго

[б] Псалтыр, 26, 13.
[в] Евангелле ад Мацвея, 22, 32.
[г] Кніга прарока Езекііля, 18, 4.
[д] Псалтыр, 113, 25—26.
[е] «Быццё», 3, 17.
[ж] Псалтыр, 86, 3.
[з] Там жа, 45, 5—6.
[і] Пасланне Паўла да яўрэяў, 4, 8.
[к] Псалтыр, 38, 13.
[л] Там жа, 119, 5.
[м] Евангелле ад Лукі, 23, 43.

дал ест, да всяк, веруяй в онь, не погибнеть, но имать живот вечный. И яко Моисей назвал ест сего тым именем Исус, тако и архангел Гавриил[22] ко пречистой девици Марии, благовестуя, рече: «Сѣ зачнеши во чреве и родиши сына, и наречеши имя ему Ісус; сей будеть велий и сын вышняго назовется» [н].

Теже, яко Исусу, сыну Навину, воды Іорданския роступишеся, тако и спасителю нашему Ісусу, сыну божию, егда крестяшеся в том же Іордани, и се отверзошеся ему небеса, и виде дух божий исходящ, яко голубь, и грядущь на нь. И сѣ глас с небеси глаголя: «Сѣ ест сын мой возлюблѣнный, о нем же благоизволих» [о]. И ту крещением святым воведе нас в царство небесное, яко же сам ко Никодиму[23] рече: «Аминь, аминь глаголю тобѣ, аще кто не родится водою и духом, не можеть внийти в царство божие» [п].

Той Исус Навин обреза сыны Ізраилевы ножми каменными. Господь же наш Ісус Христос, иже ест камень уголный, обреза серца наша словы своими святыми, яко вопиеть пророк: «По днѣх онех глаголеть господь — дам закон мой в мысли их, и на серцах их напишу и, и буду им в бога, и тии будуть мнѣ в люди» [р].

Той трубами Ерихон разори, а сын божий euвангелистами вселенную просвети. Тому солнце ста на едином месте, тое ж часу роспятия Христова над посполитый бег жалость невинное муки своего створителя показа. Той многых царей поразил, а сын божий сатонино безчисленое царство сказил. О нем же Давыдпророк глаголеть: «Господи, возвел еси от ада душу мою, спасл мя еси от низходящих в ров» [с].

Исус, сын Навин, справовал ест сынов Ізраилевых двадцеть и седм лѣт, Ісус же Христос царствовати будеть вовѣки. И яко пророк пишеть: «Во днех царств тых возбудить бог с небеси царство, еже вовеки не подвижется и иным людем не предасться; сокрушит и сотлит вся царства сия, тое же пребудеть вовѣки» [т]. И святый апостол Павел глаголеть: «Тем же и бог того превознесе и дарова ему имя, еже паче всякого имени. Да о имени Ісусовѣ всяко колено поклонится, небесных и земных и преисподних, и всяк язык исповѣсть, яко господь Ісус Христос во славе бога отца» [у].

Исус, сын Навин, был воевода іюдейский. Ісус же, сын божий, был ест царь іюдейскый, яко о том напис, иже был написаный на животворящем кресте его, светчить словы еврейскими: «Егошуа Ноцьри мелех егудим», словы греческими — «Ісус Оназореос овасилефс тон іудеон», словы латинскими — «Езус Назоре-

---

[н] Евангелле ад Лукі, 1, 31—32.
[о] Евангелле ад Мацвея, 3, 17.
[п] Евангелле ад Іаана, 3, 5.
[р] Кніга прарока Ераміі, 31, 33.
[с] Псалтыр, 29, 4.
[т] Кніга прарока Данііла, 2, 44.
[у] Пасланне Паўла да філіпійцаў, 2, 9—11.

нус рекс юдеорум», по-руски ся сказует — «Ісус Назорянин [24], царь іюдейский».

Конец предсловию.

* * *

Доконаваются книги Исуса, сына Навина, зовемая от еврей «Егошуа бин Нун», божиею ласкою и его пресвятое, преблагославеное и пречистое девици матери Марии к науце людем посполитым руского языка. Выданы и выложены повелением и працею ученаго мужа Франциска Скорины из славнаго града Полоцька, в навуках вызволеных и в лекарстве доктора, у великом месте Празском по лѣтех нарожения нашего спаситѣля Ісуса Христа, сына божия, з непорушенное панны Марии тысещи пятистех и осминадесети, месеца декаврия, дня двадцатого. То феò Харитас.

ПРЕДОСЛОВИЕ ДОКТОРА ФРАНЪЦИСКА СКОРИНЫ С ПОЛОЦЬКА В КНИГИ ИУДИФ-ВДОВИЦИ

Царство Асирское [1] почалося ест от Веля-царя, сына Немрофова, скоро по потопе. Он же почал силен быти на земли. Велов пак сын Нинос поставил ест град и назвал и именем своим Нинива [2]. В том граде царствовали суть тридесеть и седм царей лет тысещу и триста даже до царя Сардонапаля [3], его же убил Аръба [4], воевода медийский, и пресели царство то в Меды [5]. А так пребыло ест до Цира [6], царя перскаго. Он же к тому имеаше царство Вавилонское [7], понѣже Дарий-царь [8], дядя его, убил был пред тым Валтизаря [9], царя вавилонскаго, иже бѣ шосътый по цари Навходносоре, пленившем Ерусалим и Седехию, царя Іюдина.

Той Цир лета пер҃вго царства своего выпустил ест жиды из пленения вавилонскаго по седмидесяти летех, по пророчеству Еремиину, и повелел им ити в Ерусалим и ставити храм господень, и вси сосуды церковные, еже был побрал Навходносор-царь во храме Саломоновѣ, им вернул.

По смерти пак Цирове царствовал ест Камвизей, сын его. Того, ставячи на царство, прозвали суть Навходносором. Той захотел не токмо царем быти, но и богом, яко же пишеть о нем во книзе сей. И для тое речи послал ест з войском Олоферна [10], воеводу своего, абы подбил вси земли под власть его. Евреи пак в том, не хотячи послухати, спротивишеся ему. И тако Олоферн, вшед в землю их, обляже наиперве́й град Вефулию [11]. И с того града вышедши жена-вдовица, именем Іюдиф [12], от нея же называется книга сия, отсече главу Олофернову, избави людей Ізраилевых от руку его.

А для того царь Навходносор или Камвизей, его же Ездра [13]

Ѹдиѳъ вдовица ѿсече главѹ Ѡлоферну воеводе :

Книги Їѹдиѳъ вдовици починаю-
ютьсѧ. зѹполне выложены
на рѹский ѧзыкъ докторомъ
Францискомъ Скориною, изъ сла-
вного града Полоцька. напредъ богѹ ко
чти, и людемъ посполитым к наѹчению.

называеть во книгах своих Арътаксерсос, заповедал евреом, абы не будовали храму господьня в Ерусалиме. А то ся делало пред нарожением нашего спасителя Ісуса Христа из пречистое богородици девици Марии лѣт пятьсот триста и деветь.

Потом на вселенском соборѣ в Никии [14] святыми отци дозволена нам сия книга Іудиф чести к нашему научению, абыхом, яко зеръцало, жену сию преславную пред очима имеюще, в добрых делех и в любви отчины не толико жены, но и мужи наследовали и всякого тружания и скарбов для посполитого доброго и для отчины своея не лютовали.

Понеже от прирожения звери, ходящие в пустыни, знають ямы своя; птици, летающие по возъдуху, ведають гнезда своя; рибы, плывающие по морю и в реках, чують виры своя; пчелы и тым подобная боронять ульев своих,— тако ж и люди, игде зродилися и ускормлены суть по бозе, к тому месту великую ласку имають. Прото ж и сия вдовица Іудиф для места рожения своего выдала єст живот свой на небезпеченство. Но господь бог для доброго умыслу ея помог ей, яко непобедимого от людей побѣдила.

Потреба теже ведати, иже сия книга Іудиф, яко книга Данила-пророка [15] и книги Езъдры, еврейскими словами, но халъдейским языком [16] наипервей от летописцев написана ест.

Конѣць предъсловия.

* * *

Доконана ест книга, рекомая Іудиф, с помощью бога в троици единого и матери его пречистое девици Марии людем посполитым руского языка к пожитку, повѣлением, працею и выкладом ученаго мужа, в лекарских науках доктора Франциска Скорины из славнаго града Полоцька у великом месте Празском лѣта по нарожении нашего спасителя тысеща пятьсот и девятогонадесеть, месеца февраля, дня 9.

ПРЕДЪСЛОВИЕ ДОКТОРА ФРАНЪЦИСКА СКОРИНЫ С ПОЛОЦЬКА ВО ВСЮ БИВЛИЮ РУСКАГО ЯЗЫКА

Бивлиа [1] — греческим языком, по-рускии сказуется — книги, тако убо святый Матфей починаеть Христово благовѣствование: «Бивлос генезеос Ісусу Христу» [а], то ест по-рускии — «Книга родства Ісуса Христова». А можете тым именем называти вси книги ветхаго и новаго закону для достойности его, понеже Бивлия зуполная все то в собѣ замыкаеть.

О сей книзе пишеть евангелиста, наперстник Христов, во Узъявлении своем, глаголя: «И видех во десници седящего на престоле книги, написаны внутрь и зовнутрь» [б]. Написаны суть

[а] Евангелле ад Мацвея, 1, 1.
[б] «Апакаліпсіс», 5, 1.

воистинну сие книги внутрь духовне е разумеющим о тайнах превеликих божиих, яко же пишеть апостол: «О глубино богатества премудрости и разума божия, яко неиспытаны суть судове его и неизследованы пути его» [в]. Написаны теж и зовнутрь, понеже не толико докторове а люди вченые в них разумеють, но всякий человек простый и посполитый, чтучи их или слухаючи, можеть поразумети, что ест потребно к душному спасению его, самому спасителю глаголющу: «Исповѣдаю ти ся, отче, господи небеси и земли, яко утаил еси сия от премудрых и разумных и открил еси тая младенцем» [г]. Прото ж добре Григорей Великий [2], учитель вселенский, о сей книзе пишеть, глаголя: «Святое писмо все иные науки превышаеть, понеже егда бываеть чтено, под простыми словы замыкаеть тайну».

И тако младенцем и людем простым ест наука, учителом же и людем мудрым подивление. Яко река дивная мелка — по ней же агнець брести можеть, а глубока — слон убо пливати мусить.

В сей книзе всее прироженое мудрости зачало и конець; бог вседержитель познаван бываеть. В сей книзе вси законы и права, ими же люде на земли справоватися имеють, пописаны суть. В сей книзе вси лекарства душевные и телесные зуполне знайдете. Тў навчение философии добронравное, яко любити бога для самого себе и ближнего для бога, имамы. Ту справа всякого собрания людского и всякого града, еже верою, соединением ласки и згодою посполитое доброе помножено бываеть. Ту научение седми наук вызволеных достаточное.

Хощеши ли умети граматику или, по-руски говорячи, грамоту, еже добре чести и мовити учить, знайдеши в зуполной Бивлии, Псалтыру, чти ее. Пак ли ти ся любить разумети ло[г]ику, она же учить з доводом розознати правду от кривды, чти книгу светого Їова или Послания светого апостола Павла. Аще ли же помыслиши умети риторику, еже ест красномовность, чти книги Саломоновы. А то суть три науки словесные.

Восхощеш ли пак учитися музики, то ест певници, премножество стихов и песней светых по всей книзе сей знайдеши.

Любо ли ти ест умети аритметику, еже вократце а неомылне считати учить, четвертыи книги Моисеевы часто чти.

Пак ли же имаши пред очима науку геометрию, еже по-руски сказуется землемерение, чти книги Исуса Наувина.

Естъли астрономии или звездочети — найдеш на початку книги сее о сотворении солнеца и месеца и звезд; найдеш во Исусе Наувине, яко стояло солнеце на едином месте за целый день; знайдеш во книгах Царств, еже солнеце воспять поступило неколико ступнев; знайдеш во светом Еувангелии о новосотвореной звезде часу нарожения нашего спасителя Ісуса Христа.

[в] Пасланне Паўла да рымлян, 11, 38.
[г] Евангелле ад Мацвея, 11, 25.

Более воистинну чудитися превеликой божией моци мусиш, нижли учитися. А то суть седм наук вызволеных.

Аще ли же кохание имаши ведати о военных а о богатырских делех, чти книги Судей или книги Махавеев [3], более и справедливее в них знайдеш, нежели во Александрии [4] или во Тройи [5].

Пак ли же вократце сведати хощеши много тысещей лет лѣтописець, чти книги Паралипомена. Там, почевши от Адама даже до Седехии, останочного царя Іудина, роды положены суть.

Потребуеши ли науки и мудрости добрых нравов [д], часто прочитай книги Исуса Сирахова а Притчи Саломоновы.

Надо все над то мы, хрестиане, ведаючи все науки быти минущие, потребуем речи вечное душного спасения. Чтимы ж уставичне светое Еувангелие, а, чтучи е, наследуимы делы нашего избавителя Ісуса Христа. А тако с помощию его внидем в живот вечный и в царство небесное, уготованное избранным божиим.

Потреба теж ест ведати, иже Бивлия делиться на двое: у Ветхий закон и у Новый. Закон ветхий имать в собѣ двадесеть и четыре книг. Книги первые Моисеевы, суть Бытья [6]. В них же пишеть о сотворении света, о зачале людского поколения, о розделении языков и земли, и о роде еврейском и внитии их даже до Египту.

Вторыи книги — Исход, еже суть написаны о нарожении Моисееве, о десети язвах фараоновых, о выштии из Египту сынов ізраилевых, о десятеру приказании божием и о многих иных судех его.

Третие книги — Леувит пишуть о храме божием, о ризах Аароновых [7], о жертвах и о службах леувитских.

Четвертые книги — Числа кажуть о считании сынов ізраилевых, о дарех князей, о пророцестве Валаамове [8] и о четырехдесяти а о дву станех и где же отпочивали суть на пустыни.

Пятые книги Моисеевы, рекомые Вторый закон, вызнаменають бо светое Еувангелие, и что у предних книгах положено ест широце, то сие кратце в собе замыкають. То ест Пентатеухон гречески или Пятеры книги Моисеевы.

О сих пяти книгах апостол пишеть, глаголя: «Но во церкви хощу пять словес умом моим глаголати, да иных научу, нежели т[ь]му словес языком» [е].

Затым книги светого Іова — зерцало долготерпения; вси слова в нем полны суть розуму. Стихами и гаданием е пишеть и о воскресении тел наших из мертвых наясней пророкуеть.

Потом Ісус Наувин преходить Іордан, уводить сынов израилевых в землю обетованную, приемлеть Ерихон-град, поразив царей многих, землю людем по жребиех розделил.

Книги пак Судей: Офонииля, Аиофа, Варака, Гедеона, Ептая и Самсона [9], — мужей пресилных и богатырев смелость выпи-

---

[д] У выданні Скарыны надрукавана: мравов.

[е] Першае пасланне апостала Паўла да карынфян, 14, 19.

Взоръ десяти подъставокъ и баней ихъ

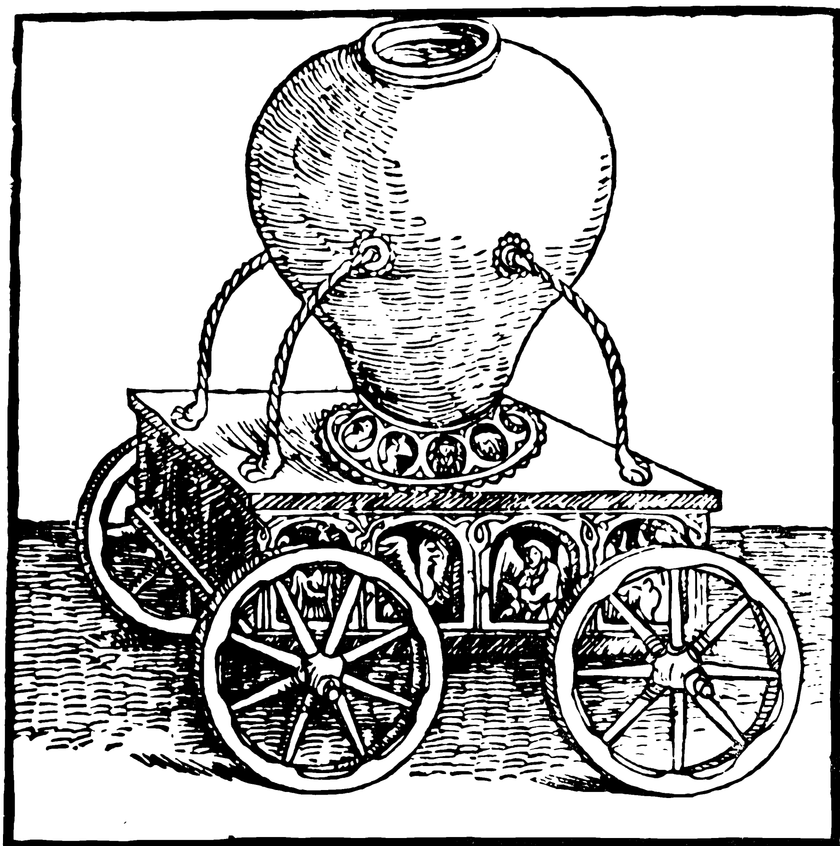

Слилъ теже Гирамъ десеть подъставокъ медяныхъ, четырехъ локтей вдолжъ едина каждая поставка, и четырехъ локтей вширь, и трехъ локтей ввышь. А тое дело подставковъ межи ритинами гладъкое было, и присполнени во углехъ ритины, и

суеть. При них книжка Руф, прабабы царя Давыдовы, положена ест.

По сей книги четырех Царств сынов ізраилевых у Бивлии положены суть. Передние двое называются от еврей Шмуел. В тых пишеть о нарожении Самуилове, о помазании на царство Сауловѣ, о боех и о царстве Давыдове.

Задние пак двое называють евреи Млохим. В них же знайдеши, поченши от Саломона-царя даже до Ехонии и от Еровоама, сына Навафова, царя даже до Осии, его же плениша до Асирии,— царей Іудиных и царей Ізраилевых четырьдесети справу выписану.

Затым двое книги Паралипоменона, еже опущеное во книгах Царств. И к тому, поченши от Адама даже до пленения Ерусалимля Навходносором-царем, премногие роды еврейские почитаеть.

К тому двое книги Ездры о выпущении з неволи перское людей еврейских, о ставлении удругое Ерусалима и храму светая светых, розделне по народех жиждущих, что которыи делали суть, и о леувитах вышедших выписуеть.

Потом книжка Товиф[10] науку отцем, яко имають учити сыны своя, кажеть.

Паки книжка Юдифа-вдовици. Она же для высвобожения отчизны, взор на собѣ мужем даючи, не лютовала ест живота своего.

По ней иная книжка Есфира-царице, еже с Мардохеем збавили от побитий людей ізраилевых.

За ними суть Песни царя Давыдовы, книги рекомые по-гречески Псалтирион, а по-еврейскии — Тилим, еже имають, в собѣ кафизм[11] двадесеть, псалмов полтораста, стишков или припелов две тысещи и шестьсот.

По Псалтыри кладутся трое [к]нижки Саломоновы: Притчи, Еклезиаст и Пѣсни песнем. В первых науку младенцем, во вторых — мужем, во третих — старым выписуеть.

За тыми суть книги Ісуса, сына Сирахова, рекомые Церковник, всю науку о добрых нравех в собѣ замыкающе. Подле них ест книга Премудрость божия, понеже наиболей пишеть в ней о страсти мученик божиих и о житии светых его.

Потом суть книги шестьнадесети пророков господьних. Исайя первый. Сей не толико пророчество пишеть о Христе, но подобен ест в нем евангелистом.

Вторый пророк божий — Еремиа, во утробе материне посвященый, во младости своей начал пророковати. К тому теже написал книжку, еже словеть Плачь Еремиин.

Третий пророк великий — Езекииль. Сей на початку книг своих пророковал о четырех евангелистах Христовых и на конци о храме божием, а то велми сокрите.

Четверты пророк болший — Даниил, времен познаватель и всего света царств исказатель, час истый пришествия на землю Христова и смерть его ясней иных ознамуеть.

Пророци пак меньшие суть: Осия, сын Вериин,— первый; Іоиль, сын Фатуилев,— вторый, о сошествии светого духа на апостолы являеть; Амос, пастырь и пророк господень,— третий; Авдей, он же исказуется раб господень,— четвертый; Іона, сын Амафов, той три дни сущи во чреве китове, тридневное Христово воскресение преобразовал,— пятый; Михей от Морасхи — шестый пророк посреди меншими, о том пишеть во книгах Царств; Наум — седмый, пророкуя о Христе, глаголеть: «Сѣ на горах ноги исповедующего и благовествующего мир» [ж]; Аввакум — осмый, пророкуеть, глаголя: «Бог от полудня приидеть и святый от горы Фаран [12]. Прикрила ест небеса слава его, и хвалы его полна ест земля» [з]; Софония, сын Хузиев,— девятый; Агей — десятый, пишеть: «Сѣ еще мало, и порушу небо и землю, и море и сушу, и погну всеми народы, и приидет чааный всем языком» [і]; Захария — одиннадесятый, пришествие господьне во Ерусалим, седящего на осляти, пророкуеть; Малахия — дванадесятый, а останочный от пророков менших.

На конци же Ветхаго завета положены суть двое книги Махавеев. А тако имате первую часть Бивлии высловену.

Другая пак часть Бивлии, еже ест Новый закон спасителный,— суть книги четырех еувангелистов или светое благовествование Матфея, Марка, Луки, Іоана, по четырех странах света имя господьне несуще, яко колесница, и престол живоначалное троици.

Затым — Павел-апостол ко седма церквам пишеть послания, осмое ко евреем, Тимофея, и Тита и Филомона научаеть,— сосуд избранный и вчитель всех народов.

Потом — Деания апостолская о церкви Христове множащейся святый Лука-евангелист, лекарь к душному здравию, пиша, науку даеть.

Потом святый Яков, Петр, Іоан, Іуда седм соборных посланией написали краткими словами, великое поучение нам оставляюще.

На конци Бивлии — Апокалипсия [13] или Возъявления, книга светого Іоана положена ест; колико слов имуще, толико тайн в собе замыкающе.

О сих книгах всея Бивлии, подле малости розуму моего, розделы вократце положих. А в чем бых ся омылих, разумнейшие поправте, прошу вас для бога и для посполитого доброго.

Конець предсловию всея Бивлии.

[ж] Кніга прарока Навума, 1, 15.
[з] Кніга прарока Авакума, 3, 3.
[і] Кніга прарока Агея, 2, 6—7.

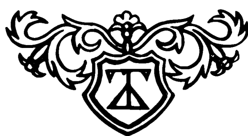

СКАЗАНИЕ
ВО ПЕРВЫЕ КНИГИ МОИСЕОВЫ, РЕКОМЫЕ БЫТЬЯ, ДОКТОРА ФРАНЪЦИСКА СКОРИНЫ

Во первых книгах своих пишеть пророк господень Моисей, пророкуя духом светым о прешлых речех, яко господь бог сотворил небо и землю и вся, еже суть в них; Адама, праотца нашего, и Еву-матерь по образу своему и по подобию; яко враг-змей прелстил их и выгнаны быша з раю; потом, яко начаша людие множитися на земли и злии быти, прото потоп наседе[a] па них господь бог, кроме толико Ноя, самого со челедию его соблюде у ковъчезе; затым о розделении языков, царств, людей и народов; потом о нарожении Авраамовѣ, и яко господа бога познал и той обещал розмножити семя его; те же о житии Авраамовѣ, внегда родися ему Ісаак, и яко господь бог искушал Авраама, веляй приносити на жертву сына своего Ісаака.

По том часе Ісаакови родишеся сыны Ісав[14] и Яков. Затым пак Яков, достав первенецства, утече к Лавану[15], дяди своему, и тамо, пасяй овци, понял жены, они же породили ему дванадесеть сынов, потом опять з великим богатеством навратися во страну свою, и, внегда был на пути, прозвал его бог Ізраилем.

Пишеть теже о роде Ісавове, о сынех Іудиных, еже имеаше з невесткою своею; о жалобе Іосифове[16] на братию свою пред отцем, о снех его, еже видел, и яко братия для ненависти продали Іосифа до Египту. Потом Путифар, уверив жене своей, казал всадити Іосифа в темницу. Фараон видел сон и росказал выпустити Іосифа. Той проповѣдал ему о седми летех уродных и о седми гладных, прото ж и поставил и старейшиною надо всею землею египетскою. И собрал жита множество и закупил весь Египет. Яков, отець его, послал сыны своя купити пище. Іосыф, познав братию свою, прикро глагола к ним, потом, ознамився, послал по отца. Яков со всем домом своим вниде во Египет, пред фараона-царя со сынми прииде. Он же дал им землю Гесемлю[17] ко пребыванию. Яков дал благословение пред смертию всем сыном своим, пророкуя о нарожении Христове, потом преставился, и погребоша и сынове его в Хевроне во гробе отцев его.

На конци кажеть о смерти Іосифове и яко заклял братию свою, абы вынесли с собою кости его. А тако во кратце имате положено (то.— *А. К.*), о чем во первых книгах своих Моисей пишеть.

Потреба теж ведати, иже со всих книг Ветхаго закону сие книги Бытья, и початок и конець книг Езехииля-пророка, а Пѣсни песнем Саломона-царя — суть трудны ко зрозумению. Прото ж и евреи людем младым пред тридесетма леты не давали их чести для великих тайн, еже замыкають в собѣ книги сие, понеже суть над розум людскый. Кто убо от философов мог поразумети, абы

[a] Так у тэксце.

господь бог словом своим с ни з чего сотворил вся видимая и невидимая, старейшине их Аристотелю глаголющу: «З ни с чего ничто же бысть».

Мы пак, хрестиане, зуполную веру имамы всемогущего во троици единаго бога, в шести днех сотворившего небо и землю и вся, еже суть в них.

Конець сказанию в первые книги Моисеевы.

* * *

То ест конець первых книг Моисеовых, еже от еврей называюся Брешис, по-гречески же и по-латине именуются Енезеос, а по-руски — Бытья. Божиею помощию зуполнѣ выложены и вытиснены повѣлением и пилностию ученого мужа в лекарских науках доктора Франциска Скорины с Полоцка у великом месте Празском по летех воплощения слова божия тысещного пятсотого деветь на 10.

ПРЕДОСЛОВИЕ ДОКТОРА ФРАНЪЦИСКА СКОРИНЫ С ПОЛОЦЬКА ВО КНИГИ ИСХОД МОИСЕОВЫ

Сие суть вторыи книги Моисеовы, еже от еврей называются Геллесмот, тако убо их языком своим починают. Пишеть же в сих книгах Моисей о неволи сынов ізраилевых, еже работаху во Египте; о нарожении своем и о утекании пред фараоном; яко господь бог явился ему в купинѣ неопалимой и послал и, абы вывел людей ізраилевых из Египта; о дивех, еже чинил со жезлом пред фараоном; о десети язвах, иже наведе бог рукою Моисеевою на всю землю Египетскую.

Первая язва — пременение воды у кровь, яко не можаху пити от нея, вторая язва — множество прѣвеликое жаб по всих домех; третия язва — блощице безчисленые; четвертая язва — песии мухи; пятая язва — смерть скоту; шестая язва — болячки злыи на человѣки; седмая язва — град, побиющий жи́та и овоще; осмая язва — усеница или кобылки, пожирающие траву и былину; девятая язва — темности велми густые; десятая язва — побитие всех первенец в земли Египетской от первенца фараонова даже до первенца рабыне.

Потом пишеть о агнеци пасхи, яко имають ести его. Затым о выштии сынов ізраилевых з земли Египетское, и яко шли посреди Чермнаго моря посуху, и яко фараон, царь египетский, женяся за ними з войском, потонул в Чермном мори, и яко Моисей, прешедъши море з людми ізраилевыми, пояше песнь, воздающе хвалу господу богу.

Потом пишеть, яко манну бог послал с небеси на пищу и воду вывел от тверда каменя к питию людем во пустыни. «Затым, яко пришли суть к горе Синай и яко господь бог десятеро приказание им дал, написано на досках каменных.

Первое: Веруй в бога единаго!
Второе: А не бери надармо имени его!
Третее: Помни дни светые святити!
Четвертое: Отца и матку чтити!
Пятое: Не забивай ни едина!
Шестое: И не делай грѣху блудна!
Седмое: Не вкради, что дружнего!
Осмое: А не давай сведецства лживаго!
Девятое: Не пожедай жены ближнего!
Десятое: Ни имения или речи его!

Затым пишеть о судех божиих, яко имають людей судити справедливе; о посту Моисееве четыредесят дней и четыредесят нощей на горе Синай.

Потом поведаеть о ставлении храму Сведения, яковым обычаем имаеть быти делан и якова великость его; теже, что имело стояти во храме; яко ест скриня завета со двема херувимы [1]; светилник златый, на нем же горяху светила; стол со хлебы посвященными; олтарь [2], златом окованый, ко кажению фемиана [3] добровоннаго. Сее пак стояло пред храмом Сведения. Во притворе [4] его требник [5] дирявый, окованый медью, на нем же приношаху всясозжения, и умывалница с подъставкою ея. К тому теже пишеть о ризах жерца великого, то ест о плащи или о ризе верхней; о полици или о слове суду, еже леживало на персех жерцевых, и о иных ризах Ароновых и сынов его.

На конци пишеть, яко поставиша храм со приправами его и со притвором и освятиша е олеем посвященным, и снииде во облаце слава божия на нь, и рушанием храму з места двизахуся сыновѣ ізраилевы с полки своими.

Духовне пак сее разумеючи, премногия тайны веры Христовы в сих вторых книгах Моисеевых знайдемы, яко еввангелист глаголеть: «Быша убо сия, да сбудется писание» [а].

Что знаменовала ест неволя телесная сынов ізраилевых во Египте? Не нашу ли неволю душную? Вси бо светии отци пред воплощением слова божия схожаху во ад, яко патриарха Яков сам о собѣ светчить, глаголя: «Снииду ко сыну своему, сѣтуя, во ад» [б]; ведяше убо святый отець, иже не мощно ест кому внийти до раю, дондеже Христос пламенное оружие, стрегуще входу райскаго, крестом своим отвалить.

Египет же по-рускыи сказуется — темности, а с тых нас выведе сын божий. «Свет убо ест истынный, просвещая всякого человека, грядущего в мир» [в].

Купина неопалимая, в ней же явися бог Моисееви, иже куст зеленый горяше, а не изгоряше, ясне знаменовала зачатие без семени сына божия. Он же проиде утробу пречистое девици, яко солнце скло, не порушаючи замков панества ея, пророку вопию-

---

[а] Евангелле ад Іаана, 19, 36.
[б] «Быццё», 37, 35.
[в] Евангелле ад Іаана, 1, 9.

щу: «Сѣ дева во чреве зачнеть и родить сын[а] и прозовется имя его — с нами бог» [г].

Жезл пак Моисеев, иже обращашеся во змию, знаменовал божество со человечеством — два естества во едином Христе совокуплена, яко сам о собѣ глаголеть: «Никто же возыде на небо, токмо съшедый с небеси сын человеческий, сый на небеси. И яко же Моисей вознесе змию во пустыни, тако [д] подобаеть вознестися сыну человеческому; да всяк, веруя во нь, не погибнет, но имать живот вечный» [е].

Послание Моисеево ко фараону пришес[т]вие господьне на землю знаменовало, явися убо бог Авраамови, глагола лицем к лицу Моисееви: «Поживе на земли со апостолы,— яко пишет.— И обращся ко учеником своим, рече: блажени очи, видяще, яже вы видите! Глаголю бо вам, яко мнози пророци и царие восхотеша видети, яже вы видите, и не видеша» [ж].

Фараон невероваше, глаголя: «Кто ест господь той, дабых послушал гласу его и отпустил Ізраиля? Не знаю господа и не отпущу Ізраиля» [з]. Потому же и сатана, не знаючы спасителя, е[г]да искушаше его, рече: «Аще сын еси божий и рци, яко камение сее хлебы будуть» [і].

По десети пак язвах познал ест фараон господа. Тако и беси потом познаша, егда вопиаху, глаголюще: «Что нам и тобѣ, Ісусе, сыне божий? Пришел еси семо прежде времени мучити нас» [к].

Агнец же пасхи явне невинную муку господа нашего знаменовал, пророку о Христе глаголющу: «Аз же, яко агнець тихий, на заколение веден бых» [л]. Теже во Еввангелии пишеть: «Кость не сокрушится от него» [м].

Проштие пак сынов ізраилевых посреди моря Чермнаго крещение Христовы веры известовало апостолу Павлу, пишущу: «Не хощу ж вас не ведети, братия, яко отци наши вси под облаком беша, и вси сквозе морѣ проидоша, и вси у Моисея крестишеся во облаце и в мори» [н].

Манна же з небеси и вода от тверда каменя, даная евреем во пустыни, святость тела Христова, нам ко душному спасению зоставленая на земли, знаменовала, яко же пишеть еввангелист, глаголя: «Рече же им Ісус: аминь, аминь, глаголю вам. Не Моисей дал вам хлеб с небеси, но отець мой даеть вам хлеба истиннаго с небеси, хлеб убо божий ест, сходяй с небеси и даяй живот

[г] Кніга прарока Ісайі, 7, 14.
[д] У выданні Скарыны надрукавана: тато.
[е] Евангелле ад Іаана, 3, 13—15.
[ж] Евангелле ад Лукі, 10, 23—24.
[з] «Выхад», 5, 22.
[і] Евангелле ад Мацвея, 4, 3.
[к] Там жа, 8, 29.
[л] Кніга прарока Ераміі, 11, 19.
[м] Евангелле ад Іаана, 19, 36.
[н] Першае пасланне апостала Паўла да карынфян, 10, 1—2.

миру» [о]. Рекоша же к нему: «Господи! Всегда даиж нам хлеба сего» [п]. И рече им Ісус: «Аз есм хлеб животный. Грядый ко мнѣ, не имать возалкатися, и веруя в мя, не имать возжадатися навеки» [р].

Десятеро пак приказание божие было написано на дву дощках каменных, еже два законы божие ветхий а новый знаменовали. О сем ширей написал есми во предословии своем, еже ест на пятыи книги Моисеевы.

Пост Моисеев четыредесят дней и четыредесят нощей на горе Синай пост Христов знаменовал. Храм Сведения со всеми сосуды его церковь Христову нерукотворѣнную преобразовал, [по] апостолу, глаголющу: «Христос же пришед,— архиерей будущим благом,— больший и совершенейший храм нерукотворенный, то ест не сею тварию, ни кровию козлею или юнчею, но своею кровию вниде единою во светая, вечное избавление обрет» [с].

Кивот пак гречески, или скриня завета со двема херувимы, еже стояла во светая светых, тайну живоначалное троици — отца и сына и святого духа в серци всякого доброго хрестиа[ни]на знаменала.

Конѣць прѣдсловию.

* * *

Доконаны суть вторыи книги Моисеевы, рекомые от еврей Геллесмот, по-греческыи — Ексодос, по-латине — Екситус, а по-рускии — Исход, працею и пилностию доктора Франциска Скорины с Полоцка во славном великом месте Празском.

ПРЕДЪСЛОВИЕ ДОКТОРА ФРАНЪЦИСКА СКОРИНЫ С ПОЛОЦЬКА ВО КНИГИ ЛЕУВИТ МОИСЕОВЫ

То суть третии книги Моисеевы, зовемыи Ваикра,— тако убо починаются от еврей: «Ванкра едонай ель Моше», то ест по-руски: «Возва господь Моисея»; по-гречески же зовутся Леувитикос, понѣже наиболей о справовании племеня Леувиева пишеть в них.

Леувий [1] убо был ест сын Яковов третий, его же породила ему Лия. Сей имеаше три сыны: Ерсона, Каата и Мерари. Каат пак сплодил ест Амрама, и Зуара, и Геврона, и Озиеля. Амрам же имеаше сыны Аарона и Моисея.

Моисей пак, выведши люди ізраилевы з земли Египетское, и поставивши им храм Сведения по повелению божию, и давши приказания и суды, ими же ся имели справовати сами межи собою, яко о том досить широце высловено ест во вторых книгах

[о] Евангелле ад Іаана, 6, 32.
[п] Там жа, 6, 34.
[р] Там жа, 6, 35.
[с] Пасланне апостала Паўла да яўрэяў, 9, 11—12.

его, выписуеть в сих третиих книгах своих о службе божией, еже бывала во храме Сведения. А к сей службе поставил был наивышшим ереем Аарона, брата своего, и под ним сыны его, а затым вся племена от колена Леувиева.

Прото ж и нарицается книга сия Леувит, никто бо не смеаше послуговати во храме божием, естли же не был от роду Леувиева. И никто не можаше приносити жертв господу богу, развей Аарон и сынове его, им убо посвещены бѣша руце.

Жертвы пак и требы повеле бог приносити во храме своем разноличные, яко же чтучи во книзе сей, нижей знайдете. Для того слушне теже может ся называти латинским языком Либер Оферториус, еже по-руски сказуется — Книга о жертвах.

Пишеть бо в ней наипервей, что приносити имели сынове ізраилевы. Яко от зверей стадных — волы, агнеци а козлы; от птиць — горлице а голуби; от родящихся з земли — муку пшеничную, масло древяное, ладан [2] и иные овоще. Кто убо не можаше принести для недостатку своего телца тучнаго на жертву богу, той приношаше мерицу муки пшеничное на требу господу.

Тако ж и мы, братия, не можем ли во великих послужити посполитому люду рускаго языка, сие малые книжки праци нашее приносимо им. О них же пишеть святый Герасим, учитель великий, ко Амбросию [3] во епистоле своей; в ней же воспоминаеть вси книги Ветхаго и Новаго завета, сице глаголя: «Е да просты суть третие книги Моисеевы, в них же зособна вси жертвы, и кажъдое слово, и ризы Аароновы и весь чин леувитский небесных тайн воню выдаваюmь».

Жертвы пак, еже приношаху во храме, едины бываху на кажъдый день, яко два агнеца непорочна: рано един, а на вечер един уставичне. Иные приношаху часы, уставлеными от бога, яко на празники нарочитые годовые: на празник Пасхи [4], Пятьдесятнице [5], на празники Труб, Очищения и Кущный [6]. Некие жертвы приношаху господу во времена по доспеху своему. А то чиниваху с самого набоженства молитвы деюще. И сие жертвы называху всесозжение, понеже все мясо, главу и кишки на требнице сожигаху.

Иногды пак чиниваху приношение, молящеся господу богу и просяще от него добрых даров. А таковое называху жеръртва миръная, яко мирен бываше человек, внегда господь бог наполневаше прозбу его. Часом теже приношаху жертвы за грехи, просяще отпущения им приняти, естъли же что злого пред богом учинили суть ведоме или неведоме, или пак неякого доброго дела замешкали, еже могли уделати. И таковое приношение называли жертва за грех и жертва за умедление.

А иные приношения бываху за очищение прокаженных, семя источающих, месечные немощи или кровоточивые терпящих. И то именовали жертва очищения. Паки иное приношение бываше осквернившимся речми нечистыми, мертвечиною или гадом нечистым. Теже иные приношения бывали з начатков жит

и овощев. А тако имате вократце пописаны жертвы разноличьныи, еже приношаху сынове израилевы во храме божием.

Сее пак духовне разумеючи по писанию апостола Павла, глаголюща: «Стень воистинну имея закон ветхый грядущего добра, не замыкая в собѣ образу речем, на кождое убо лѣто теми ж жертвами, яже приносять всегда, николи не могуть приходящих совершеных учинити. Понѣже престали б приносити жертв, егда бы не имели совѣсти греховное единою очищены. Но в тых же воспоминание грехов на кождое лѣто бываеть невозможно бо ест кровию телцев и козлов отняти грехи. Тем же, входяй в мир, Христос ко богу отцу пророком глаголеть: «Жертвы и приношения жидовскаго не восхотел еси, тело же совершил еси мне за людские грехи пострадати. Всясозжения и о гресех не любилися тобѣ. Тогда рех: сѣ иду, во главизне убо книжной писано ест о мнѣ, дабых чинил волю твою, боже мой» [а].

Аще ли пак кто воспросит от вас: почто ж господь бог установил жертвы приносити и над ними грехи исповедати и кровию их кропитися, внегда невозможно ею очиститися, яко же прежде апостолом речено ест, на тое сице отвещаете — тые вси жертвы и приношения потребны бѣша на знамя убо и на притчу приидущего времени; в нем же спаситель наш Ісус Христос кровию своею невинною вины наше пред богом отцем очистил. Теже на очищение толико плотѣм от бога уставлены быша тому же святому апостолу Павлу, глаголющу: «Сее было явлено духом святым, еще убо не явился был путь к небеси, донеле первый храм имеаше стоание. Он же был ест знамя нинейшего времени, в нем убо дарове и жертвы приношахуся, не могуще совѣсти совершити служащих под законом, точию приводяше к тому, дабы люди пилни были чистых покармов и пития, и различных обмыванией сосудов, и оправданией плотей, даже до временя новаго закону, он же ко болшей чистоте душной людей приводить». И далей пишеть: «Аще бо кровь агнеча и козля и попел юнице, окроплящий поскверненыя, освещаеть ко плотстѣй чистоте. Многим более кровь Христова, он же духом святым сам себе принесе непорочна богу, очищая совести наша от мертвых дел, дабыхом служили богу живу и истинну» [б].

Вси бо тые жертвы во едином Христе наполнилися и его единаго знаменовали, яко жертва тельца претяжъкою муку его объявляла царю Давыду, вопиющу: «Ископаша руце мое и нозе мои, и сочтоша вся кости моя. Тии же смотреша и презреша мя, разделиша собѣ ризы моя, и о одежи моей меташа жребия» [в].

Жертва агнеца невинность Христову знаменовала пророку, глаголющу: «Воистинну недуги наша той принял и болести наше той понесе, мы же имели его яко трудоватого и пораженого от

[а] Пасланне апостала Паўла да яўрэяў, 10, 1—7.
[б] Там жа, 9, 8—10; 9, 18—14.
[в] Псалтыр, 21, 17—19.

бога, и смиренаго. Он же ранен ест для безаконией наших и сотрен ест для грехов наших. Казень покоя нашего на нем, и синевами его уздравлены есмо. Вси мы, яко овъце, блудиховѣ, единый каждый путем своим уклонившеся. И положил на нем господь неправды всех нас. Предан бысть, понѣже сам восхоте, и не отверзе уст своих. Яко овца на заколение ведеся и яко агнець пред стригущим онеме и не отворил устен своих» [г].

Жертва козельца правую а смертелную плоть нашего избавителя преобразовала иному пророку божию пишущу: «По дву и шестидесяти неделех убит будеть Христос, и не будуть людие его, они же имають отпретися его» [д].

Теже и доктор языков глаголеть: «Немощная убо закону о нем же немощьствоваше плотию. Бог своего сына послав в подобие плоти греха и с него учинив жертву за грех, осудил грех плотию его, да оправдание закона скончается в нас, иже не по плоти ходимо, но по духу. Сущии убо живи по плоти плотская мудрътвуют, а иже по духу — духовная. Мудрость убо плотская ест смерть, а мудрость духовная — живот» [е].

Жертва пак горлиць и голубят два естества во Христе знаменовала: божество и человечество, понеже бога со человеки сниде смирити. Един убо бог, един и едначь богу и человеком — человек Христос Ісус, давый себе избавление за всех.

Треба пак убогих, еже бывала з муки пшеничное, церков Христову известовала, иже из многих людей, яко из зернят, собрана ветхым законом и новым, яко двема жеръновы, плотская и духовная розделяющи, водою крещения совокуплена, олеем ласки божией покроплена и во огни духа святого спечена.

А тако имате вси жертвы Ветхаго завета, что знаменовали суть. Теже пишеть [Моисей] в сих книгах о злых жерцех, их же попалил огнь, яко Надава и Авиуда [7]. Теже пишеть в ней о зверех, о птицах, о рибах чистых и нечистых. Затым пишеть о нечистотах людских и о прокажении их, и домов и риз ею; потом о разноличных заповедех божих, абы люде чистоту заховали во случении телесном и послушенство ко своим старшим, и за которые грехи смертию караны имели быти. Паки пишеть, кои от роду е[в]рейскаго не можаху приносити жертв и кои не можаху ясти от них. Потом о празницех великих, когда и яко их святити имели; к тому о милостивом лѣте. На конци — о добрых речах добрым, еже слюбуеть бог дати сыном ізраилевым, будут ли хранити закон и полнити приказания его; и о речах злых, ими же грозить погубити их, естъли же не соблюдуть закону и не наполнять повелений божиих; и о слюбех людъских, еже слюбують пред господем богом, дабы полнили их.

[г] Кніга прарока Ісайі, 53, 3—7.
[д] Кніга прарока Данііла, 9, 26.
[е] Пасланне апостала Паўла да рымлян, 8, 3—6.

А тако положены вси речи краткими словы, еже замыкають в собе третие книги Моисеевы, рекомые Леувит.

Конѣць предсловию.

* * *

Доконаны суть трѣтии книги Моисеевы, рекомые от еврей Ваикра, по-грѣческии — Леувитикос, по-латине — Оферториус, а по-рускии — Леувит, божиим преизволением, працею и пилностию ученаго мужа, в лекарских науках доктора Франъциска Скорины из славнаго града Полоцка во великом месте Празском людем посполитым к доброму навчению.

ПРЕДЪСЛОВИЕ ДОКТОРА ФРАНЪЦИСКА СКОРИНЫ С ПОЛОЦЬКА ВО КНИГИ ЧИСЪЛА МОИСЕОВЫ

В сих четвертых книгах, рекомых Числа, пишет Моисей-законодавець, яко людие іздраилевы, вышедши із Египта и поставивши храм Сведения, сочли воины и, розделившеся на двана-десеть полков, стоиваху и хоживаху около храму божия.

Три поколения с хоругвями своими, Іудино [1] і Захарово [2] и Зевулоново [3] — на восток солнеца пред храмом.

Иные три поколения с хоругвями своими, Даново [4], Асерово [5] и Нефталимле [6],— на едином боку от полуденное страны храму божия.

Третие три поколения с хоругвями своими, Рувимово [7], Симеоново [8] и Гадово [9],— на другом боку от полунощное страны храмовы.

Останочные три поколения с хоругвями своими, Ефраимле [10], Манасиево [11] и Вениаминово [12], — на запады со заду всех опалчахуся.

А храм божий с поколением Леувиевым посреде всея силы сынов іздраилевых бываше.

И тако четыредесят лет ходиша по пустыни, вышедши из земли Египетское, поколѣ не пришли до земли обетованное, знаменующе нам, хрестианом, иже з великим терпением из сего веку темного имамы внити во царство божие.

Сынове пак іздраилевы, ходящи по пустыни, имели суть четыредесят и два станы, поколе пришли ко Іордану.

Первый стан их был ест Рамес [13], град на конци пределов земли Египетское; ту убо наипервей собравшися вси людие іздраилевы, изыйдоша во пустыню зрящим на то всем египтяном. Рамес же по-рускии сказуется порушение.

Вторый стан сынов іздраилевых — Сохот, еже исказуется кущи. Там наипервей начаша людие пребывати у кущах и пекоша опресноки с теста неквасного.

Третий стан их — Гетан, еже исказуется крепость. Ту наи-

первей явися столп огненый в нощи и облак водни, показуя путь людем.

Четвертый стан — Фиарот, исказуется уста славных. Ту убо видеша фараона, пригнавшегося за ними с силою своею.

Пятый стан — Мараф, еже исказуется горкость. Прешедши убо сынове ізраилевы Чермное море [14] и фараону в нем з людми своими потонувшу, ходиша три дни по пустыни, не имеюще воды; потом в Марафе знашли воду горку, юже ослади им бог.

Шестый стан — Гелим, еже исказуется овни силнии. Там знайдоша дванадесет кладезей и шестьдесят древ фуниковых.

Седмый стан их бѣ подле лукоморья, еже от еврей называется Іамъсуф, то ест море Чермное. Пришедши убо от Гелима, ополчишеся у моря Чермнаго. А то было пятьнадесятого дня втораго месеца, вышедшим им із Египта.

Осмый стан их был ест во пустыни Син, еже исказуется купина. А ест пустыня сия недалеко от горы Синай; в ней же имели суть сынове ізраилевы три станы.

Девятый стан — Водафеку, еже исказуется толчение. Ту роптаху людие на Моисея, не имеющи что ясти.

Десятый стан — Галус, еже исказуется квас. А в той пустыни дал бог людем крастеле и манну на пищу.

Одиннадесятый стан — Рафидим, еже исказуется здравие силных. Там Ісус Наувин поразил Амалеха. Там из скалы Орев выплынуша воды. Там пришол Етро [15], тесть Моисеев, со женою его и со обема сыны к нему.

Дванадесятый стан их был ест во пустыни Синай, еже исказуется купин множество. Там Моисей возшел на гору Синай, бог с ним глаголал и десятеро приказание людем ізраилевым дал, права, судбы и закон им уставил, храм Сведения и все сосуды его чинити указал, ризы жреческия, чины жертовные, службы леувитские уставил, людей счести повелел. И то вократце исповем, елико же во задней половине книг Исхода и во всих книгах Леувита и во предней части сее предложеное книги Числ пишется, то все на сем дванадесятом стану деалося ест.

Тринадесятый стан их был Ҁивароф гатаве, то ест гробове похотей. Ту помроша мнози люди для обжарства. Ту семъдесят старейшин от людей выбрано к помощи Моисееве.

Четыренадесятый стан — Асероф во пустыни Фарани, еже исказуется сень. Там Мария [16], сестра Моисеева, роптания для своего поражена бяше проказою.

Пятнадесятый стан — Ригма во пустыни Фарани, еже исказуется шумение. В сей пустыни Фарани имели суть сынове ізраилевы осмнадесеть станов, от четыренадесятого стану даже до тридесеть втораго. А в тых станех суще посылали 12 мужей согледати земли обетованное. Они же принесоша грозен вина. Людие роптаху на Моисея, боящися волотов. Бишеся со Амалехом и с Хананеем. Снем Дафанов [17] и Авиронов и сынове Хореевы [18] погибоша. Аарон с кадилницею гнев божий укроти.

Жезл Ааронов процвите. Чины жреческие и жертвы их уставил, яловицу рижую для очищения на попел спалил.

Шестьнадесятый стан — Ремонфарес, еже исказуется яблоко зернатое. 17 стан — Лѣвно, исказуется плиты. 18 стан — Ресса, исказуется узды. 19 стан — Коалеф, исказуется собрание. 20 стан у горы Сафер, еже исказуется гора красоты. 21 стан — Араад, исказуется чудо. 22 стан — Мазелоф, исказуется снем. 23 стан — Каат, исказуется боязнь. 24 стан — Харе, исказуется злоба. 25 стан — Метха, исказуется сладкость. 26 стан — Гасмон, исказуется прудкость. 27 стан — Мосероф, еже исказуется оковы. 28 стан — Венеакан, исказуется сынове потребнии. 29 стан — Гадгад, исказуется посол. 30 стан — Вефевата, исказуется добротливость. 31 стан — Еврон, исказуется хождение. 32 стан — Азонгабер, исказуется язык мужев. Сие вси станы сынов ізраилевых были суть во пустыни Фарани.

Тридесеть и третий стан был ест во пустыни Цин, иже ест Кадис, еже исказуется заповѣдь светая. Там умре Мария, сестра Моисеева. Там роптаху людие на господа у воды пререкания. Моисей и Аарон розгневаша бога, для того заповѣдал им ити в землю обетованную. Там посылал и до царя Едомля [19], абы их пустил скрозе землю свою.

Тридесеть и четвертый стан у горы Ор, еже исказуется верх. Ту умре Аарон, жрець великий, и погребен ест на верху горы Ор.

Тридесеть и пятый стан в Селмоне, еже исказуется образець. Там роптаху людие на бога, не хотяще манны. И пустил [бог] на них змие.

Тридесеть и шестый стан — Финон, исказуется устъка. Ту Моисей повесил змия медяного на древе на уздравление людем.

Тридесять и седмый стан — Овот, еже исказуется волстви. Тридесеть и осмый стан — Еаварим, исказуется собрание каменей. Тридесеть девятый — Дивонкград, исказуется крепкое покушение. Четыредесятый стан — Галмонъдивляфаим, еже исказуется уничиждение ран. Четыредесятый первый стан — Аварим, исказуется горы идущих. Четыредесят вто[р]ый, а останочный стан,— поля Моавские над Іорданем противу Ерихону-граду.

В сих остаточных станех, егда быша сынове ізраилевы, тогда Валак [20], царь моавский, посылал по Валаама, сына Веорова, дабы проклял людей ізраилевых. Той же во место клятвы благословил их и пророковал о нарожении Христове. Теже Финеис [21], сын Елиазаров, убил князя Замврия [22] со блудницею. Теже удругое считал людей, закон выдал о дщерах Салъфатовых [23], жертвы разных празников уставил, полутретиему поколению землю отделил, делчих земли уставил, вторый закон написал, Исуса Наувина по собе над людми поставил, и сам ся Моисей преставил на горе Невоф. А тако имате вократце пописаны вси станы сынов ізраилевых от земли Египетское даже до Іордана. Что пак тое духовне знаменуется, для краткости на сесь час опущаем.

Конец предсловию.

* * *

Доконаны суть четвертыи книги Моисеевы, рекомые от еврей Ваидабер, по-гречески — Аритми, по-латине — Нумери, а по-рускии — Числа, з божиею помощию и его пречистое матери девице Марии, всех небеских сил святых и святиць божиих працею и пилностию ученаго мужа, в лекарских науках доктора Франциска, Скоринина сына из славнаго града Полоцка, во великом месте Празском людем посполитым к доброму научению.

СКАЗАНИЕ ДОКТОРА ФРАНЪЦИСКА СКОРИНЫ С ПОЛОЦЬКА В КНИГИ ВТОРАГО ЗАКОНУ МОІСЕОВА

Людьское естество двояким законом бываеть справовано: от господа бога, то ест прироженым, а написаным.

Закон прироженый в том наболей соблюдаем бываеть: то чинити иным всем, что самому любо ест от иных всех, и того не чинити иным, чего сам не хощеши от иных имети. А на том, яко на уднении, вси законы писаныи заложены суть, [по] нашему спасителю Ісус Христу, глаголющу: «Вся убо, елика, аще хощетѣ, да чинять вам человѣци, тако и вы чините им; сѣ бо ест закон и пророци» [а].

Сѣй закон прироженый написан ест в серци одиного кажного человѣка, [по] апостолу Павлу, пишущу: «Егда бо языци, они же закона не имають, естеством законная чинять, сии, закона не имуще, сами собѣ суть закон, иже являють дело закона, написано в серцех своих» [б]. От зачала убо веков, егда сотворил бог первого человѣка, написал ест закон сей в серци его. Прото ж Адам и Евва, первии родителе наши, познали суть грех свой, иже не послушаша сотворителя своего, и для того сокрилися от лица господа бога посрѣди древа райскаго. Каин [1] теже познал ест грех свой, иже убил брата своего Авеля [2], прото ж и рече: «Болши ест безаконие мое, нежели бых могл милосердие умолити» [в].

Тым же обычаем и нынѣ единый кажный человек, имея розум, познаеть, иже непослушание, убийство, прелюбыдеание, ненависть, тат[ь]ба, несправедливость, злоимание, неволя, досаждение, гордость, злоречение, нелютость, клеветание, зависть и иная тым подобная злая быти, понѣже сам таковых речей от иных не хощеть терпети. А тако прежде всех законов или прав писаных закон прироженый всем людем от господа бога дан ест и весь во едином словеси скончеваеться: «Возлюбиши ближнего своего, яко сам себе» [г].

[а] Евангелле ад Мацвея, 7, 12.
[б] Пасланне апостала Паўла да рымлян, 2, 14—15.
[в] «Быццё», 4, 13.
[г] Евангелле ад Мацвея, 22, 39.

Закон же написаный или от бога ест даный, яко суть книги Моисеовы и светое Евангелие, или от людей уставленый, яко суть правила светых отець на сборех пописаные, и права земская, еже единый кажный народ с своими старейшими ухвалили суть подлѣ, яко же ся им налепей видело быти. А прото ж межи собою ся не сровнавають, понѣже иные, а иные иным, а иным языком ся любять. Толико в том хотят ся згожати, абы были права их, или закон, почтивый, справедливый, можный, потребный, пожиточный, подлѣ прирожения, подлуг обычаев земли, часу и месту пригожий, явный, не имея в собѣ закритости, не к пожитку единого человѣка, но к посполитому доброму написаный.

Кто ж пак наипервей з людей во своих народех почал е писати, о том кратце ткнул есми во предословии своем, еже на Перъвыи книги Царств.

И вчинены суть права, или закон, для людей злых, абы боячися казни, усмирили смелость свою и моци не имели иным ушкодити, и абы добрыи межи злыми в покои жити могли, яко святый апостол пишеть: «Вѣмы убо, иже добр ест закон, аще кто им законне деєть. Ведяще сее, яко праведному закон не ест положен, но неправедным и непокоривым, немилостивым и грешником, неучтивым и сквѣрным, отцу досадителем и матери досадителем, убийцам и блудником, мужеложником и скотоложником, лъгарем и кривоприсяжцем, и иным всем, они же здравому вчению противляются» [д].

Потреба теж вѣдати, иже закон, или право, разноличне ся от людей называеть. Едино — посполитое, понѣже от всех народов посполите соблюдаемо ест, яко мужа и жены почтивое случение, детей пильное выхование, близко живущих схожение, речи позыченое навращение, насилию силою отпрение, ровная свобода всем, общее имение всех. Тым законом живяху верующии во Христа по вшествии его на небеса, яко пишеть: «Народу же веровавшему бѣ серце едино, и душа едина и имение едино; никто же, что от имения своего, глаголаше свое быти, но бяху им вся объща» [е].

Другое право — языческое, от многих убо языков ухвалено ест, яко земль чужих мечем доставание, градов и мест утвержение, послов без переказы отпущение, миру до часу прирченого выполнение, войны неприятелем своим оповедание.

Иное — царское. О нем же пишеть Самуил, глаголя: «Тое будеть право царево — поберетъ сыны ваша и наделаеть с них езцев и гонъцев, и встановить собе воеводы и сотники [3], и ратае поль своих, и коваче зброй своих» [ж] и прочая. Прото ж и апостол пишеть: «Повинитеся убо всякому созданию человѣчию

[д] Першае пасланне апостала Паўла Цімафею, 1, 8—10.
[е] «Дзяянні святых апосталаў», 4, 32.
[ж] Першая кніга «Царствы», 8, 11—12.

господа ради, аще царю, яко преобладающему, или князем, яко от него посланым на отмщение злодейцем, божий убо слуга ест к доброму твоему» [з]. «Естъли же зле чиниши — бойся, не без ума бо мечь носить» [i]. И паки пишеть: «Воздадите ж всем долгы: ему же урок — урок; ему же дань — дань; ему же страх — страх, ему же честь — честь» [к].

Некое же право — рицерское или военное, еже на войне соблюдаемо бываеть, яко справовати полки, знати своя места, розумети глас труб, делити користи, давати оброки,— о сем пишеть евангелиста. «Вопрашаху же его воини, глаголюще: И мы что сътворим? И рече к ним: Никого не обидте, ни оклеветайте и довольни будете оброки вашими» [л].

Иное пак право местьское, иное морское, а иное купецькое, о тых всех и о иных писати для краткости преставаю.

А вси тые права, или уставы, божий закон в собе замыкаеть. Он же ся делить на двое: Ветхий, яко суть пятеры книги Моисеовы, а наболей сии, рекомыи Вторый закон, понѣже что в первых четверых широце выписываеть, то в сих кратъце завираеть. А сей Ветхий закон до воплощения слова божия держан имел быти святому Павлу, пишущу: «Егда же прииде сполнение летом, посла бог сына своего, рожающагося от жены, бывающего под законом, да тых, они же под законом суть, искупить и вместо сынов е прииметь» [м]. И ту ся почал новый закон спасителный; он же до скончания веков пребудеть; самому збавителю глаголющу: «Небо и земля мимо идеть, а словеса моя не могуть проити» [н].

Ведал ест Моисей духом светым о законе новом Христовѣ, иже имел по нем быти вторый закон ласки, то ест светое Евангелие, и на знамя того написал книги сии втораго закона. Прото ж и поведел в них, глаголя: «Пророка з народу вашего и от братии вашей, яко мене, возбудить вам господь бог ваш, того послушати будете» [о].

Сии два законы, ветхий и новый, вси три светии патриархи [4] пред Моисеем указовали, болшему быти последнему, нежели первому. Авраам два сына имел ест: единаго от рабыне, а другаго от свободныя. Но той, иже от рабыне, по плоти родися, а иже от свободныя — по обетованию; еже иначей бывають сказаема — сии суть два законы. Един от горы Синай в работу ражая, еже ест Агар, Синай убо гора ест во Аравии, прилучаеть же ся к нинешнему Ерусалиму, и работает со чады своими. Вышний же Ерусалим свободѣн ест, и той ест мати всех нас.

[з] Першае саборнае пасланне Пятра, 2, 13—14.
[i] Пасланне апостала Паўла да рымлян, 13, 4.
[к] Там жа, 13, 7.
[л] Евангелле ад Лукі, 3, 14.
[м] Пасланне апостала Паўла да галатаў, 4, 4—6.
[н] Евангелле ад Лукі, 21, 33.
[о] «Дзяянні святых апосталаў», 7, 37.

Ісаак, хотяй старейшему сыну дати благословѣние, и дал е младшему. О нем же речено ест: «Сѣ болший поработает меншему» [п]. И яко же пишеть: «Якова возлюбих, Ісава же возненавидех» [р].

Іяков по тому же учинил, благославяй сыны Іосифовы: на младшего положи руку правую, а на старейшего — левую, крест Христов ими выобразуя и закон новый болший быти, нежели ветхий, знаменуя.

Теже Моисей, хранящим закон ветхий, не обецовал толико землю добрую, текущую млеком и медом. Наш же спаситель Ісус Христос обецуеть, полнящим закон новый, светое Евангелие, отпущение грехов, ласку божию, дары духа святого, живот вечный, царство небесное, яко сам ко апостолом рече: «Аминь, глаголю вам, яко вы, шедшей по мнѣ в пакибытие, егда сядеть сын человеческий на престолѣ славы своея, сядете и вы на двунадесети престолѣх, судяще обемонадесетема коленом ізраилевым» [с].

Конѣць сказанию.

* * *

Доконаны суть пятые книги Моисеовы, еже от еврей называются Ельгадворим, а по-грѣческии — Девтерономос, по-латине же — Секунда лекс Моиси, по-рускии пак Вторый закон, божиею помощию, повѣлением и пильностию ученаго мужа, в лекарских науках доктора Франциска Скорины с Полоцка у великом месте Празском по воплощении слова божия с пречистое девици Марии лѣт тысеща пятьсот и девятого на десеть.

СКАЗАНИЕ ДОКТОРА ФРАНЪЦИСКА СКОРИНЫ С ПОЛОЦЬКА В КНИГИ РУФ, ПРАБАБЫ ДАВЫДОВЫ

В сей малой книзе, рекомой Руф [1], о великой речи пишеть, то ест о початку родов царских; с них же потом изволил ест господь Ісус Христос нашего ради спасения народитися, яко евангелист во книзе родъства Ісус Христова пишеть: «Вооз [2] же роди Оведа [3] от Руфы» [а].

Сия ест Руф, в ней же наполнися Исаино пророчество, глаголющее: «Выпусти агнеца, господи, владыку земли из скалы [б] пустыни к горе дщеры Сионя» [в]. Той убо «воистинну ест агнець

[п] Пасланне апостала Паўла да рымлян, 9, 12.
[р] Там жа, 9, 13.
[с] Евангелле ад Мацвея, 19, 28.
[а] Там жа, 1, 5.
[б] Замест «из скалы» павінна быць «из Селы в».
[в] Кніга прарока Ісайі, 16, 1.

божий, вземляя грехи миру» [г], яко жа Іоан Предтеча вопиеть. «Тому дана ест всяка сила на небеси и на земли» [д].

Скала же пустыни ест место в земли Моавской, в нем же родилася Руф. Гора Сион — на ней же был ест храм божий во Ерусалиме, на ню же вознесоста Ісуса, егда исполнишеся дние очищения. А то учинил ест превечный бог на знамя милости, юже имел ко всем народом, не толико к самим іюдеом.

Конѣць сказанию.

* * *

Доконана ест книга Руф по летех нарожения сына божия з непорушенное девици Марии. Выложена и вытиснена повелением и працею ученаго мужа Франциска Скорины из славнаго града Полоцка, в лекарстве и в науках доктора, у великом месте Празском тысещи пятистех и девятинадесяти богу в троици единому и матери его со всими святыми ко чти и людем посполитым к науце.

ПРЕДОСЛОВИЕ ДОКТОРА ФРАНЪЦИСКА СКОРИНЫ С ПОЛОЦЪКА В КНИГИ ДАНИИЛА-ПРОРОКА

Даниил — муж жадостей и пророк господень преславный, от племеня царей Іудиных нароженый. С того же племеня и спаситель наш господь Ісус Христос напотом изволил воплотитися. А прото ж тое племя над ыные соблюдаше, подлуг пророчества патриархи Якова, глаголющего при смерти к сыном своим: «Не отыйметося жезл от Іуды, ани князь от бедр его, дондеже приидеть он, же посылаем ест; и той будеть ожидание народов» [а].

Сего светого пророка взял был Навходносор, царь вавилонский, со Іоахином [1], царем ерусалимским, и заведе его во Вавилон-град, млада суща, со иными пленники. И ту ся навчил всякое науки и мудрости халдейскаго языка. И во младых летех своих выбавил Зузанну [2], жену Яхимову, от смерти. Сей во великой чти был ест в Навходнасора, царя вавилонскаго, и у Валтызара-царя, сына его, и у Дария, царя перскаго и мидыйскаго, и в Кира-царя, потомка его.

Сей благославеный Даниил не толико пророковал ест яко Исаиа, Еремиа, Ез[е]кииль и инии пророци божии, о воплощении слова превечного бога из пречистое девы, о пострадании и о смерти Христове, о избавлении нашем от гневу божия и от моци диавольское, о антихристе и о прельщении его, о воскресении из мертвых, о страшном суде божием, о погибели грешных, о

[г] Евангелле ад Іаана, 1, 29.
[д] Евангелле ад Мацвея, 28, 18.
[а] «Быццё», 49, 10.

царстве вечном сына божия со избранными своими, но часы и времена пописал, под которими имелся Христос народити и за грехи наша убит быти, бог и человек, бога со человеки злучити, и яко іудеи имелися его пред Пилатом[3] запрети; прото ж пришло ест на них опустение вечное.

Все же пророчество сего святого мужа замкнено ест в десяти видениях. Первое видение Навходносора-царя, еже явлено бысть Даниилови,— камень без руку отсечеся от скалы и порази образ и сотре и во прах, сам же возрасте велик и наполни весь свет. Сее знаменовало зачатие нашего спасителя Іесус Христа без семени от непорушеное девици Марии, стирающее силу диаволскую и наполняющее всю вселенную светым своим Еввангелием, его же царство вечно ест.

Второе видение, еже бысть при Навходносоре-цари,— он же видел ангела, подобна сыну божию, в пещи горящей огнем, со треми отроки, хвалящими господа бога. Сее знаменовало нарожение Христово и принятие на ся плоти человеческое и богоявление во Иордани, збавляющее нас от огня вечного, «аще бо кто не народится водою и духом, не можеть внити в царство божие» [б].

Третие видение, еже бысть часов того же Навходносора-царя, — егда видел стража светого, с небеси глаголющего: «Подотните древо!» Сее знаменовало слова господьня, яко сущи на земли научал нас добрым делом, глаголя: «Всяко древо, иже не творить плода добра, посекають и во огнь въметають» [в], «яко бо тело без духа мертво ест, тако ж и вера без дел мертва ест» [г], прото ж к вере Христове потребна суть добрая дела.

Четвертое видение сталося ест при Валътызару-цари о руце, пишущей на стене, яко имел утратити царство свое Валтызар, еже знаменовало отнятие всея моци бесовское написом и знамением животворящего креста, еже наполнися часу роспятия нашего откупителя. Сего рады со апостолом може мы глаголати: «Мне же да не будет хвалитися токмо о кресте господа нашего Іесус Христа, им же мнѣ мир роспяся и аз мирови» [д].

Пятое видение, еже было ест часу Дария-царя, о всажении Данилове до ямы ко львом и о избавлении его, еже знаменовало положение во гробѣ господьне и воскресение его. [По] Павлу глаголющу: «Предах убо вам исперва, еже и приах, яко Христос умре грех для наших по писаниах, и яко погребен бысть, и яко воста третиего дня по писанию, яко бо человеком смерть вниде в мир, тако и человеком воскресение мертвым, и яко о Адамѣ вси умирають, тако о Христе вси оживуть» [е].

[б] Евангелле ад Іаана, 3, 5.
[в] Евангелле ад Мацвея, 7, 19.
[г] Саборнае пасланне апостала Якава, 2, 26.
[д] Пасланне апостала Паўла да галатаў, 6, 14.
[е] Пасланне апостала Паўла да карынфян, 15, 3—4, 21—22.

Шестое видение о четырех зверех дивных, и о прихожении судьи, и о книгах розъгибаемых, и о сыну человеческом, приходящем на облацех. Сее знаменовало четыре царства: Вавилонское, Перское[4], Макидонское[5] и Римское[6]. Теже, како имать прийти сын божий в теле человеческом на облацех судити живых и мертвых, яко же писано ест: «Мужи галилейстии! Что стоите, зряще на нево? Сѣй Ісус, вознесыйся от вас на небо, тако ж и приидеть, им же образом видесте его идуща на небо»[ж].

Семое видение о дву зверех — овну и козле. Сее знаменовало пременения царств со единаго в другое, еже быша пред нарожением Христовым и еще будуть пред страшным судом, [по] нашему спасителю, глаголющу: «Востанеть язык на язык и царство на царство, и будеть трясение земли по местом, и глады,— начало болезням сее»[з].

Осмое видение о неделях украченых и о убитии Христовѣ. Сее ясне указуеть час роспятия слова божия и опустения ерусалимского, понеже рекоша іудеи пред Пилатом: «Кровь его на нас и на чада наша»[і]. Сего невинного распятия господьня роспомянутие неизреченное будеть потешение хрестианом во времена царства антихристова.

Девятое видение о мужу, исповедующем избавление людъское, и о брани царя полуденнаго со царем полунощным и о побѣде единаго от них, еже знаменуеть приштие Илии-пророка часу царства антихристова, славу и победу Христову, ею же победить антихриста, [по] писанию глаголющу: «Тогда явится безаконник, его же господь Ісус убиет духом уст своих и сказить и явлением пришествия своего. Его бо пришествие ест по действу сатонину во всякой силе, и знамениех и чудесех илъживых»[к].

Десятое и останочное видение о воскресении из мертвых людьстем, о похвале мужей навченых и о сконании миру. А тако скончеваеть Даниил пророчество свое.

Потреба теже ведати, иже сия книга святого пророка божия Даниила написана ест во Іуден халдейским языком, а еврейскими словами, яко и иные многие книги тым обычаем в них пописаны суть, наболей Талмут[7], то ест учение закону или прав Моисеовых. На некоих теже местах и во книгах Моисеовых знайдуем слова языку халдейскаго, яко пишеть внегда Яков, отхожаше от Лавана и могилу на знамя покоя учиниша. Яков назвал ю еврейский, а Лаван халдейский, теже и на иных многых пишеть. Прото ж и евреи законоученыи мусять умети язык халдейский.

Теже не потреба ся тому дивити, иже иудеи не имают зупол-

[ж] «Дзяянні святых апосталаў», 1, 11.

[з] Евангелле ад Марка, 13, 8.

[і] Евангелле ад Мацвея, 27, 25.

[к] Другое пасланне апостала Паўла да фесалонікійцаў, 2, 8—9.

на книг Даниила-пророка, яко пѣсни триех отрок, хвалящих господа бога и приводящих ко благославению его всякое створение в пещи, горящей огнем; и о высвобожении от смерти Зузанны, и о скажении ідола Веля; и о убитии змия; и о принесении ангелом Аввакума-пророка [8] со Іудеи до Вавилона к Данилу, седящему в яме со львы,— яко нижей розделне положено ест,— понеже они не взяли суть от халдей, толико само пророчество Данилово, кроме песни триех отрок и иных деанией.

Феодосий [9] же, учитель великий греческаго языка, выложил с халъдейскаго писма на греческое, и светый Ероним [10] — на латинское зуполне. А подле их выкладу не толико чтеть Данила-пророка церков Христова латинским а греческим языком, но и сирским и египетским.

Аз теже, недостойный последовник их, нароженый в руском языку, с помощию божиею, яко повинен сый розмножати хвалу Христову и посполитое доброе, межи иными пророки светыми выложих и Данила, мужа жадостей и преславнаго пророка господьня на руский язык зуполне.

Конець прѣдъсловия.

* * *

Сконывается книга Даниила-пророка, зуполнѣ выложена доктором Франциском Скориною с Полоцька. А толико знашол есми Даниила-пророка у еврей халдейским языком писано.

* * *

Сконаваются книги Даниила-пророка божиею помощию. Зуполнѣ выложены и пильне вытиснены у великом месте Празском повелением и працею доктора Франциска Скорины из славнаго града Полоцька по летех нарожения господа нашего Ісуса Христа тысеща пятистех и деветьнадесяти.

ПРЕДОСЛОВИЕ
ДОКТОРА ФРАНЪЦИСКА СКОРИНЫ С ПОЛОЦЬКА
В КНИГИ ЕСЪФЕРА-ЦАРИЦИ

Сия книга Есфер [1] называется еврейским языком Мъкгиля, то ест листы или грамоты; пишеть бо в ней наболей о том, яко Аман [2] побрал листы от царя Асвера [3] на побитие всех іудеов и теже яко царица Есфер выбавила их от побития и выпросила от царя листы противные на погубление всея родины и помощников Амановых и на избавление иудеов. А писана бысть по пленении ерусалимском Навходносором-царем, егда іудеи быша в неволи вавилонской.

Потреба теже ведати, иже сия книга кратцей ест положена еврейским языком, нежели греческим а латинским, яко пишеть

во книгах Есрим вѣ Арба, то ест двадцеть и четырех закону их, толико до десятое главы.

А о том розделне положил есми нижей. То пак, еже за тым положено ест до конца, знашол есми во книгах греческаго и латинскаго писма выкладу посполитого. Писаны бо были сие книги наипервей халдейским языком на повѣление царево, яко и иные летописце, потом выложены суть на еврейский язык, он же подобен ест ко халдейскому, понеже евреи вышли суть от халдей. Наипервый отець их Авраам, яко пишеть о том Моисей в первых книгах своих, рекомых Брешис, в розделении Лех лехо, глаголя: «Вайомер адонаи ель Аврам: Лех лехо меорецехо умимолядесехо умибес авихо ель га орець ешер орееко». То ест порускии: «Рече господь ко Авраму: Изыйди от земля твоея и от родины твоея и от дому отца твоего в землю, юже покажу тобѣ» [a]. А ту наперьвей с Халдеи вышол есть до земли Ханаани, прото ж был им язык той прироженый. И вси дванадесять сынов Яковлевых, кроме единого Вениамина, породилися суть в земли Халдейской. О том ширей написал есми в предословии своем на книги Данила-пророка.

А с того можем паразумети, иже украчена ест сия книга у еврей, называють бо ея Мькгиля, то ест листы, а ни единого листу царева переписи зуполне в ней не пишуть, яко во грѣческих и в латинских положены суть и зуполне выписаны с халдейских книг на греческий язык часу Пътоломея Филядельфа, царя египетскаго.

А то ся называеть выклад книг Ветхого закону посполитый, еже выкладали седмдесят и два докторове, посланые от Елиазара, жерца великаго ерусалимскаго, яко о том более дотъкнул есм в предмолве своей на [книгу] Исуса Сирахова.

Светый пак Ероним или Ерасим-прѣзвитер, он же был ест по воплощении слова божия лѣт четыреста, выложил на латинский язык с халдейскаго, еврейскаго и греческаго зуполне, чего во еврейских книгах не пишеть, положил ку концу, не рушаючи их, особнѣ и на главы розделил.

Аз теже, наследуя мужа светого, напред богу в троици единому ко чти и своему прироженому рускому языку к науце всего доброго поднялся праци тое и з божию помощию межи иными книгами выложил и сию книгу Есфер, не толико бо сами собе народихомся на свет, но более ко службѣ божией и посполитого доброго.

Конѣц прѣдсловия.

Не копай под другом своим ямы,
Сам ввалишся в ню.
Не став, Амане, Мардохею [4] шибенице,
Сам повиснеш на ней.

---

[a] «Быццё», 12, 1.

Доконана ест книга Есфер, нарицаемая от иудей Мьгиля, божиею помощию и его пречистое девици-матери Марии к научению людем посполитым рускаго языка. Выложена працею и вытиснена повелением ученого мужа Франциска Скорины из славнаго града Полоцька, в науках и в лекарстве учителя, у великом месте Празском по летех нарожения нашего спасителя господа Ісуса Христа тысеща пятистех и девятинадесять.

ПРЕДОСЛОВИЕ ДОКТОРА ФРАНЪЦИСКА СКОРИНЫ С ПОЛОЦЬКА В КНИЖКИ ПЛАЧУ ЕРЕМИИНА

Еремия — пророк господень, в животе матки своее посвещеный, яко сам о собѣ пишет, глаголя: «И бысть слово господьне ко мнѣ: Первей, нежели создах тя во чреве, знах тя, и прежде, нежели вышел есь с ложесн, посвятих тя» [а].

Сей божий пророк был ест родом с местечка именем Анафотита [1], еже ест недалеко от Ерусалима, от племеня жреческаго. О том ширей написал есми во прѣдословии своем на книги пророчества его.

Сей почал пророковати тринадесятого лета от нарожения своего и пророковал четырдесят лет в земли Іудине при цари Іоахиме, сыну Осиине [2], потом при цари Ехонии [3], наболей о скажении Ерусалима, на останце при цари Седехии. А за того пришол ест з войском Навходносор, царь вавилонскый, и обляже Ерусалим, и добыл его и сказил и, и заведе [в полон] царя и людей словутных. Еремиа же остал ест с людми убогими во Ерусалимѣ. И тако, видячи опустение и скажение града, иже наполнилося пророчество его, плакал, гледяй на Ерусалим, и рыдал, вымолвяя слова, писаная во книжце сей, прото ж и называется Плачь Еремиин.

Ведал ест святый пророк сей духом божиим, иже имел по седмидесяти лѣтех опять направлен быти Ерусалим, яко сам о том пишеть: «Сия глаголет господь: «Егда будуть наполнятися во Вавилоне седмъдесят лет, навежу вас и возбужу на вас слово мое доброе и вовѣду вас паки в место сее» [б]. Но более плакал опустения его вечного и знаменовал плачь господа нашего Ісус[а] Христа. Он же плакал ест, едучи во Ерусалим, яко пишеть во светом Евангелии: «И егда приближашеся, видев град, плакася о нем, глаголя, яко аще бы разумел и ты в день сей твой, еже к смирению твоему ныне же сокрита суть от очию твоих, яко приидуть дние на тя и обложать врази твои острог воколо тебе, и обыйдуть тя, и обоймут тя всюду, и разбиют тя и чада твоя, еже суть в тобѣ, и не оставят каменя на камени в тобѣ, понѣже не разумел есь времени посещения твоего» [в]. Еже и збы-

---

[а] Кніга прарока Ераміі, 1, 4—5.
[б] Там жа, 29, 10.
[в] Там жа.

лося ест по распяти[и] господьнем во времена Тита [4] и Веспезиана [5].

Потреба ест ведати, иже сия книжка замыкаеть в собе шесть азбук еврейских. У первой главе азбука едина, яко же имена слов великим писмом роздельне межи стихами положены суть. Во второй главе азбука едина. У третией главе азбуки три: на початку кажного стишка слово едино. В четвертой главе азбука едина, а во единой кажной азбуце суть слов двадесеть и два. Первое слово называется алеф, еже по-рускии сказуеться наука; второе — бет, знаменуеть дом; третее — кгимель — полность; четвертое — далет — крижала; пятое — ге — сия; шестое — ваф — іон; седмое — заин — тая; осмое — гет — живот; девятое — теть — добро; десятое — іод — початок; 11 — каф — рука; 12 — ламед — серце; 13 — мем — с них; 14 — нун — вечность; 15 — самех — помощ; 16 — аин — кладезь; 17 — фе — уста; 18 — цади — правда; 19 — коф — возвание; 20 — реш — глава; 21 — шин — зубы; 22 — таф — знамена.

А тако имаете всю азбуку евреит[с]кую по-рускии выложену для того, абы вси разумели сию книжку, они же добрым умыслом восхотять ея чести.

Конѣць предъсловия.

* * *

Доконана ест книжка Плачу Еремии, пророка господьня, еже замыкаеть в собѣ во трех главах три азбуки еврейские, а во самой третей главе три азъбуки на знамя тайны живоначалное троици, божиею помощию и его пречистое матери Марии повѣлением, працею и пилностию Францискa Скорины с Полоцька, в лекарских навуках доктора, у старом месте Празском для науки людей посполитых лѣта Христова тысеща пятьсот и 19.

ПРЕДОСЛОВИЕ ДОКТОРА ФРАНЪЦИСКА СКОРИНЫ С ПОЛОЦЬКА В КНИГИ СУДЕЙ ІЗРАИЛЕВЫХ

Бог вседержитель пред воплощением слова своего з пречистое девици Марии, выведши сынов Ізраилевых із Египта, трояким обычаем справовал ест их в земли обетованной. Наипервей — судьями, поченши от Исуса Навина даже до Самуила-пророка триста лѣт, яко пишеть о том книга сия Судей [1].

Потом справовал ест их цармн почении от Саула-царя даже до Седехии и до пленения Ерусалима Навходносором, царем вавилонским, четыреста осмдесят и четыре лѣта. О том пишеть в книгах Царств и в книгах Паралипоменона.

Наостанце же справова[л] их жерцами великими, почении от выпущения с пленения вавилонскаго, то ест от Цира, царя перскаго, даже до нарожения слова божия лѣт пятьсот и два-

сиаьный расторгалъ льва на пути :~

ниги сѹдей • е́же ѿе́врей назы
ваютсѧ шофътимъ • зѹполъне
выложены на рѹськии ѧзыкъ
докторо франъциско скориною
изславнѧго града полоцкѧ • богѹ ко чти
и людe посполиты к наѹчению починаютсѧ :~

десеть, яко пишеть о том во книгах Езъдры и Неемии[2] и во книгах Махавейских.

Судей пак по Исусе Навине было ест дванадесеть, еже знаменовали двунадесет[ь] апостолов, бывших по Ісусе, сыну божием.

Первый судья сынов ізраилевых был ест Офониель от поколѣния Іюдина. Сей поразил Хузарсатана[3], царя мезопотамскаго, и судил людей ізраилевых четырдесят лѣт.

Вторый судья был ест Айоф от племени Веньаминова. Той убил Еглона[4], царя моавъска, а судил людей осмъдесят лет.

Третий судья была ест Дельвора-пророчица от племеня Ефраимля. Сия поразила ест с Варахом[5] Зизару[6], воеводу Явина, царя азорска[7], и судила сынов ізраилевых лѣт четыредесят.

Четвертый судья был Гедеон или Еровоаль от поколѣния Манасиина. Тому дал ест бог знамя на руне волняне, и поразил со тремисты мужми сто тысещей и двадцет[ь] тысещей воин мадиамлян и амелехитян. И судил Ізраиля четырдесят лѣт.

Пятый судия их был ест Авимелех[8], сын Гедеонов от меншицы его. Сей убил братии своей, сынов Гедеоновых, седмъдесят мужей, судил же людей три лета.

Шестый судья людей ізраилевых был Фоляй от плѣменя Ізахарова. Он же судил двадесеть и три лѣта в покои.

Седмый судья был ест Яир от колѣна Манасиина. Сей имел тридцеть сынов, ездящих на тридцети ослех и княжащих во тридесети градех, а судил сыны ізраилевы двадцеть и две лѣте.

Осмый судья — Епътай, сын жены-блудници от племени Гадова. Той поразил сынов Амоних и добыл градов их, и судил людей шесть лѣт.

Девятый судья — Авесай от Вефлиома с поколѣния Іюдина. Сей был предок царя Давыдов, а имел тридесеть сынов и толико ж дочек. Их же всех сам за муже подавал и сыны поженил. И судил людей седм лѣт.

Десятый судья — Агилон от семѣня Зевулоня. Той судил людей ізраилевых лѣт десеть и умре в покои.

Одинънадесятый судья был ест Авдон от племеня Ефраимля. Сей имел за живота своего четырдесят сынов и тридесеть внуков, ездящих на седмидесети ослех. И судил Ізраиля осм лѣт.

Дванадесятый судья и останочный сынов ізраилевых был ест Самсон пресилный с поколѣния Данова. Той единою щекою ословою тысещу мужей филистымских убил и льва, поткавши на пути, растортал, и иныи богатырскии многии дѣла чинил. И судил людей ізраилевых двадцеть лѣт.

А сии дванадесеть судей сынов ізраилевых не справовали суть их, яко цари или властели вышнии, силу имеюще над ними, но яко ровнии и товариши, раду им даючи и справедливость межи ними чинячи.

Тако бо приказал был господь бог Моисеом, рабом своим,

глаголя: «Судьи и справце уставите собѣ во всех вратах градов ваших, еже господь бог дасть вам от кажного поколѣния, да судять людей судом справедливым, и да не уклонятся ни на жадную страну, и да не зрять на лица, и не приимають даров, понѣже даровѣ ослепляють очи мудрых людей и зменяють слова справедливых. Справедливе, что справедливаго ест чините, абы есте живи были и владели землею, юже господь бог ваш дасть вам» [a].

И тым обычаем справовашеся наипервей людие в земли обетованной. И егда на час отступоваша от господа бога своего и служиша ідолом и делаша грехи разноличныи, тогда предаваше е господь бог в руце вражие; они же велми обижаху их. И внегда паки навращахуся к господу богу и каяхуся грехов своих, то даяше им господь бог судью, он же избавляше их от руку вражиих. И тако вся книга сия пишеть, наиболей о безаконии, и о гресех людей ізраилевых, и о работе их царем чуждим, и о воплю их к господу богу, и о великом милосердии божием.

Много бо лѣт грех для своих работаша врагом и, скоро навращахуся, высвобожены биваша. Грехов убо ради их укрепляхуся врази, и покаания для — понижены быша.

А то дано ест к науце нам, хрестианом. Егда грешимо пред лицем божиим, укрепляются врази наши душевныи, яко суть диаволи, и телесныи, яко суть поганы. И внегда каемся грехов своих, то посылаеть нам господь бог пастырей и докторов, они же научають нас противитися бесовским покусам, теже князей и воевод добрых, иже боронят нас от рук поганских, готово бо ест милосердие божие всем призывающим его в целом серци.

Конец прѣдъсловия.

* * *

Кончается книга Судей, зовемая еврейским языком Шофтим, всех сотворителю богу в троици единому и его пренасвятейшой и пренадостойнейшой и пренаяснейшой матери, всегда девици Марии ко чти и всем небесным силам, святым и святицам божиим ко славе, и людем посполитым рускаго языка к доброму научению. Выдана и выложена повѣлением и працею ученаго мужа Франциска Скорины из славнаго града Полоцка, в науках и в лекарстве учителя, у великом месте Празском по летех нарожения нашего спасителя тысеща пятистех и деветинадесяти, месеца книжънаго декаврия, дня пятогонадесеть.

Буди богу хвала вовѣки веком. Аминь.

---

[a] Другі закон, 16, 18—20.

ПРЕДЪСЛОВИЕ ВО ПСАЛТЫРЬ (1522 г.)

Всякое писание богом водъхненое полезно ест ко вчению и ко обличению, исправлению, и к наказанию правды. «Да совершен будеть человѣк божий и на всяко дело добро уготован» [a],— яко святый апостол Павел пишеть. И сего ради святая писма уставлѣна суть к нашему навчению, исправлѣнию, духовному и телесному, различными обычаи: едины законом ветхым и новым, другие святыми пророки даны суть нам, иные деянием святых отець, а некие притчами премудрых учителей, некоторые теже песнями и псалмы, от царя Давыда и от иных божиих певцев сложеными, яко ест Псалтыр.

Тые же вси первоменованые писма, кажьное с них токмо едину речь в собѣ замыкаеть: яко закон живота вечного людей доступити учить; пророци приидущее доброе добрым, а злое злым проповедують, деяния же и животы светых отець жити нас на свете в боязни божией и в терпении навчають; притчи пак и приповести премудрых учителев добрых обычаев младых и старых наставляють.

Псалтыр же сама едина вси тые речи в собѣ замыкаеть и всех тых учить и все проповедуеть,— сут[ь] бо в ней псалмы, якобы сокровище всих драгих скарбов, всякии немощи, духовныи и телесныи, уздравляють, душу и смыслы освѣщають, гнев и ярость усмиряють, мир и покой чинять, смуток и печаль отгоняють, чувствие в молитвах дають, людей в приязнь зводять, ласку и милость укрѣпляють, бесы изгоняють, ангелы на помощь призывають.

Псалом ест щит против бесовским нощъным мечтанием и сътрахом, покой денным суетам и роботам, защититель младым и радость, старым потеха и песня, женам набожная молитва и покраса, детем малым початок всякое доброе науки, дорослым помножение в науце, мужем моцное утвержение.

Псалом ест всея церкви единый глас, свята украшаеть. Псалом всякую противность, еже ест бога ради, усмиряеть. Псалом жестокое серце мякчить и слезы с него, яко со источника, изводит. Псалом ест ангел[ь]ская песнь, духовный темиан, вкупе тело пением веселит, а душу учит.

И что ест, чего во псалмех нѣ знайдеш? Нест ли там величества божия и хвалы его?

Там ест справедливость, там ест чистота, душевная и телесная. Там ест наука всякое правды. Там мудрость и разум совѣршеный. Там ест милость и друголюбство без ильсти и вси иные добрые нравы, якобы со источника оттолѣ походять. Тамо ест великая тайна о бозе во троици едином, и о воплощении господа нашего Ісуса Христа, и о вмучении его невинном, и о воскресении его из мертвых. Тамо ест надежа востания з мертвых и

---

[a] Другое пасланне апостала Паўла Цімафею, 3, 17.

вечьного живота, боязнь страшного суду и вечнаго огня. Там многих сокритых божиих таин възъявление. Вси тые речи, якобы у великом сокровищи, в сей малой Псалтыри знайдеш.

И видечи таковые пожитки в так малой книзе, я, Францишек, Скоринин сын с Полоцка-града, в лекарских науках доктор, повелел есми Псалтырю тиснути рускими словами а словенским языком напред ко чти и к похвале богу во троици единому и пречистой его матери Марии, и всем небесным чином, святым и светицам божиим, а потом к пожитку посполитого доброго с тое причины, иже мя милостивый бог с того языка на свет пустил.

А зовется псалтирь гудба едина подобна гуслям. Яко сам царь и пророк поеть, глаголя: «Хвалите господа во псалтыри и в гуслех!»[б] И сего для поставил ест царь Давыд четырех великих ереов, иже избрал от всех людей, Азафа, и Емана, и Ефана и Идитума, абы гудли на псалтыри пред киотом завета господьня и псалмы абы припевали по вся часы, яко о том в первых книгах Паралипоменона пишеть. А имать псалтыр 10 струн, яко же повѣдает: «Хвалите господа во псалтыри десятострунней!»[в]

А была сия гудба уставлѣна духом святым на знамя десятерого божего приказанья, еже дал господь Моисеови на горе Синаи, а то к нашему научению, абы мы, Псалтырю поючи, чтучи и говорячи, всегда десятеро приказане божие пред очима своима имели.

Конець предсловия во Псалтырь.

* * *

Доконана ест Псалтырь сия з божиею помощию повелением, працею и вѣликою пилностью в лекарстве доктора Франциска Скорины из славнаго града Полоцька.

* * *

Доконан ест Часословець [1], имея денную и нощную службу, працею и пилностию доктора Франциска Скорины с Полоцка у великославном мѣсте Виленском.

* * *

Доконан ест акафіст[2] воскресный живоносному гробу господьню богу ко чти и людем посполитым к набоженству працею и пилнос[т]ию доктора Франциска Скорины из славнаго града Полоцька.

[б] Псалтыр, 150, 3.
[в] Там жа, 91, 4.

* * *

Сконан ест канон[3] акафісту живоносному гробу и воскресению господа нашего Ісуса доктором Франциском Скориною[а] с Полоцка.

* * *

Доконан ест акафіст богу во троици единому ко чти и светому архистратигу Михаилу[4] со всеми небесными силами к похвале працею и пилностию доктора в лекарских науках Франциска Скорины из славнаго града Полоцька.

* * *

Доконан ест канон архангелом пилностию доктора Франциска Скорины с Полоцка.

АКАФІСТ ЧЕСНОМУ И ВЪСЕХВАЛЬНОМУ ПРОРОКУ, ПРЕДТЕЧИ И КРЕСТИТЕЛЮ ГОСПОДЬНЮ ІОАНЪНУ ПОЕМ

Стих 1

Почитаем славную паметь твою, богом похваленый Іоанне, господень день предтече, болей всех пророков, они же словесы Христа проповедаша, ты убо показавый его перстом, глаголя: «Сѣ агнец божий, воземляй грех миру»; того моли подати нам велию свою милость.

Стих вторы

Иже зачатием своим отца удивил во чрѣве материне, створителя своего познал, и ко пришествию его, яко всесветнаго царя, радость с поклонением показал, тем же достоин был еси от света незаходимаго светлость приняти и во утробе посвящен быти; сего ради приносим тобѣ радосная, чесный Іоанне Предтеч[е].

Стих трети

Сам ты, преблаженѣ Іоанне, от ангела имя принял, нарожением своим многих людей обвеселил, во младости единый сын великаго ерея[1] богу послужити изъбрал, тем же и достойне от него похвален есь, яко не воста в роженых же нами более Іоанна Крестителя; того моли подати нам на земли мир и по смерти царство небесное.

Слава

Ангельское житие явил еси въсем нам, пресвятый крестителю господень, и троицу живоначальную ясне проповедал, бога отца слыша глас с неба свидетельствуем, и глаголющь к сыну:

[а] У выданні Скарыны надрукавана: Скорину.

«Ты есь сын мой возлюбленный, в тобѣ благоизволих бога-сына крещаема и руками осезаема показал еси, бога святого духа виде образом, яко голуба исходяща нань»; тем же вси верни навчихомся пети бога во троици едина.

І ныне

Лукавый Ирод[2] не хотяй оставити прелюбодейци, жены брата своего, тобою запрещен быв, пресладкий учителю Іоанне, повеле ти в темници затворену главу всекнут и тую неучтивая плясавица принесе на блюде на проклятое пирование. Мы же, видяще, яко свет сияющи, житие твое и невинное усекновение святые главы твоея, воспеваем ти, глаголюще: «Радуйся, чесный предтече и крестителю господень!»

Кондак[3] первы

Достойны сведетелю Христов, о тобѣ убо евангелист глаголеть, бысть человек послан от бога, имя ему Іоанн. Сей прииде во свѣдетельство, да свѣдетельствует о свете, да вси веру имуть ему. Тем же и мы, верующие во Христа, по твоему сведетельству, поем тому вси: Аллилуйа! [4]

Ікос[5] первы

О пречудном зачатьи твоем, Іоанне, дивящеся чтемы, явися убо отцу твоему ангел господень, стоя одесную олтаря кадилнаго. И той смутися, видев его, и страх нападе нань. Рече к нему ангел: «Не бойся, Захария[6], зануж услышана ест молитва твоя, и жена твоя Елизавет[7] родить сына тобѣ, и наречеши имя ему Іоанн, и будеть тобѣ радость и веселие, и мнози о рожестве его возрадуются». Тем же и мы, радующеся тобѣ, радосная приносим, поюще. Радуйся, радости многим подателю! Радуйся, у печалей злых отгонителю! Радуйся, человече, от бога посланый ко верным! Радуйся, сведетельствовав о свете истинном! Радуйся, сыну ерея по чину великого! Радуйся, плоде родителя праведнаго! Радуйся, гласе вопиющего во пустыни! Радуйся, веляй уготовати пути господьни! Радуйся, твое зачатие ангел известоваше! Радуйся, внегда отець по ряду во храме кадяше! Радуйся, ангеле от бога посланый! Радуйся, пред лицем его путь устрояй! Радуйся, чесный предтече и крестителю господень!

Кондак вторы

Конце всея земли празнують твое, Іоанне, свят[о]е зачатие, во чреве убо материне просвящен еси. Пророку Еремии о тобе глаголющу, бысть слово господьне первее: «Нежели создах тя во чреве, знах тебе, и прежде выштия твоего с ложесн, освятих тя»[a]. Сего ради и мы, празнующе торжество твое и хваляще тя, поем господу богу: Аллилуйа!

---

[a] Кнiга прарока Ерамii, 1, 5.

Ікос вторы

Тогда богородица Мария, слышавши от архангела благовестующа о зачатиі твоем, Іоанне пресвяте, иде со дщанием во град Іудов, и вниидe в дом Захариин, и целова Елизавет, и бысть, яко услыша Елисавет, целование Мариино, возрадовася млоденец во чреве ея. Тем же и мы радосне поем тобѣ. Радуйся, в животе материне посвященный! Радуйся, во втробе духа святого исполъненый! Радуйся, от ангела Іоан именован! Радуйся, и тым же именем от родителей возван! Радуйся, сотворителя своего в ложеснях материных познавый! Радуйся, и пришествию того с радостию ся поклонивый! Радуйся, приняв светлость от солнеца! Радуйся, сроднику господа нашего Ісуса! Радуйся, духа свята Елизавет, мати твоя, исполнена! Радуйся, благословенну в женах богородицу повѣдила! Радуйся, для тебе родители твои возвеселишеся! Радуйся, и мнози зачатию твоему во старости их дивяшеся! Радуйся, чесный предтече и крестителю господень!

Кондак трети

Оуслышав Захариа от ангела о зачатии твоем, Іоанне, достойне рече: «Почему разумею сее, аз бо есм стар, и жена моя заматеревшая во днех своих». Отвеща ему ангел и рече: «Аз есми Гавріил, предстояй пред богом, и послал есм благовѣстити тобѣ сия». Слышав же таковая Захария воспе сердечне: Аллилуйа!

Ікос трети

Разумети людие хотяще тайну, видевше отца твоего, Іоанне, Захарию, исходяща от олтаря кадилнаго, нема помышляху, яко видение видяше; уведевши же по сих твое радосное нарожение, мнози радовахуся и тобѣ радосная приношаху, глаголюще. Радуйся, отроча добродушное и превтешеное! Радуйся, детище, всея благодати исполненое! Радуйся, пречудное нарожение свое нам являя! Радуйся, многих людей тым обвеселяя! Радуйся, яко рука господьня бѣ всегда с тобою! Радуйся, яко велия пророчества быша при твоем нароженью! Радуйся, отцу своему глаголание павративый! Радуйся, матери поношение неплодия отнявый! Радуйся, при твоем нарожении пречистая дева бяше! Радуйся, и носящи всех создателя тобѣ псслужаше! Радуйся, отець твой Захария исполнися духа свята! Радуйся и пророкуя пояше величая Христа! Радуйся, чесный предтече и крестителю господень!

Кондак четверты

Слышавши же Елизавет играние твое, Іоанне, пресвяте во чреве своем, исполнися духа свята и возопи гласом велиим ко богородици. И рече: «Благославена ты в женах и благославен плод чрева твоего, и откуду мне сее? Да приде мати господа

моего ко мне; се бо яко бысть глас привитания твоего во ушию моих, возыграся младенець радощами во чреве моем». Тем же и мы радующеся вопием господу богу: Аллилуйа!

Ікос четверты

Когда отверзошеся уста и язык Захарии, отца твоего, по рожестве твоем, Іоанне, всеблаженне исполнися духа свята и пророчествова, глаголя: «Благословѣн господь бог Израилев, яко посети и сотвори избавление людем своим». Радуйся, даже и скончa, тем же и мы радосная поем тобѣ, глаголюще! Радуйся во младости своей, на пущи господу послуживы! Радуйся, мирския похоти для бога опустивы! Радуйся, ты вина и пития упояющего не укусил! Радуйся, ты ризу от шерсти вельблюжее на собе носил! Радуйся, многие люди ко господу богу навративый! Радуйся, разные языки житием своим просветивый! Радуйся, ты пищу диви мед и прузи поживал! Радуйся, ты во Иордани людей приходящих крестил! Радуйся, фарисеев [8] и садукеев [9] смеле каравый! Радуйся, покаание о гресех чинити повелевый! Радуйся, ты исповедь греховную уставил! Радуйся, ты кающимся царство небесное обещал! Радуйся, чесъный предтече и крестителю господень!

Кондак пяты

Оу тебе вопрошаху иудеи, посланые от Ерусалима, глаголюще: «Ты кто еси?» И исповѣдал еси им, Іоанне премудре, яко «Несм аз Христос, но глас вопиющего во пустыни; исправте путь господень, аз крещаю вы водою, посреди же вас стоить, его же вы не весте, той ест грядый по мне, иже предо мною бысть». Мы же, познавши свѣдетельством твоим Христа, поем: Аллилуйа!

Ікос пяты

Рече господь Ісус о тобѣ, преизбранны Іоанне, яко не воста более тебе межи сынми, нарожеными в женах, и како ж нѣдостойныи мы достойне можем тебѣ, богом хваленого, похвалити, но радостию влекоми, тобе радосная приглашаем поюще. Радуйся, Ноя праведнаго пред богом справедливейши! Радуйся, Авраама верна словесем господьним вернейши! Радуйся, Исаака ведена ко жертве послушнейши! Радуйся, Якова во чадех духовных множайши! Радуйся Леввия во племени своем достойнейши! Радуйся, Іосифа во чистоте телесной краснейши! Радуйся, Іова во младости своей терпеливши! Радуйся, Моисея в законе божием яснейши! Радуйся, Аарона в жертовном чину святейши! Радуйся, Елиазара в божием ревновании смелейши! Радуйся, Исуса Наввина во бранех духовных крепчейши! Радуйся, Калефа во согледании земли обетованное хвальнейши! Радуйся, чесный предтече и крестителю господень!

Кондак шесты

Иже послани быша от фарисей вопросити тебе, что крещаеши, аще ты не Исуси Христос, ни Илия, ни пророк. Ты же, Іоанне святе, отвещал еси им, глаголя: «Аз крещаю вас водою к покаанию, греды же по мне креплей мене ест; ему же несм достоин обуви понести, той вы крестить в духу святом». Тем же и мы крещеные поем: Аллилуйа!

Ікос шесты

Неизреченное воздержание жития твоего видяще дивимся, Іоанне, достойне ангела, бо тя во плоти с человеки на земли живуща разумеваем. Тем же и славяще паметь твою тобѣ радосная воспеваем, глаголющи: Радуйся, наставниче великий, спасению! Радуйся, приводяй грешных к покаанию! Радуйся, чудес Христовых извесное похваление! Радуйся, душам немощным подавая здравие! Радуйся, во Иорданской реце грехи омывая! Радуйся, покаяние славное проповедуя! Радуйся, агнеца божия перстом показавый! Радуйся, возъемлющего грех миру явивый! Радуйся, крещением весь мир обновляющи! Радуйся, и тем разум наш освещающи! Радуйся, и всю силу бесовскую сокрушивый! Радуйся, царствия небеснаго путь показавый! Радуйся, чесный предтече и крестителю господень!

Кондак седмый

Иже от века не слыхано бысть: сын божий на Иордан прииде к тобѣ, Іоанне, креститися. Ты же возбраняша ему, глаголя: «Аз требую от тебе креститися, и ты грядеши ко мне». Отвещав же ти Ісус и рече: «Остави ныне, тако убо ест подобно исполнити нам всяку правду». Мы же, богу крещаемому, поем радосне: Аллилуйа!

Ікос седмый

Человек и бог явился еси Христе на Іордани Іоанну быти руками, бо пречистую плоть твою осязаше и глас с небеси от бога отца сведетельствуем слышаше. «Сей ест сын мой возлюбленный! О нем же благоизволих». Сего ради и мы с радостию вопием. Радуйся, крестителю господа нашего Ісуса! Радуйся, крестящегося прославивый Христа! Радуйся, крещением весь мир обновивый! Радуйся, крестящему хвалу воздавый! Радуйся, крещая и во водах Иорданскых! Радуйся, крестив с ним всех приходящих! Радуйся, крестився от тебе Ісус во Иордани, възыиде! Радуйся, крестящуся ему дух святый на нь изыде! Радуйся, крещаема Христа глас с неба слышал! Радуйся, крестимому ему бог отець сведетельствовал! Радуйся, крещение во оставление грехом проповѣдуя! Радуйся, крестящимся райские двери отвирая! Радуйся, чесный предътече и крестителю господень!

Кондак осмы

Фарисеи и садукеи видел еси, блаженне Іоанне, идущих на крещение; к ним же и глагола: «Исчадие ехидново, кто скажет вам убежати от приидущего гневу? Сотворите убо плод, достоин покаания». Тем же и мы, кающеся о гресех, поем: Аллилуйа!

Ікос осмы

Разум ангелский подай нам, хвалящим память твою, Іоанне пресвяте, ты убо есь болей пророка; о тобѣ писано ест: «Сѣ аз пошлю ангела своего пред лицем твоим, иже уготовить путь твой пред тобою». Тем же и мы поем тобе таковая. Радуйся, смелейши смыслом Гедеона чуднаго! Радуйся, силне[й]ши духом Самсона моцнаго! Радуйся, смирене[й]ши серцем Самуила чеснаго! Радуйся, умилнейши пением Давыда терпеливаго! Радуйся, множайши разумом Саломона мудраго! Радуйся, совершенши иночеством Илии ревниваго! Радуйся, сладши друголюбством Елисея щедраго! Радуйся, яснейши пророчеством Исаи богословиваго! Радуйся болши терпением Еремии плачливаго! Радуйся, вышши видением Езекииля богозримаго! Радуйся, прозорнейши умом Данила жадостиваго! Радуйся, святейши душею Варуфа послушливаго! Радуйся, чесный предтече и крестителю господень!

Кондак девяты

Ангельскому житию твоему дивящеся, Іоанне, чесы [10] и молитвы [11] приносим, вси бо пророци и закон до тебе пророкоша свидетельствующу господу нашему Ісусу Христу. Ему же вернии поем: Аллилуйа!

Ікос девяты

Недоумеем достойне славити тя, достойный всякое хвалы божии, предтече и крестителю Іоанне. Толико любовию влекоми дерзнухом пети тобѣ таковая. Радуйся, ангелское житие нам являя! Радуйся, всякому язву отгоняя! Радуйся, взорѣ кротости! Радуйся, зерцало терпливости! Радуйся, светило неугосимое! Радуйся, солнеце праведное! Радуйся, учителю божиих заповедей! Радуйся, справителю многих людей! Радуйся, истиннаго наказателю разума! Радуйся, тайнаго подателю ума! Радуйся, мирскую славу отпустивы! Радуйся, пустынную жызнь изволивы! Радуйся, чесны предтече и крестителю господень!

Кондак десяты

Царя Ирода четверовласнаго смеле карал еси, Іоанне святе, жены ради Филипа [12], брата его, ея же не подобаше ему имети, и той повѣле тя в темници затворити, и ты же седяй в ней, пояше богу: Аллилуйа!

Ікос десяты

Иже прихожаху к тобе на Иордан народи креститися. И вопрошаху, глаголюще: «Что сотворим?» И ты душеполезную навуку всем подаяше. Тем же и вопиаху тобѣ поюще. Радуйся, обличителю пресладки! Радуйся, наказателю преумелый! Радуйся, милостыню творить повелевая! Радуйся, и неимеющих ризами и брашном спомагая! Радуйся, мытарем начав глаголати! Радуйся, повеленная им казав чинити! Радуйся, воем давый добрые науки! Радуйся, иже доволным быти своими оброки! Радуйся, и повелев им никого не обидити! Радуйся, к тому другу друга не оклеветати! Радуйся, спаса всем показавый! Радуйся, и тому ся чесне поклонивый! Радуйся, чесный предтече и крестителю господень!

Кондак одиннадесяты

Слышал есь, Іоанне крестителю, во темници седяй, деля Христова, и послал дву от ученик своих вопросити от него: «Ты ли еси грядый, чили иного чаем?» Отвещав Ісус, и рече им: «Шедше возвестите Іоанови, яже слышасте и видесте». Мы же, уведевши сия, поем: Аллилуйа!

Ікос одиннадесяты

Когда отидоша ученици твои, начат Ісус народом глаголати о тебѣ, Іоанне, прехвалне, почто изыдосте во пустыню видети, пророк[ов] али Еввангелию вам, яко болши ест пророка. Тем же и мы, недостойнии, хвалим тя поюще. Радуйся, Осии [13] пророка чеснейши! Радуйся, Иоиля [14] святого славнейши! Радуйся, Амоса [15] пастыря терпливши! Радуйся, Авдея [16], раба господьня, достойнейши! Радуйся, и оных голуба послушнейши! Радуйся, Михея [17] морастена святейши! Радуйся, Наума [18] втешителя умилнейши! Радуйся, Авакума воина крепка силнейши! Радуйся, Софонии [19] стража прозорнейши! Радуйся, Аггея [20] веселаго краснейши! Радуйся, Захарии [21] паметнаго полнейши! Радуйся, Малаха [22] ангела яснейши! Радуйся, чесны предтече и крестителю господень!

Кондак дванадесяты

Усекнувши спикулятори пречесную главу твою, Іоанне, по повелению Иродову и, принесши на блюде, дал ю девици [23] и девица дала матери своей. Слышавши же ученици твои, придоша, и взявши тело твое и, положивше во гробѣ, возопиша ридающе к господу богу: Аллилуйа!

Ікос дванадесяты

Слышавше вси людие ангелское на земли, Іоанне, житие твое, бога во троици единаго хвалять и тобѣ, сущему на небесах, радосная приносять, поюще. Радуйся, учителю небеснаго

жития! Радуйся, сведетелю Христова во плоти пришествия! Радуйся, пророче, болей иных пророков! Радуйся, после божи, славнейши апостолов! Радуйся, пустыннику, мирскою честию и богатеством погордевый! Радуйся, постнику, от младости богу послуживый! Радуйся, девственнику душею и телом! Радуйся, мученику, пресилный разумом! Радуйся, исповеднику претихий! Радуйся, иноку предивный! Радуйся, души моея радование! Радуйся, ума моего навчение! Радуйся, чесный предтече и крестителю господень Іоанне!

* * *

Доконан ест акафіст богу во троици единому ко чти и светому всехвалному пророку божию, предтечи и крестителю господьню Іоанну, працею и пилностию в лекарских навуках доктора Франциска Скорины из славнаго града Полоцька.

* * *

Доконан ест канон акафісту светому Іоанну Предтечи пилностию доктора Франъциска Скорины с Полоцка-града.

* * *

Доконан ест акафіст пренасветейшей богородици, всегда девици Марии, працею и пилностию доктора Франциска Скорины с Полоцька-града.

* * *

Доконан ест канон пречистой богородици, выложеный из грѣческого на руски язык доктором Франциском с Полоцька.

* * *

Доконан ест акафіст богу во троици единому ко чти и светым верховным апостолом Петру[1] и Павлу и прочим вкупе к похвале працею и пилностию ученаго мужа доктора Франциска, Скоринина сына, из славного града Полоцька.

* * *

Доконан ест канон апостолом пилностию доктора Франциска Скорины с Полоцка.

* * *

Доконан ест акафіст богу во троици единому ко чти и великому чудотворцу Николе[2], архиерею мирликийских, к похвале працею и пилностию в лечебных науках доктора Франциска, Скоринина сына, из славного града Полоцька.

* * *

Славновеликому чудотворцу светому Николе канон акафісту сконан ест пилностию доктора Франциска Скорины.

* * *

Доконан ест акафіст чесному кресту господьню працею и пилностию доктора Франциска Скорины с Полоцка-града.

* * *

Доконан ест канон кресту господьню пилностию доктора Франциска Скорины с Полоцка.

ПОЧИНАЕТЬСЯ АКАФІСТ ПРЕСЛАДКОМУ ІМЕНИ ГОСПОДА НАШЕГО ІСУСА ХРИСТА, ГЛАГОЛЕМЫ ПО ВСЯ ДНИ

Похвала

Стих 1

Дивное имя твое, Ісусе, спасе нашь, недостойными усты воспоминающе, славим тя, иже ест более всякого имени. О имени убо Ісусовѣ всяко колѣно поклонится небесных и земных и преисподних, и всяк язык исповесть, яко господь Ісус Христос во славе бога отца. Тем же вси вернии поем тобѣ: Аллилуйа!

Стих вторы

Ест прѣвелико имя твое, Ісусе, на небеси от ангел почитаемо, седящу ти одесную бога отца. Ест пресладко от человек на земли воспоминаемо, спасшему ти нас от смерти вечное. Ест престрашно соборищу бесовскому во бездне, сокрушившу ти всю силу их. Мы же, от них избавльшеся, поем тобѣ, Ісусе: Аллилуйа!

Стих трети

Лѣпо ест нам всем хрестианом веселитися о имени твоем, Ісусе пресладкий, о нем же ангел, благовестуя пречистой девици, рече: «Не бойся, Мария, знашла убо есть благодать от бога. Се заченши во чреве и родиши сына, и наречеши имя ему Ісус». Тому и мы вси, вернии, поем: Аллилуйа!

Слава

Аввакум, пророкуя о имени твоем, Ісусе, сыне божий, сице глаголаше: «Аз же о господи возрадуюся, и возвеселюся о бозе Ісусе моем, бог господь — крепость моя» [a]. Тем же и мы, славяще пресвятое имя твое, поем: Аллилуйа!

---

[a] Кніга прарока Авакума, 3, 18—19.

И ныне

Лекарю души и тела, Ісусе предрагый, уздрави немощи телесные, исцели недуги душные, избави муки огненое, подай отпочинѣние вечное всем, хвалящим прѣсвятое имя твое и поющим: Аллилуйа!

Кондак первы

Дай нам, Ісусе, сыне божий, разум, и отверзи уста наша, да возможем возвестити хвалу имени твоего, яко же дал еси слух и молву глухому и гугнивому, глаголя: «Еффета», еже ест — разверзися. И абие разверзостася слуха его, и разрешися юза языка его, и глаголаше право: Аллилуйа!

Ікос первы

Очи наше сердечные просвети, Ісусе, светом божественаго твоего сиания, яко же просветил еси сына Тимеова [1], Вартимея [2] слепого, к тобѣ вопиющего: «Сынѣ Давыдов, Ісусе, помилуй мя!» Тем же и мы вопием к тобе: Ісусе, боже превечьный! Ісусе, царю пресилный! Ісусе, владыко долготерпеливе! Ісусе, спасе многомилостиве! Ісусе, просвети очи мое, да не въсну в смерьти! Ісусе, отверзи устие мое, да возмогу тя прославити! Ісусе, вся безакония моя очисти! Ісусе, вся грехи моя отпусти! Ісусе, надежа моя, не остави мене! Ісусе, сотворителю мой, не погуби мене! Ісусе, бѣднаго споможи мене! Ісусе, кающегося прийми мене! Ісусе великочеловеколюбче, отверзи уста моя!

Кондак вторы

К тобѣ прибегаем, Ісусе, спаси нас, исцели немощи наша, яко же сотворил еси в земли Генисаритьской [3], в ней же принесоша к тобе вся болящая, и моляху тя, да толико прикоснутся воскрилию риз твоих. И елико их прикоснушеся, спасени быша и возопиша к тобе, богу: Аллилуйа!

Ікос вторы

Тещу Петрову, огнем жгому, возложением руки своея, Ісусе, сыне божий, уздравил есь. Тобе ся молим, уздрави нас от похотениeй огня телеснаго и запали нас в милости своей, да возлюбим тя, поюще: Ісусе, сладости сердечная! Ісусе, светлости душная! Ісусе, надежо извесная! Ісусе, памети превечная! Ісусе, славо моя, превозносяй главу мою! Ісусе, хвало моя, утвержая силу мою! Ісусе, просвети душу мою светлостию вечною! Ісусе, очисти серце мое ласкою своею! Ісусе, боже истинны от бога истиннаго! Ісусе, просвещая всякого человѣка в мир гредущего! Ісусе, не отверзи мене от лица твоего! Ісусе, не отими от мене духа светого своего! Ісусе великочеловѣколюбче, услыши молитву мою!

Кондак трети

Очисти, Ісусе, прокажение души моея и отпусти грехи моя, яко же очистил еси, изшед з горы, прокаженнаго, кланяющегося тобе и глаголющего: «Господи, аще хощеши, можеши мя очистити». Ты же, спасе, простер руку и дотъкнулся его, глаголя: «Хощу очистити». И абие очистися и пояше: Аллилуйа!

Ікос трети

Руку имущему суху уздравил еси, Ісусе, во суботу, глаголя: «Коль ми паче лучши ест человек овчати, тем же достоить в суботу добре творити». Мы теже, владыко-царю, припадаем к тобе, спасе, зовуще. Уздрави руце наше от злого имания, да воспоем славяще имя твое! Ісусе, сило непобедимая! Ісусе, милости бесконечьная! Ісусе, красо преутешная! Ісусе, любви неизреченная! Ісусе, сыну бога живаго! Ісусе, нароженый з живота пречистаго! Ісусе, помилуй мя грешнаго! Ісусе, услыши во безаконии зачатого! Ісусе, навчи мя и буду навчен! Ісусе, освети мя и буду освящен! Ісусе, благослави мя и буду благославен! Ісусе, спаси мя и буду спасен! Ісусе, великочеловеколюбче, очисти грешную душу мою!

Кондак четверты

Совет сотвориша фарисеи и, зшедшеся на тя, Ісусе, погубити хотяще. Ты же, спасе, разумев их помышление, отшол оттоль и за тобою идоша народи мнози, исцелил есь всех. Мы теже вопием к тобѣ: Ісусе, исцели все недуги наше духовные и телесные, да здрави суще поем тобе, богу нашему: Аллилуйа!

Ікос четверты

Князь некый пришед, кланяшеся тобѣ, Ісусе, глаголя, яко дщи моя ныне умираеть, но пришед, возложи на ню руку свою, и оживеть. И мы, царю Ісусе, припадаем тобе, оживи нас милосердием своим, да возвеличим тя поюще. Ісусе, вышних создателю! Ісусе, нижних откупителю! Ісусе, преисподьних побѣдителю! Ісусе, всего створения украсителю! Ісусе, пресладкий, души моея втешение! Ісусе, предрагый, ума моего просвещение! Ісусе, предобрый, серца моего веселие! Ісусе, пресилный, тела моего здравие! Ісусе, спаси мя и помилуй мя! Ісусе, светом вечным просвети мя! Ісусе, муки всякое избави мя! Ісусе, во царство небесное воведи мя! Ісусе, великочеловеколюбче, прости безаконную душу мою!

Кондак пяты

О, прещедры Ісусе, накормивый до сытости пятма хлебы пять тысещей мужев, и взяша избытки укрух дванадесеть кошей полных. Молимыся тобе, спасе, насыти нас алчущих хлебом небесным — пренасветейшим словом своим, да воспоем тобе, богу: Аллилуйа!

Ікос пяты

Радующеся воспеваху, Ісусе, пресвятое имя твое, множество ученик твоих о всех силах, яже видеша, глаголюще: «Благословен грядый царь во имя господьне, мир на небеси и слава во вышних». Мы же, видяще превеликая и неизреченная дела твоя, спасе, поем славяще тя. Ісусе, царю преславны! Ісусе, агньче непорочный! Ісусе, пастырю предивны! Ісусе, питателю прегойный! Ісусе, хранителю во младости моей! Ісусе, кормителю во юности моей! Ісусе, похвало во старости моей! Ісусе, надежо при смерти моей! Ісусе, створителю всякого сотворения! Ісусе, откупителю хрестианского поколения! Ісусе, не воспоминай нашего прегрешения! Ісусе, отпусти наша безакония! Ісусе, великочеловѣколюбче, спаси отчаяную душу мою!

Кондак шесты

И бысть яко вхожал еси Ісусе во град Наин [4], и яко приближашеся ко вратом, и се изношаху единароднаго сына матери своея, и та бѣ вдова. Ты же, спасе, видев ю, милосерствова о ней и рече: «Не плачи!» и приступив доткнулся одра, носящии же сташа и рекл есь: «Юноше, тобѣ глаголю, востани!» И сяде мертвый, и начат глаголати, и дал есь его матери своей. Мы же, Ісусе, боже греховною смертию умертвлены, тобѣ ся молим, избави душе наше от смерти вечное, да поем: Аллилуйа!

Ікос шесты

Некоему сотнику раб боляше зле, и той слыша о тобе, Ісусе, в Капернауме [5], и посла старца иудейския моляй тя, да пришед спасешь раба его. И паки послал к тобе другия, глаголя: «Господи, не движися, несм убо достоин да под кров мой вниидеши, но рци слово, исцелееть отрок мой». Мы же, не достойнии тобѣ, ся молим, рци слово твое и спасена будеть душа наша, и возможем достойне пети, имя твое святое глаголюще. Ісусе, свете небесны, превышая вси светлости! Ісусе, спасе истинны, преходяй вси жадости! Ісусе, царю преславный, премогая вси крепости! Ісусе, боже превечны, пребывая в милости! Ісусе, хлебе животный, насыти мя алчнаго! Ісусе, источнику обилный, напои мя жаждущего! Ісусе, одежо нагих, приодей мя тленнаго! Ісусе, покрове странных, приими мя недостойнаго! Ісусе, подателю просящим, подай плачь за грехи моя! Ісусе, обретение ищущим, обрети серце мое! Ісусе, отверзителю толъкущим, отверзи уста мое! Ісусе, откупителю грешным, очисти безаконие мое! Ісусе великочеловеколюбче, ущедри живот мой!

Кондак седмы

Иже от века не слыхано бысть, бог Ісус на земли явися и со человеки невместивый поживе, труды и болезни наша той понесе и ранами его спасени быхом. Яко овца пред стрыгущими

онеме и яко агнець на заколение ведеся, и яко бог из мертвых воскресе и нам живот вечны даровав, на небеса ся вознесе. Тем же и поем ему вернии: Аллилуйа!

Ікос седмы

Человеческий род дивится твоему, Ісусе, безсеменному воплощению, яко солнце убо ськло, тако девственую утробу в рожестве прошел еси, и яко видение проходить воздух, тако из гроба печатей не вредив тридневно востал еси, и апостолом дверем затворенным во плоти явился есь. Сего ради вси чюдящеся поем тобѣ. Ісусе, слово божие и создателю всякого сотворения! Ісусе, свете непостижимый и направителю Адамова падения! Ісусе, сыну Мариин и избавителю людьского поколения! Ісусе, премудрости вечная и исказителю адова владения! Ісусе, сподоби мя спасенных частей твоих! Ісусе, не воспоминай на множество грехов моих! Ісусе, не отдали от мене превеликих щедрот своих! Ісусе, напиши мя во книги святых твоих! Ісусе, спасе мой, спаси мя! Ісусе, царю мой, заступи мя! Ісусе, владыко мой, прости мя! Ісусе, врачу мой, исцели мя! Ісусе великочеловеколюбче, не отверзи мене!

Кондак осмы

Филип[6], апостол твой, Ісусе, вопрошаше тя, глаголя: «Господи, покажи нам отца и довлѣеть нам». Ты же, спасе, отвещал, глаголя: «Толико время с вами есм и не познасте мене. Филиппе, видяй мене, видить и отца. И како ты глаголеши, покажи нам отца, не веруеши ли, яко аз во отцы и отець во мне ест». Тем же и мы, дивящеся живоначалной троици, поем вси: Аллилуйа!

Ікос осмы

Руку свою святую простер еси, Ісусе, Петру утопающу и глагола ему: «Маловере, почто усумне[ше]ся?» И влезшу ти в корабль, преста ветр. Сущии же в корабли, приступивше, поклонишеся тобе, глаголюще: «Воистинну сын божий еси». Мы же, владыко, вопием к тобѣ, подай нам пресвятую руку свою и вывлечи нас с тимениеи греховных и усмири ветреные помыслы наше, да восхвалим тя, поюще. Ісусе, пресвятый, ангелом удивление! Ісусе, пресилный, перъвородителем избавление! Ісусе пресладъкий, патриархом величание! Ісусе прещедрый, царем укрепление! Ісусе прелюбый, пророком жадости! Ісусе преславный, апостолом радости! Ісусе предобрый, мучеником крепости! Ісусе претихий, иноком сладкости! Ісусе превечный, постником воздержание! Ісусе пречистый, девствеником укрепление! Ісусе предивный, всем верным веселие! Ісусе милосердный, всем грешным спасение! Ісусе великочеловеколюбче, помилуй мя!

Кондак девяты

Ангели, архангели, начала силы, власти, господьствия, шестокрилатыи и многоочитые херувимы и серафимы безпрестанно твое имя, Ісусе, славять на небеси, вопиюще: «Свят, свят, свят господь Ісус Христос во славе бога отца». Мы же, грешнии, на земли съкверными усты поем: Аллилуйа!

Ікос девяты

Недостойные, Ісусе, молитвы приносим, приими нас кающихся, яко же принял еси мытаря и фарисея, и блудницу, умывающу шии ти нозе слезами своими и втирающи власы своими, да избавившися грехов воспоем тобѣ. Ісусе, царю царствующих! Ісусе, владыко владеющих! Ісусе, господи господьствующих! Ісусе, судье живых и мертвых! Ісусе, отжени от нас темности душные! Ісусе, просвети мысли сердечные! Ісусе, очисти жадости умные! Ісусе, возведи очи телесные! Ісусе, всех грешных любителю! Ісусе, всех преведных укрепителю! Ісусе, всех народов спасителю! Ісусе, всех хрестиан втешителю! Ісусе великочеловеколюбче, возри на мя!

Кондак десяты

Царю превечный, Ісусе, втешителю души истинный, очисти нас ото всякое скверны, яко же очистил еси десеть мужей прокаженных, они же сташа здалече и вознесоша глас свой, глаголюще: «Ісусе, наставниче, пóмилуй нас!» И видев их, рекл есь им, спасе: «Шедше покажитеся свещенником». И бысть идущим им, очистишеся и пояху: Аллилуйа!

Ікос десяты

Ісусе спасе, видевы Закхея [7] на ягодычине, рекл еси к нему: «Закхею, подщався слези; днесь убо в дому твоем подобаеть ми быти». И сребролюбимую душу мытареву сцелив, владыко поведел всем, яко днесь спасение дому сему бысть. Тем же и мы безъпрестани вопием, вниици в дом серца нашего и сотвори спасение, отжени жадость срѣбролюбия, да поем имени твоему. Ісусе, сокровище нетленное! Ісусе, богатество неизчерпаемое! Ісусе, напитая всякое сотворение! Ісусе, подаяй царство небесное! Ісусе, вдовам заступниче! Ісусе, сиротам защитниче! Ісусе, по морю плывающим кормъниче! Ісусе, всем неимеющим кормильче! Ісусе, царю небеси, дай ми за грехи плакание! Ісусе, царю земли, дай ми сердечное покаяние! Ісусе, царю бездны, дай ми в добром сътривание! Ісусе, царю славы, яви ми свое обличие! Ісусе великочеловеколюбче, споможи мя ныне!

Кондак одиннадесяты

Слово божие, Ісусе, спасе наш; словом небо и земля сотворена суть, словом душа наша оживлена ест, словом Лазоря [8] четверодневнаго воскресил есь Христос, глаголя: «Отче, хвалу

тобѣ воздаю, яко услыша мя. Аз же ведех, яко всегда мя послушаеши, но народа ради стояща окрест рек, да веру имуть, яко ты мя послал». И сия рек, гласом великим возва: «Лазаре, греди вон!» Изыде умерлый. Тем же и мы молимся тобѣ, изведи нас от смерти вечное, да поем ти вовеки: Аллилуйа!

Ікос одиннадесяты

К тобѣ прибегаем, Христе Ісусе, нас ради волею на кресте пострадавый, и смертию своею нашу смерть умертвивый, и воскресением живот нам нетленный даровавый, и вознесением путь на небеса показавый. Тем же и поем, славяще имя твое верне. Ісусе, царю крепкий и безъсмертный! Ісусе, ты сам добрый сам милосердный! Ісусе господи, святый и прещедры! Ісусе, ты сам славный и пресилный! Ісусе, аз есм создание руку твоею! Ісусе, услыши недостойную молитву мою! Ісусе, подай ми десницу святую свою! Ісусе, возми к собе грешную душу мою! Ісусе, прийми мя, яко же принял еси на кресте разбойника! Ісусе, помилуй мя, яко же помиловал еси явного грешника! Ісусе, врачу души и телу, уздрави мя злонедужника! Ісусе, спасе мой, спожи мя отходящего сего века! Ісусе великочеловеколюбче, прости мя!

Кондак дванадесяты

Услыши, Ісусе, глас плачу моего, вопль мой к тобе да приидет. Воспомяни, спасе, на дело рук твоих и не погуби мене для безаконией моих. Царю мой и боже мой, поспеши помиловати мя, яко же помиловал есь Петра отверзшегося, много бократь аз отвергохся тебе нечисътыми делы своими, и яко же принял еси Павла, гонившего тя, тако прийми мя, свете, недостойнаго, и яко возвал есь Матфея от мытарей и вчинил его еувангелистом, тако допусти мя прославити имя твое пресвятое, Ісусе, и пети тобѣ в животе и по смерти с ними вовеки: Аллилуйа!

Ікос дванадесяты

Сотворителю мой, о Ісусе! Верую с Фомою [9], яко ты еси господь мой и бог мой. Верую, яко седиши на небесех одесъную отца. Верую, яко оттоле приидеши судити живых и мертвых. Тобѣ ся молю, спасе, сподоби мя стати со избранными твоими и слышети глас твой, глаголющ: «Поидите благославении в дом отца моего», Да воспоем имени твоему. Ісусе, царю превечный! Ісусе, балсаме пресладки! Ісусе, цвете превонный! Ісусе, бисере прелюбый! Ісусе, явивый нам свет лица своего! Ісусе, показавый нам путь спасения нашего! Ісусе, избавивый нас от злого всякого! Ісусе, изорвавый нас от огня вечного! Ісусе, серца моего веселие! Ісусе, тела моего здравие! Ісусе, души моея спасение! Ісусе, воведи мя во царство свое! Ісусе великочеловеколюбче, да прославлю имя твое вовеки веком! Амин.

* * *

Доконан ест акафіст богу во троици единому ко чти и пресладкому имени Ісусову к похвале працею и пилностию доктора Скорины Франциска с Полоцька.

* * *

Сконан есть канон пресладкому имени господа нашего Ісуса пилностью доктора Франциска Скорины с Полоцка.

О ПАСКАЛІ ИЛИ О ПАСЦЕ

Потреба тому наипервей ведати, кто хощеть паскалью [1] водить и о празницех разуметь.

Празники суть двоякие. Одны, што не имають своего отделеного дня во святцех, но рушаются водле бегу полноты марта месеца небеснаго, яко великдень или пасха, воступление на небеса господьне, сошествие святого духа [2], и подлуг того меннится мясопуст [3] и Петров пост [4], и зачинание дву треодей [5]. А для тых празников сложена ест паскалия, абы есмо вѣдали, в которые дни книжных месецей их празновати имамы.

Благовещение [6] же и Георгие [7] и 40 мученик[ов] [8] и Алексие [9] имають свои особливые дни непременны во святцех месецей книжных, и для тых не ест сложена паскалия.

ПАСКАЛІЯ

В лѣто 7 тысещь 31, круг солънцу [10] 3, луне [11] 1. Рожество Христово [12] в чет[верь] лѣт по нарожении Христове полъторы тысещи 23, индик[т] [13] 11. Мяса ясти 6 недель и 4 дни. Триодь нач[ни] генъ[варя] 25. Мясопуст фев[раля] 8. 40 му[еников] 4 недели посту в понеделок. Благовещ[ение] в среду 6 недели посту. Хрестиа[ном] пасха априль 5. Георгия в четверь 3 неде[ли] по пас[це]. Воступление на небеса господьне 14 майя. Сошествие святого духа 24 майя. Петров мяс[опуст] 31 майя. Петрова посту 4 неде[ли]. Петра [14] в понеделок.

Гибель месеца [15] всего будеть 1 дня марта пол 9 годины по полудни. Другая гибель всея луны августа 25 по полнощ[и] 3 годи[ны].

Лѣто преступное, или висекст

В лѣто 7 тысещи 32, круг солъ[нца] 4, луне 2. Рожство Христово в пяток лѣт по нароженіи Христове полъторы тысещи 24, индикта 12. Мяса ясти 5 недель и три дни. Триодь почни ген[варя] 17. Мясопуст ген[варя] 31. 40 мучен[иков], во среду 5 неде[ли] поста. Благовещ[ение] в пяток 7 неде[ли] поста. Християном пасха марта 27, Георгия в суботу 4 неде[ли] по пас-

[це]. Вознесенье господьне майя 5. Сошествие святого духа 15 майя. Петров мясопуст 22 майя. Петро[ва] посту 5 недель и 2 дни. Петра во среду.

Сего году не будеть гибели солнца [16] ани месеца, но будеть соштие всех седми звезд, блудящих во знамени небесном, в Рибах, месеца февраля. Они же напотом, естли господь бог допустить, великое пременение царств, законов, людей и всех на земли и во водах родящихся быти знаменують, яковое ж пред тым не бывало.

Лѣто 1-ое по пѣреступном

В лѣто седьмое тысещи 33, круг солнцу 5, луне 3. Рожство Христово в неделю лѣта по нарожении слова божия тысеща 525, индик[т] 13. Мяса ясти 8 недель и день. Триодь начни 5 февра[ля]. Мясопуст 19 фев[раля]. 40 мученик[ов] в четвер 2 недели поста. Благовещ[ение] в суботу 4 недели посту. Великдень 16 априля. Георгия 1 недели по пас[це]. Вознесение [17] господьне 25 майя. Сошестие святого духа 4 іюня. Петров мясопуст 11 іюня. Петрова посту 2 недели и 3 дни. Петра в чет[верг].

Гибель месеца шестое части будеть 4 дня іюля прѣд полунощию 2 годины.

Лѣто 2 по переступном

В лѣто седьмое тысещи 34 круг солне[чный] 6, луне 4. Рожство Христово в понеделок лѣт по божием нарожении полъторы тысещи 26, индик[т] 14. Мяса ясти 6 недель. Триодь почни 21 генъваря. Мясопуст 4 февра[ля]. 40 мученик[ов] в пяток 4 недели пост[а]. Благовещ[ение] в неделю 6 посту. Пасха христиа[ном] 1 априля. Георгия в понеде[лок] 4 недели по пасце. Воступление господьне на небеса 10 майя. Сошестие втешителя 20 майя. Петров мяс[опуст] 27 майя. Петрова посту 4 недели и 4 дни. Петра в пяток.

Гибель всея луны будет 29 дня декав[рия] 2 годины прѣд полунощ.

Лѣто 3 по переступном

В лѣто 7 тысещи 35, круг солънцу 7, луне 5. Рожство Христово во второк лета по нарожении Ісусове полъторы тысещи 27, индик[т] 15. Мяса ясти 8 недель и 6 дней. Треодь нач[ни] 10 февра[ля]. Мясопуст 24 февра[ля]. 40 мученик[ов] в суботу 1 недели поста. Благовещ[ение] в поне[делок] 4 недели поста. Пасха Христова 21 априля. Георгия во второк святыя недели [18]. Вознесение господьне 30 майя. Сошестие святого духа 9 іюня. Петров мясопуст 16 іюня. Петро[ва] посту неделя и 5 дни. Петра в суботу.

Гибель всего месеца будеть 18 дня декавря, полутрети години пред полнощью.

Лѣто преступное

В лѣто седьмое тысещи 36, круг солънъ[цу] 8, луне 6. Рожство Христово во среду лѣта по рожестве Христове полторы тысещи 28, и[н]дик[т] 1. Мяса ясти 7 недель и 5 дней. Триодь почни 2 февра[ля]. Мясопуст 16 фев[раля]. 40 мученик[ов] в понеде[лок] 3 недели поста. Благовещение во среду 5 недели поста. Христиано[м] пасха 12 априля. Георгея в четверь 2 нед[ели] по пас[це]. Воступление на небо господьне 21 майя. Сошестие святого духа 31 майя. Петров мясо[пуст] 7 іюня. Петро[ва] посту 3 неде[ли]. Петр[а] в понеде[лок].

Сего году не будеть гибели на небесех.

Лѣто 1-е по переступном

В лѣто седмое тысещи 37, круг солнцу 9, луне 7. Рожство Христово в пяток, индик[т] 2, лѣта по божием нарожении тысеща пятсот 29. Триодь почни 17 генъваря. Мяса ясти 5 недель и 3 дни. Мясопус[т] 31 генваря. 40 мученик[ов] во второк 5 неде[ли] поста. Благовещ[ение] во велики четвер. Наша пасха 28 марта. Геор[гий] в пят[ок] 4 неде[ли] по пас[це]. Вознесение господьне 6 майя. Сошествие параклита[19] 16 майя. Петров мясопус[т] 23 майя. Петрова посту 5 недель и день. Петра во второк.

Лѣто 2 по переступном

В лѣто 7 тысещи 38, круг солнцу 10, луне 8. Рожство Христово в суботу лѣта по нарожении Ісусове тысеща пятсот и 30, инъдик[т] 3. Мяса ясти 8 недель и два дни. Треодь почни 6 февра[ля]. Мясопус[т] 8 февра[ля]. 40 мученик[ов] в среду 2 неде[ли] посту. Благовещен[ие] в пяток 4 недели посту. Хрестианом пасха 17 априля. Георгия в суб[оту] на святой недели. Воступление на небеса господьне 26 майя. Сошествие святого духа 5 іюня. Петров мясопуст 12 іюня. Петрова посту две недели и два дни. Петра во срѣду.

Гибель всего месеца будеть октоврия 16 дня шестое годины по полунощи. Другая гибель солнца, болшая половина, 28 марта пол 6 годины пред полудне[м].

Лѣто третее по преступном

В лѣто седмое тысещи 39, круг солнцу 11, луне 9. Рожство Христово в неделю лѣта по божием нарожении тысеща 531, индикъ[т] 4. Мяса ясти 7 недель и день. Треодь почни 29 генва[ря]. Мясопус[т] 12 фев[раля]. 40 мученик[ов] в четвер 3 неде[ли] поста. Благовещ[ение] в суботу 5 неде[ли] поста. Великъдень 9 априля. Георгия 2 недели по пас[це]. Воступление на небеса господьне 18 майя. Сошестие святого духа 28 майя. Петров мясо[пуст] 4 іюня. Петро[ва] посту 3 неде[ли] и 3 дни. Петра в чет[вер].

Лѣто переступное

В лѣто седмое тысещи 40, круг солне[чный] 12, луне 10. Рожство Христово в понеде[лок] лета по рожении Ісусове тысещ[а] 532, инди[кт] 5. Мяса ясти 6 недель. Треодь начни 21 генва[ря]. Мясопус[т] 4 февра[ля]. 40 мучени[ков] в суботу 4 неде[ли] пос[та]. Благовещ[ение] в понеде[лок] страстныя[20] недели. Пасха наша 31 марта. Георгея во второ[к] 4 недели по пас[це]. Воступление на небеса господьне 9 майя. Сошестие святого духа 19 майя. Петров мясопуст 26 майя. Петрова посту 4 неде[ли] и пять дней. Петра в субо[ту].

Лѣто 1-е по переступном

В лѣто седмое тысещи 41, круг солне[чный] 13, луне 11. Рожство Христово в середу лета по нарожении Ісусове тысеща 533, индик[т] 6. Мяса ясти 7 недель и 5 дней. Треодь начь[ни] 2 февра[ля]. Мясопус[т] 16 февра[ля]. 40 муче[ников] второе недели поста. Благовещ[ение] во второк пятое недели поста. Великъдень 13 апри[ля]. Георгия во среду 2 неде[ли] по пасце. Вознесе[ние] на небеса господьне 22 майя. Сошестие святого духа 1 іюня. Петров мясо[пуст] 8 іюня. Петро[ва] посту 2 неде[ли] и 6 дни. Петра в понеде[лок].

Лѣто 2-е по переступном

В лѣто седмое тысещи 42, круг сол[нцу] 14, луне 12. Рожство Христово в четвер, лета по нарожени Ісусове полторы тысещи 34, инъдик[т] 7. Мяса ясти 6 недель и 4 дни. Треодь начни 25 генва[ря]. Мясопус[т] 8 февра[ля]. 40 муче[ников] в понеде[лок] 4 недели поста. Благовещ[ение] в среду 6 недели поста. Хрестианом пасха 5 април[я]. Георгия в четвер третее недели. Вознесение на небеса господьне 14 майя. Сошествие святого духа 24 майя. Петров мяс[опуст] 31 майя. Петров[а] посту 4 неде[ли]. Петра в понеделок.

Лѣто 3-е по переступном

В лѣто седмо[е] тысещи 43, круг солнъцу 15, луне 13. Рожство Христово в пяток лѣта по нарожении Христове полторы тысещи 35, индик[т] 8. Мяса ясти 5 недель и 3 дни. Триодь нач[ни] 17 ген[варя]. Мясопуст 31 генва[ря]. 40 муче[ников] 5 недели посту во второк. Благовещ[ение] в чет[вер] страш[ной] недели. Хрестиа[ном] пасха марта 28. Георгия в пят[ок] 4 неде[ли] по пас[це]. Воступление на небеса господьне 6 майя. Сошестие святого духа 16 майя. Петров мясопуст 23 майя. Петро[ва] посту 5 недель и день. Петра во второ[к].

Лѣто преступное, или висекст

В лѣто 7 тысещи 44, круг сол[нцу] 16, луне 14. Рожство Христово в субот[у], лѣт по нароженіи Христове полторы тысе-

щ[и] 36, индик[т] 9. Мяса ясти 8 недель и два дни. Триодь почни 6 фев[раля]. Мясопуст 20 февра[ля]. 40 мученик[ов] в четверток 2 недели поста, Благовещ[ение] в суботу 4 недели посту. Великдень 16 априля. Георгия 1 недели по пас[це]. Вознесение господьне 25 майя. Сошестие святого духа 4 іюня. Петров мясопуст 11 іюня. Петрова посту 2 недели и 3 дни. Петра в чет[вер].

Лѣто 1-е по пѣреступном

В лѣто седмое тысещи 45, круг солнцу 17, луне 15. Рожство Христово в понеде[лок], лѣта по нарожении слова божия тысеща 537, индик[т] 10. Мяса ясти шесть недель. Треодь начни 21 генваря. Мясопуст 4 февра[ля]. 40 мученик[ов] в пяток 4 неде[ли] посту. Благовещ[ение] в неделю 6 посту. Пасха хрестиа[ном] 1 априля. Георгия в понеде[лок] 4 неде[ли] по пас[це]. Воступление господьне на небеса 10 майя. Сошестие втешите[ля] 20 майя. Петров мяс[опуст] 27 майя. Петро[ва] посту 4 неде[ли] и 4 дни. Петра в пято[к].

Лѣто 2-ое по переступном

В лѣто 7 тысещ 46, круг солнъ[цу] 18, луне 16. Рожство Христова во второк, лета по нароженіи Ісусове полторы тысещи 38, инди[кт] 11. Мяса ясти 8 недель и 6 дней. Треодь нач[ни] 10 февра[ля]. Мясопуст 24 февра[ля]. 40 мучени[ков] в суботу 1 недели поста. Благовещ[ение] в поне[делок] 4 недели поста. Пасха Христова 21 априля. Георгия во второк святыя недели. Вознесение господьне 30 майя. Сошестие святого духа 9 іюня. Петров мясопуст 16 іюня. Петро[ва] посту неделя и 2 дни. Петра в суботу.

Лѣто 3-е по преступном

В лѣто седмое тысещи 47, круг солне[чный] 19, луне 17. Рожество Христово во среду лѣта по рожестве Христове полторы тысещи 39, индикъ[т] 12. Мяса ясти 6 недель и 5 дней. Треодь начни 26 генва[ря]. Мясопус[т] 9 февра[ля]. 40 муче[ников] во 4 неде[ли] посту. Благовещение во втор[ок] 6 неде[ли] посту. Хрестианом пасха шесты (день.— *А. К.*) апри[ля]. Георгея во среду неде[ли] 3 по пас[це]. Вознесение 15 майя. Сошестие 25 майя. Петров мясопуст 1 іюня. Петрова посту 3 неде[ли] и шесть дни. Петра в неделю.

Лѣто переступное

В лѣто седмое тысещи 48, круг солнцу 20, луне 18. Рожство Христово в четверток лѣт по божием нарожении полторы тысещи 40, индик[т] 13. Мяса ясти 5 недель и 4 дни. Треодь нач[ни] 18 генва[ря]. Мясопу[ст] 1 фев[раля]. 40 муч[еников] во вто[рок] 5 неде[ли] поста. Благове[щение] в четвер страстныя неде[ли]. Пасха 28 марта. Георгия в пяток 4 неде[ли] по пас-

[це]. Вознесенье господьне 6 майя. Сошествие святого духа 16 майя. Петров мясопуст 23 майя. Петро[ва] посту 5 недель и день. Петра во второк.

Лѣто 1-е по переступном

В лѣто седмое тысещи 49, круг солнцу 21, луне 19. Рожство Христово в суботу лета по божием нарожени полторы тысещи 41, индик[т] 14. Мяса ясти 8 недель и два дни. Триодь почни 6 февра[ля]. Мясопуст 20 фев[раля]. 40 мученик[ов] во среду 2 недели поста. Благовещение в пят[ок] 4 недели поста. Хрестиано[м] пасха 17 априля. Георгея в суботу святое неде[ли]. Воступление на небо господьне 26 майя. Сошестие святого духа 5 іюня. Петров мясо[пуст] 12 іюня. Посту 2 неде[ли] и 2 дни. Петр[а] во среду.

Лѣто 2-е по переступном

В лѣто седмое тысещи 50, круг солнцу 22, луне 1. Рожство Христово в неде[лю], индик[т] 15, лѣта по божием нарожении тысеща пятсот 42. Триодь почни 29 генваря. Мяса ясти 7 недель и день. Мясопус[т] 12 февраля. 40 мучени[ков] в четвер 3 неде[ли] поста. Благовещ[ение] в суботу 5 (недели.— *А. К.*) поста. Наша пасха 9 априля. Геор[гия] второе неде[ли] по пас[це]. Вознесение господьне 19 майя. Сошествие параклита 28 майя. Петров мясопус[т] 4 іюня. Петрова посту 3 неде[ли] и 3 дни. Петра в четверь.

Лѣто 3-е по переступном

В лѣто 7 тысещи 51, круг солнцу 23, луне 2. Рожство Христово в понеде[лок] лѣта по нарожении Ісусове тысеща пятьсот 43, инъдик[т] 1. Мяса ясти 5 недель суполна. Треодь почни 14 ген[варя]. Мясопуст 28 генва[ря]. 40 мученик[ов] в пяток 5 неде[ли] посту. Благовещение на самый великъдень. Хрестианом пасха 25 марта. Георъгия в понеде[лок] 5 недели по пасце. Воступление на небеса господьне 3 майя. Сошестие святого духа 13 майя. Петров мясопуст 20 майя. Петрова посту 5 недель и четырѣ дни. Петра в пяток.

* * *

Доконаны суть сие вократце светци и поскалия доктором Франциском Скориною во славном месте Виленском.

ПИСАНЫИ РЕЧИ В СЕЙ МАЛОЙ ПОДОРОЖНОЙ КНИЖЦЕ ПО РЯДУ КРАТЦЕ ПОЛОЖЕНЫ СУТЬ

Наипервей Псалтырь зуполная, на стихи статиями разделена. В ней же знайдеши стихов или припелов две тысещи и шестъсот. За каждою кафісмою заставица болшая, а по каждой славе

заставица меншая для лепшего разделения чтущим положены суть.

За Псалтырею пѣсней десеть, с Ветхаго и с Новаго закону божия изъбраные.

Потом Часословець, имея нощную и дневную службу. Напреды полунощница, глаголемая по вся дни, кроме собот и недель. Другая полунощница, пѣваема в суботы. Третяя полунощница — по вся воскресения с каноном троичным гласа перваго, творения преподобнаго отца Іоанна Дамаскина [1] и с молитвою святей и живоначалней троици, писано на конци Шестоденца.

Затым утреня обычная по вся дни. Тропари [2] по вся дни писаны на заутрени. Свѣтилны по вся дни писаны на заутрени. Кондаки по вся дни писаны на первом часе. Часы все зуполна и з междочасием. Обедница [3], еже ест глаголемая на часех. Вечерня обычная, певаемая по вся дни. Стихеры на господи возвах покаялные — глас 6 и на стиховни писаны суть на вечерни.

Павечерница великая, певаемая в посте. Павечерница малая с каноном богородици.

Акафіст живоносному гробу господьню и воскресению, глаголемый по вся недели.

Канон гробу господьню гласа 1, певаемы со акафістом и в неделю на заутрени. Молитва к господу богу, глаголемая в неделю.

Акафіст святому архангелу Михаилу и всем небесным чином — в понеделок.

Канон архангелом гласа 1, творение Іоанна Дамаскина, певаемы в понеделок со акафістом, тако ж и на заутрени. Молитва к светым архангелом господьним. Молитва к своему ангелу хранителю.

Акафіст святому Іоанну, предътечи и крестителю господьню, глаголемый во второк.

Канон Предтечи, глас 2, творение Іосифа [4], певаемый со акафістом и на утрени. Молитва к светому Іоанну Предтечи.

Акафіст пречистой богородици, присно девици Марии, глаголѣмый во среду.

Канон благодарствен пренасвятейшей богородици, глас 4, творение Іосифово,— во среду. Молитва велми набожная к пречистой.

Акафіст светым верховным апостолом Петру и Павлу и прочим 12 — в четверток.

Канон светым апостолом, глас 4, творение Іоанна Дамаскина,— в четверток. Молитва ко всем светым апостолом.

Акафіст святому великому [a] чудотворцу Николе, архиепископу Мирликийску.

Канон святому Николе, глас 2, творение Феоктиста [6], інока

---

[a] У выданні Скарыны памылкова: веилкому.

Студийское обитили. Молитва чудная святому отцу Николе.

Акафіст честному и животворящему кресту господьню, глаголѣмый в пяток.

Канон кресту господьню, глас 3, творение кир Іосифово, певаем в пяток. Молитва о вмученіи господа нашего Ісуса Христа, страсти или мучение господа Ісуса, еже пописал самовидець святый Іоанн, еввангелист и наперсник Христов, зачало 58, а тамо имаши Еввангелия святых страстей Христовых и честному кресту господьню.

Акафіст прѣсладкому имени господа нашего Ісуса, глаголемы в суботу и по вся дни. Стихеры господу Ісусу, певаемы на заутрени на всяк день, глас 6, творение Феоктиста.

Канон господу Ісусу, певаемый на заутрени по вся дни, глас 2, творение Феоктиста. Молитва к господу нашему Ісусу Христу.

Шестоденець краткий на всу неделю, поченши от вечера суботы. Наипервей стихеры воскресные, глас 1, и на стиховни, потом заутреня неделная, гласа перваго седалня, степенна, антифон[6]. Еввангелие вокресное. Канон воскресный и богородици, творение святого отца Іоанна Дамаскина. Таж светилна на хвалите стихеры. На обедни — блаженна воскресная, апостол неделный, другый богородицы. Еввангелие воскресное, другое — прѣчистой. В неделю вечер стихеры ангелом.

В понѣделок по тому же служба зуполная светым ангелом господьним.

Во второк по тому же служба преславному во пророцех Іоанну, предтечи господьню.

Во среду по тому ж служба пренасвятейшей богородици и животворящему кресту господьню.

В четверток служба светым апостолом и великому чудотворцу святому Николе.

В пяток служ[б]а честному и животворящему кресту и вмучению господьню.

В суботу служба всем светым и за душе родителей наших преставльшихся.

Затым канон покаялный по вся дни. Другы канон, глаголемы по вся суботы.

Светъци краткие, имеющи в собѣ разделены времена на нашу землю, колико которые дни в году или нощи держать часов и дробных, и яко година прибудеть которому дню или нощи,— все написано ест.

На конци положена ест поскалия на многа лѣта, замыкаючи справу празников. К тому, естьли бы которого году была гибель месецева или затемнение солнъцево, то при поскали[и] знайдеш того ж году месец, день и годину неомылно написану тое гибели месецевы или затмения солнцева.

ДЕАНИЯ СВЕТЫХ АПОСТОЛ[1] КНИГ ПРЕДМОВА БОГУ КО ЧТИ ПОЧИНАЕТСЕ

Вѣликий Лука Анътиохийский, в лекарских науках доктор пренавченый и евангелист Ісус Христов предивный, товариш славнаго всех народов учителя и апостола господьня Павла, он же, будучи лекарем тѣлесным досконалым, видяй вси речи телесные, иже суть суетны и минущи, возжеле быти лекарем душ наших, еже на образ и на подобенство прѣвечного бога створеных. Знал убо, иже не толико жив ест человек хлебом или лекарством, но боле[е] всяким словом, еже походить из уст божіих [а], которым ~~же~~ небеса утвердишеся, земля основана бысть, водам пределы положены суть и вси видимые и невидимые речи сотворены быша, еже мимо идуть. Слово толико само господьне пребываеть во вся веки. Про то святый Лука писал ест о слове божием навышшей, наистей и нарядней, нежели иные, яко сам о том на почятку Еввангелия своего пиши ко Феофилу[2], светчить, глаголя: «Изволися и мнѣ последовавшу выше всех испытно по ряду писати» [б].

Почал бо от бывших прежде нарожения слова божия, яко о дивном зачатіи Іоанна Предтечи, о нароженіи его, та[к] же о благовествованіи архангела Гаврила ко девици, матери божией Маріи. О них же ни единый еввангелиста писал ест.

Потом о нароженіи нашего спасителя Ісуса Христа, сына божія, о принесеніи его во храм божій и о гаданіи со докторы во церкви истее, нѣжели иные, выписуеть. Таж по ряду о житіи, о навченіи, о добродеании, о страданіи, о вмученіи и о воскресеніи его из мертвых, яко и иніи еввангелисты, кажеть.

В сей пак книзе Деаній апостольскых на почятку их великую часть свѣтого Еввангелия Христова выписуеть. По чем быхом ведали, яко господь уступовал на небо, нам путь за собою указуя, которого часу четыредесятого дня по востаніи его из мертвых, на котором месте на горе Елеон[3] версту от Ерусалима, суботен имущи путь, занеж іудеи не можаху дале в суботу ходити, толико тысещу ступеней, иже ест верста едина. Кто при том был, святые апостоли и множество мужей от Галилеи, кто сведетельствовал о нем, яко имать пріити судити живых и мертвых; два мужа в одежди белой.

Теже о святом духу, како на апостолы во огненых языцех бысть прежде обещаный сошедл и яко начаша разными языки слово божие проповедати, и яко ся почала вера Христова розмножати. Про то, яко же писал ест первей во святом чтеніи от начала нарожения господа нашего Ісуса Христа. Тако ж и се зде[сь] даж[е] до вознесения на небеса житие его всѣ ширей, ясней и досконалей, нежели иные еввангелисты выписуеть.

За тым починаеть жития или деяния светых апостол, а набо-

[а] Евангелле ад Мацвея, 3, 4; Другі закон, 8, 3.
[б] Евангелле ад Лукі, 4, 4.

лей дву верховных, святого Петра и святого Павла, ему же товаришем был, доводне сказывати. А тако иматѣ в сей хвалебной книзе о початку, о розмноженіи и о утверженіи церкви христианское. И яко ся напред почали называти христиане, то ест помазанъники божіи и цари будущего века. Теже яко ся почали празники господьскые, яко великъдень и неделя на нѣбо воступление и пятьдесятница. Яко бо по выштіи сынов ізраилевых з неволи египетское пятдесятого дня дан ест ветхый закон, тако по выкупленіи нашем из моци бесовъское пятдесятого дня сослан ест дух святый.

Ту знайдеш о церковной службе, еже ест во преломленіи посвещеного хлеба. Ту знайдеш о церковной науце, еже вся обща христианом имети. Ту знайдеш о церковной единоте, иже всем с любовию молитися вкупе. Тут ест о первоепископех, о перводиаконех, о первомучеников, о первоучителех, о первосветителех, о первочудотворъцех и о всех иных веры Христовы розмножителех.

А тако святый Лука-евангелиста во первых книгах своих о зернети сокровѣнном в земли писал ест. Во сих же других пишеть о том же возрастающем, процвѣтающем и плод безчисленый выдающем; яко на первом казаніи святого Петра приступиша ко вере Христове и крестишеся мужев боле[е] трех тысещ, што ж пак потом наболей епистолами и проповеданием святого Павла и иных светых апостол, они же всю вселенную навратиша.

Пророком убо дан был дух единым языком еврейским или халдейским ко людем глаголати. Апостолом же и верующим во Христа дан бысть дух святый всеми языки, еже суть под солнецем, правду божию, слово избавления и царство небесъное провещевати. Они же нас от тяжкостей и от бремен вѣтхаго закона вызволили суть; нового жития небесного на земли живущих навчили суть; веру, надежу, любовь проповедали суть, дабы иные на свете збирали сокровіща, иные крепости, иные богатства, иные премудрости, не наследуючы сего суетнаго и отменнаго веку, не боячися мучителей, ни смерти, ни диавола, не гневаючи, ни злоречечи, ни обидечи ближнего своего. И к тому, яко ся имамы заховати ко братіи своей, яко к родителем, яко ко старейшим, яко ко младшим, яко ко немощным, яко ко иноверком и яко ко всякому человеку.

Наболей пак святый Лука в сей книзе ку концу пишеть о навращеніи дивном ко вере Христове святого апостола Павла, о проповеданіи его, о хоженіи и плаваніи его по морю даже до Рима. И тако сканчеваеть книгу сию.

Конець сказанию.

* * *

Доконаны суть книги Деаний апостолъских выкладом, пилностию и працею доктора Франциска Скорины с Полоцка-града.

* * *

ІАКОВЛЕВА СОБОРЪНАГО ПОСЛАНИЯ СКАЗАНИЕ ДОКТОРОМ ФРАНЦИСКОМ СКОРИНОЮ С ПОЛОЦКА З БОЖИЮ ПОМОЩИЮ ПОЧИНАЕТСЯ

Іаков, апостол Ісус Христов, будучи епископом во Ерусалиме, пишеть сие послание ко всем верующим во Христа, различными заповед[ь]ми наставляя нас всех хрестиан.

Наипервей учить, абыхом для веры господа нашего Ісуса Христа всякое искушение претерпели и от бога помощи жадали, он убо никого же [не] искушаеть, но сами от себе бываем злые. Теже, будет ли что доброе в нас от бога дано, не имамы о собѣ много глаголати, ни на иных гневатися.

Затым не толико словом, але и делом показати веру хрестианскую, к тому обуздовати язык свой, убогыми не гордети, милостыню недостаточьным чинити, вера бо без дел мертва ест.

Немногым учителем бывати, но более умети язык свой справовати; от него же все злые и добрые речи походять.

Потом пишеть о прему[д]рости земной и о премудрости вышней хрестианской, и яко мы на сем свете не можем имети покою, не отдалим ли от себе жадостей плотъских, дружба убо мира сего отводить нас от милости божіи. Не велит быти гордым, но к богу во смиреніи приближатися, от злога бежати, друга не оклеветати, ни осужати. Бог един судия ест всех нас.

Таж являеть краткость и неуставичность жития нашего, и яко богатіи, обидяще убогих, пріимут отмщение. Велит все до часу терпети и на бога въскладати и блуднаго брата на путь прав навращевати.

Конец сказанию Іаковлева послания.

ПОСЛАНИЯ ПЕРЪВАГО ПЕТРОВА СКАЗАНІЕ ДОКТОРОМ ФРАНЦИСКОМ СКОРИНОЮ С ПОЛОЦКА З БОЖИЕЮ ПОМОЩИЮ ПОЧИНАЕТЬСЯ

Симон Перт [a], сын Іонин, от галилей из Вефзаиды [1], брат Андреев [2],— старейшій апостол Ісус Христов. Сей по вознесеніи на небеса господьднем, бывши епископом во Антиохіи [3] и проповедав слово божие во Асіи, втораго лѣта Клавдия-кесаря [4] приде в Рим на облічение Симона-чародейника [5] и тамо двадцеть и пять лет церков Христову справоваше даже до последнего лѣта Неронова [6]. Он же повеле его стремглав на кресте распяти. И тако мученическій венець приял.

Сей написал двое послание соборъное. Первое пишеть ко іудеом, веровавшим во Христа, розъсеаным во языцех, живущим в разных местех, словами краткими, мудрости же и богословия исполнеными. Напоминаеть ко терпению речей противных для

[a] Памылка ў тэксце: замест Перт трэба Петр.

душного спасения. О нем же и пророци прежде возвестиша. Сего ради и мы, возваныи к таковой достойности, житие свое во страсе божием и во друголюбіи скончаем, ведущи сее, яко хрестианство наше не толико именем и крещением, но братолюбием и незлобием совершается. К тому навчаеть повиноватися всем старейшинам и рабом господе своей, и женам мужем своим, и мужем велить в почтивости имети жены своя.

Затым добрых обычаев наставляет, терпение хваляй для Христа. На конци учить презвитеры, яко имають пасти в смиреніи стадо Христово.

Конець сказания перваго Петрова послания.

* * *

Конец первому соборному посланию светого верховнаго апостола божия Петра.

Выложено и вытиснено з великою пилъностию доктором Франциском Скориною из славнаго града Полоцька.

ПОСЛАНИЯ ВТОРАГО ПЕТРОВА СКАЗАНІЕ ДОКТОРОМ ФРАНЦИСКОМ СКОРИНОЮ С ПОЛОЦКА З БОЖИЕЮ ПОМОЩИЮ ПОЧИНАЕТСЯ

Сие второе соборное послание пишеть святый Петр во старости своей, ведый близко быти конець жития своего, напоминая нас к душъному спасению. О нем же пророци превозъвестиша не от себе сами, но от духа свята.

Потом кажеть, иже пріидуть илъжи учители, хотяще некия прел[ь]стити, их же не имамы послухати, яко бог отмститель ест злым. И приводить нас к доброму житию приповестями книг, и страхом судъного дня отводит от злых дел, и велит святого Павла епистолы часто чести.

Конець сказанию Петрова втораго послания.

ІОАНОВО ПЕРЪВАГО СОБОРЪНАГО ПОСЛАНИЯ СКАЗАНИЕ ДОКТОРОМ ФРАНЦИСКОМ СКОРИНОЮ С ПОЛОЦКА З БОЖИЮ ПОМОЩИЮ ПОЧИНАЕТСЯ

Пишеть сию епистолу святый Іоан-апостол, наперстник Христов, ко асийским епископом. К ним же и святое Евангелие написал ест. Тым же и обычаем часто припоминаеть о слове божием, о свете и о тме, о животе и о смерти, о любви и о ненависти. Пишет же ко всякому возрасту: к детем, ко младенцем и ко старцем. Теже поведаеть, по чем познати чада божіи и чада дияволя, и о различности духов, и о трех сведетелех, еже живоначалныя троица, и о лю[б]ъви божией и своего ближнего.

Конец сказания Іоаннова перваго послания.

ІОАНОВА ВТОРАГО ПОСЛАНИЯ СОБОРЪНАГО СКА[ЗАНИЕ]

Сие богослов пишеть ко некоей жене-вдовици и сыном ея, хвалячи их и навчаючи, дабы во любви прѣбывали, от илъжи учителей ся выстерегали, и тех в домы своя не пріимали. И на конци вымолвяется, иже во кратце написал ест.

ПОСЛАНИЯ ТРЕТЕГО СКАЗА[НИЕ]

Пишеть Гаіеви [1], хвалечи его, иже приемлеть приходящую братию, Диотрефа [2] же для злости его караеть и Димитрею [3] доброе сведетелство из братиею выдает.

ІУДИНА ПОСЛАНИЯ СКАЗА[НИЕ]

Іуда Фаддей [1], сын Алфеев, брат Іаковлев, апостол Ісус Христов, пишеть ко всем верующим во Христа, укрепляя нас у вере и повелевая выстерегатися от прелести еретыческое, сведетелствуя от писма и от речей прироженых о погибели их. На конци верныя в добром житіи наставляет.

* * *

Доконано ест Іудино соборное послание Франциском Скориною с Полоцка, в лекарстве и в науках вызволеных доктором.

ПОСЛАНИЯ К РИМЛЯНОМ СВЕТОГО АПОСТОЛА ПАВЛА СКАЗАНИЕ ДОКТОРА ФРАНЦИСКА СКОРИНЫ ИЗ СЛАВНАГО ГРАДА ПОЛОЦКА БОГУ ВО ТРОИЦИ ЕДИНОМУ КО ВЕЧНОЙ СЛАВЕ ПОЧИНАЕТСЯ

Сие посылаеть до Рима от Коринъфа [1]. Их же (римлян.— *А. К.*) не виде первее сам апостол Павел, толико слышал о вере их, еже во Христа Ісуса, быша бо в Риме не толико іелліни [2] любомудрци, науками и законом прироженым справующеся, но к тому и множество вѣликое іудей от Помпеія [3] и от иных воевод римских заведеные, владяху бо тогда римляне странами іудейскими. Сие Моисеовым законом хвалящеся, глаголаху: «Мы есмо людие изъбраннии божіи, обрезани от семени Авраамова. Нас вывел ест бог з неволи египетское през море чудесы великими. Нам закон дал с небеси и манну ясти 40 лѣт во пустыни. Толико нам самем обещан ест Христос, яко и сам во Евангеліи о том сведетелствуя, глаголеть: «Несм послан токмо ко овцам погыбшим дому Израілева» [а]. Ко иным пак языком рече: «Несть добро отняти хлѣба чадом и поврещи псом» [б].

[а] Евангелле ад Мацвея, 10, 6.
[б] Евангелле ад Марка, 7, 27.

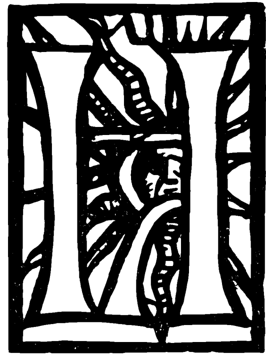

Сия слышаще, іелліни сваряхуся с ними, глаголюще: «Чим болшая добродеания божия воспоминате вы, іудеи, тым болший суд злого на собе показуете. Во всех убо тых были есте невдячни, прото и в неволи египетской бывше четыреста лѣт. Оттоле вышедши, вси во пустыни, кроме дву, погыбоша. Закон прие[м]ши, богу не вероватсте, Моисею спротивистеся, манною погордесте, во Египет навратитися хотесте. Сами вы, яко же кажете, к вам посланого Христа распясте. Мы же скоро слышахом о благовестованіи его уверихом». И тым подобными словы препирахуся.

Таковая слышав, апостол пишеть до них, поведая, яко обои тяжко согрешиша. Іудеи, прежде знающе бога и прѣступующе закон его, невчьтиша и. Иеллини пак, поразумевше от речей сотвореных сотворителя быти бога, дашеся во идолослужения. Тем же обоих ради пострада Христос. Обои от него благодать приаша. Обоим убо пророки святыми обещан бысть. И тако обоих навчая, во смирение приводить.

Наіпервей, приемля вѣру их, возвещаему по всем свѣте, хотяй к ним сам пріити и устне навчити е. Таж кажеть о гнѣве божием на языки неверныя и грешныя, иных судящия. Они же и сами справедливый суд от бога пріимуть, а доброчинящие — славу и мир.

Потом кареть іудей, хвалящихся законом Моисеовым и неполнящих его. И кажеть, иже не проспеет им обрезание. А тако вси народи, буди іудеи или еллини, уклонишеся на зло и под грехом быша, и вси оправдаються верою сына божия. Занеже и Авраам не от дел, но от веры оправдася и прежде закона обрезанія принял обетования. Сих же тако зровнав. Потом сказуеть, яко не может быти избавление языком и іудеом, аще не разрешится первый грех Адамов, иже на всех бывшій, и иным ником, токмо самим Христом-богом. Им же значала и клятва бысть. А сее не могло ся стати законом тем, бо грех познан ест, но воплощением сына божия да себе привед на смерть, всех [о]свободить от смерти. Яко бо единем человѣком грѣх в мир вниде, тако и единем человѣком благодать умножися.

Затым, яко добрый строитель, іудей утешает, глаголя, иже не будут прѣступници закону, аще во Христа вверують. Сущим пак от язык повелеваеть не возвышатся на[д] людей ізраилевых, занеж яко ветви на корени, тако на онех ко вѣре Христове присадишеся.

Промежду же того кладеть розмаитая навченія: о прежде прозрѣных от бога, о прежде разуменых, о прежде нареченых, о призваных, о оправданых и о просла[в]леных, о любви божией, о преложеніи божием, о воли божией, о делех закона, о вере Христове, о благовестованіи господьнем, о благодати, о делех и о доброволенстве человеческом, о глубине богатества нам неисведомых судов божиих.

К тому знайдеши о многых разделех, яко о законе прироженом, о законе Моисеове и о законе греха. Теже двоякого Адама

или отца кажеть: единаго, от него же родимся тѣлесне во смерть; другаго, от него же родимся духовне в живот. Двоякого человека: внутренаго, он же разуму і духу поддан ест; зовнутреный, он же похотем и грехом повинися. Троякую смерть: духовную, тѣлесную и ею же умираем греху и похотем его. Тако ж и троякій живот: духовный, тѣлесный и им же живемы правде во добрых делех. Двоякую работу и свободу, еже [о]свободившеся от грехов, работаем правде, или свобод[н]и будучи правде, поработаем грехом. Двоякое жидовство и двоякое обрезание серца и плоті. Двоякое семя Авраамлѣ. Двоякіи заповеди закона: телесные и духовные. Двоякое крещение: едино, им же омываем грѣхы, другое, еже облачимося во дарования Христова. Двоякое погребение: телесное, им же тридневно погребен бысть Христос, и духовное, еже мы отдаляющеся грѣхов, погребаемся в нем. Двоякое воскресение: телесное, яко Христос воста и мы по нем востанем, и духовное, еже мы от злого ко доброму воставаем. Двоякая правда: божия и человечия. Двоякій суд: божій и человечій. Двоякая похвала: от бога и от человѣк.

И тако различне о сих написа, иже трудно ест не толико нам простым, но и доктором навченым ко зрозумению. Затым, навчая добрых обычаев, со целованіи конает послание.

Конець сказания в предивную к римляном епистолу светого апостола Христова Павла.

* * *

Доконано ест чудное к римляном послание светого, верховнаго в небе, навченаго учителя, Христова апостола и мученика Павла богу во троици единому ко славѣ, людем посполитым к навчению. Выложено доктором Франциском Скориною [из] славнаго града Полоцька.

КОРИНФОМ ПЕРВАГО ПОСЛАНИЯ СВЕТОГО АПОСТОЛА ПАВЛА СКАЗАНИЕ ДОКТОРОМ ФРАНЦИСКОМ СКОРИНОЮ С ПОЛОЦКА БОГУ КО ЧТИ И ЛЮДЕМ К НАВЧЕНИЮ ПОЧИНАЕТСЯ

Коринф бѣ негды во Ахаіи [1] главъное место близко моря, там убо была ест пристань славная со всея Асіи, в нем же прежде живяше святый апостол Павел, полтора годы проповедая Евангелие Христово. И тако навратил коринфян к верѣ християнской. И по вышти его с Коринфа посполите пріходяху разноличные людие, яко к таковому граду, более приносяще злые обычаі, нежели добрые. Перве — іудеи лжеапостоли, ко ветхому закону Моисееву их намолвяючи. Второе — еллини мудролюбъци и красновловци, смиреное а простое благовествование Христово быти повѣдаючи. Третее — распря межи их самих бываше: неціи бо

глаголаху — мы Павлови, иніи — мы Петрови, а иніи — мы Аполосови [2].

И для тых речей святый Павел писал к ним послание сее. Ведя бо, иже не толико родители имають похвалу о чадех зродивших, но повинни суть стеречи и навчати их. А понеже он породил был коринфян Христу в духу святом, яко сам о собѣ во епистоліи сей свѣтчить, тако ж и, остерегая их от злого, ко доброму навчаеть.

Наипервей пишеть о згоде, с нея же все доброе всякому граду и всякому собранию приходит, незгода бо и найболшие царства разрушаеть. А понеже распря посполите для гордости бываеть, а гордость походит от мирское прѣмудрости, прото апостол отводить их от гордомудрования сего света и приводить ко смиреному въмучению Христову, им же быс[ть] всех нас спасение. Поведая, яко и сам не пришол ест к ним во прѣмудрости века сего, но во сведетелстве божием и во прѣмудрости духа святого, абы, тое паметаючи, выстерегалися от неверия и от прекословия еллинскаго.

Второе пишеть, яко мудрый строитель, основание положив верѣ христианъской, Евангелие Ісус Христово, дабы на нем сосружалися, в нем пребывали, а илжеапостолов не послушали, и от них иное науки противное вѣре Христове не пріимовали.

Третее пишеть, яко ласкавый отець, жадая их покорне, да не погордят им противная для Христа терпящим, и да не отступають от смиренаго вчения его, и да не поддаются опять в моць пестуном, от жидовъскаго закона к ним приходящим.

А о сих наболей пишеть во предних четырех главах. Во пятой пак главе караеть явного любодейца, и от таковых велит ся выстерегати, да не едина овца кростава все стадо заразить.

Таже во шестой дает науку о судех, естъли бы ся пригоділа между ними пря, да с обу сторон свою братию хрестиан посадять, и что тые знайдут, да терпят, а пред иноверки да не тяжутся.

Во седмой главе учить о житіи мужа со женою, о вдовъцех, о неровном слученіи, о роспущеніи, о девичстве, еже выхваляеть над иные чины сего суетнаго жития, не хулячи женатых; но в чем кто изволит, в том да прѣбываеть.

По сем не кажеть ясти мяс идоложертвеных, ачьколве идоли и жертвы их ничто суть, но для соблазнения брата своего. Потому же и от иных грѣхов отдалятися велить, писма Ветхаго закону ко сведомию приводяй. И само себе им залецаеть, яко коринфяном во благовествованіи Христове поработаше. А о тых в осмой, во девятой и во десятой главах знайдеши.

Затым пишет, яко имають приходити во церковь — мужи непокровенными главами с почтивостию, а жены до покривають главы своя для повиновения и да молчать во церкви, и яко имають причастятся господьския вечеры или тайн Христовых, и да не сходятся до храму божия ясти или пити, но послушати слова божия, воспевати и молитися, дома же да ядять и пиють.

Потом заповедаеть единому каждому не хвалитися самому в

собѣ божествеными духовъными даровании, но яко уды разно имуще в теле деание, вси вкупе собѣ суть помощни, тако каждый хрестианин, свое имея дарование, к посполитого доброго розмножению да уделяеть, наиболей любовь ко всим да сблудаеть, еже ест совершена над все иные дарования, без нея же ничто проспешно ест.

Затым вера, тажде надежа; потом прорецание или выкладание светых божественых писм. А при таковом выкладанiи велить ряд сохранити, единому или двема сказывати, а иным всем послушати, женам во церкви нѣ вопрошати, но дома мужей своих. О тых пишеть во главе одиннадесятой, дванадесятой, тринадесятой и четыренадесятой.

Во пятьнадесятой же главе о воскресенiи из мертвых, писмы и разумом прироженым яково имать быти являет.

В останочной пак главѣ о собранiи милостыни братiи во Ерусалим и о навращенiи своем в Коринф пишет.

Напоследы же Тимофея им с некоею братиею залецает.

Конец сказания.

* * *

Доконано ест первое послание коринъфом светого апостола Павла працею доктора Франциска Скорины с Полоцка-града.

КОРИНФОМ ВТОРАГО ПОСЛАНИЯ СВЕТОГО АПОСТОЛА ПАВЛА СКАЗАНИЕ ДОКТОРА ФРАНЦИСКА СКОРИНЫ С ПОЛОЦКА БОГУ КО ЧТИ И ЛЮДЕМ ПОСПОЛИТЫМ К ДОБРОМУ НАВЧЕНИЮ

У сем въטором посланiи к коринфом пишеть святый апостол Павел наипервей, поведая вину для чего к ним не пришол, яко же обещался был в первом посланiи, являя им о скорбех своих, еже терпел ест для Евангелия Христова, и яко господь бог избавил и. Затым скоро приемлеть покаявшегося, его же был в первой епистоле велел предати сатане согрѣшающего, дабы ласкаве приняли его коринъфяне. А сия повѣдаеть во первой и во другой главе.

Таж кажеть о своей пилности, юже имеаше во благовестованiи Христове и о льжеапостолех, они же поведаша о ветхом законе, яко потребно ест соблюдати его. И противу тым пишет, прекладая светлость благодати Христовы над тень закону Моисеова, не во оправданих бо закона душное спасение, залежит, но во наследованiи Евангелия Христова. Для него же и многа противенства претерпел ест. А то кажет во третей, во четвертой и в пятой главе.

Потом пишеть, абы, что наиболей отлучалися от неверных, и с ними не товаришили. Таж хвалить коринфян, иже послушни были послания его перваго, в нем же был засмутил их, но той

смуток обратися всем в радость. А о том во шестой и во седмой главе знайдеши.

Затым припоминаеть макидонян, яко склонни суть ко даванию милостыни. Теже от писма сведетелство приводить, дабы и коринфяне единый каждый водле можности своея давали милостыню на спроможение братиам, живущим во Ерусалиме. И на тое дело послал к ним Тіта[1] и инога брата, его же похвалу кажеть быти во Евангеліи Христове. А с тых слов можем поразумети, иже бѣ святый Лука евангелист. А о том во осмой и во девятой главе.

Также явне караеть льжеапостолы, их же прежде сокрите напоминал, они бо, Павла понижающе, сами хваляхуся. На тых самих коринфян во свѣдетельство приводит, яко проповѣдаше в них Евангелие Христово не своего ради пожитку, но для божией хвалы. Потом вымолвяется пред ними, иже мусить хвалити сам себѣ, приравнаяся к прѣвышним апостолом Христовым, а то в том, иже он навернул коринфян на веру Христову, иже далей проповедал Евангелие Христово, иже болей терпел для Христа, иже ни в чем не отяжил сам, а ни от него посланые всея страны Ахайское, и хотя в речи невымовный, но в писме навченый. А тако повинни суть более послухати его, нежели льживых апостолов. Они бо и видениями лестъными хваляхуся. Павел же правдивое и прѣславное воспоминает видение, иже восхищен бѣ до трѣтего неба, потом до раю и там слышал тайны божия, еже суть над разум человечій. О сих пишеть во десятой, во первойнадесеть и во другойнадесеть главе.

На конъци остерегаеть коринфян, дабы воздержалися от грехов, и яко умыслил ест к ним приити, да не знайдеть их прельщеных, яко же не хощет, и сам да не явится им не щадяй, яко же и они не въсхотят. Також, учай их, скончеваеть послание.

Конець сказанию.

* * *

Доконано ест первое и второе послание к коринфом светого славного и верховнаго апостола Христова и избранного сосуда божия Павла̂. Выложены и вытиснены працею доктора Франъциска Скорины с Полоцка богу во троици единому и пречистой матери его Марии ко славе со всеми светыми вовеки веком. Аминь.

К ГАЛАТОМ ПОСЛАНИЯ СВЕТОГО ПАВЛА-АПОСТОЛА СКАЗАНИЕ ДОКТОРОМ ФРАНЦИСКОМ СКОРИНОЮ С ПОЛОЦЬКА БОГУ КО ЧЬТИ И ЛЮДЕМ ПОСПОЛИТЫМ К НАУЦЕ ПОЧИНАЕТСЯ

Радующеся галати[1] прежде от Павла приняли были благовествование божіе и веру Іісус Христову. Потом же, пришедши лжеапостоли от іудей, развращеваху их и поведаху, яко потреба

ест во Христа верующим обрезатися и все обычае закона хранити. Слышав же сия, апостол пишет к ним епистолу сию. В ней же вельми смеле караеть их, иже тако скоро преложилися во иное благовествование, проклиная лъжеапостолы, они же прѣльщеваху галатян, и поведая о собе, яко Евангелие, еже проповедаша в них, от самого Христа, несмертельнаго на небеси, явлением принял ест, а не от человек смертельных на земли слышанием, яко лжеапостоли прияли суть. Прото годно ест его болей послушати, нежели онѣх.

Тажде пишеть, яко по изъбраніи его от бога на апостольство не шол с Дамаску[2] во Ерусалим ко предним апостолом о вере Христове пытатися, но яко от самога Христа навченый смеле шол проповедати веру его во Аравию, потом паки навратися в Дамаск. Затым по трех лѣтех возышол во Ерусалим на мало дней согледати толико апостолы Христовы, а не вчишеся от них. Таже четыренадесят лѣт во странах сирских и киликиских проповедаша Евангелие Христово. Потом пришед божиим явлением во Еруса[ли]м ко старейшим апостолом, положил пред ними Евангелие свое, еже тако много лѣт проповедаше во языцех. Они ж ничего не приложиша, дабы потреба была языком обрезатися или иныя уставы ветхаго закону хранити. Потому же и Петру во Антиохіи, хотящу языкы во жидовьство уводити, слушный отпор дал. А то все даже до тых мест обычаем деания писал, даючи разумети галатом, иже бы не слухали лживых апостолов, занеже не от дел закона сталося ест душъное спасение, но от веры Ісус Христовы. А о сем во первой и во друго[й] главе знайдеши.

Таж доводить от писма, иже закон Моисеов до часу толико дан бысть и вся обетования во Христе наполнена суть. Ветхый закон ест телесный, а новый — духовный. Во ветхом — стень, а во Евангеліи — истинна. Во ветхом — неволя, а во благовествовании Христове — свобода. Прото несмысълеными зоветь галатян, они же, познавши правду, не повинишеся ей, искусивъше лепшего, яшеся за горшее, бывши у свободе, поддаяхуся в работу, сущи во благословении, въпадаху во клятву, дая приподобление обудку законов на дву сынех Авраамовых, их же имеаше — едина от рабы, другаго ж от свободныя. А о сих пишеть во третей и во четвертой главе.

Затым повѣдаеть, естъли же кто обрезается, то повинен будеть и весь закон полнити. Но верою во Христа [о]свободихом ся от тех. Таж являеть, иже хрестианъская свобода не во грехочинение дана ест, но во друголюбие, еже не законом, но верою Христовою совершается. Потом кажеть о делех плотских и о плодех духовных, и науку даеть, яко имамы вкупе жити. А на конци карает лжеапостолы и, свою похвалу поведая, скончеваеть послание.

Конець предсловию.

* * *

Богу во троици прещедърому выложено и выбито доктором Францискοм Скориною из града Полоцька светого славного апостола Павла к галатом послание доконано ест.

КО ЕФЕСИЕМ ПОСЛАНИЯ СВЕТОГО ПАВЛА СКАЗАНИЕ ДОКТОРОМ ФРАНЦИСКОМ СКОРИНОЮ С БОЖИЕЮ ПОМОЩОЮ ПОЧИНАЕТСЯ

Иефес[1] град старейший был ест во Асіи меншей. В нем же прежде бѣ святый апостол Павел три лѣта, проповедая в них слово божие и препирая жиды на сонъмищех и еллины во училищех, и чуда великая чиняй, яко же пишеть святый Лука во Деаниех апостолских.

В сем граде были суть мнози идолослужители, занеже в нем был ест злославный всея Асіи храм Артемидіи-богыни[2]. К тому жили в нем и чародейци, бо часу одного при апостолех, уверивши во Христа, сожгли суть чародейных книг своих, им же цена бѣ пятьдесят тысещей срѣбрѣник[3]. Прото и святый Павел великую працу имел, нежели навернул их на веру Христову, яко сам о том во первом посланіи ко коринфом пишет, глаголя, иже во Ефесе со зверми боряшеся[а]. И для великое любви, юже имеаше к ним, внегда шол мимо Ефес во Ерусалим, от Милита[4] послал к ним, и призвав старейшины церковныя[б], велми ласкаве навчаше их, яко и о том светчить Лука-евангелист во Деаниех апостолских.

Там же и проповедаше им духом светым, иже повстануть в вас мужи, глаголющие развращение, абы се выстерегали от них. Потому же и послание сие пишет к ним, седяй во оковах.

Наипервей приводит им на паметь превеликую и неизреченную ласку Христову, о нем же вси мы имами изъбавление и кровию его грехом омытие и верою в него святого духа приатие.

Затым повѣдаеть, иже въставичне о них бога молить, да подасть им разум, мудрость, просвещение сердца, откровение тайн познати, яже содея бог во единородном сыне своем. Таж являеть, якови прежде они быша, внегда во гресех духом лукавым служиша в гневе божием, и якови нынѣ вчинены суть благодатию божиею спасени бо суть от веры Ісус Христовы, а не от своих дел. И яко господь наш Ісус Христос, смирив іудей с ыными народы своим благовестованием, и приведе обоих во един дух ко отцу. И того благовестования, еже обещано бысть всем людем, дана ест благодать Павлу проповедати во языцех неиследимое богатество Христово. А о сих пишеть во предних трех главах.

Во задних же трех главизнах пишеть святый апостол Павел ко ефесием, яко имамы жити во добрых обычаех, во соединеніи

[а] Першае пасланне апостала Паўла да карынфян, 15, 32.
[б] «Дзяянні святых апосталаў», 20, 16—17.

веры, спомогающе друг друга со всякою любовию, яко разныи уды вси едину главу имуще Христа.

Затым кажеть, которых речей злых имамы ся выстерегати, и коих добрых наследовати.

Таж учить, яко мужи с своими женами имають во любви жити, приводечи на паметь тайну великую, како Христос возлюби церковь свою, то ест собрание хрестианское.

Потом наказуеть чада, абы слухали и честовали родителей своих. Родители же дабы питали и навчали чада своя; по тому ж и слузи абы верни были господе своей и господа не обидели слуг своих.

На конци остерегаеть всех, иже имеваем брань со духы лукавыми, поведая брони духовныя, ими же с божиею помощию возможем победити козни их. Таж конает послание.

Конець сказанию.

* * *

Доконано ест ко ефисием послание светого апостола Павла працею доктора Франциска Скорины с Полоцька-града.

К ФІЛИППИСИЕМ ПОСЛАНІЯ АПОСТОЛА ПАВЛА СКАЗАНИЕ ДОКТОРОМ ФРАНЦИСКОМ СКОРИНОЮ К БОЖИЕЙ ХВАЛѢ ПОЧИНАЕТСЯ

Наипервъшая часть Макидоніи суть Филіппусы [1], яко пишеть во Деаниех апостольских, глава 16. К ним же был пришол первее божіим проявлением святый апостол Павел. И тамо пребываше дни некия во граде Колоніа [2], и много в нем пострада Христа ради, биша бо его палицами, вкупе и Силу [3] с ним, и вовергоша их во темницу. Тамо стража темници со всем домом его и Лідию [4], жену, и многы ины навернул на веру Христову. О сем ширей во Деаніи знайдеши.

Сие, слышавше Павла, поиманого в Риме, послаша к нему Епафродитом [5] потребы на поживление его. Они же первее и во Селун [6] посылаху ему, яко сам о том на конци епистолы сее свѣтчить.

Прото ж и пишеть к ним, хвалячи их, и свою любов являючи и к лепшему е приводячи, дабы множилися, пребывающе во вере Христове.

Таж кажеть им, иже для Евангелия божия ят бысть в Риме и готов ест проповедания ради Христова не толико беды терпети, но и умрети.

Затым напоминаеть их, абы во згоде и в любви пребывали, еже промежду гордыми быти не можеть. Сего ради ко смирению образом господьним е приводить. Обещаеть теже к ним послати Тимофея, а за ним хощеть и сам воскоре пріити, но первее шлеть

до них Епафродита, его же з великое немощи бог воздиже. О сих пишеть во первой и во другой главе.

Во тре[ти]й пак утверждаеть філипписиан напротиву лжеапостолом, они же повелеваху обрезатися и закон ветхій хранити. Сих зовѣть апостол псы, делатели злыми, отрезатели веры, врагы креста Христова, иже чрево имеють в бога место; их же конъчина ест погибель; и многа иная на них кажеть.

Во останочной же главе пишеть, залецая и поздравуя некіи во Філиппусе. Таж ко добрым делом науку им во кратъких словах даеть. И на конци дякуеть за многая добродеания их, еже сылаху потребы многажды к нѣму. Затым скончеваеть свое послание.

Конець сказанию.

Доконано ест послание светого славнаго апостола Христова Павла, еже написал ко филипписием из божиею помощию.

ПОСЛАНИЯ СВЕТОГО ПАВЛА-АПОСТОЛА, ЕЖЕ КО КОЛАСАЕМ, СКАЗАНИЕ

Апостол Павел посылаеть сию епистолу к коласаем [1]. Они ж жили суть в меншей Асіи возле Лаодікии [2]. Сих не видел сам, но слышал о них, иже Епафрас [3] и Аръхиппа [4] проповѣданием в них слова божия навратиша е на веру Христову, яко же и воспоминаеть их во посланіи сем.

Потом пак пришедши лжеапостоли разъвращеваху, глаголюще, яко Ісус Христос, сын бога живаго, не приде в мир спасти нас, но анъгели, посылаеми от бога, справоваху наше спасение. К тому повелеваху жидовствовати и врѣмена языческим обычаем соблюдати. Сия уведев, апостол пишет к ним.

Наипервей благодарить бога, яко слышал ест о вере их, еже во Христа Ісуса. Таж молить о них господа бога, да подасть им дары духовныя. Потом являет, иже вси речи добрыи сталися суть нам, сыном божіим, наболей отпущение грехом и душное спасение, и о нем создани суть ангели и вся тварь видимая и невидимия. И той ест глава церкви. И тым единым бысть сомирение и к богу отцу всех нас приведение.

Затым поведаеть о служеніи своем во откровеніи тайн божих и велми их выстерегаеть от илъжеапостолов, от них же неціи во жидовство, а иніи во еллинъския мира сего мудрости прельщеваху е. А о сих пишеть во предних дву главах. Таже науку даеть о добрых обычаех и чего ся имамы отдаляти, яко суть злая дела, и добрых последовати, яже по ряду вычитаеть, мужу со женою како жити, родителем со чады, господе со служащими их и о иных добрых нравех казав.

На конци сам себе и иных со целованіи прѣдпоручаеть. А то во задних дву главах пишеть. Велить теже прочитати сию епистолу и в лаодикиской церкви. Таж напоменувши Архиппу, дабы был пилен служения Христова, скончеваеть послание.

Конець сказанию.

* * *

Доконано ест к коласаем послание светого верховнаго апостола Христова Павла богу ко чти и людем всем к навчению.

К СЕЛУНЯНОМ ПОСЛАНИЯ СВЕТОГО ПАВЛА-АПОСТОЛА ПЕРВАГО СКАЗАНИЕ ДОКТОРОМ ФРАНЦИСКОМ СКОРИНОЮ ЩАСНЕ ПОЧИНАЕТСЯ

До селунян пишеть сие первое послание свое святый апостол Павел от Афін [1]. В них же первее сам, проповедая слово божие, навернул е на веру Христову. Потом посылал к ним Тимофея, хотяй утвердить их в вере. Тимофей пак навернувся, поведаше Павлу, яко крѣпци суть в вере и яко для Христа много пострадаша от своих суседов, и яко вельми плачуть по умерълых, не веряще воскресению быти. Таковые речи слышав, апостол пишеть послание сее.

Наипервей благодарить бога о вере их и хвалить е, яко подобни ему быша во терпеніи и во доброй славе. Таже приводить им на память, яко, будучи в них, любезне а верне их навчал и яко много для Христа терпел, да воспоминающе на него будуть крепци в вере и да не чудятся тому, иже от своих преследования теръпять, занеже и церковь Христова, еже во жидо[в]стве от своих терпит, и сам Христос, наш збавител[ь], от своих же терпел.

Затым поведаеть, иже рад бы сам был их наведил, но возбранено ему ест. Прото ж и посылал к ним Тимофея. Он же, пришед великою утехою поведая о вере и о любви селунян, потешил Павла. О сих пишет во предних трех главах.

Во останочных пак дву главизнах навчаеть их, како имають жити во повеленіих божиіих, отдаляющися от нечистоты и от блуда, от лихоимства и от празнования. Пребывати же велить во святости, во чистотѣ, во любви, во деланіи руками своими. Таж по умерлых не велит скорбити, яко неціи неверящие воскресения мертвым быти. И поведаеть словом господьним, каково будеть востание из мертвых. Иніи пак хотяху ведати о лѣте и о дни пришестъвия господьня. Сим кажеть, иже яко тать в нощи без всякого ведома скоро а наглѣ приідеть, прото ж на каждую годину имамы быть готови, ожидающе, яко сыновѣ света, живота вечнаго Христа, друг друга утешающе и навчающе.

На конци послания наказует селунян, моляй их, яко ся имають соблюдати ко старшим своим, ко равным и ко младшим, никому

зла за зло воздающе. Богу велить молитися безпрестанно, да соблюдет душу и тѣло всякого непорочно ко дню пришествия господьня. Таж со цѣлованием конает епистолу.

Конец сказанию.

* * *

Доконано ест послание перъвое к селуняном светого славного апостола Христова Павла.

К СЕЛУНЯНОМ ВТОРАГО ПОСЛАНИЯ ПАВЛА, ХРИСТОВА АПОСТОЛА, СКАЗАНИЕ ДОКТОРОМ ФРАНЦИСКОМ СКОРИНОЮ С ПОЛОЦКА БОГУ ВСЕДЕРЖИТЕЛЮ КО ВЕЧНОЙ ЧТИ ПОЧИНАЕТСЯ

О селунянех апостол слышав, яко пріхожаху до них неціи, зовущеся апостолы Христовы, быти и празнующе, страшаху братию для своея користи, поведаючи, иже близко настоить день пришествия господьня. Они же роздаваху им имения своя.

Сия уведев Павел, зануж не можашь сам к ним пріити, епистолиею сею утвержаеть их. Наипервей благодарить бога о розмноженіи веры и любви селунян, и яко много для Христа претерпеша, и о возданіи, еже пріимуть за тое во царствіи божием, кажеть. И о помсте, иже скоро имать пріити на обидящих е, проповедаеть.

Потом о пришествіи Христове, яко и первее писал к ним, иже несть явлено кому, потому же и всем пишеть, дабы не двизалися во уме, ни ужасалися, ни веровали прельщающим их человеком, ни духом, ни словам или епистолам, якобы от Павла посланым. Но да ведают, иже прежде имать быти отступление от веры Христовы, и пріидеть антихрист, сын погибели, творяй чуда по действу сатонину, его же убиет господь духом уст своих.

На конци приказуеть селуняном отлучати от себе таковых, иже суть безчинни и празнующе, яко и сам в них празно хлеба не яде, и кто не хощет делати, да не ясть и к делу приставлен да будеть. Таж своею рукою с целованием скончевает послание.

Конець сказанию.

* * *

Доконано ест второе послание к селуняном светого славного апостола Христова Павла.

ПОСЛАНИЯ ПЕРЪВАГО КО ТІМОФЕЮ СВЕТОГО АПОСТОЛА ПАВЛА СКАЗАНИЕ ДОКТОРОМ ФРАНЦИСКОМ СКОРИНОЮ С ПОЛОЦКА БОГУ К ПОХВАЛЕНИЮ ПОЧИНАЕТСЯ

Ко Тімофею пишеть апостол, иже был ест родом из отца еллина, а от матки жидовки, приступившей ко вере Христове. Сего млада суща, навчена добре в писме, принял был святый Павел. Его же и обрезал сам для нестовъства іудейскаго, яко пишеть о том святый Лука во Деяниах апостольских. Сего оставил ест во Ефесе, идяй в Макидонию. И, будучи в Лаодикіи, слышал некоих, прельщающих ефесян закона Ветхаго уставами и хулящих закон Христов. Сего для утверждаеть его и навчаеть посланием сим, яко власного сына.

Наипервей, абы не слухал и иным не велел басен и родов жидовских, но навчал веры, еже ко богу и любве, еже ко ближним. Сие бо полнящим закон не ест наложен. Потом сам о собѣ кажеть, яко был гонителем церкви Христовы и како бог помилова его, показуя объраз, да и Тімофей воюеть для веры Христовы. Затым навчаеть, како и за кого богу молитися, яко мужем и женам во молитве подоба[е]ть учьтиве пребыти. Таже о еппископех и о служителех у храме божием, якови имають поставлени быти, и о женах их, и о домех их, и како во церкви божией им жити, выписуеть. О сем во предних трех главах знайдеш.

Далей остерегаеть, дабы не послушал льстивых учений бесовъских, возбраняющих ясти брашна и женитися.

Затым навчаеть Тимофея, яков имать быти ко богу и ко всем человеком, яко ко старым, яко к младым, яко ко старицам, яко ко девицам, яко ко вдовицам, богатым и убогым, и старым, они же трѣбують церковнаго споможения. Младые пак вдовице замуж да идуть.

Потом о попех науку даеть. Таж о господарех, о рабех и о людех богатых, они же яко ничого на свѣт не принесоша, тако и [с] собою не воз[ь]муть. Прото, покинувши сребролюбие и гордость, велить чинити добрая дела и в них богатитися.

На конци, упоминая уклонятися от тъщеглаголания, конаеть послание.

Телос[a].

ВТОРАГО КО ТІМОФЕЮ ПОСЛАНИЯ СВЕТОГО АПОСТОЛА ПАВЛА СКАЗАНИЕ ДОКТОРОМ ФРАНЦИСКОМ СКОРИНОЮ С ПОЛОЦКА БОГУ МИЛОСТИВОМУ КО ЧТИ ПОЧИНАЕТСЯ

Тое второе послание пишеть апостол ко Тімофею, будучи пойман в Риме от Нерона-царя и не можай потом пріити к нему во Ефес, яко же обещался был во первой епистоле своей. Прото утвержаеть и во вере Христове.

[a] У перакладзе з грэчаскай мовы: Канец.

Наиперве́й, приводя́й ему к памети прародителей его, таж самого себе и добродейство божие и любовь Онъсифорову [1].

Потом велить ему готову быти муку приняти для веры Христовы, яко и сам терпить изъбранных ради, и всякия слова празныя и похоти юношския отдаляти.

Затым пропов҄ѣдаеть, иже настануть вр҄ѣмена люта, в них же будут человеци велми зліи. От таковых кажеть отвращатися и добрых дел во терпеніи наследовати, а не послухати погл҄ѣбных слов их, понеже закон Христов не во словах любых, но во делех чистых поставлен ест.

На конци о приближеніи смерти своея, и како инии вси оставили его, пишеть. Прото ж велить Тімофею с Марком пріити к собе.

Таж конаеть послание.

* * *

Доконано ест второе послание ко Тімофею светого апостола божия Павла.

КО ТІТУ ПОСЛАНИЯ СВЕТОГО СЛАВНОГО АПОСТОЛА ПАВЛА СКАЗАНИЕ ДОКТОРОМ ФРАНЦИСКОМ СКОРИНОЮ С ПОЛОЦКА БОГУ ВСЕДЕРЖИТЕЛЮ КО ЧТИ ПОЧИНАЕТСЯ

Остров преславный Критъскій [1], иже ест в мори Посредеземном, имея в соб҄ѣ градов сто. В нем же святый апостол Павел поставил архиепископом Тіта, возлюбл҄ѣннаго ученика своего, его же имеаше вм҄ѣсто сына для превеликое доброты, иже б҄ѣ в н҄ѣм. К нему и пишеть епистолию сию.

Наиперве́й поведаеть в҄ѣру Христову не нову быти, но прежде в҄ѣк обетовану от бога. Потом велить поставляти попы и епископы, а яковых имать на тот достойный чин, выбирати. Таж кажеть обличати илъжеучителей, от жидовъства приходящих и уставы ветхаго закона хранити учащих, поведая вся чиста быти чистым.

Затым старых мужей и жен наказует, и яко имають навчати младых, и како подобаеть рабом господе своей покарятися, воспоминая, иже мы не от своих дел, но благодатию божиею спасени быхом. Таже велит князем властелем повиноватися, празных и суетных в законе прени[й] их отметатися.

На конци кажеть самому Тіту пріити к соб҄ѣ в Никополь [2], яко скоро пришлеть к нему Артему [3] и Тихика [4]. Таж конает послание.

Конець сказанию.

* * *

Доконано ест ко Тіту послание светого славного учителя, апостола Христова Павла.

ПОСЛАНИЕ КО ФІЛИМОНУ СВЕТОГО ПАВЛА-АПОСТОЛА, ЕЖЕ ПОСЫЛАЕТЬ ОТ РИМА, СЕДЯ ВО ОКОВАХ, ОНИСИМОМ, СКАЗАНИЕ

Той Онисим[1] был ест раб Філимонов[2] и, втекши от него, приде в Рим, и послуговаше Павлу и бысть его велми пилен. Павел пак, занеже любляше Філимона яко брата, не хоте оскорбити и, прото ж и отсылаеть к нему раба его. Дивным же обычаем и дивными прімолвами пишет за ним, дабы не толико гнев отпу[с]тил ему, но к тому, яко брата возлюбленнаго принял его, хотяй сам во всем за него досыть учинити, скончевает послание.

Конець сказанию.

* * *

Доконано ест послание ко Філимону светого верховнаго апостола Христова Павла.

ПОСЛАНИЯ КО ЕВРЕОМ СВЕТОГО АПОСТОЛА ПАВЛА СКАЗАНИЕ ДОКТОРОМ ФРАНЦИСКОМ СКОРИНОЮ С ПОЛОЦКА БОГУ КО ЧТИ И ЛЮДЕМ ПОСПОЛИТЫМ К НАВЧЕНИЮ ПОЧИНАЕТСЯ

Разумно ж да будеть, яко сию епистолу пишеть апостол от Италіи ко евреом, веровавшим во Христа, сущим во разсеаніи. Они же многа злая от своих претерпеша, наболей во Ерусалиме. Тамо убо имения их розъграбляху, а самих мукам прѣдаваху и Евангелию Христову, законом Моисеевым хвалящеся, противляхуся.

Сего ради, потешая их во скорбех и утвержая во вере, пишеть напервей о сыне божием, обещаном в законе светыми патриархи и пророки. Он же ест равен богу отцу в вечности, во сияніи и в составе, а вышшій всех духов анъгельских. Того же доводить многыми писмы Ветхаго закону.

К тому кажет, яко предкове их послушали ангел божиих, прото ж они болей повинни суть послушати самого сына божия, непослушніи бо приемлють помсту.

Затым поведаеть многым болшего быти Христа, сына божия, в дому своем, обещающего царство небесное верующим в онь, нежели Моисея, раба божия, в дому чуждем, слюбующего землю обетованную. А тако болши да послушають Евангелия Христова, нежели закону Моисеова. О них знайдеши во предних четырех главах.

Таже отписание исказуеть вышшего первоосвещенника быти Христа, сына божія, он же сам себѣ единова на кресте за всех

богу отцу принесе и кровию своею очисти все грехы, по чину Мелхиседекову[1] воступив на небеса, бысть ерей о нас вовеки, нежели Аарон и иніи первосвещенници. Они же на каждое лѣто крови козлие и телчие приношаху, николи же грехи очистяюще. О сем широце узриши, почен[ши] от пятое главы даже до конца десятое.

Потом во первойнадесеть кажеть о высокости веры Христовы и яко много святые для веры божіи претерпеша. В том науку им даеть, дабы и они терпеливи были во скорбех своих, понеже за тое мзду пріимуть во небесном Ерусалиме со т[ь]мами ангел светых.

На конци повѣдаеть о добрых обычаех хрестианских, яко ся имають заховати ко своим ближним, сами ку собѣ и к своим старшим. Таж со цѣлованіи конаеть послание.

Конець сказанию.

* * *

Доконано ест ко евреом посланіе светого славного апостола и мученика Христова Павла.

* * *

Доконана ест сия книга, зовемая Апостол, еже замыкает в собе наипервей Деания апостольская, потом посланией светых апостол соборных седм, таж епистол светого Павла 14, лѣта по нароженіи нашего спасителя Ісуса Христа, сына божия, тысещнаго пятьсотаго и двадесеть пятого, мѣсеца марта, при державіи наласкавшего господаря Жикгымонта Казімировича[1], короля полского и вѣликого князя литовъскаго, и рускаго, и жомойтскаго и иных, во славном мѣсте Виленском. Выложена и вытиснена працею и великою пилъностию доктора Франциска Скорины с Полоцка богу во троици единому и пречистой матери его Маріи со всеми светыми ко чьти и людем посполитым к доброму навчению.

Имашь пак в сей книзе, мой любимый приятелю, хто ж будеши ея чести, зачала каждого послания чорным вызнаменованы. Початки и конци всякому апостолу, яко во церкви божіи чтется, к тому и дни месецей в них же прочитаются. Главы же, яко и во всех книгах Бівліи, Ветхаго и Новаго закона, мною на русъки язык выложеных, што которая в собѣ кратце замыкаеть, ко знайдению скоро всякое речи потребное во бож[е]ственых писаниех. К тому и светки по сторонницах, яко одно писмо на другое сведетельствуеть и во едино ся згожають, черным исправлены розделне узриши. Совершися в дому почтивого мужа Якуба Бабича[2], наистаршего бурмистра славнаго и великаго мѣста Виленскаго.

* * *

Соборник всих двунадесеть месецей собраным светым и празником, собраные епистолы и Еввангелия доктором Франциском Скориною з божию помощию, доконаный ест.

* * *

Доконан ест Соборник всем през цалый год, днем и празником, зачала епистолам и Еввангелием. Собраны во едино место доктором Франциском Скориною из града Полоцька.

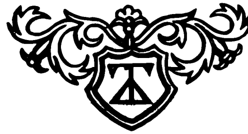

КАМЕНТАРЫІ

Починаютьсѧ
е҆пиⷭтолы све
того славного и҆ве
рховнаго внебе на
вченаго а҆поⷭтола
Хрⷭтва Павла

Новае выданне зборніка літаратурна-публіцыстычнай спадчыны Францыска Скарыны змяшчае ў сабе амаль поўны збор тэкстаў яго ўласных твораў, якія прадстаўлены прадмовамі, пасляслоўямі, сказаннямі, кніжнымі вершамі і гімнамі. У аснову зборніка пакладзены тэксты Ф. Скарыны з найбольш поўнага збору Ленінградскай публічнай бібліятэкі імя М. Я. Салтыкова-Шчадрына, а таксама з экземпляраў іншых айчынных і замежных кнігасховішч. Спасылкі на кожны экземпляр іх захавання ў гэтым перавыданні не даюцца, а робіцца адсылка да выданняў: Скарына Ф. Прадмовы і пасляслоўі (с. 199—232); Начало книгопечатания в Белоруссии и Литве: Жизнь и деятельность Франциска Скорины. Описание изданий и указатель литературы. М., 1978 (с. 5—20); Кніга Беларусі: Зводны каталог. Мн., 1986 (с. 37—55), дзе такія спасылкі падаюцца.

У адрозненне ад выдання 1969 г. у перавыданні каменціруюцца біблейскія імёны і геаграфічныя назвы. Пры складанні каментарыяў выкарыстаны розныя энцыклапедычныя даведнікі, навуковыя даследаванні, пяцітомны «Опыт библейского словаря собственных имен» П. Салярскага (Спб., 1879, 1881, 1883, 1884, 1887), асобныя выпускі дарэвалюцыйнага «Православного палестинского сборника» і інш.

Псалтыр

[1] *Псалтыр, або Кніга псалмоў* — адна з біблейскіх кніг Старога запавету, якая змяшчае 150 розных па зместу і жанру твораў і ўяўляе сабой зборнік рэлігійнай лірыкі. Яе аўтарства прыпісваецца старажытнаяўрэйскаму цару Давыду, які жыў у XI ст. да н. э. Гэты зборнік лірыкі ў сваім канчатковым выглядзе быў складзены для патрэб іерусалімскага храмавага культу, відаць, у паслявавілонскую эпоху, г. зн. не раней VI ст. да н. э. Як калектыўны паэтычны зборнік, які на працягу доўгага бытавання дапаўняўся і рэдагаваўся, Псалтыр параўнаўча позна ўвайшоў у канон яўрэйскіх «свяшчэнных» кніг храмавага песнапення. Менавіта гэтай паэтычнай кнігай псалмоў адкрываецца трэці раздзел старазапаветнага канона царкоўнай Біблії. Як кнігу рытуальна-культурнага прызначэння Псалтыр ад старажытных яўрэяў запазычылі прыхільнікі хрысціянства і таксама пачалі ўжываць яго на сваіх малітоўных сходах. Ужо з III ст. н. э. Псалтыр пачаў пашырацца ў перакладзе на грэчаскую мову. У IX ст. кнігу псалмоў для патрэб славянскіх хрысціян пераклалі з грэчаскай мовы заснавальнікі славянскай пісьменнасці, браты-асветнікі Кірыла і Мяфодзій. З часу прыняцця хрысціянства на Русі ў 988 г. Псалтыр стаў адной з папулярных кніг Біблії. Як кніга, якая пастаянна ўжывалася пры богаслужэнні, яна была вядома і ў пашыраным варыянце, дзе тэкст кананічнага Псалтыра падаваўся ў спалучэнні з тэкстам «Часаслоўца» і меў характар зборніка малітваў і псалмоў, неабходных для пэўнага часу царкоўнага богаслужэння, у якім падаваліся кароткія тлумачэнні на тыя або іншыя яго псалмы. Шырока бытаваў таксама Тлумачальны Псалтыр. Гэтыя каментарыі да псалмоў, як правіла, належалі такім вядомым аўтарытэтам хрысціянскай царквы, як Іаан Златавуст, Амвросій, Аўгусцін і інш.

У эпоху сярэдневякоўя Псалтыр быў адной з галоўных кніг навучання грамаце. Вывучэнне гэтай кнігі лічылася дастатковым для таго, каб быць падрыхтаваным да выканання царкоўнай службы, бо той, хто ведаў Псалтыр, успрымаўся тады грамадствам як асоба адукаваная, здольная чытаць

усялякія іншыя кнігі. Псалтыр у далёкім мінулым служыў не толькі настольнай кнігай кожнага адукаванага чалавека, але нярэдка быў і яго неразлучным спадарожнікам у часы розных доўгатэрміновых паездак і падарожжаў. Таму невыпадкова, што Скарына, улічваючы такую вострую практычную патрэбу ў гэтай кнізе, пачаў сваю кнігадрукарскую дзейнасць менавіта з Псалтыра і выдаў яго двойчы: у Празе ў 1517 г. і ў Вільні ў 1522 г. у складзе так званай «Малой падарожнай кніжкі».

У Псалтыры веруючыя бачылі магічны сродак лячэння і ачышчэння чалавека, папярэджання розных бед, своеасаблівае «лекарство душевное». Гэтую кнігу нярэдка чыталі над хворым, які пакутаваў ад цяжкіх і працяглых, асабліва псіхічных, хвароб, прычыну якіх вытлумачвалі шкодным уплывам нячыстай сілы. Успрыняцце магічнай сілы ўздзеяння Псалтыра выяўлялася і ў звычаі чытання яго над нябожчыкам. Па Псалтыру на Русі таксама варажылі. Усе гэтыя факты сведчаць аб вялікай папулярнасці Псалтыра ў даўнія часы і важнай яго ролі ў духоўным жыцці сярэдневяковага чалавека.

[2] *Павел* — адзін з легендарных хрысціянскіх апосталаў, прапаведнікаў хрысціянства. Паводле хрысціянскага падання, ён жыў у I ст. н. э. Хрысціянская царква прыпісвае яму аўтарства 14 пасланняў, якія ўвайшлі ў звод т. зв. Новага запавету Бібліі. У сапраўднасці ж гэтыя пасланні былі напісаны рознымі асобамі і ў розны час, але не раней чым у першай палавіне II ст.

[3] *Псалмы* — творы рэлігійнай лірыкі, якія атрымалі назву ад грэчаскага слова *псалмос* 'пахвальная песня, урачыстае рэлігійнае песнапенне, малітва'. Яны выконваліся пад музычны акампанемент арфы. Тэрмін «псалмы» цесна звязаны з назвай лірыка-паэтычнага зборніка Псалтыр. У сваім першапачатковым выглядзе псалмы да нашага часу не захаваліся. Яны вядомы толькі ў старажытнагрэчаскіх кананізаваных перакладах-апрацоўках, якія спяваліся ў раннехрысціянскіх храмах паперамена двума хорамі ва унісон. Іх паэтычная форма і метрычная арганізацыя трымаюцца на сінтаксічным паралелізме, які аб'ядноўвае або сінанімічныя варыяцыі адной і той жа думкі, або агульную думку і яе канкрэтызацыю, або дзве супрацьлеглыя думкі, ці, нарэшце, два выказванні, пададзеныя па ўзрастаючай градацыі. Псалмы вызначаюцца жанравай разнастайнасцю. Побач з культавымі ўсхваленнямі яўрэйскага бога Яхве у Псалтыры сустракаюцца пранікнёныя скаргі і праклёнцы, гістарычныя агляды і нават шлюбныя песні. Некаторыя псалмы вылучаюцца сваім медытатыўным характарам. Так, у прыватнасці, псалом 8 — гэта глыбокі роздум аб вялікасці чалавека. Аднак у цэлым Псалтыру ўласцівы адзінства жыццеўспрыняцця і светапогляду, агульнасць тэм і матываў, эмацыянальнага ўздыму лірычнага героя.

Псалмы аказалі прыкметны ўплыў на фальклор, для якога яны служылі крыніцай шматлікіх прыказак, а таксама на літаратуру і музычную культуру. У часы сярэдневякоўя псалмы паслужылі асновай і стымулам для стварэння рэлігійных гімнаў, трапароў, якія ўрачыста спяваліся ў гонар таго або іншага царкоўнага свята ці кананізаванага царквой святога, і іншых музычна-паэтычных апрацовак. Ужо ў XIV ст. на псалмы пачалі ствараць прафесійную музыку. Лепшыя ўзоры гэтага лірычнага жанру, цесна звязанага з вусна-паэтычнымі фальклорнымі традыцыямі, увайшлі ў народны побыт. У эпоху еўрапейскага Адраджэння (XVI ст.) у непасрэднай сувязі з развіццём пратэстанцкага руху склалася так званая псалмічная песня. Так, у Францыі вялікай папулярнасцю карысталіся гугеноцкія псалмы кампазітара К. Гудымеля, у Рэчы Паспалітай — пратэстанцкія паэтычныя псалмы Яна Каханоўскага ў музычнай апрацоўцы М. Гамулкі. У Расіі ў XVII ст. В. П. Цітоў паклаў на музыку «Псалтыр рыфмаваны», які ў 1690 г. напісаў Сімяон Полацкі па ўзору польскага паэта Яна Каханоўскага (1530—1584). Музычныя творы на тэксты псалмоў стварылі многія замежныя і рускія кампазітары. Паэтычную апрацоўку псалмоў у рускай паэзіі пасля Сімяона Полацкага ў XVIII—XIX стст. працягвалі М. В. Ламаносаў, Г. Р. Дзяржавін, Ф. М. Глінка, М. М. Языкаў, А. С. Хамякоў.

[4] *Давыд* — другі цар Ізраільска-Іудзейскай дзяржавы XI ст. да н. э.,

малодшы сын міфічнага Іясея, жыхара палесцінскага г. Віфлеема. У юнацтве пасвіў авечак і вылучаўся выключным дарам ігры на арфе, дзякуючы гэтаму быў запрошаны ў царскі двор Саула для суцяшэння цара сваёй ігрой у час яго сумнага настрою. Тут ён стаў царскім збраяносцам, а неўзабаве і зяцем цара Саула. Перамога, атрыманая Давыдам у адзінаборстве з філісцімлянскім волатам Галіяфам, зрабіла яго народным героем, але стала прычынай варожых да яго адносін цара Саула, які схільны быў бачыць у ім свайго заклятага ворага і некалькі разоў імкнуўся яго знішчыць. Гэта вымусіла Давыда хавацца ад праследаванняў Саула на поўдні Палесціны, дзе ён стаў атаманам вольніцы, а потым паступіць на службу да філісцімлян. Пасля гібелі ў бітве з філісцімлянамі Саула і яго сыноў Давыд быў абвешчаны царом Іудзеі, да якой ён потым далучыў тэрыторыю ізраільскіх плямён, захапіў хананейскі г. Іерусалім, куды перанёс з Хеўрона сваю сталіцу, і стварыў моцную цэнтралізаваную Ізраільска-Іудзейскую дзяржаву. У мэтах павелічэння аўтарытэту сталічнага горада Давыд перанёс у Іерусалім так званы каўчэг запавету і ўвёў пры ім «правільнае» богаслужэнне. Ён аднавіў парушаную ў часы цара Саула сістэму грамадзянскага кіравання краінай, стварыў пад сваім старшынствам дзяржаўны савет з найбольш адданых яму людзей. Правёўшы рад пераможных войнаў з непакорнымі суседзямі, Давыд значна пашырыў тэрыторыю сваёй дзяржавы, якая дасягнула межаў Егіпта. У выніку краіна і яе сталіца значна ўзмацнелі і ўзбагаціліся. Іерусалім стаў упрыгожвацца палацамі. Давыд меў яшчэ намер пабудаваць у сталіцы пышны храм у гонар Іегавы, аднак міжусобіцы паміж яго шматлікімі шлюбнымі і пазашлюбнымі нашчадкамі перашкодзілі яму ажыццявіць да канца свае намеры. Ён пры жыцці толькі паспеў сабраць у Іерусалім для пабудовы храма вялізныя сумы грошай у золаце і срэбры, адмысловых рабочых і каменячосаў, нарыхтаваць шмат жалеза, медзі і кедравых дрэў. Пабудаваў жа храм яго сын Саламон, які нарадзіўся ад Вірсавіі, якую Давыд захапіў у свайго доблеснага воіна Урыі.

[5] *Ісус Хрыстос* (у перакладзе з грэчаскай азначае памазанік, месія) — міфічная асоба, «богачалавек», які, паводле новазапаветных легенд, прыняў пакутніцкую смерць, каб выкупіць людскія грахі і збавіць усё чалавецтва. Хрысціянская царква лічыць Ісуса Хрыста заснавальнікам свайго веравызнання і стварыла даволі грунтоўную біяграфію яго жыцця і дзейнасці, якая выкладзена ў тэкстах кананічных евангелляў ад Мацвея, Марка, Лукі і Іаана. Паводле гэтай легенды, нарадзіўся ён у палесцінскім г. Віфлееме ў часы панавання рымскага імператара Аўгуста. У дзяцінстве быў вывезены ў Егіпет, потым вярнуўся ў Палесціну і быў хрышчаны Іаанам Хрысціцелем. Сабраў вакол сябе 12 вучняў-апосталаў, з якімі хадзіў па Палесціне, прапаведуючы сваё вучэнне і творачы цуды. У Іерусаліме яго вучань Іуда прадаў свайго настаўніка за 30 срэбранікаў. Ісус быў асуджаны рымскім намеснікам Понціем Пілатам на пакаранне смерцю, распяты на крыжы і пахаваны. Аднак ноччу, як сцвярджаецца ў Бібліі, ён уваскрэс і ўзнёсся на неба. Насуперак гэтай евангельскай легендзе існавала іншая (яна пададзена рымскім пісьменнікам II ст. Цэльсамі ў Талмудзе), паводле якой Хрыстос з'яўляўся сынам Марыі і рымскага салдата Пантэры або Пандзіры, а не Іосіфа, і за свае чараўніцтва быў забіты камянямі. Хрысціянскае багаслоўе II—IV стст. развіло евангельскую легенду аб Хрысце як сыне божым, у якой аб'яднала рысы чалавека і боскую прыроду.

У сувязі з існаваннем гэтых дзвюх легенд аб паходжанні Хрыста сярод рэлігіяведаў разгарэліся вострыя спрэчкі наконт гістарычнасці асобы Хрыста, у выніку чаго ўзніклі два асноўныя напрамкі: міфолагаў і гісторыкаў. Прадстаўнікі міфалагічнага напрамку лічаць асобу Хрыста міфічным вобразам, накшталт егіпецкага Асірыса. Некаторыя ў міфе пра Хрыста схільны бачыць своеасаблівы варыянт легенды пра Буду. Доказам міфалагічнай прыроды Хрыста для міфолагаў служаць галоўным чынам супярэчнасці ў евангельскіх апавяданнях пра яго, непраўдападобнае мноства прыпісваемых яму цудаў, адсутнасць звестак пра Хрыста ў грэка-рымскіх аўтараў I ст. і інш. Гістарычную ж сапраўднасць звестак пра Хрыста, якія ёсць у Іосіфа Флавія і Тацыта, яны ставяць пад сумненне. Прыхільнікі ж другога напрамку

прызнаюць Хрыста рэальнай гістарычнай асобай. Свае сцверджанні яны аргументуюць не толькі гістарычнымі дадзенымі Іосіфа Флавія і Тацыта, але і наяўнасцю антылегенды Цэльса, у якой апошні абвяргаў прыпісваемы Хрысту арэол святасці, але не адмаўляў існавання самой асобы Хрыста. Незалежна ад гэтых спрэчак трэба падкрэсліць, што вобраз Хрыста займаў надзвычай важнае месца ў сярэдневяковай літаратуры і мастацтве. Ён быў у цэнтры ўвагі многіх мастакоў эпохі Адраджэння, нават у значна пазнейшы час разглядаўся як маральны ідэал чалавека (Л. Талстой), як рэвалюцыянер-бунтар (К. Каўцкі), як герой-пакутнік (Э. Рэнан).

[6] *Полацк* — радзіма Францыска Скарыны, старажытны беларускі горад на р. Заходняя Дзвіна. Згадваецца яшчэ ў скандынаўскіх сагах. Першае летапіснае ўпамінанне аб ім адносіцца да 862 г. У 980 г. тут быў ужо свой самастойны князь Рагвалод. У XI—XII стст. — сталіца асобнага княства, буйны цэнтр культуры. У другой палавіне XIII ст. трапіў пад уладу літоўскіх князёў. У канцы XIV ст. Вітаўт ліквідаваў у Полацку княжацкі трон. У часы Скарыны — цэнтр ваяводства ў Вялікім княстве Літоўскім.

[7] *Марыя* — міфічная асоба. У хрысціянскай міфалогіі яна лічыцца маці Ісуса Хрыста. У евангеллях пра яе сказана, што яна была дачкою Іякіма з Назарэта і ў 14-гадовым узросце заручана са старцам Іосіфам. У выніку бязгрэшнага зачацця ад бога Марыя нарадзіла сына Ісуса Хрыста. Яна прысутнічала пры пакаранні яго смерцю і ва ўзросце 48 год памерла, а потым была забрана на неба. Культ маці-багіні, «заступніцы» чалавецтва, складаўся ў хрысціянстве пад уплывам язычніцкіх традыцый. У IV ст. яна была аб'яўлена хрысціянскімі багасловамі вельмі чыстай, вечна цнатлівай дзеваю, а на ўсяленскім саборы 431 г. афіцыйна прызнана багародзіцай. У яе гонар хрысціянская царква ўстанавіла рад рэлігійных свят і прысвяціла некалькі ікон. Вобраз маці-багародзіцы з дзіцем на руках быў шырока распаўсюджаны ў сярэдневяковым мастацтве і ў эпоху Адраджэння.

[8] *Асаф* (у Скарыны — Азаф) — адзін з першых спевакоў часу цара Давыда. Паводле Бібліі, быў сынам Левія, кіраваў хорам і нават ствараў псалмы. Так, у прыватнасці, яму прыпісваецца аўтарства псалмоў 49, 70—80 і 82. Пасада начальніка пеўчага хору пры цару Давыдзе, відаць, заставалася спадчыннай у родзе Асафа, бо пра яе ўпамінаецца і пасля смерці апошняга.

[9] *Еман* — славуты спявак часоў цара Давыда, кіраўнік пеўчага хору. Паводле біблейскай легенды, паходзіў з левітаў роду Каафа, быў сынам Іоля і ўнукам Самуіла.

[10] *Ефан* — адзін з галоўных спевакоў у часы Давыда. У некаторых кнігах Бібліі яго і Іудзіфуна прымаюць за адну асобу.

[11] *Іудзіфун* (у перакладзе з яўрэйскай мовы азначае: той, хто хваліць, услаўляе, славасловіць) — паводле біблейскай легенды, левіт з роду Мярары, вядомы спявак і празорлівец часоў Давыда, кіраўнік і заснавальнік пеўчага хору цара Давыда.

[12] *Ківот* — прадмет царкоўнага ўжытку, бажніца, якая ў грэчаскай праваслаўнай царкве ўяўляла сабой упрыгожаную драўляную скрыню або шафу.

[13] *Майсей* — міфічны прарок, якому прыпісваецца вызваленне старажытнаяўрэйскіх плямён ад прыгнёту іх егіпецкімі фараонамі. У Бібліі яму створана драматычная легенда, напоўненая шматлікімі жыццёвымі выпрабаваннямі, якія спадарожнічалі на ўсім шляху яго 120-гадовага жыцця. Паведамляецца, што нарадзіўся ён у Егіпце ў сям'і Амрама, праўнука Левія і праправнука яўрэйскага патрыярха Якава, у той час, калі егіпецкія фараоны, баючыся размнажэння яўрэяў пасля іх 200-гадовага знаходжання ў Егіпце, выдалі загад павівальным бабкам знішчыць народжаных яўрэйскіх хлопчыкаў, а іх трупы скідаць у р. Ніл. Маці Майсея Іахаведа доўгі час хавала яго, а калі далей хаваць дзіця дома стала немагчыма, паклала свайго сына ў засмаленым кошыку на беразе Ніла ў трыснягу. Тут яго знайшла дачка фараона і вырашыла захаваць яму жыццё. Яна аддала падкідыша на выхаванне сваёй маці, а пасля ўсынавіла яго. Атрымаўшы добрае выхаванне, Майсей з цягам часу ўзначаліў егіпецкае войска супраць эфіопаў, здабыў бліскучую над імі перамогу і заключыў выгадны для Егіпта дагавор. Гэта

адкрывала яму прамы шлях да царскага трона. Але аднойчы ён, не ведаючы свайго сапраўднага паходжання, заступіўся за пакрыўджанага яўрэя і забіў егіпцяніна, які здзекаваўся над сваёй ахвярай. Баючыся адказнасці за гэты ўчынак, які пагражаў яму смерцю, Майсей пакінуў двор фараона і знайшоў сабе прытулак у арабскага свяшчэнніка Іафара. Ажаніўшыся на дачцы апошняга Сапфоры, ён каля 40 гадоў праслужыў пастухом у свайго цесця. Калі бог заклікаў яго вызваліць яўрэйскі народ з егіпецкай няволі, Майсей спачатку адмовіўся ад такога даручэння, спасылаючыся на розныя цяжкасці і сваю нявартасць для выканання такой гістарычнай ролі. Але атрымаўшы ад бога запэўненне ў дапамозе, згадзіўся выканаць яго волю. Пераадольваючы ўсе цяжкасці і выпрабаванні, Майсей вывеў яўрэяў з Егіпта і павёў іх праз Чырвонае мора ў напрамку Палесціны. Аднак бог не дапусціў яўрэяў у абяцаную ім зямлю Палесціны за іх непаслушэнства і нараканні на Майсея, якога ён зрабіў для іх сваім заканадаўцам. Яны вымушаны былі разам з Майсеем на працягу 40 гадоў блукаць па пустынных месцах Сінайскага паўвострава, дзе і скончыўся яго жыццёвы шлях. Біблейскае паданне прыпісвае Майсею напісанне першых пяці кніг Біблii («Быццё», «Выхад», «Левіт», «Лічбы» і «Другі закон»). Аднак археалагічныя адкрыцці цалкам адвергл і біблейскую канцэпцыю «выхаду яўрэяў з Егіпта», а навуковая крытыка Біблii даказала, што т. зв. Пяцікніжжа Майсея складалася на працягу стагоддзяў з розных частак і таму, зразумела, не магло быць напісана адным чалавекам.

[14] *Сінай* — горная частка паўднёвай тэрыторыі Сінайскага паўвострава, утворанага Суэцкім і Акабскім залівамі. Яна ўяўляе сабой скалісты краж, прарэзаны вузкімі бязводнымі цяснінамі.

[15] *Места Пражскае* — горад Прага — размешчана на берагах р. Влтавы. Як горад узнік на мяжы VIII—IX ст. на базе чатырох пасадаў. З X ст. Прага стала сталіцай Чэшскай дзяржавы, рэзідэнцыяй чэшскіх князёў і каралёў. У часы Скарыны яна была цэнтрам гусіцкага руху, чэшскай культуры, кнігадрукавання.

Кніга псалмоў Псалтыр, з якой пачынаецца серыя пражскіх выданняў Скарыны, у нашых айчынных кніжных фондах захавалася толькі ў 2-х экземплярах. Адзін знаходзіцца ў Ленінградзе ў аддзеле рэдкай кнігі Дзяржаўнай публічнай бібліятэкі імя М. Я. Салтыкова-Шчадрына (VIII. 2. 62 інв. № 3091), другі — у Дзяржаўным гістарычным музеі ў Маскве (фонд Хлудава, 4). Найбольш поўны маскоўскі экземпляр, аднак і ў ім няма двух лістоў — 1 і 130. У ленінградскім жа экземпляры захавалася толькі прыкладна каля 60% друкаванага тэксту кнігі, астатняя частка рукапісная.

У абодвух экземплярах ёсць прыпіскі такога зместу: «А то ся стало накладом Богдана, Онкова сына, радци мѣста Виленского». Відаць, надпісы былі зроблены ў хуткім часе пасля выхаду кнігі з друку.

На л. 1, які захаваўся толькі ў ленінградскім экземпляры, змешчана тэматычная гравюра з наступным подпісам: «Сій ест корень Иесеов, с него же изыде царь Давыд и Саломон и иные цари Израилевы, и господь наш Ісус Христос».

Адваротная старонка л. 1 у Псалтыры, выдадзеным Скарынам, тытульная. На ёй злева ў верхнім вугле ў чорнай рамцы змешчан невялікі партрэт легендарнага цара Давыда ў мантыі з каронай на галаве і прасцёртымі ўгору рукамі. Пад гравюрай загаловак кнігі: «Песни царя Давыда, еже словуть Псалтыр». Прадмова Скарыны пачынаецца з л. 2 і заканчваецца на л. 4 адв.

Тэкст Псалтыра пачынаецца з л. 5, на якім зверху змешчана сімвалічная застаўка ў выглядзе літары «П». У левай частцы застаўкі намалявана галава мужчыны, а ў правай — галава жанчыны, абкружаная вянкамі. Пасярэдзіне гравюры над праёмам намаляван збан з кветкамі, а ўнізе ў светлым праёме застаўкі змешчан спецыфічны друкарскі знак Скарыны — сонца з месяцам. Мастацкае афармленне ўсёй застаўкі выканана ў т. зв. тэраталагічным стылі. З левага боку пад загалоўкам да тэксту псалмоў паўторана гравюра цара Давыда з л. 1 адв.

Кніга «Іоў»

[1] *Кніга «Іоў»* — адна з кніг Бібліі, якая атрымала сваю назву па імені яе галоўнай дзеючай асобы, міфічнага прапаведніка Іова. Як помнік старажытнай літаратуры яна ўяўляе сабой своеасаблівы рэлігійна-філасофскі трактат, напісаны невядомым аўтарам у форме мастацкага твора дыдактычна-павучальнага характару. У кнізе змешчаны самыя разнастайныя звесткі, па якіх можна меркаваць аб норавах і звычаях людзей першабытнаабшчыннага ладу, аб стане іх ведаў і рамёствах той далёкай ад нас эпохі. Так, у прыватнасці, яна змяшчае ў сабе звесткі пра іх знаёмства з гарнаруднай справай і ўмельства здабываць золата, срэбра, медзь і жалеза непасрэдна з руды, што з'яўляецца сведчаннем даўнасці гэтага віду промыслаў. Кніга «Іоў» сведчыць і аб веданні яе аўтарам міжнародных гандлёвых зносін, дзякуючы якім наладжваліся ўзаемасувязі паміж Індыяй, Фінікіяй, Егіптам і іншымі краінамі Блізкага Усходу. Тут падаюцца неабходныя для арыентацыі ў час далёкіх падарожжаў астранамічныя звесткі пра нябесныя сузор'і Вялікай Мядзведзіцы, Сірыуса, Арктура, Плеяд і інш. На старонках гэтай кнігі можна таксама сустрэць жывыя малюнкі розных з'яў прыроды, апісанні прадстаўнікоў жывёльнага царства і птушак. Кніга «Іоў» хутчэй за ўсё ўзнікла ў перыяд т. зв. вавілонскага палону, г. зн. у VI ст. да н. э.

Галоўная ідэя кнігі, што пранізвае ўвесь вобраз шматпакутнага Іова, які цярпліва перанёс усе пасланыя яму жыццёвыя выпрабаванні і не згубіў веру ў магутную сілу, дабравольнасць і справядлівасць «творцы»,— гэта тэзіс аб неабходнасці пакарацца лёсу. Выключную вытрымку, нягледзячы на ўсе насланыя на яго няшчасці, праяўляе Іоў: арабы-качэўнікі забралі ў яго ўсю жывёлу, маланкай пабіла яго авечак і пастухоў, халдзеі захапілі яго вярблюдаў і пасеклі мячамі паганятых, а вецер разбурыў яго дом і пахаваў пад развалінамі яго семярых сыноў і трох дачок. Гэта рабская пакорлівасць лёсу, звышцярплівасць галоўнага героя найбольш адпавядалі і адпавядаюць ідэалагічным задачам духавенства і царквы, якія імкнуліся і імкнуцца навязаць працоўным масам класавы мір і паслухмянасць. Апалагеты артадаксальнага хрысціянства адводзяць кнізе «Іоў» важную ролю ў выхаванні паслухмянага ім насельніцтва.

[2] *Якаў* — у новазапаветных легендах Бібліі адзін з апосталаў, вучань Ісуса Хрыста, старэйшы брат евангеліста Іаана Багаслова, сын галілейскага рыбака Завадзея. Ён быў сведкам здзейсненых Ісусам Хрыстом розных цудаў і яго пакут. За ўзначальванне ў Іерусаліме хрысціянскай абшчыны Якаў прыняў пакутніцкую смерць ад цара Ірада Агрыпы, унука Ірада Вялікага: яму адсеклі галаву. Хрысціянская традыцыя прыпісвае гэтаму апосталу аўтарства аднаго саборнага паслання.

Кніга «Іоў» захавалася да нашых дзён у значна большай колькасці экземпляраў, чым Псалтыр Францыска Скарыны. Яна дайшла да нас у 12 экземплярах, якія зберагаюцца ў розных кнігасховішчах Савецкага Саюза. Перад прадмовай да гэтай кнігі змешчана віньетка, а тэматычная гравюра з тытульнага ліста паўторана перад пачаткам тэксту самой кнігі, які, важна адзначыць, адкрываецца ў Скарыны раздзелам «О житии светого Иова и о роде его выписуется», што адсутнічае ў кананічным «Іове». У якасці эпіграфа да гэтага выдання Скарына змясціў наступны свой верш·

Богу в троици единому ко чти и ко славе,
Матери его пречистой Марии к похвале,
Всем небесным силам и святым его к веселію,
Людем посполитым к доброму научению.

Кніга «Прытчы Саламона»

[1] *Іаан Багаслоў* — біблейскі апостал, сын галілейскага рыбака Завадзея і Саламіі, адзін з самых блізкіх і любімых вучняў Ісуса Хрыста, яго давераная асоба. Яму Хрыстос даручае апеку над сваёй пакутуючай маці. Леген-

дарную біяграфію гэтага апостала хрысціянская царква ўзмацніла радам цяжкіх выпрабаванняў, якія яму давялося перанесці за час свайго доўгага жыцця. Іаан церпіць розныя праследаванні, зняволенні, ссылкі, спробы атруціць і нават зварыць у катле з кіпячым маслам, з якога ён выйшаў «цэлым і здаровым». Гэта драматызацыя рабілася для таго, каб падкрэсліць яго выключную стойкасць і вернасць вучэнню свайго настаўніка. Гэтаму «жывому сведку» зямнога жыцця, пакутлівай смерці і «ўваскрэсення» заснавальніка хрысціянскага веравучэння прыпісваецца аўтарства аднаго з кананічных тэкстаў Евангелля, трох саборных пасланняў і тэкст «Апакаліпсіса», нібыта створанага ім у час зняволення на востраве Патмас у Эгейскім моры, хоць у сапраўднасці яны — творы розных аўтараў.

[2] *Евангелле* — у перакладзе з грэчаскай мовы азначае: добрая вестка. Як царкоўна-рэлігійны тэрмін ужываецца да твораў новазапаветнага зводу кананічных кніг Бібліі, у якіх апавядаецца пра зямное жыццё і выкладаюцца дагматы Ісуса Хрыста — легендарнага заснавальніка хрысціянства. Навуцы вядома значная колькасць твораў гэтага тыпу, якія царква падзяляе на дзве групы. Да першай з іх яна адносіць тэксты чатырох апосталаў, а іменна: Евангелле ад Мацвея, з ліку 12 вялікіх апосталаў Ісуса Хрыста; Евангелле ад Марка, з ліку 70 меншых апосталаў, які быў спадарожнікам вялікага апостала Пятра; Евангелле ад Лукі, з ліку меншых апосталаў, спадарожніка вялікага апостала Паўла; Евангелле ад Іаана, з ліку вялікіх апосталаў. Тэксты гэтых евангелляў яна прызнала і ўнесла ў канон кніг Новага запавету Бібліі. Тэксты іншых евангелістаў (назарэяў, іудзеяў, Нікадзіма, Фамы, Якава і інш.) царква адвяргае і лічыць іх апакрыфічнымі, г. зн. ерэтычнымі, не маючымі права на існаванне ў новазапаветным зводзе Бібліі.

Навуковая крытыка, заснаваная на грунтоўным тэксталагічным даследаванні кананічных кніг Евангелляў, пераканаўча паказала, што скарбніцай царкоўных легенд пра «цуды» Ісуса Хрыста былі самыя разнастайныя крыніцы, скампанаваныя ў II—III стст. у перыяд узнікнення самой хрысціянскай царквы і афармлення яе веравызнання. Галоўнай жа крыніцай евангельскага апісання жыцця месіі Хрыста паслужылі шматлікія міфы усходніх язычаскіх рэлігій аб паміраючых і ўваскрасаючых багах, якія ў значнай частцы былі разбаўлены запазычаннямі з біблейскіх сказанняў пра Майсея, Ісуса Навіна і іншымі старазапаветнымі прароцтвамі, а некаторыя эпізоды былі спецыяльна прыдуманы для таго, каб даказаць, што жыццё Ісуса Хрыста было нібыта здзяйсненнем месіянскіх прароцтваў Старога запавету Бібліі.

Прасочваючы зямную «гісторыю» жыцця Ісуса Хрыста, навуковая крытыка звярнула асаблівую ўвагу на розныя супярэчнасці, недарэчнасці і выдумкі, якімі напоўнены тэксты кананічных евангелляў, змест якіх хрысціянскія багасловы выдаюць за гістарычную праўду і ісціну ў апошняй інстанцыі. Яна пераканаўча паказала, што аўтары кананічных евангелляў праявілі дрэннае веданне гісторыі і геаграфіі Палесціны пачатку н. э. Так, евангелісты сцвярджаюць, што нараджэнне Ісуса Хрыста нібыта адбылося ў часы панавання іудзейскага цара Ірада, хоць апошні памёр у 4 г. да н. э. Недарэчнымі з'яўляюцца і ўпамінанні евангелістамі Назарэта, Капернаума і іншых гарадоў і мястэчак, якіх яшчэ не было ў I ст., калі, паводле сцвярджання хрысціянскіх багасловаў, ствараліся тэксты кананічных евангелляў.

Самыя розныя факты даюць падставу сцвярджаць, што кананічныя евангеллі ствараліся ў розны час і адлюстравалі адрозненні ў тэндэнцыях розных палітычных і этнічных груп насельніцтва, што яны з'яўляюцца вынікам шматразовых перапрацовак, якія рабіліся ў працэсе барацьбы паміж рознымі сектамі і плынямі ў розных месцах. Самым раннім па часе свайго ўзнікнення, відаць, трэба лічыць тэкст Евангелля ад Марка, паколькі ў ім ёсць намёкі на іудзейскае паўстанне 66—70-х гадоў. Час яго стварэння можна аднесці на 70-я гады. Кароткі тэкст гэтага Евангелля паслужыў крыніцай для евангелляў ад Мацвея і Лукі. Наяўнасць у яго тэксце значнай колькасці лацінізмаў дала падставу хрысціянскаму багаслову Кліменту Александрыйскаму (II—III стст.) меркаваць, што напісана яно было за межамі Палесціны, магчыма, у Рыме. Узнікненне ж Евангелля ад Мацвея навуковая літаратура звязвае з Сірыяй, як і тэкст Евангелля ад Іаана, які, паводле цар-

коўнай традыцыі, чамусьці прывязваецца да Эфеса. Запісы ж Евангелля ад Лукі адносяцца да розных месц ад Кесарыі да Рыма. Тэксты кананічных евангелляў не былі перакладамі з арамейскай мовы, бо пісаліся на т. зв. кайнэ грэчаскай мове эпохі элінізму. Самае апошняе па часе свайго напісання Евангелле ад Іаана адлюстравала ў сабе пэўныя рысы агнастыцызму, якія не ўласцівы тром іншым кананізаваным у IV ст. хрысціянскай царквою евангеллям. Яно пазбаўлена шматлікіх грубых «цудаў» і больш рацыяналізавана.

[3] *Прытча* — старажытны дыдактычна-алегарычны жанр фальклору і літаратуры, вельмі блізкі да байкі. Характэрныя асаблівасці — бытаванне толькі ў пэўным кантэксце, адсутнасць развітага сюжэту і цяга да глыбокай «прамудрасці» павучальнага характару. Яна можа рэдуцыравацца, г. зн. спрашчацца, да звычайнага параўнання, але захоўваць пры гэтым сваю змястоўнасць.

Найбольшае развіццё прытча атрымала ў краінах Блізкага Усходу, дзе была надзвычай папулярным жанрам і адкуль разам з Бібліяй аказалася перанесенай у раннехрысціянскія і сярэдневяковыя еўрапейскія літаратуры. Яе дзеючыя асобы не маюць ні сваіх знешніх рыс, ні характару і паўстаюць перад чытачом не як аб'екты мастацкіх назіранняў, а як суб'екты этычнага выбару пісьменніка. Прытчы былі папулярным жанрам і ў старажытнарускай літаратуры, сведчаннем чаго з'яўляюцца зборнікі «Пчала», «Ізмарагд», «Рымскія дзеі», перакладная аповесць пра Варлаама і Іасафа, дыдактычныя творы Кірылы Тураўскага і інш. На Беларусі бытавалі розныя пісьмовыя і вусныя прытчы. На сюжэт вядомай евангельскай прытчы Сімяон Полацкі напісаў «Камедыю пра блуднага сына». Лаканізм, прастату і выразнасць адлюстравання рэчаіснасці праз алегорыю, этычны дыдактызм гэтага жанру выкарыстоўвалі розныя пісьменнікі новага часу.

[4] *Саламон* — (стараж. яўр. Шалома) трэці цар Ізраільска-Іудзейскай дзяржавы ў перыяд яе найвышэйшага росквіту, сын цара Давыда і Вірсавіі. Спачатку быў суправіцелем бацькі (у 967—965 гг. да н. э.), а потым стаў пераемнікам трону і кіраваў да 928 г. Пры ім старажытнаяўрэйская рабаўладальніцкая дзяржава дасягнула свайго росквіту. Ажыццявіў адміністрацыйна-тэрытарыяльную рэформу і замест былога племяннога падзелу краіны ўвёў у ёй сістэму акруг, дзякуючы якой стварыўся разгалінаваны адміністрацыйны апарат. Устанавіў цвёрдую сістэму падаткаў, працоўную і воінскую павіннасці, ажыццяўляў шырокае будаўніцтва гарадоў, умацаваў сталічны Іерусалім, а для ўзвышэння яго дзяржаўна-палітычнага значэння і цэнтралізацыі культу бога Яхве пабудаваў у сталіцы пышны храм, які быў задуманы яшчэ яго бацькам Давыдам. Пабудова гэтага храма мела вялікі ўплыў на развіццё навукі, мастацтва, рамёстваў і грамадскага жыцця, бо цэнтралізацыя культу Яхве пацягнула за сабой рост культуры і грамадскага дабрабыту. Пры ім пачалі пашырацца распрацоўка медных руднікоў і развіццё самых разнастайных і прафесійна разгалінаваных промыслаў.

Заключэнне дыпламатычных саюзаў з суседнімі дзяржавамі забяспечыла Саламону і краіне мірныя ўмовы жыцця, а яго шлюб з дачкой егіпецкага фараона садзейнічаў умацаванню міжнароднага становішча дзяржавы і шырокаму развіццю знешняга гандлю. Але марнатраўны і далёка не пурытанскі вобраз жыцця самаго кіраўніка, які клапаціўся толькі аб тым, каб праславіцца сваёй мудрасцю і раскошай, ваеннымі калясніцамі і вялізнымі гарнізонамі коннага войска, шматлікімі целаахоўнікамі, побач з шырокім фронтам будаўнічых работ, сістэмай абавязковых падаткаў, працаёмкіх і знясільваючых працоўных павіннасцей прывялі да росту незадаволенасці насельніцтва, асабліва сярод паўночных плямён Ізраільска-Іудзейскай дзяржавы. Ужо пры жыцці цара Саламона пачаліся паўстанні эдаміцян і арамеян, а пасля яго смерці выбухнула паўстанне, у выніку якога адзіная Ізраільска-Іудзейская дзяржава спыніла сваё далейшае існаванне і на яе тэрыторыі ўзніклі два незалежныя царствы — Ізраільскае і Іудзейскае.

Біблейскія прытчы, аўтарства якіх традыцыя прыпісвае Саламону, у многіх выпадках былі на самай справе запазычаны са старажытнаегіпецкіх крыніц.

[5] *«Эклезіяст»* — у перакладзе са стараяўрэйскай мовы — прапаведнік. Назва адной з кніг Бібліі старазапаветнага зводу, аўтарам якой традыцыйна лічыцца цар Саламон. Асноўны змест кнігі — роздум аб сэнсе, марнасці і нікчэмнасці жыцця, якое характэрна сваім непастаянствам і зменлівасцю. Яно, сцвярджаецца ў творы, у адрозненне ад вечнага і нязменнага нябеснага жыцця не можа прынесці чалавеку душэўнага супакаення і задаволенасці, не можа даць шчаслівай асалоды, бо ў ім пануюць няпраўда і злачынствы, якія выклікаюцца спрадвечнай пагоняй чалавека за ўяўным і карыслівым шчасцем на зямлі і забыццём безумоўнага выканання боскіх запаветаў. Адсюль абавязак кожнага чалавека, на думку аўтара «Эклезіяста», не захапляцца празмерна зямнымі клопатамі, справамі, інтарэсамі і не шукаць у іх сваё шчасце. Яму трэба быць шчырым і пакорлівым выканаўцам боскай волі, не грашыць, не абурацца нягодамі жыцця і не наракаць, а пасіўна аддацца на волю лёсу, пастаянна слухацца бога, глыбока верыць у яго ўсемагутнасць і справядлівасць, жыць са страхам божым, каб заслужыць «вечнае збавенне». У гэтым і заключаецца рэакцыйная сутнасць галоўнай ідэі кнігі «Эклезіяст», якую царква імкнецца выдаць за «Свяшчэннае пісанне». Разам з тым «Эклезіяст» змяшчае і рад цікавых і дасціпных філасофскіх афарызмаў, мудрых выказванняў.

[6] *Езекія* — імя гэтага біблейскага героя ў перакладзе са старажытнаяўрэйскай мовы азначае: моц, сіла боская. Паводле біблейскага падання, быў адным з найбольш мудрых і набожных цароў іудзейскіх, які руплівa працягваў дзяржаўныя і царкоўна-рэлігійныя справы свайго продка цара Давыда. У прыватнасці, ён аднавіў «праўдзівае богаслужэнне» і зрабіў традыцыяй святкаванне вялікадня не толькі сярод іудзеяў, але і ў асяроддзі ізраільцян. Пры ім гэта свята адбывалася з такім бляскам і ўрачыстасцю, якіх не ведаў Іерусалім з часоў панавання цара Саламона. У імя аднаўленай традыцыі ён знішчыў усе існаваўшыя помнікі ідалапаклонства і не пашкадаваў нават меднага змея Майсея, які стаў прадметам забабоннага пакланення. Езекія ўмацаваў таксама абарону Іерусаліма і зрабіў яго непрыступным для знешніх ворагаў, заснаваў у горадзе водаправод. А калі назапасіў мноства зброі і падрыхтаваў военачальнікаў, ён адмовіўся прызнаваць уладу асірыйскага цара. Па сцверджанню Бібліі, панаванне Езекіі было адным з выдатных перыядаў у гісторыі Іудзейскага царства.

[7] *Ісоп (ісопф)* — род шматгадовых травяністых раслін або паўкустоў сямейства губакветных з вострым бальзамічным пахам. Распаўсюджан па ўсёй тэрыторыі Палесціны. Яшчэ ў старажытныя часы гэта расліна ўжывалася для акраплення пасхальнага ягняці, вушакоў і парогаў жытла, для ачышчэння пракажоных людзей, розных рэчаў і г. д.

[8] *Ісус Сірахаў* — пад гэтым імем у Бібліі вядомы дзве асобы. Першы з іх — пісьменнік, які жыў у Іерусаліме і пакінуў пасля сябе на стараяўрэйскай мове зборнік мудрых жыццёвых выслоўяў — «Книгу премудрости Исуса, сына Сирахова». Зборнік гэты ў арыгінале не захаваўся, а да нас дайшоў толькі ў перакладзе на грэчаскую мову, зробленым яго ўнукам, таксама Ісусам Сірахавым, які жыў у Егіпце, у Александрыі ў III ст. да н. э. Гэта кніга, хоць і носіць сляды несумненнага грэчаскага ўплыву, разам з тым выяўляе даволі блізкую сувязь з іншымі часткамі Старога запавету, асабліва з «законамі» Майсея і кнігамі прарокаў, прасякнута іх духам і імкнецца ўнесці гэты дух строгіх правіл для ўсіх саслоўяў на розныя выпадкі асабістага, сямейнага і грамадскага жыцця. У складзе праваслаўнай Бібліі гэты зборнік выслоўяў Ісуса Сірахава падаецца ўслед за кнігамі Саламона.

[9] *Іерусалім* — старажытны горад Палесціны, размешчаны на захад ад Мёртвага мора і р. Іардан. Першыя звесткі аб ім адносяцца да XV ст. да н. э. Да пачатку X ст. стаў сталіцаю старажытнаяўрэйскай дзяржавы Ізраіль, а каля 935 г. да н. э. — сталіцай Іудзеі. У часы панаванняў Давыда і Саламона горад перажываў свой росквіт, славіўся сваімі палацамі і культавымі будынкамі, добра ўмацаванымі крапаснымі сценамі і вежамі. Найбольш выдатным з гэтых помнікаў быў храм Саламона (X ст. да н. э.), які вызначаўся багаццем дарагога мастацкага аздаблення. Вытанчанай раскошай славіўся і сам палац Саламона, які ўяўляў сабою комплекс будынкаў і два-

роў, аб'яднаных рознымі пераходамі. У 586 г. да н. э. Іерусалім быў захоплены і разбураны вавілонскім царом Навухаданосарам II. Аднаўленне яго пачалося праз паўстагоддзе, пасля заваявання горада ў 538 г. персідскім царом Кірам. У 320 г. ён быў заваяваны Пталамеем Лагам, военачальнікам славутага Аляксандра Македонскага, а ў 63 г. да н. э.— рымлянамі. Новы ўздым будаўніцтва тут прыпадае на часы панавання цара Ірада (другая палавіна I ст. да н. э.). У часы Іудзейскай вайны (66—73 гг. н. э.) горад зноў быў разбураны, а ў 70-х гадах — рымлянамі. Ад славутага калісьці храма Саламона захавалася толькі знешняя сцяна, т. зв. сцяна плачу. У IV ст. у часы панавання візантыйскага імператара Канстанціна Іерусалім стаў хрысціянскім «свяшчэнным цэнтрам». У 614 г. горад быў заваяваны персамі, а ў 638 г.— арабскім халіфам Амарам, пасля якога стаў другім пасля Меккі «свяшчэнным» месцам мусульман, горадам трох веравання — іудзейскага, хрысціянскага і мусульманскага, месцам паломніцтва шматлікіх веруючых.

Трэцяя па парадку выхаду з друку кніга Скарыны «Прытчы Саламона» захавалася ў 14 экземплярах. Яна адкрываецца тэматычнай гравюрай, змешчанай на тытульным лісце. Пад ёю подпіс: «Первый суд, еже судил Саломон царь две жене блудъници о двоих детех». Прадмова ў кнізе ўпрыгожана дзвюма віньеткамі, адна з іх размешчана гарызантальна, другая вертыкальна на ўсю даўжыню старонкі з левага боку ліста. Гравюра тытульнага ліста паўтарана Францыскам Скарынам на л. 5 кнігі і суправаджаецца словамі: «Саломон хвалить пожиток деля того, абы послухати мудрости, наказываеть, абы есмо за грешными не ходили, и мудрость к нам вопиеть».

Кніга «Ісус Сірахаў»

[1] *Пталамей III, па мянушцы Евергет,* што ў перакладзе азначае дабрадзей,— прадстаўнік эліністычнай дынастыі цароў Лагідаў, якая панавала ў Егіпце з 305 да 30-х гадоў да н. э. Егіпецкі трон займаў з 246 да 221 г. У час яго панавання да Егіпта зноў былі далучаны Сірыя, Кілікія і рад гарадоў. Толькі мяцеж у Егіпце прымусіў яго закончыць трэцюю сірыйскую вайну з Селеўкідамі, якая дала яму вялікую здабычу, мноства каштоўных рэчаў, у ліку якіх былі і свяшчэнныя відарысы егіпцян, захопленыя Камбізам пры заваяванні Егіпта. За вяртанне іх Пталамей III і атрымаў мянушку Евергета (Дабрадзея). Пераможная вайна забяспечыла Егіпту першынства сярод іншых краін таго часу, вывела яго ў гегемоны на марскіх шляхах. Аднак пад канец панавання Пталамея III Евергета Егіпет паступова стаў губляць частку сваёй магутнасці.

[2] *Елеазар* — у перакладзе са старажытнаяўрэйскай мовы азначае: боская дапамога. Па версіі, выкладзенай у трэцяй кніге Макавеяў, на якую тут абапіраецца Францыск Скарына,— гэта іерусалімскі першасвяшчэннік часоў нашэсця на Іудзею егіпецкага цара Пталамея Філапатара, сына военачальніка і зводнага брата Аляксандра Македонскага Пталамея Лага, па мянушцы Сотэра (Збавіцеля), які заклікаў насельніцтва Іудзеі шукаць выратавання ад непрыяцеля ў малітве да бога, што нібыта і прынесла ім цудоўнае выратаванне ад Пталамея Філапатара.

[3] *Пталамей II Філадэльф,* празваны так за выключную любоў да сваё жонкі-сястры,— егіпецкі цар, які з 285 да 283 г. да н. э. спачатку кіраваў дзяржавай сумесна з бацькам Пталамеем Сотэрам, а потым да 246 г. кіраваў самастойна. Для свайго часу меў бліскучую адукацыю. У знешняй палітыцы імкнуўся пазбягаць барацьбы і дзейнічаў шляхам перагавораў і шлюбаў. Так шлюбам сына Пталамея Евергета з дачкою свайго брата Мага яму ўдалося набыць уладу над Кірэнай, якой кіраваў Маг, стварыць магутны флот, а потым далучыць да Егіпта рад тэрыторый у Малой Азіі ў басейне Эгейскага мора. Пасля другой сірыйскай вайны (266—263 гг.) ён утрымліваў пад сваёй уладай ужо Фінікію, Лікію, Карыю і шмат прыбярэжных гарадоў, умешваўся ў дзяржаўныя справы Грэцыі. Пры ім сталічны г. Александрыя стаў буйнейшым гандлёвым, рамесніцкім і культурным цэнтрам элінізаванага Міжземнамор'я. Царскі двор Пталамея II Філадэльфа быў месцам прытулку

для многіх вядомых тагачасных грэчаскіх вучоных і паэтаў, сярод якіх былі Калімах, Феакрыт, Манефон, Эратасфен, Заіл і інш. Сам цар з'яўляўся вялікім бібліяфілам. Менавіта ў часы яго панавання ўзнялася слава Александрыйскай бібліятэкі, кніжныя фонды якой настолькі разрасліся, што Пталамей Філадэльф быў вымушаны пабудаваць для яе новы будынак. Ён узводзіў багатыя і пышныя палацы, будаваў гарады, рэстаўрыраваў і аздабляў храмавыя пабудовы. Толькі забойства яго дачкі Веранікі, выдадзенай замуж за Антыёха II, прымусіла яго развязаць трэцюю сірыйскую вайну (247—239 гг. да н. э.), якую паспяхова завяршыў Пталамей III Евергет, яго сын.

[4] *Александрыя* — важнейшы гандлёвы і культурны цэнтр Егіпта на беразе Міжземнага мора ў дэльце р. Ніл, зараз адміністрацыйны цэнтр губернатарства. Пабудаваны быў Аляксандрам Македонскім у 332—331 гг. да н. э. Дзякуючы свайму зручнаму размяшчэнню горад хутка развіваўся і пасля смерці свайго заснавальніка стаў сталіцаю грэка-егіпецкай дзяржавы Пталамеяў і цэнтрам эліністычнай культуры. З 30-х гадоў да н. э. у складзе Рымскай імперыі. Надзвычай вялікае значэнне Александрыя іграла ў культурным і рэлігійным жыцці антычнага свету. У першыя стагоддзі ранняга сярэдневякоўя яна яшчэ прадаўжала заставацца адным з цэнтраў грэчаскай навуковай думкі, буйным гандлёва-прамысловым цэнтрам Візантыйскай імперыі, пад уладай якой яна знаходзілася з канца IV ст. н. э. Александрыя разам з тым была і адным з галоўных цэнтраў ранняга хрысціянства і манаства. Менавіта тут у IV ст. патрыярх Афанасій Александрыйскі ўзначаліў рэлігійную барацьбу супраць вучэння Арыя. А мясцовыя манахі-хрысціяне ў помсту за разбурэнне храма спалілі славутую Александрыйскую бібліятэку з усімі яе велізарнымі для таго часу кніжнымі фондамі. У VII ст. Александрыя была заваявана арабамі, а пасля заснавання імі ў 969 г. Каіра наступіў яе заняпад.

[5] *Аляксандр Македонскі* (21. VI 356—13. III 328 гг. да н. э.) — адзін з найвялікшых палкаводцаў і дзяржаўных дзеячаў старажытнага свету, сын македонскага цара Філіпа II і Алімпіі, дачкі эпірскага князя Неапталема. Атрымаў добрае выхаванне і выдатную адукацыю (яго настаўнікам быў славуты грэчаскі філосаф Арыстоцель), ваеннай жа падрыхтоўкай здольнага юнака займаўся сам бацька. Свае ваенныя здольнасці і мужнасць Аляксандр упершыню праявіў у 338 г. у бітве пры Херанеі (дзе разграміў войска фіванцаў), якой завяршылася заваяванне Грэцыі Македоніяй. Пасля гібелі бацькі, забітага ў 335 г., заняў царскі трон. Кіраўніцтва дзяржавай пачаў ваеннымі паходамі супраць суседніх паўночна-заходніх плямён (ілірыйцаў, трыбалаў, гетаў і інш.), якіх разбіў і прымусіў прызнаць македонскае панаванне. Вясной 334 г. яго грэка-македонская армія пад камандай вопытных і здольных палкаводцаў пераправілася праз Гелеспонт (сучасныя Дарданелы) у Малую Азію на вайну з Персіяй (Іранам) і пры адноснай сваёй малалікасці ў параўнанні з персамі, але дзякуючы сваім высокім баявым якасцям, арганізаванасці, вопытнасці і тэхнічнай аснашчанасці нанесла паражэнне войску персідскага цара Дарыя III (336—330 гг.), самога цара прымусіла ратавацца ўцёкамі з месца бітвы. Спробы Дарыя III узяць рэванш у 338 г. закончыліся беспаспяхова. Грэчаскія гарады, якія імкнуліся вызваліцца ад персідскай няволі, без супраціўлення здаваліся Аляксандру Македонскаму.

Пасля гэтай перамогі над персамі дваццацічатырохгадовы палкаводзец хутка пакарыў Фінікію і захапіў парты ўсходняга пабярэжжа Міжземнага мора, што забяспечыла яму панаванне на моры. Зімой 332—331 гг. без бою заняў Егіпет, дзе мясцовыя жрацы афіцыйна абвясцілі Аляксандра Македонскага сынам бога Амона і прызналі яго сваім фараонам. У гонар такога поспеху ён у дэльце Ніла заснаваў горад Александрыю. З Егіпта Аляксандр Македонскі накіраваў свае войска ў Месапатамію, дзе ў бітве пры Гаўгамелах зноў перамог значна большыя сілы персаў. Гэта перамога прывяла да забойства Дарыя III у 330 г. адным з сатрапаў апошняга, а вялікую персідскую дзяржаву Ахеменідаў — да канчатковага развалу. У выніку гэтага Аляксандр заняў сталіцы персідскіх цароў Вавілон, Сузы, Персепаль, Экта-базу, захапіў вялізныя багацці і аб'явіў сябе законным пераемнікам Дарыя III на персідскім троне. На працягу 329—328 гг. ён з цяжкасцю пакарыў

Сярэднюю Азію, пасля чаго вясной 327 г. пачаў свой індыйскі паход, у час якога разбіў войска кіраўніка Пенджаба Пора і меў намер пайсці далей у даліну р. Ганг. Але зморанае паходамі і знясіленае хваробамі войска запярэчыла, і ён вымушаны быў вярнуцца ў Вавілон, які зрабіў сталіцай сваёй дзяржавы. У час падрыхтоўкі да новага паходу раптоўна памёр: па адной версіі ад малярыі, па другой стаў ахвярай палітычнай змовы.

Створаная ім у выніку паспяховых ваенных паходаў дзяржава была самай вялікай у старажытным свеце, яе межы працягваліся ад р. Дунай да р. Інд. Аднак пазбаўленая цесных унутраных сувязей, яна хутка развалілася пасля смерці цара-заваёўніка і на яе тэрыторыі ўзнік рад эліністычных дзяржаў. Незвычайны вобраз Аляксандра Македонскага яшчэ ў старажытнасці паслужыў пісьменнікам для розных гісторыка-прыгодніцкіх твораў, якія былі шырока распаўсюджаны ў літаратуры Грэцыі, Рыма, Блізкага Усходу і Кіеўскай Русі. Сярод іх асаблівай папулярнасцю карыстаўся раман «Александрыя», які чытаў і Скарына.

[6] *Іардан* — галоўная рака Палесціны, якая бярэ свой пачатак з падножжа горнага масіву Хармон, працякае па паўпустыннай упадзіне Гхор праз азёры Хула і Тыверыядскае і ўпадае ў Мёртвае мора, узровень якога на 394 м ніжэй за Міжземнае мора. Моцнае падзенне вады і нязначная яе глыбіня робяць раку несудаходнай. З гэтай ракой у Бібліі звязаны шмат якія падзеі «Свяшчэннай гісторыі».

[7] *Арыстоцель* (384—322 да н. э.) — славуты грэчаскі філосаф і вучоны, якога К. Маркс называў найвялікшым мысліцелем старажытнасці. Нарадзіўся ў Стагіры, грэчаскай калоніі ў Фракіі. Каля 20 гадоў правёў у Афінскай акадэміі, філасофскай школе Платона, спачатку вучнем, а пасля паўнапраўным членам. Тры гады быў настаўнікам Аляксандра Македонскага. Пасля смерці Платона (347 г. да н. э.) адкрыў у Афінах сваю філасофскую школу. Напісаў шмат твораў, у якіх ахапіў усе галіны тагачасных філасофскіх і навуковых ведаў: логіку, філасофію, прыродазнаўства, гісторыю, палітыку, этыку, літаратуру, эстэтыку. Ф. Энгельс лічыў яго самым універсальным сярод старажытнагрэчаскіх філосафаў мысліцелем, які даследаваў «істотныя формы дыялектычнага мыслення», аднак паводле агульнага светапогляду хістаўся паміж матэрыялізмам і ідэалізмам. У эстэтычных поглядах падкрэсліваў пазнавальнае значэнне і сацыяльную функцыю мастацтва. У сацыялогіі і палітыцы ён быў выразнікам інтарэсаў сярэднезаможных класаў рабаўладальніцкай дзяржавы, якую лічыў вечнай, а падзел людзей на рабоў і рабаўладальнікаў — адпавядаючым законам прыроды. Найлепшай формай дзяржавы лічыў умераную дэмакратыю. Арыстоцель з'явіўся заснавальнікам фармальнай логікі, стваральнікам сілагістыкі, якія паслужылі філасофскай асновай схаластыкі. Пасля смерці Аляксандра Македонскага, якога ён вучыў палітыцы і філасофіі, Арыстоцель вымушаны быў пакінуць Афіны, ратуючыся ад праследавання па абвінавачванню ў злачынстве супраць рэлігіі. Памёр ён у 322 г. да н. э. у Халкідзе на Эўбеі. На тэрыторыі Беларусі Арыстоцель быў вядомы яшчэ з часоў Кіеўскай Русі, а яго папулярнасць асабліва вырасла ў часы рэфармацыйнага руху, пашырэння гуманістычных ідэй, узмацнення класавай і нацыянальна-рэлігійнай барацьбы, калі тагачасныя ідэолагі надавалі вялікае значэнне яго сацыяльна-палітычнаму вучэнню, і ўслед за ім С. Будны, А. Волан і іншыя разглядалі чалавека як разумную і дзейную сілу ў грамадскім жыцці.

Кніга «Ісус Сірахаў» захавалася ў 11 экземплярах. Яна адкрываецца тэматычнай тытульнай гравюрай. Пад загалоўкам кнігі маецца прыпіска: «А то ся стало накладом Богдана, Онкова сына, радци места Виленьского». Тэкст кнігі адкрываецца застаўкай тэраталагічнага стылю. На л. 82 Францыск Скарына падаў уласны партрэт, на якім зверху ў прадаўгаватай рамцы выгравіравана літарамі дата 1517, а ў ніжняй — тры словы славянскай вяззю: «Доктор Франциско Скорина». Прымаючы пад увагу такую нязвыклую для Скарыны форму подпісу, можна меркаваць, што гравюра яго партрэта была зроблена італьянскім майстрам гравёрнай справы.

Кніга «Эклезіяст»

«Эклезіяст» захаваўся ў 15 экземплярах. На тытульным лісце гэтага выдання Францыска Скарыны змешчана тэматычная гравюра, зверху якой ёсць надпіс: «Царица Савва беседует с царем Саломоном». Тэкст кнігі адкрываецца гравюрнай застаўкай, упершыню змешчанай у кнізе «Ісус Сірахаў», а перад пасляслоўем Скарыны паўторана віньетка з прадмовы да кнігі «Іоў».

Кніга «Песня песняў»

[1] *«Песня песняў»* — адна з біблейскіх кніг Старога запавету, якая ўяўляе сабой зборнік старажытнай яўрэйскай лірыкі. Аўтарства гэтай кнігі царкоўнае паданне прыпісвае цару Саламону, які выступае тут галоўным лірычным героем. Па канону іудзейскай Бібліі яна падзяляецца на 8 раздзелаў, а ў хрысціянскай рэдакцыі — на 6. Кніга займае такое ж выключнае і загадкавае месца ў Старым запавеце, як «Апакаліпсіс» у Новым запавеце. Будучы неад'емнай часткай старажытнаяўрэйскага канона Бібліі, гэты помнік быў уключаны і ў канон хрысціянскай царквы, трактаваўся і трактуецца тэолагамі ў рэлігійна-містычным плане як алегарычнае выяўленне любві веруючых да бога, хоць па зместу «Песня песняў» — выключна свецкі твор, у ім нідзе нават не ўпамінаецца імя бога. Гэта дае падставы разглядаць яго як помнік фальклорнага паходжання, у аснове якога ляжаць старажытнаяўрэйскія вясельныя абрадавыя песні.

Вусна-паэтычная, фальклорная ў сваёй аснове і літаратурна апрацаваная не пазней III ст. да н. э., «Песня песняў» адлюстравала шчаслівы перыяд жыцця мудрага цара Саламона, калі ён быў моцна закаханы ў дачку егіпецкага фараона Суламіф, якая стала яго жонкай. Свежасць паэтычных вобразаў, лірычны пафас услаўлення кахання, якое пераадольвае ўсе перашкоды, услаўленне прыроды, чалавечай прыгажосці, шчырасць і глыбіня пачуццяў, выключная эмацыянальнасць і паэтычнасць мовы аказалі моцны ўплыў на развіццё лірычнай паэзіі як на іўрыце, так і на мовах хрысціянскіх народаў.

[2] *Ева* (у Скарыны — Евга) — імя міфічнай першай жанчыны на зямлі, якое ў перакладзе азначае жыццё. Паводле біблейскай міфалогіі, жонка Адама, створаная ў раі з яго рабра богам. У іудзейскай, хрысціянскай і мусульманскай міфалогіі яна разглядаецца як крыніца жыцця, як пачынальніца ўсяго чалавечага роду. Толькі за тое, што Ева першая парушыла забарону бога і паспытала плод з «дрэва пазнання дабра і зла», а потым і спакусіла на гэта Адама, бог пракляў іх абодвух, выгнаў з раю, а іх «грэх» перанёс на ўсё чалавецтва як пажыццёвае пакаранне. Так міфам пра паходжанне і грэхападзенне Евы царква апраўдвала і апраўдвае бяспраўнае становішча жанчыны ў грамадстве.

[3] *Адам* — у перакладзе азначае: чалавек, які, паводле біблейскага міфа, быў створаны богам у эдэмскім райскім садзе і з'яўляецца пачынальнікам роду чалавечага. Міф надзяляе яго ўсімі здольнасцямі і розумам для ажыццяўлення свайго высокага прызначэння. У гэтым міфе пра Адама знайшло адлюстраванне наіўнае ўяўленне першабытных людзей пра паходжанне чалавека.

Кніга «Песня песняў» захавалася ў 10 экземплярах. На тытульным лісце гэтага выдання Францыска Скарыны змешчана тэматычная гравюра рэлігійнага зместу. Агульны загаловак самой кнігі, загаловак прадмовы, апошні сказ прадмовы і загалоўкі па ўсёй кнізе набраны чырвонай фарбай. Кніга «Песня песняў» пачынаецца застаўкай, якая даволі часта сустракаецца ў іншых выпусках скарынаўскай Бібліі. У канцы самой кнігі змешчана застаўка, якая ўпершыню была ўжыта друкаром у кнізе «Ісус Сірахаў».

Кніга «Прамудрасць божая»

[1] *Філон Александрыйскі* (21 або 28 г. да н. э. — 41 або 49 г. н. э.) — антычны філосаф-эклектык, прадстаўнік іудзейска-грэчаскай філасофіі ў Александрыі (Егіпет). Лічыў Біблію крыніцай і крытэрыем не толькі рэлігійнай, але і ўсякай іншай ісціны, а Майсея сапраўдным выразнікам боскага адкрыцця. Бог у Філона выступае адзінай актыўнай і вечнай сілай свету. Ідэі Філона шмат у чым адрозніваліся ад хрысціянскіх, але ў цэлым яны былі блізкі да хрысціянства і таму забяспечылі Філону надзвычайную папулярнасць у патрыстыцы. Ф. Энгельс невыпадкова назваў Філона хросным бацькам хрысціянства. Апошняе адчула моцны ўплыў яго александрыйскай школы. На першым усяленскім саборы ў Нікеі (325 г.) філасофскае вучэнне Філона было адхілена як язычніцкае і пантэістычнае, аднак яно адыграла важную ролю прамежкавага звяна паміж язычніцтвам і хрысціянствам.

[2] *Герасім* (330—419) — свецкае імя далмацкага славяніна, які, стаўшы манахам, атрымаў імя Ераніма; перакладчык на лацінскую мову тэксту Бібліі. Тэкст яго перакладу, вядомы пад назваю Вульгаты, на Трыенскім царкоўным саборы 1545 г. быў прызнаны кананічным, а сам Еранім лічыцца адным з вялікіх айцоў хрысціянскай царквы, якога каталіцкі касцёл кананізаваў у лік святых. Біяграфічныя звесткі пра Ераніма гл. у каментарыях да кнігі Даніїл «Прарок».

[3] *Пталамей IV Філапатар* — прыняў егіпецкі трон і манархію ў 221 г. да н. э. пасля Пталамея III Евергета (246—221). Пры ім Егіпет страціў свой былы бляск, а ў выніку няўдалай вайны з селеўкідскім царом Антыёхам III у 219 г. — амаль усе свае ўладанні ў Сірыі. Быў жорсткім і разбэшчаным царом, за што атрымаў мянушку «распешчаны», бо знаходзіўся пад вялікім уплывам любоўніцы Агатэклеі і іншых гетэр. Як пісьменнік вядомы па трагедыі «Адоніс». У гонар Гамера пабудаваў храм. Нягледзячы на тое што Егіпет пры ім яшчэ не зусім страціў чароўнасць сваёй магутнасці, Пталамей працягваў пасылаць хлеб у Рым і ўмешвацца ў справы Грэцыі. У канцы яго панавання ў краіне пачаліся масавыя хваляванні, у выніку якіх абвастрылася барацьба сярод знаці. У 204 г. да н. э. Пталамей IV Філапатар быў забіты, а на егіпецкі трон быў узведзены чатырохгадовы яго сын Пталамей V Епіфан.

Выдадзеная ў 1518 г. у Празе кніга «Прамудрасць божая» захавалася ў 9 экземплярах. На тытульным лісце гэтага выдання змешчана тэматычная гравюра рэлігійнага зместу. Л. 7 пачынаецца застаўкай, якая была ўжо выкарыстана ў кнізе «Песня песняў». Перад пасляслоўем змешчана віньетка, аналагічная той, што і ў кнізе «Іоў», а пасля яго пададзена застаўка з кнігі «Ісус Сірахаў».

Кніга «Царствы»

[1] *Фараней* — міфічны заснавальнік Аргоскай дзяржавы ў Грэцыі на Пелапанесе. Яму прыпісвалі ўвядзенне на Пелапанесе першапачатковай культуры, грамадскага ўпарадкавання і рэлігійных абрадаў, у прыватнасці культу багіні Геры. Падобна Праметэю, ён лічыўся першым чалавекам, які перанёс агонь з неба на зямлю. Яго паважалі як нацыянальнага героя і на яго магіле ўчынялі абрад ахвярапрынашэння. Яго дачка Ніоба, паводле падання, была першай з жанчын, у якую закахаўся сам Зеўс.

[2] *Меркурый Трымегіст* (Гермес тройчы вялікі) — легендарны пісьменнік, заканадавец, дзейнасць якога Францыск Скарына адносіць да невядомых часоў гісторыі Егіпта. Яму прыпісвалася аўтарства рада багаслоўскіх твораў, што быццам бы былі запісаны з вуснаў самаго бога Гермеса.

[3] *Салон* (каля 638 — каля 559 г. да н. э.) — вядомы грэчаскі палітычны дзеяч, славуты афінскі сацыяльны рэфарматар і заканадавец, элегічны паэт. Паходзіў са збяднелага знатнага роду. У канцы VII ст. праславіўся як военачальнік у вайне Афін з Мегарай за востраў Саламін, які апеў у сваёй элегіі і такім чынам набыў шырокую вядомасць. У 594 г. да н. э. быў абраны ў Афінах архонтам і пасрэднікам для ўладкавання грамадскіх спрэчак. Зай-

маючы гэтую высокую дзяржаўную пасаду, Салон правёў рад сацыяльна-палітычных рэформ. Ён ліквідаваў даўгі сялян і забараніў даўгавое рабства, паставіў палітычныя правы грамадзян у залежнасць ад іх даходаў з зямельных участкаў. На аснове маёмаснага цэнза ўсё насельніцтва незалежна ад паходжання падзяліў на 4 разрады, у адпаведнасці з якімі і вызначалася ступень іх палітычных праў і абавязкаў у дзяржаве. Рад яго рэформ былі праведзены ў інтарэсах гандлёва-рамесных слаёў грамадства, правёў уніфікацыю мер, вагі і валюты. Яго рэформы нанеслі моцны ўдар па родавай зямельнай арыстакратыі і стварылі перадумовы для развіцця афінскай рабаўладальніцкай дэмакратычнай дзяржавы, для кіравання якой стварыў Савет 400 і найвышэйшы судовы орган — суд прысяжных (гелія). Ён рэфармаваў усе віды афінскага права, апрача крымінальнага, унёс змены ў сямейнае і родавае права, дазволіў кожнаму пакрыўджанаму прыносіць скаргі на несправядлівасць. Разам з тым Салон быў адным з першых антычных паэтаў, якi пiсаў элегii, ямбы i павучальныя вершы.

[4] *Лiкург* — легендарны спартанскi заканадавец Грэцыі IX—VIII ст. да н. э., з імем якога спартанцы звязвалі свае асноўныя і найбольш старажытныя законы і звычаі. Грэчаскія аўтары V—IV стст. да н. э. (Плутарх) прыпісвалі яму стварэнне асноўных інстытутаў спартанскага грамадства і дзяржаўнага ладу, сапраўднае афармленне якіх было вынікам доўгага пераходу ад першабытнага ладу да класавага грамадства ва ўмовах упартай сацыяльнай барацьбы. Паводле распаўсюджанай версіі падання, Лікург, будучы дзядзькам і апекуном маладога спартанскага цара, фактычна кіраваў Спартай, увёў у жыццё запазычаныя ім на востраве Крыт законы, якія быццам бы прадвызначылі эканамічны і палітычны лад Спарты.

[5] ***Нума Пампілій*** — легендарны, другі пасля Ромула цар старажытнага Рыма канца VIII — пачатку VII ст. да н. э., з імем якога грэчаскія і рымскія гісторыкі звязвалі правядзенне прававых і рэлігійных рэформ у Рыме. Вылучаўся сваёй справядлівасцю, глыбокай набожнасцю і добрым веданнем грамадзянскага права. Разумеючы, што культура народа трымаецца не на ваяўнічасці, а на праве, Нума Пампілій паставіў сваёй задачай змякчыць норавы ваяўнічага племя рымлян і даць яму рэлігійна-маральныя асновы. Сваё панаванне пачаў з заключэння міру з усімі суседнімі плямёнамі, які падтрымліваў на працягу свайго доўгага панавання. Ён заснаваў мноства храмаў і алтароў, павялічыў колькасць багоў, устанавіў простыя, але строга вызначаныя абрады богаслужэння, пастаянныя святы, заснаваў рад жрэчаскіх калегій і калегій рамеснікаў. Паданне прыпісвае Нуме Пампілію рэформу календара, паводле якога год падзяляўся на 12 месяцаў замест былых 10 і складаўся з 355 дзён. У галіне грамадзянскіх рэформ лічыцца першым рымскім царом, які надзяліў жыхароў участкамі зямлі і прывучыў іх да земляробства. Для падтрымкі гандлю і промыслаў спецыяльна ўвёў культ бога Фідаса як увасабленне сумленнасці ў справах. Легендарная біяграфія Нумы Пампілія надзвычай багата міфамі, якія надавалі яго асобе свяшчэнны аўтарытэт.

[6] *Ромул* — легендарны заснавальнік Рыма і першы рымскі цар. Жыў у VII ст. да н. э. Паводле легенды, ён і яго брат Рэм былі дзецьмі бога Марса і вясталкі Рэі Сільвіі, нашчадкамі міфічнага Энея, якіх Амулій (таксама нашчадак Энея) укінуў у р. Цібр з мэтай знішчыць магчымых прэтэндэнтаў на царскі трон. Аднак Ромул і Рэм былі цудам выратаваны ваўчыцаю і выкармлены яе малаком, а калі іх адабралі ў ваўчыцы, іх выхоўвала жонка царскага пастуха Фаустула. Легенда прыпісвае Ромулу апрача заснавання Рыма падзел рымскіх грамадзян на патрыцыяў і плебеяў, заснаванне сената як дарадчага органа пры цару, арганізацыю войска. Сярод сваіх равеснікаў Ромул і Рэм, як сцвярджае паданне, вылучаліся мужнасцю, розумам, прыгажосцю і высакароднасцю, што сведчыла аб іх боскім паходжанні.

[7] *Мацвей* — адзін з легендарных хрысціянскіх апосталаў, прапаведнікаў хрысціянства. Паводле хрысціянскага падання, уваходзіў у лік 12 вялікіх апосталаў Ісуса Хрыста і з'яўляўся аўтарам першага кананічнага тэксту Евангелля. Да апостальскай дзейнасці быў закліканы з пасады зборшчыка пошліны (мытара) — самай зневажальнай у іудзеяў пасады. Стаўшы апос-

талам, ён сваё першапачатковае імя Левій замяніў на Мацвея. Як сцвярджаюць хрысціянскія багасловы, Мацвей на працягу 15 гадоў пасля «ўзнясення Хрыста на неба» вёў прапаведніцкую дзейнасць сярод яўрэяў у Іерусаліме, а потым падарожнічаў па Эфіопіі, Македоніі, Персіі і іншых краінах. Тэкст яго Евангелля лічыцца хрысціянскай царквою адным з самых старажытных і аўтарытэтных. Яно прызначалася для іудзеяў, якія схіляліся да хрысціянства. У Евангеллі Мацвей імкнуўся даказаць, што Хрыстос быў запаветны месія. Падзеі евангельскай гісторыі тут падаюцца як выкананне старажытных біблейскіх прароцтваў. Па складу і зместу гэты твор падзяляецца на тры часткі. У першай з іх (1—4 раздзелы) падаецца гісторыя паходжання Хрыста і пачатак яго пропаведзі, у другой (раздзелы 5—18) апісваецца яго дзейнасць у Гамілеі; у трэцяй (раздзелы 19—28) выкладаецца гісторыя яго дзейнасці ў Іудзеі, якая заканчваецца пакараннем смерцю, уваскрэсеннем і ўзнясеннем яго на неба. Напісана гэта Евангелле дзесьці ў другой палавіне I ст. н. э.

[8] *Марк* — адзін з чатырох легендарных евангелістаў, па паходжанню быў іудзеем. Паводле біблейскага падання, нарадзіўся ў Іерусаліме. Яго маці Марыя была гарачай паслядоўніцай Ісуса Хрыста, і яе дом служыў месцам сходак для веруючых хрысціян. Тут будучы евангеліст далучыўся да хрысціянскай абшчыны і першапачатковае імя Іаан замяніў на Марка. Яшчэ ў юнацтве прымаў удзел у месіянскай дзейнасці апосталаў Паўла і Варнавы. Належаў да 70 меншых вучняў Хрыста і з'яўляўся «відавочцам» некаторых падзей з евангельскай гісторыі. Будучы спадарожнікам апосталаў Паўла і Варнавы, вёў прапаведніцкую дзейнасць у Антыёхіі (Сірыя), а потым з Варнавай наведаў востраў Кіпр. Пасля стаў неразлучным спадарожнікам апостала Пятра, які ў першым пасланні называе яго сваім духоўным сынам. Калі апостал Пётр знаходзіўся ў рымскім зняволенні, Марк служыў яму як верны і шчыры вучань. Аб ім пахвальна адзываецца і апостал Павел у сваіх пасланнях. Пасля пакутніцкай смерці Пятра і Паўла ў Рыме Марк пасяліўся ў егіпецкай Александрыі, дзе заснаваў хрысціянскую епархію і быў яе першым епіскапам. Там жа ён і памёр пакутніцкай смерцю. Хрысціянская царква ўзвяла яго ў ранг святых. Яна лічыць яго аўтарам аднаго з чатырох кананічных евангелляў. Гэты твор вылучаецца сярод іншых сваёй выразнасцю, маляўнічасцю апісання падзей і арыгінальнасцю выкладу зместу. Евангелле ад Марка прызначалася для рымскіх хрысціян з язычнікаў. Наяўнасць у яго тэксце лацінскіх слоў давала падставы некаторым сцвярджаць, што Евангелле стварылася ў рымскім асяроддзі. Аднак з гэтым вывадам не пагаджаўся Іаан Златавуст, які лічыў, што яно было напісана ў Александрыі. Спрэчным застаецца і час яго напісання. Найбольш верагодна, што яно ўзнікла ў другой палавіне I ст. н. э.

[9] *Лука* — легендарная асоба. Біблейская легенда называе яго апосталам, прапаведнікам хрысціянства, паплечнікам апостала Паўла, адным з 70 малодшых вучняў Ісуса Хрыста, якому хрысціянская царква прыпісвае аўтарства кананічнага тэксту Евангелля і «Дзяянняў апостальскіх». Яго ўласнае імя сведчыць, што па паходжанню ён быў грэкам, які да свайго пераходу ў хрысціянства, будучы добра знаёмы з тагачасным становішчам іудзейскага насельніцтва, яго звычаямі і норавамі, прыняў іудзейскае веравызнанне, а пасля стаў адным з першых язычнікаў, прыняўшых вучэнне Хрыста. Па сведчанню Яўсевія, аўтара «Царкоўнай гісторыі», Ераніма і іншых старажытных пісьменнікаў, Лука жыў у Антыёхіі сірыйскай і па роду сваіх заняткаў быў урачом. Там ён пазнаёміўся з апосталам Паўлам, пасля чаго стаў яго адданым паслядоўнікам, паплечнікам і супрацоўнікам у справе распаўсюджання хрысціянства. Разам з Паўлам хадзіў у Іерусалім для раздачы міласціны галодным, суправаджаў яго ва ўсіх іншых падарожжах, у тым ліку і ў марскім падарожжы ў Рым, у час якога адбылося так падрабязна і маляўніча апісанае ім караблекрушэнне. Пасля пакутніцкай смерці Паўла ў Рыме Лука, па сцверджанню царкоўных гісторыкаў, усё сваё далейшае жыццё да 80-гадовага ўзросту прысвяціў місіянерскай дзейнасці, якая праходзіла ў Італіі, Далмацыі, Македоні, Грэцыі і нават у Афрыцы. Паводле версіі, ён памёр уласнай смерцю, паводле другой, быў павешаны на аліўкавай

пальме ў Ахайі ў Грэцыі. Хрысціянская царква надзяліла Луку дарам жывапісца і лічыць яго таксама аўтарам іконы багародзіцы.

Выдадзеныя Францыскам Скарынам у 1518 г. чатыры біблейскія кнігі «Царствы», у якіх падаецца гісторыя старажытнаяўрэйскай дзяржавы з моманту яе ўзнікнення аж да часоў падзення пад ударамі Асірыі і Вавілоніі ў VI ст. да н. э., легендарныя сюжэты пераплецены з рэальнымі фактамі гістарычнага жыцця яўрэяў і іх суседзяў, даволі шырока прадстаўлены ў нашых айчынных кнігасховішчах. Гэтыя кнігі маюць агульную нумарацыю лістоў.

У кожнай з гэтых кніг ёсць тэматычныя гравюры на тытульных лістах. У першай кнізе тэматычная гравюра мае надпіс: «Самуил, пророк господень, помаза Давыда на царство». На л. 5 змешчана гравюрная застаўка, упершыню ўжытая ў кнізе «Ісус Сірахаў». Ёй папярэднічаюць вялікая прадмова і «Сказание в первыи книги Царъств», напісаныя Францыскам Скарынам. У айчынных кнігасховішчах захоўваецца 18 экземпляраў першай кнігі «Царствы».

Першая кніга «Царствы»

[1] *Самуіл* — легендарны прарок ізраільскага народа. Вымалены, паводле біблейскага падання, малітвамі ў бога набожным левітам з роду Каафа і яго жонкай Ганнай, якая доўгі час не магла зацяжарыць, ён яшчэ ў дзяцінстве быў прызначаны сваімі бацькамі да духоўнай службы і сваё выхаванне праходзіў пад наглядам першасвяшчэнніка і суддзі ізраільцян Ілы. З імем Самуіла Біблія звязвае гісторыю ўзнікнення яўрэйскай дзяржавы. Тут сцвярджаецца, што ў часы судзейства Ілы пры ўсёй яго набожнасці і лагоднасці, якая даходзіла да бязвольнасці, рэлігійнае і грамадскае жыццё ізраільцян прыйшло ў заняпад і не адпавядала правілам «боскага запавету», за што сам «творца свету» вырашыў падвергнуць іх самаму цяжкаму выпрабаванню. За пакланенне іншаземным язычніцкім багам і непавагу да сябе ён дараваў ваяўнічым філісцімлянам перамогу над ізраільцянамі ў час іх міжусобнай вайны, а суддзю Ілью і яго сыноў пакараў смерцю. Самуіла ж як вернага і паслухмянага свайго служку зрабіў пракокам і пераемнікам Ілы на пасадзе суддзі ізраільскага народа. Да глыбокай старасці Самуіл мудра кіраваў народам і высока ўзняў яго дабрабыт. Але не такімі былі яго сыны, у выніку чаго народ, баючыся, каб пасля смерці Самуіла не аднавілася былое пры Ілы бязладдзе, стаў прасіць Самуіла, каб ён паставіў над імі цара. Самуіл пэўны час хістаўся, але пасля настойлівых просьбаў суайчыннікаў пагадзіўся і прызначыў царом Саула. Калі ж памазаны ім цар не апраўдаў даверу, Самуіл быў вымушаны яшчэ пры жыцці Саула тайна памазаць у цары Давыда. Легенда адвяла прароку Самуілу 88 год жыцця, якое апісана ў першых раздзелах першай кнігі «Царствы». Яму біблейская традыцыя прыпісвае складанне кнігі «Суддзі».

[2] *Офній і Фініес* — сыны першасвяшчэнніка і суддзі Ілы, загінулі ў бітве з філісцімлянамі, абараняючы каўчэг боскага запавету, які быў захоплены апошнімі як ваенная здабыча. Бацька ж іх Ілья, калі даведаўся аб гэтым, раптоўна памёр.

[3] *Філісцімляне* — у перакладзе азначае: прышэльцы, іншапляменнікі. Старажытны народ, які насяляў паўднёвую частку ўзбярэжжа Міжземнага мора. Іх паходжанне Біблія выводзіць ад нашчадкаў міфічнага Хама, род якога засяляў Егіпет. Упершыню згадваюцца ў егіпецкіх крыніцах XIII ст. да н. э. у ліку плямён усходняга Міжземнамор'я, якія разбурылі Хецкае царства. Яны ўварваліся ў Сірыю, Фінікію і Палесціну і ўтварылі тут рабаўладальніцкі племянны саюз умацаваных гарадоў-дзяржаў. Успрыняўшы хананейскую мову і рэлігію, філісцімляне прынеслі ў гэты раён познамікенскую культуру жалеза і асіміляваліся з навакольным хананейска-ізраільскім насельніцтвам. У XII—XI стст. да н. э. дамагліся гегемоніі ў Палесціне і панавалі там да ўзвышэння ў X ст. да н. э. царства Ізраіль. Часта непакоілі ізраільцян, ваявалі з імі і доўгі час прыгняталі іх, пакуль Самуіл не супакоіў іх. На працягу двух стагоддзяў філісцімляне яшчэ імкнуліся вярнуць сабе пануючае становішча ў Палесціне, але сталага поспеху не мелі і неаднаразо-

ва станавіліся самі аб'ектам нападаў з боку суседніх дзяржаў, пакуль у VIII ст. да н. э. не былі заваяваны асірыйцамі, а ў канцы VI ст.— вавілонскім царом Навуханосарам. Асноўнымі іх заняткамі былі земляробства, вінаробства і жывёлагадоўля. Ад філісцімлян паходзіць грэчаская назва краіны — Палесціна, у якой з часоў панавання рымскага імператара Канстанціна Вялікага (306—337 гг.) і да нашэсця арабаў (VII ст.) квітнела хрысціянская царква, а яе гарады служылі месцам знаходжання хрысціянскіх епіскапаў.

[4] *Саул* — заснавальнік і першы цар Ізраільска-Іудзейскага царства (XI ст. да н. э.). Упершыню праявіў сябе як палкаводзец у час вайны з плямёнамі амавіцян, што паслужыла падставаю для абрання яго царом на сходзе ізраільскага племяннога саюза. Пад яго кіраўніцтвам ізраільскія плямёны пазбавіліся панавання над імі філісцімлян. Далей біблейская легенда сведчыць, што Саул прыйшоў да ўлады пры падтрымцы Самуіла-прарока і пэўны час прытрымліваўся яго практычных парад. Але калі ён стаў кіраваць самастойна і незалежна ад уплыву Самуіла, гэта прыйшлося не даспадобы сінкліту жрацоў і прарокаў. Яны стварылі сваю апазіцыю і ў барацьбе за ўладу падтрымалі кандыдатуру важака іудзейскага ваенна-разбойніцкага атрада Давыда, якога Самуіл патаемна ад Саула памазаў у цары. Калі ж ізраільскае войска пацярпела цяжкае паражэнне ў чарговай бітве з філісцімлянамі, у якой загінулі ўсе тры сыны цара Саула, а сам ён, будучы паранены стрэламі і не жадаючы пераносіць здзекаў філісцімлян над сабою, закалоў сябе мячом, да ўлады прыйшоў Давыд. Так, каб даказаць перавагу жрэчаскага кіравання перад свецкай уладай, якая супрацьстаяла жрэчаству, Біблія ў першай кнізе «Царствы» тлумачыць прыход да ўлады цара Давыда, якога яна малюе ў ружовых фарбах, падкрэслівае яго літасцівасць, набожнасць і гэтым самым супрацьпастаўляе яго «злоснай і панурай» асобе цара Саула.

[5] *Галіяф* — герой біблейскай міфалогіі, філісцімлянскі волат, чалавек незвычайнага росту і сілы. У час вайны з ізраільцянамі ён, улічваючы свае выключныя фізічныя здольнасці, смела выклікаў на адзінаборства каго-небудзь з прадстаўнікоў варожага стану. На яго выклік адгукнуўся юны пастух Давыд, які выступіў з пастуховым посахам, пращчай з пяццю камянямі, стрэлам з якой забіў волата Галіяфа і стаў пасля пераемнікам цара Саула. Легендарнае сказанне пра Галіяфа, відаць, спачатку было эпізодам з цыкла старажытнаяўрэйскіх эпічных паданняў, у якіх адлюстравалася барацьба ізраільцян са сваімі суседзямі філісцімлянамі, а пазней было перанесена ў Біблію на старонкі першай кнігі «Царствы». Гэты старажытны літаратурны сюжэт адзінаборства знайшоў сваё адлюстраванне на старонках «Аповесці мінулых гадоў», дзе старажытнарускі летапісец расказвае пра змаганне князя Уладзіміра з нашэсцем печанегаў. Апісаннем трагічнага самазабойства першага ізраільскага цара Саула завяршаецца змест першай кнігі «Царствы».

Другая кніга «Царствы»

[1] *Хеўрон (Хеброн)* — адзін са старажытных гарадоў паўднёвай Палесціны, размешчаны ў 31 км на паўднёвы захад ад Іерусаліма ў гістарычнай зямлі Ханаанскай, у арабаў называецца Эль-Халіль, што ў перакладзе азначае: друг або любімец божы. Калі верыць сцвярджанням Іосіфа Флавія, змешчаным у яго творы «Аб іудзейскай вайне», гісторыя горада налічвае каля 4500 г. Да заваявання хеўронскай пладароднай раўніны яўрэямі тут жыло племя енакіяў, якое было выцеснена Халебам і яго нашчадкамі. Будучы цар Давыд застаў Хеўрон у руках моцнага і ваяўнічага роду халебітаў, з якімі ён увайшоў у дружбу і з іх дапамогай стаў царом над усёй тэрыторыяй паўднёвай Палесціны. На працягу 7 гадоў Хеўрон быў сталічным горадам Давыда, які пасля гібелі цара Саула перанёс сваю рэзідэнцыю у Іерусалім. У часы панавання Раваама Хеўрон быў адным з важнейшых добра ўмацаваных гарадоў Палесціны. Пасля вавілонскага палону яго зноў занялі яўрэі, а потым трапіў пад уладу ідумеяў. У 164 г. да н. э. Іуда Мака-

вей вызваліў Хеўрон ад ідумеяў. Пазней горад аднавіўся і ў часы крыжаносцаў служыў рэзідэнцыяй епіскапа (1167—1187). Для веруючых іудзеяў, хрысціян і магаметан Хеўрон лічыцца свяшчэнным горадам, які прыцягваў сюды шматлікіх багамольцаў на пакланенне грабніцы «патрыярхаў і прарокаў».

[2] *Авесалом* — трэці сын цара Давыда, нарадзіўся ў Хеўроне. Выступіў супраць свайго бацькі, жадаючы авалодаць яго тронам, і адкрыта абвясціў сябе царом у Хеўроне, але ў бітве быў разбіты. У час уцёкаў яго захапіў военачальнік Давыда Іааў і, нягледзячы на загад Давыда захаваць яму жыццё, забіў. Як паведамляецца ў Бібліі, Авесалом яшчэ пры сваім жыцці збудаваў сабе помнік у царскай даліне Кедронскай на беразе р. Іардан.

Другая кніга «Царствы» ў выданні Скарыны пачынаецца з л. 65 і суправаджаецца тэматычнай гравюрай з надпісам: «Царь Давыд играеть в гусле, неся кивот господень. Царица же Михоль, видя и, погорде и бе неплодна». Л. 65 адв. займае тэкст прадмовы Скарыны да гэтай кнігі. На л. 66 паўторана гравюрная застаўка з кнігі «Ісус Сірахаў». Захавалася 16 экземпляраў гэтага выдання.

Трэцяя кніга «Царствы»

[1] *Раваам* — сын і пераемнік цара Саламона. На царскі трон узышоў ва ўзросце 41 года і, па сцверджанню Бібліі, панаваў 17 год. Пры ім адбыўся падзел яўрэйскага царства на Ізраільскае і Іудзейскае. Панаваў у Іерусаліме, сталіцы Іудзеі. Нягледзячы на ператварэнне гэтай рэзідэнцыі і 15 іншых гарадоў у непрыступныя крэпасці, на пятым годзе свайго царавання пацярпеў паражэнне ад егіпецкага цара Сусакі. Біблія падае яго прадаўжальнікам разбэшчанага вобраза жыцця свайго бацькі Саламона, які меў шмат жонак і наложніц і мноства дзяцей ад іх. Любімай жонкай Раваама была Мааха, дачка ці ўнучка Авесалома. Сваім пераемнікам на царскі трон ён прызначыў свайго сына Авію.

[2] *Авія* — сын Раваама ад Маахі, цар іудзейскі. У час яго панавання прадаўжалася вайна з ізраільскім царом Еравaамам, у якога ён захапіў некалькі гарадоў. Вобраз жыцця наследаваў у свайго бацькі і дзеда.

[3] *Аса* — сын і наследнік Авіі. Паводле Бібліі, панаваў 40 год, быў набожным царом, разбураў язычніцкія ахвярнікі і капішчы, знішчаў статуі язычніцкіх багоў Ваала і Астарты. Аса займаўся ўмацаваннем гарадоў і войска, сабраў пад сваю ўладу шмат яўрэйскіх плямён. За прыхільнасць да службы Астарце пазбавіў сваю маці царскай улады і спаліў яе куміра — статую гэтай багіні.

[4] *Іасафат* — сын Асы, цар іудзейскі. Стаў царом у 35-гадовым узросце, унаследаваў добрыя якасці свайго бацькі і панаваў 25 гадоў. Для захавання мірнага жыцця ў краіне ўмацоўваў гарады і размяшчаў войскі ўздоўж граніцы. Мірнае жыццё дзяржавы стварала спрыяльныя ўмовы для паступлення ў скарб багатых ахвяраванняў. Філісцімляне прыносілі яму розныя дары і давалі даніну. Ва ўсіх падуладных яму гарадах Іасафат устанавіў правасуддзе, а ў самой рэзідэнцыі Іерусаліме заснаваў вышэйшы суд са свяшчэннікаў левітаў пад наглядам першасвяшчэнніка і аднаго свецкага саноўніка, якія павінны былі сачыць, каб у судах не было месца хабарніцтву і несправядлівасці.

[5] *Еравaам* — раб цара Саламона, пры якім быў наглядчыкам над чыншавымі. Карыстаючыся непрыхільнасцю народа да Саламона, ён яшчэ пры яго жыцці дамагаўся царскага трона, але вымушаны быў уцячы ў Егіпет. Пасля смерці Саламона ўзначаліў незадаволеных домам Давыдавым і, калі 10 плямён адкалолася ад Раваама, сына Саламона, стаў іх царом. Будучы царом ізраільскім, увёў язычніцкае ідалапаклонства, замяніў левіцкіх свяшчэннікаў жрацамі з простага люду, пабудаваў капішчы, увёў спецыяльнае свята ў гонар свайго ідала. Яго панаванне працягвалася 22 гады. Месцам саёй рэзідэнцыі спачатку абраў Сіхем, а потым перанёс яе ў Фірцу. У час вайны з іудзейскім царом Авіяй Еравaам страціў некалькі сваіх гарадоў і

згубіў вялікую колькасць войска, пасля чаго ён ужо не мог аднавіць сваю былую моц.

[6] *Нават (Надаў)* — сын Еравaама, цар ізраільскі. Панаваў толькі два гады, бо быў забіты змоўшчыкам Ваасам у час асады філісцімскага г. Гавафона. Пасля гэтага забойства быў знішчаны ўвесь род Еравaамаў.

[7] *Ваас* — чалавек нязнатнага паходжання, военачальнік цара Навата. Пасля здрадніцкага забойства свайго цара заняў яго трон, на якім панаваў на працягу 24 гадоў. У час свайго праўлення вёў вайну з іудзейскім царом Асаем, які пазбавіў яго асабістай улады над некаторымі гарадамі.

[8] *Іла* (у Скарыны: Геляй) — сын Вааса, чацвёрты па ліку цар ізраільскі. Яго панаванне працягвалася толькі два гады ў Фірцы. Там ён стаў ахвярай змовы свайго военачальніка Замрыя і быў забіты ў палацы пасля баляванння.

[9] *Замрый* — военачальнік над палавінай калясніц забітага ім цара Ілы. Панаваў на царскім троне толькі адзін тыдзень. Калі народ і ізраільскае войска, якое асаджала філісцімскі Гавафон, даведалася пра забойства Ілы, яны абралі сабе ў цары ізраільскага военачальніка Амрыя і асадзілі замак Замрыя ў Фірцах. Бачачы бязвыхаднасць свайго становішча, ён спаліў сябе ў царскім палацы.

[10] *Амрый* — цар ізраільскі пасля Замрыя. Паходзіў з военачальнікаў. Умацаваўся на троне пасля смерці свайго саперніка Фамнія, якога другая частка ізраільскага народа таксама абрала царом. Пасля 6-гадовага панавання ў Фірцы перанёс сваю рэзідэнцыю ў іншае месца, на Самарыйскую гару. 12-гадовае панаванне Амрыя вызначалася рэлігійнай непаслядоўнасцю, перавагу брала яго прыхільнасць да язычніцкага ідалапаклонства.

[11] *Ахаў* — сын Амрыя, цар ізраільскі, зяць цара сідонскага, які насаджаў язычніцтва, пакланяўся Ваалу і Астарце, праследаваў ізраільскіх прарокаў. Царскі трон займаў на працягу 22 гадоў. Памёр ад цяжкіх ран у бітве з сірыйцамі.

[12] *Самарыя* (сучаснае пасяленне Себастыя) — старажытны біблейскі горад цэнтральнай Палесціны, заснаваны каля 880 г. да н. э. ізраільскім царом Амрыем, пазней служыў сталіцай Ізраільскага царства. У перыяд персідскага валодання (VI—IV стст. да н. э.) Самарыя была адміністрацыйным цэнтрам персідскай правінцыі ў Палесціне. У 332 г. да н. э. заваявана Аляксандрам Македонскім, заселена македонцамі і сірыйцамі і стала развівацца як эліністычны горад. У 20—30-я гады да н. э. цар Іудзеі Ірад І атрымаў Самарыю ад рымскага імператара Аўгуста, пабудаваў у ёй храмы, тэатр, стадыён і назваў яе Себастыяй. У І ст. н. э. горад з'яўляўся адным з відных цэнтраў актыўнай раннехрысціянскай прапаганды. На працягу II і III стст. Самарыя перажывала найбольшы свой росквіт. У перыяд жа панавання Візантыі яна канчаткова страціла сваё былое значэнне.

[13] *Нафан* — паводле біблейскай легенды, прарок часоў панавання Давыда і Саламона. Па сведчанню біблейскіх летапісаў, вядомых пад назвай Параліпаменон, Нафан вёў гістарычныя запісы аб справах цароў Давыда і Саламона. Разам з іншымі запісамі яны паслужылі крыніцай і асновай для складання кніг «Царствы». Разам з тым Біблія прыпісвае Нафану самы непасрэдны ўдзел у справе наладжвання богаслужэння ў старажытных яўрэяў, якое было заснавана яшчэ легендарным Майсеем, але атрымала асаблівае ўпарадкаванне ў часы царавання Давыда і Саламона.

[14] *Ілья* — міфічны прарок, які, паводле біблейскай легенды, нарадзіўся ў галілейскім горадзе Фесві і быў начальнікам таварыства сыноў прароцкіх. Жыццяпіс гэтага героя падаецца ў Бібліі ў прыгодніцкім ключы. Ён паказаны грозным выкрывальнікам бязбожнага ідалапаклонства ў часы панавання ізраільскага цара Ахава і яго жонкі Іезавіліі. Надзелены ад бога дарам празарліўца, Ілья прадказаў трохгадовую засуху і голад у царстве Ізраільскім. Самаго ж Ілью бог цудоўным чынам пазбавіў голаду, пасяліўшы яго каля ручая, куды вароны насілі хлеб і мяса. Пасля яго карміла набожная ўдава са сваіх мізэрных, але «невычэрпных», па волі бога, харчовых запасаў. Ва ўдзячнасць за гэта Ілья сваімі малітвамі ажывіў яе паміраючага сына. Пазней, калі Ілья вымушаны быў ратавацца ўцёкамі ад пра-

следаванняў царыцы Іезавіліі, у пустыні яго не пакідалі анёлы і забяспечвалі ежай. Тады ж за сваю непахісную вернасць богу ён на гары Харыў быў удастоены гонару весці непасрэдна з самім усявышнім гутарку і слухаць яго настаўленні. Нарэшце, пры пераходзе праз Іардан бог у прысутнасці прарока Елісея за верную службу ўзяў Ілью яшчэ пры жыцці на неба на вогненнай калясніцы. У такім арэоле паўстае вобраз Ілы-прарока са старонак біблейскіх кніг. Хрысціянская царква ў прапагандысцкіх мэтах ўвяла яго імя ў канон сваіх святых.

Трэцяя кніга «Царствы» ў выданні Скарыны пачынаецца з л. 119. На ім змешчана тытульная тэматычная гравюра з надпісам: «Царь Саломон ставит храм господу богу в Ерусалиме». На адваротным баку тытульнага ліста кнігі падаецца тэкст прадмовы Скарыны. На л. 120 паўтараецца гравюрная застаўка з кнігі «Ісус Сірахаў». Гэта кніга, як ні адно з іншых выданняў Скарыны, багата аздоблена. Так, на л. 133 у ёй змешчана гравюра трохпавярховага дома з подпісам: «Взор храму господьня, от Саломона деланого». На л. 135 змешчана гравюра з надпісам: «Образ дву херувимов в молитовници», якая суправаджаецца тлумачальным тэкстам: «И сделал тежь царь Саломон в молитовници два херувимы з древа оливнаго десеть локтей в вышиню. И было ест крило единаго херувима пять локтей в должиню и другое крило того же херувима пять локтей, то ест десеть локтей имели суть должини оба...» На л. 136 адв. пададзены малюнак двухпавярховага драўлянага дома з надпісам: «Взор дому древяна царя Саломона», а на л. 137 адв.— малюнак двух слупоў з подпісам: «Взор дву столпов, иже пред храмом». На л. 139 змешчан яшчэ адзін тлумачальны малюнак з подпісам: «Взор моря или умывальници медяное». На л. 140 іншы малюнак з надпісам: «Взор десяти подъставок и баней их». На л. 149 змешчана апошняя ў трэцяй кнізе «Царствы» гравюра. Яна паўтарае гравюру з тытульнага ліста кнігі «Эклезіяст», толькі з некалькі змененым подпісам: «Саломон беседуеть с царицею Саввою», у «Эклезіясце» — «царица Савва беседует с царем Саломоном».

Усяго захавалася 16 экземпляраў гэтага выдання Францыска Скарыны.

Чацвёртая кніга «Царствы»

[1] *Елісей* — асоба міфічная, адзін з біблейскіх пракрокаў. Стаўшы старанным вучнем і паслядоўнікам прарока Ілы, займаўся больш 65 гадоў прароцтвам пры 5 ізраільскіх царах, пачынаючы ад Ахозіі да Іяаса, і ўсім ім смела казаў праўду, выкрываючы іх схільнасць да язычніцкага ідалапаклонства. З яго імем Біблія звязвае мноства «цудаў» — ад пераходу посуху р. Іардан да ажыўлення сына адной удавы. Ва ўсіх шматлікіх апавяданнях пра яго дзейнасць Елісей выступае чалавекам глыбока празорлівым, моцным духам і верай у сілу сваіх магчымасцей. Перыяд яго дзейнасці падаецца ў Бібліі як час актыўнага развіцця так званых прароцкіх школ, своеасаблівых рэлігійна-асветных абшчын, у якіх маладыя людзі праходзілі выхаванне пад кіраўніцтвам умудроных вопытам і вядомых сваёй дзейнасцю пракрокаў. Ён быў адзіным «сведкам» узнясення прарока Ілы на неба. Імя Елісея было надзвычай папулярным у творах старазапаветнай царкоўна-рэлігійнай літаратуры таму, што ён, па сведчанню Ісуса Сірахава, заўсёды казаў толькі праўду і ніколі не адступаў перад уладай сучасных яму цароў. «Аўтарытэт» гэтага прарока быў узяты на ідэалагічнае ўзбраенне і хрысціянскай царквою ў Евангеллі ад Лукі.

[2] *Седэкія* — сын Іасіі, апошні цар іудзейскі (599—588 гг. да н. э.), пры якім быў разбураны Іерусалім, а яго народ выведзены ў палон. Узведзены на царскі трон Навухаданосарам II, ён вырашыў выкарыстаць саюз з Егіптам, каб сумеснымі дзеяннямі вызваліцца ад вавілонскай няволі. Калі аб гэтым даведаўся Навухаданосар, ён сам з'явіўся ў Іудзею, каб пакараць здрадзіўшага васала і блакіраваў Іерусалім. Горад абараняўся на працягу больш трох гадоў і нават меў надзею на вызваленне, бо на дапамогу яму выступіў егіпецкі фараон. Але Навухаданосар разграміў егіпцян і лёс Іеру-

саліма быў вырашаны. Седэкія спрабаваў уцячы, але ў дарозе быў схоплены і прыведзены да Навухаданосара. Дзеці Седэкіі былі забіты ў прысутнасці бацькі, а яго самаго асляпілі, закавалі ў кайданы і адвезлі ў Вавілон, дзе ён і памёр у цямніцы. Біблія выстаўляе яго адступнікам ад «разумных парад прарокаў», бо ён на працягу 11 гадоў свайго панавання прытрымліваўся язычніцкага ідалапаклонства.

[3] *Ахозія* — сын Ахава, цар ізраільскі (893—892 гг. да н. э.). У Бібліі ён паказаны заўзятым прыхільнікам язычніцкага бажаства Ваала, за што яго «бог пакараў» смерцю на другім годзе царавання ва ўзросце 19 гадоў.

[4] *Осій* — сын Ілы, апошні цар ізраільскі, які панаваў з 730 да 722 г. да н. э., калі Самарыя была захоплена і разбурана асірыйскім царом Саргонам. Царскага трона Осій дасягнуў праз цаpазабойства свайго папярэдніка. Пры ім царства Ізраільскае дажывала свае апошнія гады. Каб вызваліцца ад асірыйскай залежнасці, Осій пайшоў на саюз з егіпецкім фараонам Сігарам. Тады, апераджаючы далейшы ход падзей, асірыйскі цар Салманасар захапіў Осія і пасадзіў у турму, а сам прайшоўся па ўсёй яго дзяржаве і ўзяў у аблогу Самарыю, якую трымаў у асадзе 3 гады. На 9-м годзе панавання Осія Самарыя была захоплена Саргонам, а яе жыхары пераселены ў розныя месцы Асірыйскай дзяржавы, дзе многія з іх падвергліся асіміляцыі язычнікамі і прынялі іх веравызнанне. Пасля гэтага Ізраільскае царства спыніла сваё існаванне.

[5] *Навухаданосар II* — сын Набапаласара, вавілонскі цар (604—562/561 гг. да н. э.), адзін са славутых заваёўнікаў антычных часоў, яго імя ў перакладзе азначае: Набу, абарані карону. У 605 г. нанёс жорсткае паражэнне егіпцянам і захапіў Сірыю і Палесціну. Гэта перамога вырашыла лёс Блізкага Усходу на карысць Навухаданосара. Спробы егіпцян аднавіць актыўную палітыку ў Сірыі шляхам стварэння кааліцыі мясцовых царкоў выклікалі яго новыя ваенныя паходы. У выніку аднаго з іх ён захапіў і разбурыў у 586 г. Іерусалім, вывез у Вавілон нарабаваныя багацці і значную частку іерусалімскага насельніцтва. На працягу 13 гадоў (585—573) неаднойчы асаджваў Цір, пакуль гэты горад не прызнаў яго ўладу. У часы доўгага панавання Навухаданосара Вавілонскае царства дасягнула эканамічнага і культурнага росквіту. Нягледзячы на няспынныя паходы і войны, ён клапаціўся аб адбудове і ўмацаванні і ўпрыгожанні сталіцы, якую ператварыў у непрыступную крэпасць. Пры ім у Вавілоне былі пабудаваны славутая вежа, рад цудоўных палацаў і храмаў, разведзены на штучна зробленых земляных тэрасах здзіўляючыя «сады Семірамiды», якія антычная традыцыя далучала да «сямі цудаў свету». Паколькі пісьмовыя біблейскія крыніцы (кнігі прарокаў Ісайі і Данііла) выстаўлялі і трактавалі Навухаданосара выключна ў негатыўным плане, як жорсткага заваёўніка, разбуральніка «святога горада» Іерусаліма, яго імя доўгі час выклікала ў нашчадкаў жах, нянавісць і нават агіду. Такі погляд на гэтага цара замацаваўся і ў літаратуры больш позняга часу.

[6] *Ісайя* — адзін з т. зв. вялікіх прарокаў, які жыў у VII ст. да н. э. Паводле біблейскага падання, яго бацька Амос быў сынам Іяаса і родным братам Амасіі, цароў іудзейскіх. Ісайя жыў і прарочыў у Іерусаліме. Ужо з першых крокаў сваёй дзейнасці ён, нягледзячы на знатнасць свайго паходжання, выступіў рэзкім выкрывальнікам сацыяльнай няроўнасці, прыгнёту незаможных, як настаўнік і прапаведнік маралі ў той час, калі царства Іудзейскае яшчэ знаходзілася ў адносна квітнеючым стане. Яшчэ большую сілу яго дзейнасць набыла ў часы панавання Ахама і Езекіі. Прадаўжаючы традыцыі папярэдніх прарокаў, ён смела выступаў перад царамі аракулам праўды, абараняў сацыяльную справядлівасць, прадказваў вялікія бедствы, за што па загаду цара Манасіі прыняў пакутніцкую смерць: яго распілавалі паміж кедравымі дошкамі. Ісайя быў аўтарам гісторыі свайго часу, апісанай ім у другой кнізе «Параліпаменона» (Летапісу), і прароцкай кнігі, якая носіць у Бібліі яго імя. У гэтай кнізе яму належаць раздзелы 1—33 і 36—39, раздзелы ж 34, 35, 40—66 належаць яго ананімнаму сааўтару, які жыў пасля Ісайі. Яна заключае ў сабе багаты матэрыял па гісторыі не толькі сучаснага Ісайю яўрэйскага, але і іншых народаў Блізкага Усходу. Асаблівую славутасць Ісайя набыў у хрысціянскай царкве сваім прароцтвам пра месію, у якім яна ўбачыла

«дакладны і наглядны малюнак зямнога жыцця» яе міфічнага куміру Ісуса Хрыста, таму гатова была назваць Ісайю пятым евангелістам.

[7] *Ерамія* — другі з чатырох т. зв. вялікіх біблейскіх пракракаў побач з Ісайем, Езекіілем і Даніілам. Паводле Бібліі, сваю прароцкую дзейнасць пачаў у 626 г. да н. э., калі яму было каля 15 гадоў, і прадаўжаў яе на працягу 45 гадоў у смутны, цяжкі час, калі царства Іудзейскае прыходзіла ў заняпад. Значная частка пропаведзей Ераміі была прысвечана палітычнаму становішчу Іудзейскага царства. Сваім пранікнёным словам прапаведніка ён энергічна падтрымліваў рэфарматарскі рух цара Іасіі, які, імкнучыся ачысціць краіну ад уплываў язычніцтва, знішчаў капішчы Ваала і Астарты. Смерць Іасіі выклікала ў дзяржаве палітычныя смуты, якія вялі да абяссільвання царства перад знешняй небяспекай з боку найбольш магутнага ворага Іудзеі Вавілона. Аддаючы перавагу залежнасці ад Вавілона перад пагрозай знішчэння ім Іудзеі, Ерамія сваімі пропаведзямі заклікаў народ і цароў да міру з Вавілонскім царствам. Але ніхто не хацеў верыць у яго прароцтвы, у выніку чаго сам прарок неаднаразова падвяргаўся як парушальнік грамадскага парадку турэмнаму зняволенню. Іудзейскія цары насуперак парадам Ераміі заводзілі палітычныя інтрыгі і шукалі пагаднення з егіпецкімі фараонамі, каб знайсці ў іх абарону ад месапатамскіх заваёўнікаў. А гэта выклікала гнеў з боку апошніх, і лёс Іудзейскага царства быў вырашаны. Пасля захопу Іерусаліма Навухаданосарам ў 586 г. да н. э. у часы панавання цара Седэкіі, разбурэння горада і паланення яго жыхароў прароку заставалася толькі аплакваць папялішчы і руіны «свяшчэннага горада», што ён і зрабіў у сваіх глыбокажалобных песнях, якія захаваліся ў кнізе «Плач Ераміі». Быў вывезены ў Егіпет, дзе ён і загінуў, пабіты камянямі сваімі суайчыннікамі, якіх ён і там не пераставаў выкрываць. Апрача «Плача Ераміі» яго пяру належыць яшчэ адна кніга Бібліі, у якой падаецца гісторыя жыцця гэтага прарока і аснову складаюць пропаведзі і афарызмы, пададзеныя часткова ў яго ўласных запісах, а таксама ў запісах яго паплечніка Варуха, які ўключыў у гэту кнігу і свае пераказы пра Ерамію. Кніга «Прарок Ерамія» з'яўляецца важнай крыніцай для гісторыі Блізкага Усходу VII—V стст. да н. э.

Чацвёртая кніга «Царстваў», якая змяшчае ў сабе 25 раздзелаў і ахоплівае перыяд ад пачатку панавання Ахозіі да забойства Гадоліі, вавілонскага намесніка Навухаданосара II у Іудзеі, у выданні Францыска Скарыны пачынаецца з л. 183, на якім пададзена яго тлумачальная тытульная гравюра на ваенную тэму з надпісам: «Навходносор, царь вавилонский, добывает Ерусалима». На л. 184 у чацвёрты раз паўторана гравюрная застаўка з кнігі «Ісус Сірахаў». Апрача свайго пасляслоўя да чацвёртай кнігі Скарына змясціў яшчэ і агульнае пасляслоўе да ўсіх чатырох кніг, перад якім падаў віньетку, перанесеную з прадмовы да «Прытчаў прамудрага Саламона». Усяго захавалася 16 экзэмпляраў гэтага скарынаўскага выдання.

Кніга «Ісус Навін»

[1] *Ісус Навін* — асоба міфічная. У біблейскіх паданнях выступае як непасрэдны пераемнік Майсея-заканадаўца. Першапачаткова называўся Осіем. Яго Майсей назваў Ісусам у знак таго, што ён выратуе свой народ ад цяжкага вандравання па пустыні і прывядзе ў зямлю запаветную. Калі пасля 40-гадовага падарожжа па пустыні Майсей памёр, Ісус Навін, будучы яго галоўным памочнікам, стаў правадыром, перайшоў Іардан і ў радзе бітваў на тэрыторыі Палесціны перамог хананеяў і заваяваў гэту краіну. Пасля ён авалодаў умацаваным Ерыхонам, спапяліў яго і ачысціў для яўрэяў усю зямлю ад Аравійскай пустыні да Лівана. Як сцвярджаецца ў Бібліі, ён памёр ва ўзросце 110 гадоў ад нараджэння і быў пахаваны на гары Яфрэмавай. Традыцыя прыпісвае Ісусу Навіну аўтарства аднайменнай кнігі, якая ўяўляе сабою зборнік рэляцый з поля бітваў, вылучаецца багаццем апавяданняў фальклорнага паходжання, па сваіх стылістычных прыкметах вельмі блізкая да пяцікніжжа Майсея.

[2] *Амалех* — паводле падання, сын Еліфаза, роданачальнік амелікян, старажытнага арабскага племені, якое качавала ў пустынях Аравіі і паўднёвай

Палесціны і было роднасным ідумеям. Імя Амалеха служыць у Бібліі часта назвай ўсяго племені, як і імя Ізраіль нярэдка азначае ўвесь народ ізраільскі. З прычыны векавой варожасці, якая панавала паміж яўрэямі і амелікянамі, імя Амалех стала ў пазнейшых яўрэйскіх рэлігійна-містычных тлумачальнікаў «Свяшчэннага пісання» сінонімам зла і нячыстай сілы.

[3] *Рафадзім* — месца ў Аравійскай пустыні, дзе, паводле падання, амелікяне напалі на ізраільцян, але былі пераможаны апошнімі.

[4] *Зямля абетаваная* (г. зн. *запаветная*) — паводле Бібліі, уся Палесціна, заселеная рознымі хананейскімі плямёнамі і філісцімлянамі, але якую бог быццам бы абяцаў навечна аддаць толькі «абранаму народу» — яўрэям.

[5] *Ерыхон* — адзін са старажытных гарадоў Палесціны. Узнік ля р. Іардан на тэрыторыі сучаснай Іарданіі ў 22 км на паўночны ўсход ад Іерусаліма яшчэ ў неалітычны перыяд на пладароднай, багатай садамі раўніне. Гэта быў сталічны горад хананеяў, умацаваны шырокай сцяной, які ляжаў на перакрыжаванні гандлёвых шляхоў. Ён першы падвергся нападу яўрэяў пры іх уварванні ў Палесціну, і непрыступныя яго сцены, паводле біблейскага падання, самі рассыпаліся ад гукаў «свяшчэнных труб». Адсюль пайшоў выраз «ерыхонская труба». За доўгую гісторыю свайго існавання неаднаразова разбураўся і аднаўляўся. Яго разбуралі не толькі ізраільцяне, але і асірыйцы, вавілонскі цар Навухаданосар, персы і іншыя. Пасля заваявання Іудзеі рымлянамі Ерыхон яшчэ лічыўся ў ліку яе галоўных гарадоў, у якім Ірад пабудаваў шмат прыгожых будынкаў і свой пышны палац. У часы панавання Візантыі з цягам часу горад стаў занепадаць і ў рэшце рэшт на яго месцы вырасла толькі невялічкая арабская вёска Эр-Рыха.

[6] *Зямля Ханаан* — пад гэтым тэрмінам выступае малаазіяцкая тэрыторыя паўночнай часткі Палесціны, заселенай плямёнамі хананеяў, якіх грэкі называлі фінікійцамі.

[7] *Хам* — у біблейскай міфалогіі выступае як адзін з трох сыноў (Хам, Сім і Яфет) казачнага, фальклорнага героя Ноя, які нарадзіўся ў апошнім стагоддзі да «сусветнага патопу». Паводле легенды пра Ноя і яго нашчадкаў, выкладзенай у першай кнізе Майсея («Быццё»), у Хама было чатыры сыны: Хуш, Міцраім, Фут і Ханан, патомкі якіх засялілі Егіпет, Эфіопію, частку Вавілоніі, Палесціны і іншыя краіны. Але ўсе гэтыя народы былі «пракляты богам» і асуджаны на рабства за тое, што Хам асмяяў перад братамі свайго бацьку, якога ўбачыў голым, калі той спаў п'яны ў шатры. Гэты міф пра Хама служыў іудзейскаму жрэчаству і рабаўладальнікам для апраўдання палітыкі рабства. У пераносным сэнсе імя Хам раней ужывалася для абазначэння чалавека з простанароддзя. Пазней яно стала агульным вызначэннем грубага, нахабнага чалавека.

[8] *Ной* — міфічны дзесяты і апошні з біблейскіх «дапатопных» патрыярхаў. Па яўрэйскаму тэксту Бібліі нарадзіўся ў 1056 г. ад «стварэння свету», а па славянскай Бібліі — у 1662 г. Паводле біблейскага міфа, ён жыў у часы, калі ўсё чалавецтва паддалося разбэшчанасці, за што бог вырашыў знішчыць яго «сусветным патопам», за выключэннем праведнага Ноя і яго сям'і. У выніку чаго Ной стаў родапачынальнікам новага, «пасляпатопнага» чалавецтва, а праз сваіх сыноў зрабіўся родапачынальнікам рас, якія вядуць сваё паходжанне ад імя яго сыноў (семіты, яфеты, або арыйцы, і хаміты). Ад «патопу» 600-гадовы Ной выратаваўся дзякуючы пабудаванаму ім па загаду бога каўчэгу даўжынёю у 300, шырынёю ў 50 і вышынёю ў 30 локцяў, на які былі таксама ўзяты прадстаўнікі ўсіх відаў жывёл і птушак. Гэты дзівосны карабель вандраваў па вадзе 40 дзён, пакуль не спыніўся нябесны лівень. Апавяданне пра міфічнага Ноя трапіла на старонкі Бібліі, відаць, з запазычаных яе аўтарамі больш старажытных шумерскіх і вавілонскіх міфалагічных сказанняў.

[9] *Іудзея* — старажытнаяўрэйскае царства, якое ўзнікла пасля смерці цара Саламона ў выніку распаду Ізраільска-Іудзейскай дзяржавы, выкліканага ўварваннем егіпцян і працяглай вайною з імі (923—911 гг. да н. э.) на два самастойныя царствы — Ізраільскае і Іудзейскае. Сваю самастойнасць яна захоўвала да захопу яе сталіцы Іерусаліма вавілонскім царом Навухаданосарам II у 586 г. да н. э. Яго першым царом, вакол якога групаваліся яўрэйскія плямёны быў сын Саламона Равáам (928—911 гг. да н. э.). Нягледзячы на сваю

слабасць, Іудзея праявіла сваю жывучасць і праіснавала даўжэй, чым царства Ізраільскае. Значнай вяхой у гісторыі Іудзейскага царства было панаванне Іасіі, калі яно вызвалілася ад асірыйскай няволі і нават далучыла да сябе значную частку былога Ізраільскага царства. Тады было аблегчана становішча рабоў-даўжнікоў і праведзена цэнтралізацыя культу Яхве ў Іерусаліме. Толькі праз 70 гадоў пасля вавілонскага палону Іудзея аднавіла сваю дзяржаўнасць, якая праіснавала да 70-х гадоў н. э., калі яна канчаткова заняпала пасля разгрому Рымскай імперыяй.

[10] *Аўрам (Абрам)* — міфічны родапачынальнік яўрэяў і арабаў. Ён, паводле біблейскай міфалогіі, нарадзіўся ў Месапатаміі ў халдзейскім горадзе Ур і з'яўляўся малодшым сынам Фары, дзесятага патрыярха па прамой лініі ад Сіма, сына Ноя. Жывучы сярод язычнікаў, гаворыцца ў Бібліі, Аўрам пазнаў ілжывасць іх службы паганскім ідалам і веру ў «адзінага бога», апосталам якога ён стаў. Праследуемы за гэта сваімі суайчыннікамі, ён на 75-м годзе жыцця мусіў пакінуць Радзіму і цераз Еўфрат накіраваўся ў зямлю Ханаанскую, абяцаную богам яму і яго нашчадкам. Там Аўрам быў празваны «гагіўры», што азначала: прыбыўшы з таго берага ракі, адкуль і пайшла назва — яўрэй. Разам з ім сюды перасялілася яго жонка і пляменнік Лот. Доўга ён качаваў па розных краях, пакуль не пасяліўся ў Хеўроне. У біблейскім міфе Аўрам падаецца як узор чалавекалюбства, лагоднасці, цярплівасці, міралюбства, бескарыслівасці, цвёрдай і непахіснай веры ў бога, пакоры і глыбокай павагі да яго. Але пры ўсіх сваіх станоўчых якасцях яму доўгі час не шанцавала мець ад шлюбу з Сарай нашчадка. Толькі пад старасць, калі Сары было ўжо 90, а яму 100 гадоў у іх нарадзіўся сын Ісак, які, па сцверджанню Бібліі, стаў прадаўжальнікам роду яўрэйскага племені. А калі Сара памерла, Аўрам ажаніўся ў другі раз і меў яшчэ 6 сыноў, якія разам з Ізмаілам, яго пазашлюбным сынам ад служанкі Агар, сталі родапачынальнікамі розных арабскіх плямён. Сам жа Аўрам, як падаецца ў Бібліі, пражыў 175 гадоў і памёр у Хеўроне, дзе і быў пахаваны. Магаметане — арабы, якія лічаць Аўрама сваім родапачынальнікам і ў Каране называюць яго Ібрагімам, яшчэ ў старажытнасці пабудавалі над яго магільным склепам сваю мячэць і аберагалі яе як святыню. Вобраз старазапаветнага міфічнага патрыярха Аўрама (Ібрагіма) карыстаўся асаблівай павагай у хрысціян і мусульман, для якіх служыў прыкладам найвялікшай набожнасці і праведнасці. Вобраз гэтага біблейскага героя аброс самымі разнастайнымі міфічнымі паданнямі і легендамі. Паводле іх, Аўрам займаўся прыродазнаўствам, ведаў хімію, астраномію і іншыя навукі, якія ён унаследаваў на радзіме ў халдзеяў, а потым распаўсюджваў сярод фінікійцаў і егіпцян. Сцвярджалі нават, што ён быў вынаходцам літарнага шрыфту і каляндарных вылічэнняў. У сувязі з гэтымі легендамі некаторыя старажытныя багасловы атаясамлівалі вобраз Аўрама (Ібрагіма) з Зараастрам.

[11] *Міжрэчча (Двурэчча, Месапатамія)* — гістарычная тэрыторыя ў заходняй Азіі ў сярэднім і ніжнім цячэнні Еўфрата і Тыгра, якая ахоплівала сучасны Ірак, Сірыю і частку Ірана і Турцыі. Гэта быў адзін з найбольш буйных ачагоў культуры старажытнага Усходу, цэнтраў тагачаснай цывілізацыі. На тэрыторыі Месапатаміі ў IV—III тысячагоддзі да н. э. сфарміравалася ранняккласавая дзяржава, у выніку гістарычнага развіцця якой узнік рад іншых дзяржаў (Асірыйская, Акад, Ур). У пачатку II тысячагоддзя да н. э. у паўднёвай частцы Месапатаміі складалася Вавілонская дзяржава. У IV ст. гэта гістарычная вобласць увайшла ў склад імперыі Аляксандра Македонскага, а пасля яго смерці спачатку падпарадкоўвалася дзяржаве Селяўкідаў, потым знаходзілася ў складзе імперыі Сасанідаў, а ў VII ст. падпала пад уладу арабскага халіфата.

[12] *Аравія* — у тыя далёкія гістарычныя часы, пра якія ідзе гутарка ў біблейскай кнізе Ісуса Навіна, ахоплівала вялікую тэрыторыю, заселеную рознымі качавымі плямёнамі, у якую ўваходзілі ўвесь Аравійскі паўвостраў і паўднёвая частка сучаснага Ірака.

[13] *Сірыя* — у тыя далёкія часы ахоплівала значную тэрыторыю, якая выходзіла за яе сучасныя межы. Ужо ў першай палавіне II тысячагоддзя да н. э. на яе тэрыторыі існавала шмат раннякласавых гарадоў-дзяржаў, якія размяшчаліся на гандлёвых шляхах з Месапатаміі ў Егіпет і былі аб'ектам увагі

знешніх заваёўнікаў: старажытнага Егіпта, Ізраільска-Іудзейскага царства, Асірыі, Вавілоніі, імперыі Аляксандра Македонскага, старажытнага Рыма. У VII ст. н. э. яна была заваявана арабамі, а ў 1516 г.— туркамі і стала часткай Асманскай імперыі.

[14] *Галілея* — гістарычная вобласць на поўначы Палесціны, якая прымыкае да Міжземнага мора. Гістарычныя яе межы былі досыць неакрэсленыя. Вядома толькі, што на поўначы яна межавала з Сірыяй і ліванскімі гарамі, на захадзе — з Фінікіяй, на усходзе яе граніцай служыла рака Іардан, а на поўдні судакраналася з Самарыяй. Заселеная хурытамі і хананеямі, яна яшчэ ў часы Іосіфа Флавія (І ст. н. э.) вызначалася багатымі нівамі, вінаграднікамі і садамі, якія абумовілі гушчыню яе засялення. Ужо ў XIII—XII стст. да н. э. Галілея была захоплена ізраільцянамі. Яе жыхары, па сведчанню І. Флавія, славіліся храбрасцю і былі заўзятымі ворагамі рымлян. Грэчаская адукацыя, да якой з недаверам ставіліся іудзеі, у галілеян карысталася гарачай прыхільнасцю. Вось чаму ў некаторых гарадах Галілеі, найбольш значныя сярод якіх былі Кана, Капернаўм, Назарэт і Тверыяда, аддавалася перавага грэчаскай мове. Галілея адыгрывала важную ролю ў распаўсюджванні хрысціянства, таму ранніх хрысціян называлі «галілеянамі». У І ст. н. э. тут адбылося паўстанне супраць іудзейскай рабаўладальніцкай арыстакратыі, цесна звязанай з Рымам, і супраць рымскіх стаўленікаў — цароў Ірада Агрыпы ІІ і інш. Для прыхільнікаў хрысціянскага веравызнання Галілея мела асаблівае значэнне, паколькі з ёю легенда звязвала галоўнае месцапрабыванне і дзейнасць Ісуса Хрыста.

[15] *Ідумея (Эдом)* — назва гістарычнай часткі Палесціны на поўдзень ад Мёртвага мора. Першапачатковымі яе жыхарамі былі харэі, якія потым змяшаліся з заваёўнікамі і стварылі магутную дзяржаву. Пазней, калі сфарміравалася Іудзейскае царства, ідумеі, нягледзячы на падтрымку аманітаў і маавіцян, былі разгромлены іудзеямі. Спрадвечная варожасць да іудзеяў дасягнула найвышэйшага накалу ў часы аслаблення яўрэйскай манархіі, калі Навуходаносар ІІ асадзіў Іерусалім: ідумеі адразу перайшлі на бок халдзеяў і прымалі ўдзел у грабяжах і забойствах сваіх былых заваёўнікаў, садзейнічаючы разарэнню Іудзейскага царства. Пасля разгрому Іудзеі і вываду яе жыхароў у вавілонскі палон, ідумеі авалодалі спустошанай зямлёю. Гэта племя і гістарычная назва іх зямлі канчаткова сышлі з гістарычнай арэны пасля разбурэння Іерусаліма рымлянамі ў І ст.

[16] *Фінікія* — старажытная краіна Блізкага Усходу, размешчаная ва ўсходнім Міжземнамор'і, займала ўзбярэжжа сучасных Сірыі і Лівана. У пачатку ІІ тысячагоддзя да н. э. тут пачало складвацца класавае грамадства, узнікалі рабаўладальніцкія гарады-дзяржавы, важнейшымі з якіх былі Угарыт (Гас-Шамра), Арвід (Арад), Берута (Бейрут), Гебал (Бібл), Сідон (Сайда), Цір (Сур), яны вялі паміж сабой барацьбу за гегемонію ў Фінікіі. Сама ж тэрыторыя Фінікіі знаходзілася пад уладай егіпецкіх фараонаў. У пачатку XIII ст. да н. э. барацьба за авалоданне ёю паміж егіпцянамі і хеттамі закончылася падзелам краіны на дзве сферы ўплываў. У пачатку XII ст. да н. э. гарады Фінікіі падвергліся апусташэнню розных блізкаўсходніх плямён. Аднак пасля аслаблення Егіпта і знішчэння Хецкай дзяржавы фінікійцы набылі сваю незалежнасць і заснавалі свае калоніі ў шмат якіх месцах Міжземнамор'я, у тым ліку славуты Карфаген. Рамяство, гандаль і мараходства Фінікіі дасягнулі высокага развіцця і атрымалі сусветнае значэнне. Фінікія стала радзімай стварэння першай сістэмы алфавітнага пісьма. На працягу VIII—IV стст. да н. э. яна з перарывамі падпарадкоўвалася Асірыйскай дзяржаве, Вавілоніі, персам і, нарэшце, Аляксандру Македонскаму. Нягледзячы на гэта, у эліністычныя і рымскія часы яе гарады захоўвалі самакіраўніцтва, чаканілі манету і захоўвалі сваё гандлёва-эканамічнае значэнне аж да часоў ранняй Візантыі.

[17] *Кесарыя* — палесцінскі горад на ўсходнім беразе Міжземнага мора паміж Яфай і Дорай, які быў пабудаваны Ірадам Вялікім у другой палавіне І ст. да н. э. і названы так у гонар рымскага імператара (ад лац. цэзар, кесар). Кесарыя хутка расла, багацела і стала адным з галоўных гарадоў Палесціны. Яна служыла рэзідэнцыяй рымскіх пракуратараў і цэнтрам грамадска-палітычнага жыцця краіны, адыгрывала важную ролю ў гісторыі рас-

паўсюджання хрысціянства. Пасля падзення і разбурэння Іерусаліма Навухаданосарам Кесарыя стала сталіцай Палесціны. У часы крывавых паходаў Кесарыя іграла важную ролю як адна з крэпасцей краіны. Але з XIII ст. пасля яе разбурэння ў 1265 г. султанам Бібарсам стала занепадаць і зараз ад яе засталіся толькі руіны, за якімі захавалася старажытная назва даўняга горада.

[18] *Ісак* — адзін з легендарных біблейскіх патрыярхаў, сын Аўрама і Сары, якая нарадзіла яго ў глыбокай старасці. Цікавым і драматычным момантам біблейскай біяграфіі Ісака з'яўляецца славутае ахвяраванне Аўрама, яго бацькі. Бог загадаў апошняму прынесці ў ахвяру свайго любімага сына Ісака. Каб даказаць сваю вернасць усявышняму, Аўрам вырашыў выканаць яго волю, аднак у самы апошні момант, апавядаецца ў Бібліі, рука анёла адвяла занесены Аўрамам нож ад звязанага ім Ісака. Гэта апавяданне з'яўляецца сведчаннем пачатку працэсу адмены чалавечага ахвярапрынашэння і замены яго прынясеннем у ахвяру прадстаўнікоў жывёльнага свету ў першабытных плямёнаў.

[19] *Якаў* — патрыярх, міфічны роданачальнік ізраільскага народа. Паводле біблейскага падання, быў малодшым сынам-блізнюком Ісака і Равекі, падрабязны «жыццяпіс» якога падаецца ў першай кнізе Бібліі «Быццё». Купіўшы абманным чынам у свайго брата-блізнюка Ісака яго права першародства, Якаў, каб пазбегнуць у будучым яго помсты, накіраваўся ў Месапатамію, дзе наняўся служыць пастухом да свайго дзядзькі па маці Лавана за права ажаніцца на яго меншай дачцы Рахілі. За гэту згоду ён мусіў адслужыць Лавану сем гадоў. Але Лаван парушыў свае слова і замест Рахілі аддаў яму ў жонкі старэйшую дачку Лію, а каб атрымаць права на шлюб з Рахіляй, ён патрабаваў ад Якава далейшай службы на працягу яшчэ сямігадовага тэрміну. Якаў пагадзіўся. Пасля 20-гадовага знаходжання ў Месапатаміі ён вярнуўся на радзіму ў зямлю Ханаанскую і па дарозе атрымаў ад бога другое для сябе імя — Ізраіль. Маючы ад чатырох жонак 12 сыноў, Якаў (Ізраіль), паводле Бібліі, стаў роданачальнікам 12 каленаў (плямён) яўрэйскага народа і пражыў 147 гадоў.

[20] *Езекііль* — трэці вялікі старазапаветны прарок, належаў да жрэчаскага роду. Нарадзіўся ў часы панавання Іасіі, цара іудзейскага. Юнацкія гады правёў у Іудзеі. Калі яму было 25 гадоў ад нараджэння, яго вывезлі як палоннага ў Вавілон. Там на пятым годзе свайго паланення, як падаецца ў Бібліі, быў «закліканы богам» на прароцкую службу, якой аддаў больш чым 22 гады свайго жыцця. Будучы сучаснікам прарока Ераміі і цяжкіх выпрабаванняў ізраільскага народа, ён пільна сачыў за жыццём у Месапатаміі палоненых суайчыннікаў. Сваімі прароцтвамі Езекііль імкнуўся аблегчыць іх лёс, засцерагаючы ад бяды палоннага жыцця і канчатковай гібелі сярод язычнікаў. Ён суцяшаў суайчыннікаў надзеяй на вызваленне з палону, умацоўваў іх волю і веру ў надыход лепшых часоў. Біблейскае паданне сцвярджае, што ён быў выдадзены на смерць адным з іудзейскіх палонных князёў, якога ён выкрываў за яго ідаласлужэнне і амаральнае жыццё.

[21] *Сёлы Кедарскія* — арабскія пасяленні, заселеныя, паводле Бібліі, нашчадкамі Кедара, Аўрамавага сына Ізмаіла, якія вялі качавы вобраз жыцця ў Аравійскай пустыні і вылучаліся храбрасцю, воінскім майстэрствам, хітрасцю і варожасцю да ізраільцян.

[22] *Архангел Гаўрыіл* — у іудзейскай, хрысціянскай і мусульманскай міфалогіі адзін з вышэйшых анёлаў, які карыстаецца асаблівым даверам у самога бога. Паводле хрысціянскай легенды, Гаўрыіл паведаміў дзеве Марыі, што ў яе народзіцца Ісус Хрыстос, сын божы.

[23] *Нікадзім* — паводле біблейскага падання, славуты фарысей, член сінедрома, або вярхоўнага іудзейскага савета, настаўнік ізраільцян, князь яўрэйскі, які меў таемную начную гутарку з Ісусам Хрыстом, пасля якой стаў яго шчырым вучнем. Ён адкрыта выступіў супраць першасвяшчэннікаў і фарысеяў, якія пасылалі сваіх служак захапіць Ісуса Хрыста. Пасля пакут і ўкрыжавання Ісуса Хрыста прыняў хрышчэнне ад апосталаў, за што быў выгнаны іудзеямі з сінедрома і з Іерусаліма. Яму прыпісваецца апакрыфічнае евангелле.

[24] *Назаранін* — так у старазапаветнай частцы Бібліі называўся чалавек,

якi даваў абяцанне адмовiцца ад вiна, стрыжкi валасоў. За дзяцей такое абяцанне давалася бацькамi, i яно насiла характар свяшчэнства. Абяцанне мела дабравольны характар i давалася або пажыццёва або на пэўны час. У перыяд ранняга хрысцiянства назарэямi называлi ўсiх хрысцiян з iудзеяў, якiя верылi ў Iсуса Хрыста, пазней сталi называць iудзействуючых хрысцiян, умераных прыхiльнiкаў закону Майсея. Хрысцiянская царква адносiлася да назарэяў паблажлiва, не лiчыла iх ерэтыкамi. У iудзеяў жа, наадварот, назарэi — жыхары Назарэта, дзе, паводле бiблейскага мiфа, значную частку свайго жыцця правёў Iсус Хрыстос, не карысталiся элементарнай павагай, да iх ставiлiся з адкрытай пагардай.

Кнiга «Iсус Навiн» у выданнi Францыска Скарыны пачынаецца тэматычнай гравюрай, змешчанай на тытульным лiсце. Зверху яе надпiсана: «Исус Навин ведеть людей Iзраiлевых через Iордан». З адваротнага боку тытульнага лiста пачынаецца вялiкая прадмова Скарыны. Перад пасляслоўем да гэтага выдання змешчана вiньетка з прадмовы да «Прытчаў прамудрага Саламона», а на першым лiсце тэксту самой кнiгi пададзена гравюрная застаўка, выкананая ў тэраталагiчным стылi.

Гэта выданне Скарыны захавалася да нашага часу ў 11 экземплярах.

Кнiга «Юдзiф»

[1] *Царства Асiрскае (Асiрыя)* — старажытная дзяржава Блiзкага Усходу, якая iснавала на тэрыторыi сучаснага Iрака ад пачатку II тысячагоддзя да канца VII ст. да н. э. Ядром яе быў горад Ашур, а пераважную масу насельнiцтва складалi акадцы, мова якiх адносiлася да семiта-хамiцкай моўнай сям'i. У XVIII ст. да н. э. Ашур з суседнiмi гарадамi падпарадкоўваўся вавiлонскаму цару Хамурапi. У канцы XV—пачатку XIV ст. кiраўнiку Ашура Ашурбалiту ўдалося стварыць моцную дзяржаву i падпарадкаваць свайму ўплыву Вавiлонiю. Яго пануючыя нашчадкi пачалi называць сябе царамi асiрыйскiмi. На працягу двух наступных стагоддзяў iм удалося падпарадкаваць Паўночную Месапатамiю i захапiць шляхi ў Вавiлон. Значнага дзяржаўнага ўздыму Асiрыя дасягнула ў часы панавання Тыглатпаласара I (канец XII — пачатак XI ст.), якi вёў паспяховыя войны з Вавiлонiяй, Сiрыяй, Фiнiкiяй i iншымi краiнамi. Пры Тыглатпаласары III (745—727 гг. да н. э.) Асiрыя ператварылася ў магутную ваенную дзяржаву. У VII ст. да н. э. пачала занепадаць, пакуль пасля цяжкай i працяглай барацьбы (626—605 гг.) супраць кааліцыі Вавiлонii i Мiдыi не пацярпела паражэнне i канчаткова не перастала iснаваць як дзяржава.

[2] *Нiнiва (Нiневiя)* — самы старажытны горад Асiрыi на левым беразе р. Тыгр. Як пасяленне вядзе сваю гiсторыю з V тысячагоддзя да н. э. i ўжо ў другой палавiне III тысячагоддзя стала адным з галоўных палiтычных i рэлiгiйных цэнтраў Асiрыi. У часы панавання Ашурбанiпала (VII ст. да н. э.) — сталiчны горад Асiрыйскай дзяржавы i важнейшы гандлёвы пункт на перакрыжаваннi дарог з поўначы на поўдзень i ад Мiжземнага мора да Персiдскага залiва. Менавiта тады ў горадзе быў пабудаваны багаты царскi палац i заснавана вялiкая бiблiятэка, якая налiчвала 30 000 глiняных таблiчак, пакрытых клiнапiсам. У 612 г. да н. э. Нiнiва была захоплена, а ў 607 г. разбурана персiдскiм царом Кiяксарам i вавiлонскiм царом Набапаласарам i ў далейшым ужо не аднаўлялася.

[3] *Сарданапал* — мiфiчны, апошнi асiрыйскi цар, на якiм закончылася панаваўшая на працягу амаль чатырнаццацi стагоддзяў асiрыйская дынастыя цароў. Паводле легенды, ён у сваiм жыццi вылучаўся схiльнасцю да раскошы, любiў закрывацца ў сваiм палацы i праводзiў час ва ўцехах. Гэты вобраз яго жыцця выкарысталi халдзейскi жрэц Белiс i мiдзянiн Арбак. Падняўшы паўстанне, яны закрылi Сарданапала ў Нiневii i трымалi яго ў блакадзе на працягу двух гадоў. Тады Сарданапал, бачачы безвыходнасць свайго становiшча, спалiў сябе ў палацы разам са сваiмi жонкамi i багаццем. Гэта легендарнае апавяданне пра Сарданапала яшчэ ў старажытныя часы выклiкала падазрэнне. У вынiку гiстарычных пошукаў аказалася, што апошнiм асiрыйскiм царом

быў Сінашкун (Сарак). Рысы характару гэтага цара і лёс яго былі перанесены на міфічнага Сарданапала, імя якога стала хадзячай назвай, а сам вобраз, як ён пададзены ў легендзе, паслужыў асновай сюжэта аднайменнай трагедыі Байрана.

[4] *Арба* — міфічны герой, які ў аповесці выступае ў ролі мідыйскага ваяводы.

[5] *Мідыя* — старажытная краіна ў паўночна-заходніх абласцях Іранскага нагор'я. Першае ўпамінанне аб мідыйцах у асірыйскіх летапісах адносіцца да другой палавіны IX ст. да н. э. У IX—VIII стст. мідыйцы вялі барацьбу з Асірыяй. Паводле тых жа летапісных крыніц, Мідыйскае царства ўзнікла ў VIII ст. да н. э., яго сталіцай была Эктабама. У часы панавання цара Кіяксара (625—584 гг. да н. э.) Мідыя ператварылася ў вялікую дзяржаву Старажытнага Усходу. У саюзе з Вавілоніяй яна разграміла Асірыю, потым заваявала Урарту і іншыя краіны, а ў 559—549 гг. да н. э. была заваявана персамі і ўвайшла ў склад Персідскай дзяржавы.

[6] *Кір II Вялікі* (? — 530 г. да н. э.) — старажытнаперсідскі цар, якога Скарына ў сваёй прадмове называе Цірам, быў заснавальнікам дынастыі Ахеменідаў. У 558 г. узначаліў саюз персідскіх плямён, якія паўсталі супраць панавання мідыйцаў. У 550 г. заваяваў Мідыю, а пазней грэчаскія гарады ў Малой Азіі і значную частку Сярэдняй Азіі. У 538 г. захапіў Вавілон і далучыў яго да Персідскай дзяржавы. Імкнучыся ператварыць Іудзею ў плацдарм супраць Егіпта, выпусціў з вавілонскага палону іудзеяў, аднавіў Іерусалім, а таксама некаторыя фінікійскія гарады. У 530 г. да н. э. загінуў у бітве ў час свайго чарговага паходу ў Сярэднюю Азію.

[7] *Вавілонскае царства* — старажытная дзяржава часткі Месапатаміі (тэрыторыя сучаснага Ірака), якая ўзнікла ў пачатку II тысячагоддзя да н. э. і праіснавала да сярэдзіны VI ст. да н. э. Сваю назву атрымала ад сталічнага горада, пабудаванага, паводле біблейскай легенды, Німродам, адным з нашчадкаў міфічнага Хама. Пануючым насельніцтвам у ім было племя халдзеяў. У часы цара Хамурапі (1792—1750 гг. да н. э.) гэта дзяржава ператварылася ў буйную рабаўладальніцкую дэспатыю. У XV ст. трапіла пад уладу егіпецкіх фараонаў, а з 1300 г.— асірыйскага цара Ніна і на працягу многіх стагоддзяў была правінцыяй Асірыі. У 626 г. да н. э. асірыйскі намеснік Набапаласар, які па паходжанню быў халдзеем, аддзяліўся ад Асірыі і аб'явіў сябе вавілонскім царом. У часы панавання Навухаданосара II (604—562 гг. да н. э.) Вавілон дасягнуў найвышэйшага росквіту. У 538 г. пры Валтасары Вавілон быў заваяваны персідскім царом Кірам II. Пасля паходаў Аляксандра Македонскага Вавілонскае царства прыйшло ў заняпад, а яго сталіца паступова страціла сваё гістарычнае значэнне.

[8] *Дарый I* — старажытнаперсідскі цар (522—486 гг. да н. э.). На царскі трон уступіў у выніку падаўлення падуладных Персіі народаў. Каля 518 г. заваяваў паўночна-заходнюю частку Індыі, а ў 512 г., па сцверджанню Герадота, зрабіў няўдалы паход супраць скіфаў у Прычарнамор'е. У часы свайго панавання правёў рад ваенна-адміністрацыйных рэформ: падзяліў краіну на сатрапіі, рэарганізаваў армію, упарадкаваў падатковую сістэму, устанавіў адзіную залатую грашовую манету «дарык», вёў будаўніцтва гандлёвых дарог, храмаў і палацаў у розных гарадах царскай рэзідэнцыі ў Персепалі. Часы яго панавання былі перыядам найвышэйшай магутнасці дзяржавы Ахеменідаў і старажытнаперсідскай культуры.

[9] *Валтасар* — апошні вавілонскі цар (сярэдзіна VI ст. да н. э.). Імкнучыся аказаць персам супраціўленне, ён закрыўся ў вавілонскай крэпасці, дзе аднойчы наладзіў багаты банкет. Персам удалося авалодаць крэпасцю і забіць Валтасара. У біблейскай кнізе прарока Данііла змяшчаецца маляўнічае апісанне банкету гэтага вавілонскага цара.

[10] *Алаферн* — вымышлены літаратурны герой, у біблейскай аповесці пра Юдзіф выступае ў якасці ваяводы вавілонскага цара Навухаданосара II.

[11] *Вефулія (Ветулія)* — назва горада Палесціны, не засведчанага гістарычнымі крыніцамі.

[12] *Юдзіф* — галоўная гераіня аднайменнай гістарычнай аповесці. У час

нападу на Палесціну вавілонскіх войск яна здзейсніла гераічны ўчынак — забіла іх военачальніка Алаферна. Аўтар гэтай чыста свецкай аповесці «Юдзіф», якая дайшла да нас у перакладзе на грэчаскую мову, невядомы.

[13] *Ездра* — адзін з галоўных іудзейскіх свяшчэннікаў, які пабываў у вавілонскім палоне. Паводле біблейскай легенды жыў у часы панавання іудзейскага цара Іасіі. Будучы ў Вавілоне, ён звярнуў на сябе ўвагу цара Артаксеркса і заслужыў у яго асаблівы давер. Цар зрабіў яго сваім упаўнаважаным па справах іудзеяў. Ад Артаксерса ён атрымаў паўнамоцтвы вывесці ў Палесціну іудзеяў, якім не ўдалося вярнуцца на радзіму з першай часткай перасяленцаў, даставіць у Іерусалім дары і прынашэнні ад цара і народа для храма, назіраць за захаваннем закону і парадку сярод насельніцтва. Сваю дзейнасць на радзіме ён пачаў з правядзення рада неабходных рэформ, якія мелі на мэце адраджэнне іудзейскага народа пасля вавілонскага палону. Па яго даручэнню іудзейскія кніжнікі сталі рабіць пераклады кніг Майсея на арамейскую мову і суправаджаць іх тлумачэннямі. Імем бога Яхве і персідскага цара Кіра ён сумесна з Неяміем дамогся скасавання змешаных шлюбаў і выгнання з Палесціны іншапляменных жонак іудзеяў з іх дзецьмі, якім забараняўся доступ у Іерусалім. Гэтаму іудзейскаму рэфарматару прыпісваецца ўвядзенне ў літаратурны ўжытак халдзейскай (арамейскай) мовы замест забытай у палоне старажытнаяўрэйскай, аб'яднанне ў адзіны звод «свяшчэнных кніг» Старога запавету Біблії, выпраўленне пашкоджаных спісаў, а таксама аўтарства трэцяй і чацвёртай кніг «Царствы», двух кніг «Параліпаменона» і адной кнігі Біблії, вядомай пад яго імем. Што ж датычыцца другой і трэцяй кніг «Ездра», якія дайшлі ў грэчаскім і лацінскім перакладах і прыпісваюцца па традыцыі гэтаму аўтару, то яны не лічацца кананічнымі, не з'яўляюцца арыгінальнымі і ўзніклі значна пазней жыцця самога Ездры.

[14] *Нікея* (цяпер Ізнік) — старажытны і сярэдневяковы горад Малой Азіі, размешчаны ў паўднёва-заходняй частцы сучаснай Турцыі. У IV ст. да н. э. тут кіраваў македонскі цар Антыгон І, які заснаваў гэты горад і назваў яго сваім імем. Пазней палкаводзец Аляксандра Македонскага Лізімах авалодаў большай часткай Малой Азіі і перайменаваў Антыгонію ў Нікею ў гонар сваёй жонкі. З таго часу Нікея становіцца важным пунктам, які віфанскія цары робяць сваёй рэзідэнцыяй. У І ст. да н. э. горад падпаў пад уладу Рымскай імперыі, але захаваў права аўтаноміі. У 325 г. тут быў скліканы першы ўсяленскі царкоўны сабор, на якім разглядалася справа аб ерасі прасвітара Арыя. З канца IV і да пачатку XIII ст. Нікея была буйным гандлёва-рамесніцкім цэнтрам Візантыі.

[15] *Даніїл* — адзін з чатырох вялікіх прарокаў, які яшчэ ў маладосці быў вывезены ў Вавілон у час першага захопу Іерусаліма Навуходаносарам II. Там пры двары гэтага цара ён выхаваўся ў халдзейскім духу і, паводле вавілонскага звычаю, быў перайменаваны ў Валтасара. За час навучання Даніїл праявіў выключныя поспехі і здольнасці і быў прызначаны старшынёй вавілонскіх мудрацоў, што дало яму магчымасць адыгрываць важную ролю пры двары Навуходаносара і яго пераемнікаў па трону. Пасля падзення Вавілона ён карыстаўся выключнай павагай у намесніка персідскага цара Кіра ў Вавілоне мідыйца Дарыя, які зрабіў яго адным са сваіх бліжэйшых суправіцеляў. Такое выключнае становішча прыдворнага служкі Даніїла выклікала зайздрасць туземных князёў, якія дамагаліся знішчэння яго, дзеля чаго прыдумвалі розныя прычыны. Але ва ўсіх неверагодных здарэннях яго, сцвярджаецца ў Біблії, выратоўваў сам бог. Валодаючы вялікай сілай уздзеяння на цара Дарыя, Даніїл правёў апошнія гады свайго жыцця ў прароцкіх сузіраннях будучых лёсаў свайго іудзейскага народа і, паводле біблейскай легенды, нават вылічыў час вызвалення іудзеяў з вавілонскага палону, які адбыўся ў часы панавання Кіра ў 536 г. да н. э. У той жа год састарэлы прарок Даніїл і памёр у Вавілоне.

[16] *Халдзейская мова* — дыялект, якім карысталася насельніцтва старажытных Сірыі і Палесціны. Яна выцесніла з літаратурнага ўжытку старажытнаяўрэйскую мову пасля падзення Іудзеі ў 586 г. да н. э. і па сваіх рысах адносілася да сям'і семіцкіх моў, у якую ўваходзяць арамейская, хананейская, фінікійская, яўрэйская, арабская, абісінская і іншыя мовы.

Кніга «Юдзіф» друку Францыска Скарыны захавалася ў 9 экземплярах. На тытульным лісце гэтага выдання змешчана тэматычная гравюра з надпісам: «Іудиф-вдовица отсече главу Олоферну-воеводе». Прадмова Скарыны заканчваецца віньеткай, запазычанай з прадмовы да кнігі «Прытчы прамудрага Саламона». На першай старонцы тэксту змешчана гравюрная застаўка з кнігі «Ісус Навін».

Біблія

[1] *Біблія* ўяўляе сабой зборнік старажытных рэлігійных легенд, гістарычных паданняў, розных літаратурных і фальклорных твораў, складзеных у розныя часы многімі асобамі. Нягледзячы на мноства змешчаных у ёй гістарычных памылак, фантастычных звестак і шматлікіх супярэчнасцей, яна выдаецца царквой за «свяшчэннае пісанне» і складаецца з дзвюх частак. Першая носіць назву Старога запавету і ўключае творы, у якіх апавядаецца пра дахрысціянскія часы, г. зн. пра часы да н. э. Другую частку Біблії, Новы запавет, складаюць кнігі, у якіх апісваецца зямное жыццё і дзейнасць міфічнага Ісуса Хрыста і пашырэнне яго вучэння пасля яго «зямной» смерці.

[2] *Грыгорый Вялікі (Дваяслоў)* — царкоўны пісьменнік (каля 540—604 гг.), папа рымскі з 590 да 604 г. Паходзіў з сям'і патрыцыя. Будучы рымскім прэтарам, пакінуў пасаду, сваё багацце аддаў на заснаванне 7 манастыроў і сам стаў манахам. Пасля смерці папы Пелагія II быў абраны на папскі трон. Будучы папай, пашыраў сферы ўплываў рымскай царквы, дзеля чаго пасылаў сваіх месіянераў у Брытанію да англа-саксаў, у Іспанію да вестготаў, умешваўся ў царкоўныя справы Францыі і Афрыкі, заяўляў аб сваім выключным праве выступаць вярхоўнай апеляцыйнай інстанцыяй для ўсёй каталіцкай царквы. З яго дзейнасцю ўзмацняюцца прэтэнзіі рымскіх пап на сусветнае духоўнае панаванне. Рэфармаваў царкоўнае песнапенне і пакінуў пасля сябе рад твораў багаслоўскага і рэлігійна-маральнага зместу, у тым ліку «Пастырскае правіла», якое на працягу многіх гадоў было сапраўды кодэксам для духавенства. Разам з тым ён варожа ставіўся да свецкай адукацыі, знішчаў многія антычныя літаратурныя помнікі. Вёў змаганне з канстанцінопальскім патрыярхам за першынствуючае становішча ў хрысціянскай царкве. За свае рэлігійныя «подзвігі» быў далучаны хрысціянскай царквой да ліку святых. Яго творы ў свой час былі надзвычай пашыраны ў краінах Еўропы, былі таксама вядомы і на землях усходніх славян. Вось чаму ў сваёй «Прадмове... ва ўсю Біблію» Ф. Скарына невыпадкова называе Грыгорыя Вялікага «учителем вселенским».

[3] *Макавейскія кнігі*, вядомыя ў яўрэяў пад назвай кніг Асманеяў,— гэта чатыры кнігі, напісаныя рознымі аўтарамі ў розны час, якія мелі на мэце сфальсіфікаваць гістарычныя факты ў інтарэсах іудзейскага жрэчаства. Першыя тры кнігі Макавеяў увайшлі ў хрысціянскі канон Біблії, а чацвёртая адкінута з прычыны апакрыфічнасці зместу. Першая з іх была напісана на рубяжы II—I стст. да н. э. на яўрэйскай мове, але захавалася толькі ў грэчаскім перакладзе. У ёй пасля кароткіх заўваг пра заваяванні Аляксандра Македонскага і паказу страшнага ганення сірыйскага цара Антыёха IV на яўрэяў і іх рэлігію далей паведамляецца аб паўстанні іудзейскага свяшчэнніка Матафі ў абарону сваёй веры і бацькаўшчыны, а потым апісваюцца подзвігі яго сыноў Іуды, Іанафана і Сімона Макавеяў. Аўтар гэтай кнігі быў выразнікам інтарэсаў найбольш агрэсіўнай групы іудзейскіх рабаўладальнікаў, якія падтрымлівалі заваёўніцкую палітыку Макавеяў.

Другая кананічная кніга Макавеяў не працяг першай кнігі, а толькі больш падрабязнае, пашыранае апісанне некаторых падзей часоў Іуды Макавея. Першыя два раздзелы змяшчаюць два пасланні палесцінскіх іудзеяў да аднаверцаў у Егіпце, у якіх яны паведамляюць аб перанесеных імі ганеннях і пакутах ад Антыёха IV і аб выратаванні іх ад ворагаў подзвігамі Іуды Макавея. Далей паведамляецца пра крывавыя міжусобіцы рада іудзейскіх першасвяшчэннікаў і падаецца малюнак жахлівай лютасці сірыйскага цара да іудзеяў. У канцы прыводзяцца прыклады высокай маральна-рэлігійнай доблесці і самаадданасці веравызнанню сваіх бацькоў. Прымаючы пад увагу, што арыгінал

тэтай кнігі дайшоў на грэчаскай мове, можна меркаваць, што яе аўтарам быў іудзей, які паходзіў з элінізаванай егіпецкай Александрыі.

Трэцяя кніга Макавеяў мае мала агульнага з дзвюма першымі кнігамі, пададзеныя ў ёй падзеі адносяцца да іншага часу і мясцовасці. Зместам яе служыць апісанне ганенняў егіпецкага цара Пталамея IV Філапатара на егіпецкіх іудзеяў. Узнікла яна, верагодна, у Александрыі на грэчаскай мове ў I ст. да н. э., але аўтарства яе таксама не высветлена.

Чацвёртая кніга Макавеяў, якая не ўвайшла ў біблейскі канон, была напісана на грэчаскай мове ў I ст. да н. э. Асноўны яе змест — паказ пакутніцкай смерці старца Елеазара і Саламоніі з усімі яе сямю сынамі. Гэта кніга прыпісвалася Іосіфу Флавію, і яна нават падавалася ў ліку яго твораў. Але ні каталіцкая, ні праваслаўная царква не ўключылі яе ў кананічны звод Бібліі, бо іудзейскае багаслоўе спалучаецца ў ёй з ідэалістычным вучэннем філосафаў-стоікаў.

[4] *«Александрыя»* — помнік сусветнай літаратуры, прысвечаны апісанню жыцця і подзвігаў Аляксандра Македонскага. Арыгінал твора з'явіўся ў II—III стст. на грэчаскай мове ў Егіпце і атрымаў шырокае распаўсюджанне ў сярэднія вякі на Захадзе і на Усходзе. У цэнтры твора ідэальны вобраз Аляксандра, які паказаны выдатным палкаводцам, чалавекам высокіх фізічных сіл і духоўных якасцей, мудрым і знаходлівым, мужным і высакародным. Сюжэт твора займальны, драматычна напружаны, багаты прыгодніцкімі і казачна-фантастычнымі элементамі. Усходнім славянам «Александрыя» стала вядома ў часы Кіеўскай Русі XI—XII стст. На Беларусі бытавала ў дзвюх рэдакцыях — сербскай і лацінскай. Першыя пераклады на беларускую мову былі зроблены ў XV ст. Як сведчаць розныя крыніцы, гэты твор карыстаўся вялікай папулярнасцю ў беларускіх чытачоў XVI—XVIII стст. Раман пра Аляксандра Македонскага добра ведаў і Францыск Скарына, сведчаннем чаго служыць згадка яго ў «Прадмове... ва ўсю Біблію».

[5] *«Троя»* — адзін з найбольш ранніх помнікаў перакладной літаратуры Беларусі, сюжэтам для якога паслужыў трагічны лёс малаазіяцкага г. Троі, зруйнаванага грэчаскімі плямёнамі ў час Траянскай вайны каля 1184 г. да н. э. Гераічнае змаганне грэчаскіх і траянскіх герояў, якія не адзін раз ваявалі пад сценамі Троі, давала багаты матэрыял для народных паданняў і легенд. Пазней частка іх была выкарыстана Гамерам у славутых эпічных паэмах «Іліяда» і «Адысея». Але мноства разнастайных варыянтаў аб траянскіх падзеях засталося за рамкамі гамераўскіх паэм і прадаўжала бытаваць у вуснай перадачы, падвяргаючыся творчым апрацоўкам. Гэты фальклорны матэрыял служыў багатай крыніцай і для пазнейшых антычных пісьменнікаў і гісторыкаў, якія ў сваіх творах закраналі і па-свойму адлюстроўвалі падзеі Траянскай вайны, акружанай у народных паданнях рамантычным арэолам.

Першыя звесткі аб Траянскай вайне ўсходнія славяне атрымалі па паўднёва-славянскаму перакладу Хронікі Іаана Малалы (VI ст.) яшчэ ў часы Кіеўскай Русі. У XVI ст. аповесць пра Трою, як сведчыць Скарына, была ўжо шырока вядома на Украіне і Беларусі. Але найбольшую папулярнасць на ўсходнеславянскіх землях «Троя» атрымала дзякуючы перакладу праз балгарскае пасрэдніцтва грэчаскай апрацоўкі, якая была змешчана ў Хроніцы Манасіі (XIV ст.). У гэтым творы паядынкі траянскіх герояў нярэдка нагадваюць рыцарскія турніры, а сама асаджаная Троя нагадвае феадальны замак. Аўтар асуджае жорсткасць на вайне.

[6] *«Быццё»* — кніга, якой адкрываецца кананічны звод Старога запавету. Створана ў V ст. да н. э. на старажытнаяўрэйскай мове, у II ст. да н. э. перакладзена на грэчаскую мову і названа «Генезіс», г. зн. «Паходжанне». У гэтай кнізе выкладаецца фантастычная гісторыя «стварэння» свету і чалавека богам, апісваецца міфічная гісторыя чалавецтва да так званага патопу і пасля яго, а таксама сам патоп. Падзеі даведзены да часоў легендарных патрыярхаў Аўрама, Ісака і Якава. Смерцю апошняга і яго сына Іосіфа завяршаецца апавяданне ў кнізе «Быццё». Цесна звязаная сваім зместам з усім так званым Пяцікніжжам Майсея, яна ўяўляе сабой своеасаблівыя ўводзіны да наступных біблейскіх кніг («Выхад», «Левіт», «Лічбы» і «Другі закон»), змест якіх прысвечаны апісанню станаўлення і развіцця легендарнага жыцця шматпля-

меннага старажытнаяўрэйскага народа і зараджэнню ў ім прыкмет арганізаванага грамадскага ладу з уласцівай яму сістэмай светапогляду, традыцый і заканадаўства, прасякнутых міфалагічнымі уяўленнямі, характэрнымі не толькі яму, але і іншым старажытным народам тагачаснага Блізкага Усходу. Змест, вобразы, сюжэты кнігі «Быццё» шырока выкарыстоўваліся ў фальклоры, літаратуры і мастацтве.

[7] *Аарон* — асоба міфічная. Паводле біблейскай легенды, першасвяшчэннік ізраільскага народа, сын Амрама і Іахаведы, левіт, старэйшы брат міфічнага прарока Майсея, дзейсны яго супрацоўнік і памочнік у справе «вызвалення сваіх суайчыннікаў ад егіпецкай няволі». Быў закліканы да гэтай дзейнасці самім богам, які адвёў яму 123 гады зямнога жыцця і надзяліў яго род правам першасвяшчэнства. Менавіта ад яго першасвяшчэнніцкі сан зрабіўся спадчынным і перадаваўся да старэйшага прадстаўніка ў яго родзе. Астатнія прадстаўнікі гэтага жрэчаскага роду выконвалі абавязкі свяшчэннікаў. Аб велізарным значэнні гэтай жрэчаскай касты ў тагачасным грамадскім жыцці сведчыць той факт, што першасвяшчэннікі прымалі самы дзейсны ўдзел як у рэлігійных, так і грамадска-палітычных справах. Яны служылі ў войску ў якасці кіраўнікоў, пісцоў і простых воінаў. Амаль усе ізраільскія суды былі запоўнены свяшчэннікамі, якія судзілі народ па закону Майсея. Але галоўным і важнейшым іх абавязкам была служба алтару, вывучэнне закону і навучанне народа. Апрача іх ніхто не меў права набліжацца да алтара, запальваць свяцільні, курыць фіміям, прымаць ахвярапрынашэнні і ажыццяўляць розныя іншыя «свяшчэнныя» дзеянні. Галоўным жа начальнікам над свяшчэннікамі і над усім племем левітаў з'яўляўся сам першасвяшчэннік, які прадстаўляў народ свайго племя, насіў спецыяльнае адзенне, быў кіраўніком судовых спраў, тлумачальнікам «волі боскай» і вестуном ісціны ў апошняй інстанцыі. Ён абвяшчаў будучы лёс краіны і народа, карыстаўся выключнымі правамі і адыгрываў выдатную ролю ў яго гісторыі, таму нярэдка здаралася, што вярхоўная ўлада і годнасць першасвяшчэнніка спалучаліся ў адной асобе. Падзенне Іерусаліма ў часы Рымскай імперыі паклала канец існаванню іудзейскага першасвяшчэнства.

[8] *Валаам* — міфічны месапатамскі вяшчун, прарок. Паводле легенды, выкладзенай у Бібліі, Валаам, спакушаны багатымі дарамі, пагадзіўся прыняць прапанову маавіцянскага цара Валака — магічнымі сродкамі перашкодзіць пранікненню яўрэяў у Палесціну, нягледзячы на перасцярогу і ўнушэнне з неба. Аднак задума Валака не здзейснілася. Калі пасля багатага піру вяшчун быў выведзены на гару, з якой добра бачыў ізраільцян, каб пракласці іх і забяспечыць маавіцянам перамогу, кожны раз з яго вуснаў замест пракляцця зрывалася велічнае благаслаўленне «богам абранага» народа. Валаам загінуў у час агульнага вынішчэння ізраільцянамі маавіцян.

[9] *Самсон* — старажытнаяўрэйскі міфічны герой, біблейскі суддзя, які праславіўся сваімі подзвігамі ў барацьбе з філісцімлянамі і вылучаўся звышнатуральнай адвагаю і сілай. Паводле легенды, паходзіў з яўрэйскага племя Дана, якое найбольш падвяргалася прыгнёту з боку філісцімлян. Крыніцай казачнай магутнасці Самсона цудадзейна служылі яго валасы, якія ён ніколі не павінен быў стрыгчы. Калі Самсон стаў дарослым, ён закахаўся ў філісцімлянку Далілу і, насуперак волі бацькоў, пажадаў яе мець за жонку. Гэта стала прычынай розных няшчасцяў і прыгод. Аднойчы ў дарозе да сваёй нявесты Самсон сустрэўся з львом, які напаў на яго і якога ён разарваў уласнымі рукамі. Неўзабаве пасля вяселля Самсон на пэўны час пакінуў сваю жонку і накіраваўся ў дом сваіх бацькоў, а калі вярнуўся, аказалася, што яе выдалі замуж за другога чалавека, які быў яго шлюбным сябрам. Скупляючы сваю віну перад зяцем, цесць прапанаваў Самсону ў жонкі меншую дачку, але Самсон, не зважаючы на яе выключную прыгажосць, адмовіўся ад яе і пачаў помсціць філісцімлянам за такую здраду. Для гэтага ён злавіў 300 лісіц, звязаў іх папарна хвастамі, паміж хвастамі прывязаў па факелу і выпусціў на тэрыторыю філісцімлян. Пачаўся знішчальны пажар. Тады, спаганяючы зло на віноўніку прычыненых ім бедстваў, філісцімляне схапілі цесця Самсона і спалілі яго разам з двойчы выдадзенай замуж дачкою. Але гэта яшчэ больш абурыла магутнага волата, і ён, як апісваецца ў біблейскай кнізе

«Суддзі», узброены толькі адною сківіцай асліцы, знішчыў 1000 філісцімлян. Аднойчы філісцімляне імкнуліся знішчыць Самсона, які заначаваў у зачыненым імі горадзе Газе, але ён, прачнуўшыся апаўночы, разбурыў гарадскую браму і вынес яе разам з касякамі на вяршыню суседняй гары.

Давер Самсона да пакаханай ім філісцімлянкі Далілы ў рэшце рэшт абярнуўся для яго самога трагедыяй. Сквапная да абяцаемага суайчыннікамі дарагога падарунка крывадушная Даліла паабяцала выведаць у Самсона, у чым сакрэт яго неверагоднай сілы, і гэта ёй удалося. Выкарыстаўшы зручны момант, філісцімляне абстрыглі соннага Самсона, потым асляпілі і закавалі ў ланцугі. Калі аднойчы сляпога Самсона прывялі ў храм, каб прынесці яго на пацеху прысутных у ахвяру богу Дагону, ён папрасіў праведніка падвесці яго да апорнага слупа храма, каб можна было да яго прытуліцца. Праведнік выканаў просьбу. Тады Самсон, абмацаўшы апору, адчуў сваю былую сілу і з усёй моцы так штурхнуў гэты слуп, што храм рухнуў і пад сваімі абломкамі пахаваў Самсона, а разам з ім і мноства прысутных у храме філісцімлян. У гэтым міфічным паданні пра Самсона знайшлі сваё адлюстраванне гістарычныя падзеі XII—XI стст. да н. э., звязаныя з барацьбой старажытнаяўрэйскіх плямён з філісцімлянамі. Відаць, на гэтай біблейскай легендзе ляжыць яўны адбітак уплыву вавілонскай, а магчыма, і грэчаскай міфалогіі, у прыватнасці міфаў пра Гільгамеша і Геракла.

[10] *Кніга «Товіт»* — адна з найбольш павучальных біблейскіх кніг. Час і месца ўзнікнення дакладна невядома. Першапачатковым тэкстам яе прызнаецца грэчаскі, напісаны кімсьці з 70 тлумачальнікаў Бібліі. Галоўным яе героем выступае Товіт, які сваё дзяцінства правёў у строгім захаванні закона Майсея. У часы панавання асірыйскага цара Салманасара трапіў у палон, быў выведзены з роднага горада і паселены ў сталіцы Асірыйскага царства Ніневіі. Вылучаючыся сваёй рэлігійнай праведнасцю на радзіме, ён не адмовіўся ад засвоенага ім набожнага вобраза жыцця і ў палоне, дзе праяўляў свае дабрачыннасці да гаротных аднапляменнікаў, за што падвяргаўся праследаваннням з боку асірыйскіх улад і перажыў рад цяжкіх выпрабаванняў (пазбавіўся зроку і інш.). Пададзеная ў гэтай кнізе гісторыя жыцця Товіта вылучаецца сваёй выключнай павучальнасцю, узорам самаадданай грамадскай дзейнасці, падпарадкаванай неабмежаванай любві да гаротных і прыгнечаных сваіх суайчыннікаў, прыкладам захавання старых патрыярхальных сямейных узаемаадносін і нораваў, народных традыцый.

[11] *Кафізма* — грэчаскі царкоўны тэрмін, які абазначае назву кожнага з 12 раздзелаў, на якія падзелен Псалтыр ва ўжытку праваслаўнага богаслужэння.

[12] *Фаран* — пустынная паўночная гарыстая частка Сінайскага паўвострава паміж Палесцінай, Егіптам і Ідумеяй, дзе, паводле біблейскай легенды, пасялілася міфічная Агар са сваім сынам Ізмаілам, пасля таго, як яна была адпушчана з дому Аўрама і заблудзілася каля Вірсавіі, дзе спыняўся Майсей і хаваўся будучы цар Давыд ад праследаванняў Саула.

[13] *«Апакаліпсіс»* — апошняя кніга Новага запавету Бібліі, якая змяшчае ў сабе прароцтвы аб канцы свету. Яе аўтарства хрысціянская царква прыпісвае пяру Іаана Багаслова. Напісаны хрысціянінам з яўрэяў на востраве Патмас, гэты твор уяўляе сабой выклад сусветнай і царкоўнай гісторыі, пачынаючы ад праследаванняў хрысціян імператарам Неронам і да мяркуемага «канца свету». Узнікшы дзесьці паміж 67 і 69 гг. у часы панавання рымскага імператара Гальбы, ён з'яўляецца адным са старажытнейшых твораў хрысціянскай літаратуры, які захаваўся да нашага часу. Па свайму характару «Апакаліпсіс» цесна прымыкае да прароцкіх кніг Бібліі Старога запавету і нават часткова з'яўляецца прамым запазычаннем з іх. Тут у форме самых фантастычных прывідаў, нібы адкрытых аўтару самім богам, аўтар вядзе гутарку пра шырокае кола пытанняў, звязаных з будучым лёсам свету і чалавецтва, а іменна пра хуткі прыход на зямлю Хрыста, сына боскага, і з'яўленне Антыхрыста, пра непрымірымую паміж імі барацьбу, пра страшны суд для ўсіх жывучых на зямлі, пра канец свету і ўстанаўленне на зямлі вечнага «тысячагадовага царства». У гэтай рэлігійна-містычнай кнізе адбіўся пачатак працэсу адпачкавання хрысціянства ад іудзейскай рэлігіі, нягледзячы на тое што ў ёй

яшчэ даволі моцны іудзейскі элемент, які пераважае над хрысціянскім. Ф. Энгельс падкрэсліваў, што «Апакаліпсіс» адлюстроўваў незадаволенасць і бунтарскія настроі народа, які знаходзіўся пад прыгнётам Рымскай імперыі, а таму і з'яўляецца каштоўнай крыніцай па гісторыі ранняга хрысціянства. Рэлігійны змест «Апакаліпсіса» прасякнуты метафарычнай сімволікай, паводле якой Рымская імперыя асацыіруецца з міфічным вобразам Антыхрыста, сталічны Рым — з вялікай блудніцай, а рымскі імператар хаваецца пад «звярыным лікам» 666. «Апакаліпсіс» паслужыў асноваю хрысціянскай эсхаталогіі — вучэння аб «канцы свету». Містычныя і запалохваючыя малюнкі страшнай будучыні чалавецтва, пададзеныя ў гэтай кнізе, служылі і служаць адным з ідэалагічных сродкаў уздзеяння на псіхалогію веруючых у руках рэакцыйных сіл грамадства, царквы і сектантаў.

Кніга «Быццё»

Францыск Скарына, не адступаючы ад свайго прынцыпу, не абмежаваўся напісаннем і падачай тэксту публіцыстычна-праграмнай прадмовы да ўсяго зводу біблейскіх кніг, бо лічыў, што яна дае толькі яго агульны погляд на ўсю Біблію, але спецыяльна не закранае яе першай кнігі «Быццё», з якой пачынаецца Стары запавет. Таму ў дадатак да агульнай прадмовы да ўсёй Бібліі ён падрыхтаваў і змясціў яшчэ «Сказание во первые книги Моисеовы, рекомые Бытья», якое, па сутнасці, з'яўляецца своеасаблівай анатацыяй зместу прапануемай чытачу кнігі.

[14] *Ісаў* — першы сын міфічнага Ісака і Равекі, брат-блізнюк Якава, міфічны родапачынальнік ідумеяў. Паводле біблейскай легенды, быў выдатным паляўнічым і любімым сынам Ісака. Пасля таго як у яго абманным шляхам Якаў купіў за сачыўкавую поліўку права першародства, быў празваны Эдомам. За вераломны ўчынак свайго брата-блізнюка спачатку нават пагражаў знішчыць Якава, але потым змірыўся са сваім лёсам і пасяліўся ў гарыстай і пустыннай зямлі на поўдзень ад Палесціны, якая потым атрымала назву Ідумеі.

[15] *Лаван* — арамеец (сірыец), паводле біблейскай легенды, даводзіўся родным братам Равецы, жонцы Ісака. Гэта ў яго знайшоў прытулак вераломны Якаў, калі ратаваўся ад праследаванняў свайго брата Ісава.

[16] *Іосіф* — адзін з легендарных персанажаў біблейскай кнігі «Быццё», першы і любімы сын міфічнага патрыярха Якава ад Рахілі, якога зненавідзелі ўсе яго браты і прадалі яго ў рабства праходзячаму гандлёваму каравану, а той у сваю чаргу перапрадаў яго ў Егіпет царадворцу фараона. Там Іосіф дасягнуў досыць высокага становішча пры двары фараона, стаў фактычна кіраваць эканамічным жыццём Егіпта. Калі ганімыя голадам прыбылі ў Егіпет за хлебам яго браты, ён прапанаваў ім і ўсяму роду Якава перасяліцца на жыхарства ў Егіпет і выклапатаў у фараона для іх правінцыю Гесем, дзе яны і пасяліліся. Пражыўшы 110 год, ён завяшчаў братам, каб па выхаду з Егіпта яны перанеслі яго прах на радзіму і пахавалі яго там разам з бацькам. Гэты біблейскі сюжэт пра Іосіфа пазней шырока распрацоўваўся ў сусветнай літаратуры і мастацтве эпохі сярэдневякоўя, Адраджэння і новага часу (напрыклад, вядомая тэтралогія Т. Мана «Іосіф і яго браты»).

[17] *Гесем* — тэрыторыя, якая, паводле Бібліі, размяшчалася ў Ніжнім Егіпце, дзе жылі яўрэі ад часоў патрыярха Якава да свайго выхаду пры Майсею. У гэтай акрузе працай катаржан былі пабудаваны пагранічныя гарады Піфан і Рамсес, якія служылі для егіпецкіх фараонаў апорнымі пунктамі, адкуль яны пачыналі свае ваенныя паходы ў Азію.

Чатырнаццатая кніга Бібліі выдання Францыска Скарыны — «Быццё» захавалася да нашага часу ў 16 экземплярах.

Кніга адкрываецца тытульным лістом да ўсіх асобна выдадзеных выпускаў Бібліі. На ім у аздобленай гравюрнай рамцы пададзен чырвонай фарбай загаловак: «Бівлия руска выложена доктором Франциском Скориною из славнаго града Полоцька, богу ко чти и людем посполитым к доброму научению». Наступны ліст займае тэматычная гравюра, зробленая на біблейскую тэму:

пра выгнанне з неба і знішчэнне анёламі д'яблаў. За ёй пачынаецца тэкст вялікай праграмнай прадмовы Скарыны «во всю Бивлию», за якой ідзе «Сказание во первые книги Моисеовы, рекомые Бытья». Пасля гэтага тэксту змешчана другая тэматычная гравюра, у якой у шасці рамках адлюстравана біблейская легенда аб стварэнні богам зямлі і чалавека.

Уласны тэкст кнігі «Быццё» адкрываецца ілюстрацыйнай застаўкай, на якой паказаны бог у акружэнні шматлікіх істот, «створаных» ім. У канцы кнігі перад тэкстам пасляслоўя змешчана віньетка, якая ўпершыню была выкарыстана ў прадмове да «Прытчаў Саламона». Апрача пералічаных ілюстрацый у некаторых экземплярах гэтай кнігі ёсць яшчэ гравюрны партрэт самога Францыска Скарыны, які па яркасці і выразнасці бадай самы лепшы, аднак ён больш позняга паходжання.

Кніга «Выхад»

[1] *Херувім* — у іудзейскай і хрысціянскай міфалогіі — вышэйшы чын сярод анёлаў.

[2] *Алтар*—так у старажытныя часы называлася месца, на якім жрацы прыносілі богу ахвяраванні. Пазней, калі сталі будаваць пастаянныя культавыя храмы, так называлася галоўная ўсходняя частка гэтага будынка, у якой здзяйснялася богаслужэнне. У яўрэяў алтары адрозніваліся паміж сабою па сваёй форме і архітэктуры ў залежнасці ад тых мэт, дзеля якіх яны служылі. У іх былі алтары для спальвання жывёлы і алтары бяскроўныя, на якіх спальвалі хлебныя дары і курылі фіміям. У хрысціянскім царкоўна-рэлігійным кульце алтары з'явіліся толькі ў часы панавання рымскага імператара Канстанціна Вялікага (IV ст.), з V ст. пачалі ўпрыгожваць алтар крыжам, а з часоў папы Грыгорыя VI у каталіцкай царкве стала звычаем будаваць у касцёле па некалькі алтароў, адзін з якіх з'яўляўся галоўным. У праваслаўнай жа царкве алтаром прынята называць частку культавага храма, прызначаную для свяшчэннаслужыцеляў і аддзеленую ад сярэдняй часткі храма высокім іканастасам.

[3] *Фіміям*— араматычнае рэчыва, якое выкарыстоўваецца для акурвання ў царкоўным храме.

[4] *Прытвор* — прыбудова да паўночнай або паўднёвай сцяны храма. Прытворы асабліва былі распаўсюджаны ў смаленска-полацкім і пскоўскім дойлідстве, а таксама ў драўлянай архітэктуры Рускай Поўначы.

[5] *Трэбнік* — богаслужбовая кніга, па якой здзяйсняюцца розныя царкоўныя абрады: хрэсьбіны, вянчанне шлюбаў, адпяванне нябожчыкаў.

Другая кніга так званага Пяцікніжжа Майсея — «Выхад» паводле свайго міфічнага зместу з'яўляецца лагічным працягам папярэдняй ёй біблейскай кнігі «Быццё». У ёй апісваецца далейшы лёс 12 плямён яўрэйскага народа. Паказваюцца надзвычай жорсткія ўмовы іх паднявольнага жыцця ў Егіпце пасля смерці Іосіфа і прыходу да ўлады новага фараона, які, незадаволены хуткім ростам яўрэйскага насельніцтва, выдаў загад для павівальных бабак, каб яны, прымаючы роды ў цяжарных ізраільцянак, бязлітасна знішчалі яўрэйскіх немаўлят мужчынскага полу. Галоўны герой гэтай кнігі — міфічны Майсей. У «Выхадзе» падаецца надзвычай складаная, поўная неверагодных прыгод і драматызму гісторыя яго жыцця ад нараджэння і да таго часу, калі ён стаў правадыром свайго народа і вывеў яўрэяў з егіпецкай няволі. Толькі на другі год іх блуканняў па пустыні, апавядаецца ў Бібліі, бог на адной з гор Сінайскага паўвострава даў ім праз Майсея свой «закон», паводле якога яны павінны былі жыць і ўсталёўваць свае ўзаемаадносіны з богам. Захаванне гэтага дагавору-запавету стала ўмовай заступніцтва ўсявышняга за яўрэяў, іх будучага лёсу і выратавання. Майсей з гэтага часу стаў фактычным заканадаўцам свайго народа, складальнікам маральнага кодэкса, асноўная сутнасць якога сфармулявана ў славутых 10 запаведзях. Далей у творы падаецца падрабязны пералік самых разнастайных і дэталёвых настаўленняў і правіл, якія датычаць быту яўрэяў, іх звычаяў і рэлігійных абрадаў. Кніга «Вы-

ход» завяршаецца апісаннем будаўніцтва свяцілішча і асвячэннем яго «па даручэнню бога» заканадаўцам Майсеем.

Другая кніга скарынаўскага выдання Пяцікніжжа Майсея захавалася ў 17 экземплярах.

Кніга «Выхад» скарынаўскага друку адкрываецца тытульным лістом, на якім змешчана ілюстрацыйная тэматычная гравюра з надпісам: «Дщера фараонова знашла отроча Моисея у воде». На яго адвароце пачынаецца прадмова Скарыны. Пасля яе ідзе тлумачальны тэкст наступнага зместу: «Кто бы пак межи простыми людми братии моей захотел яснее разумети, яковым обычаем был храм уделан, кивот, стол, требник и ризы жреческии, тое все вымалеваное нижей знайдеть». Перед самім тэкстам кнігі «Выхад» Скарына падае застаўку, якая ўжо была ім выкарыстана ў кнізе «Песня песняў». Апрача гэтых гравюр у кнізе пададзена яшчэ пяць ілюстрацый: у раздзеле 25 на л. 45 адв. з подпісам — «Взор кивота или скрини завета господьня», на л. 46 адв.— «Взор стола, на нем же бѣ хлеб посвященый», на л. 47 адв.— «Взор светилника златого с ветием его», у раздзеле 27 на л. 50 адв.— «Взор требника, на нем же приношаху жертвы» і на л. 52 адв. — партрэтная гравюра Аарона з надпісам «Взор риз жреческих, еже быша на Ароне». Апошнія дзве гравюрныя ілюстрацыі Францыск Скарына паўтарыў у наступнай кнізе «Левіт» з некаторымі адрозненнямі тэксту да гэтых ілюстрацый і асобных дэталей фону ў малюнку Аарона.

Кніга «Левіт»

[1] *Левій* — паводле біблейскай міфалогіі, сын патрыярха Якава, які стаў пачынальнікам асобага класа свяшчэннаслужыцеляў старажытнаяўрэйскага культу — левітаў. Да гэтага класа належалі ўсе нашчадкі Левія, яны атрымалі выключнае права на свяшчэннаслужэнне. Левітаў Біблія падзяляе на тры групы: першасвяшчэннікаў, свяшчэннікаў і простых левітаў. Да апошняй групы адносіліся тыя нашчадкі Левія, якія выконвалі ніжэйшыя абавязкі свяшчэннаслужыцеляў. З іх асяроддзя, як правіла, выходзілі і летапісцы. У матэрыяльных адносінах левіты як племянная каста, не надзеленая зямлёю, знаходзіліся ў залежнасці ад сваіх больш багатых суайчыннікаў. Левіты праіснавалі да часоў узнікнення хрысціянства, у асяроддзе якога яны пераходзілі ў якасці хрысціянскіх пастыраў.

[2] *Ладан* — у перакладзе з грэчаскай мовы азначае араматычную смалу, якую атрымліваюць пры падсечцы кары дрэва баскевіля, што расце на тэрыторыі усходняй Афрыкі, Азіі і ў паўднёва-заходняй частцы Аравійскага паўвострава. Састаў ладана, які ўключае ў сабе густы слізісты сок (т. зв. камедзь), эфірныя маслы і іншыя рэчывы, часткова раствараецца ў вадзе. Пры награванні і спальванні яго выдзяляецца араматычны пах, які выкарыстоўваецца ў час рэлігійных абрадаў.

[3] *Амвросій* (каля 430—4.IV 397) — адзін з айцоў хрысціянскай царквы. Нарадзіўся ў Трыры ў сям'і ўрадавага чыноўніка. Выхаванне атрымаў у Рыме, дзе вывучаў літаратуру і юрыспрудэнцыю, рыхтуючыся стаць адвакатам. У 369 г. імператар Феадосій зрабіў яго сваім намеснікам паўночнай Італіі з рэзідэнцыяй у Мілане. Займаючы пасаду прэфекта Лігурыі і Эміліі, Амвросій заслужыў высокую любоў і павагу да сябе з боку народа і таму ў 374 г. быў адзінагалосна абраны епіскапам. Займаючы гэту высокую пасаду, Амвросій вывучаў багаслоўе і філасофію, шмат энергіі аддаваў арганізацыйнаму ўмацаванню хрысціянскай царквы, змагаўся за захаванне чысціні царкоўных дагматаў, раўніва клапаціўся аб незалежнасці царквы ад дзяржавы. Хітры і лоўкі дыпламат, ён ніколі не пераставаў быць юрыстам, рашуча выступаў супраць растаўшчыкоў і яўрэяў, да якіх быў вельмі варожа настроены, праслаўляў аскетызм. Амвросій Міланскі — аўтар 8 кніг па царкоўнай экзагетыцы (г. зн. каменціраванню), 84 лістоў і пропаведзей. Ва ўсіх яго творах вельмі прыкметна празмерная схільнасць да алегарызацыі, адчуваецца моцная залежнасць ад грэчаскіх і рымскіх пісьменнікаў. Асноўнай крыніцай яго твораў служылі працы Філона Александрыйскага, за што пазней Амвросія празвалі хрысціянскім Філонам.

[4] *Пасха* — слова арамейскае, якое адпавядае яўрэйскаму песах, азначае: скакаць, танцаваць, весяліцца. Паводле біблейскай міфалогіі, гэта першае з трох галоўных нацыянальных свят яўрэяў, якое было ўстаноўлена ў сувязі з вялікай гістарычнай падзеяй — днём «выхаду» іх з егіпецкай няволі і святкавалася на працягу васьмі дзён, пачынаючы з вечара 14 да 21 чысла асірыйскага месяца нісана, што адпавядае еўрапейскаму сакавіку — красавіку. Сама пасха, па Бібліі адносілася толькі да вечара з 14 на 15 нісана, калі ў памяць аб «выхадзе з няволі» патрабавалася пасля абеду зарэзаць ягнё, падсмажыць і есці мяса з апраснакамі і горкімі травамі, есці абутым, падпяразаным поясам і з посахам у руках у знак хуткага выхаду з Егіпта. Астатнія сем дзён пасля пасхі займала свята апраснакоў (г. зн. мацы). Апраснак у культавым рытуале яўрэяў азначаў спешнасць выхаду з Егіпта, калі цеста не паспявала скіснуць. З цягам часу, калі ў нетрах іудзейскага веравызнання зарадзілася і пачало развівацца хрысціянства, яно перанесла гэта яўрэйскае свята ў свой рэлігійны рытуал і дастасавала яго сімволіку да свайго міфічнага Ісуса Хрыста, паводле якой велікоднае ягнё стала праобразам Хрыста, які прыняў пакутніцкую смерць на крыжы, а потым уваскрэс, як і сама прырода пасля зімовай спячкі. Так аграрнае свята яўрэяў у хрысціянскіх святцах набыло псеўдагістарычны характар і стала адным з дванаццаці вялікіх свят веруючых як свята ачышчэння ад зямных грахоў. Час абавязковага святкавання пасхі, па-беларуску вялікадня, афіцыйна быў устаноўлены ў 325 г. на Нікейскім хрысціянскім саборы.

[5] *Пяцідзесятніца* — другое з вялікіх свят старажытнаяўрэйскага народа, якое было ўстаноўлена ў знак даравання народу праз Майсея «боскага закона» на гары Сінай. Гэта свята «Адкрыцця» адзначаецца іудзеямі ў 50-ы дзень пасля вялікадня і прыпадае у краінах Блізкага Усходу на час жніва і збірання пладоў. Паводле біблейскага міфа, у дзень пяцідзесятніцы нібы адбывалася «зыходжанне святога духа» на апосталаў, таму гэта свята было перанесена ў хрысціянскую царкву з захаваннем яго назвы. Пазней яно атрымала іншую назву — дзень святой тройцы, або «зыходжанне святога духа», па-беларуску сёмуха. Храмы і дамы веруючых перад гэтым аграрным святам упрыгожваліся галінкамі розных дрэў, травы і кветак, якія сімвалізавалі абнаўленне і росквіт прыроды з надыходам цёплага лета.

[6] *Свята кушчаў (шатроў)* — адно з трох галоўных яўрэйскіх свят, якое пачыналася па іх календару 15 тышра (сёмага месяца) і працягвалася 8 дзён. Устаноўлена яно было ў памяць «40-гадовага падарожжа яўрэяў» па пустынях Сінайскага паўвострава. Свята адзначалася пасля заканчэння ўборкі і палявых работ. На час свята людзі пасяляліся ў шатрах, пабудаваных з драўляных галінак, і кожны дзень прыносілі ў ахвяру цялят. Народ з галінкамі пальмаў і іншых дрэў у руках спяваў хвалебныя псалмы.

[7] *Надаб (Надаў) і Абігу, або Абівуд* — сыны міфічнага Арона і яго жонкі Элішэбы (Елізаветы), якія разам са сваім бацькам былі далучаны да сану свяшчэннікаў. Але пры асвяшчэнні скініі яны, паводле біблейскага міфа, былі спалены «нябесным» агнём за ўскурэнне свяшчэннага састава «чужым» агнём, а не ўзятым з алтара.

Біблейская кніга «Левіт» цалкам прысвечана апісанню шматлікіх абрадавых інструкцый і настаўленняў. Галоўнае месца сярод іх займаюць настаўленні, якія адносяцца да богаслужэння і культу. У прыватнасці, даюцца дакладныя ўказанні, як здзяйсняць абрад ахвярапрынашэння, прычым гэта гаворыцца па кожнаму з відаў ахвяры. Далей ідуць шматлікія прадпісанні, якія адносяцца да ежы: што і калі можна есці, а чаго нельга. Дазваляецца есці толькі мяса жвачных і парнакапытных жывёл. Вялікая колькасць відаў жывёл аб'яўляецца Бібліяй нячыстымі, і ўжыванне іх мяса ў ежу прызнаецца богам цяжкім грахом. Падаюцца таксама розныя санітарна-гігіенічныя правілы. Многія з іх адлюстроўваюць накопленую вякамі народную мудрасць і самі па сабе з'яўляюцца мэтазгоднымі.

Апавяданне пра падзеі далёкага мінулага яўрэяў у кнізе «Левіт», як і ў іншых кнігах Пяцікніжжа Майсея, увесь час пераплятаецца з павучаннямі, як паводзіць сябе, каб заваяваць і захаваць прыхільнасць бога, а таксама павучаннямі на самыя разнастайныя гаспадарчыя, санітарна-гігіенічныя, юрыдыч-

ныя, богаслужбовыя, маральна-этычныя і іншыя тэмы. Жыццё веруючага было да дробязей рэгламентавана ўмовамі боскага запавету і трымала яго ў страсе перад усявышнім. Тых жа, хто парушаў «святыя» запаведзі, палохалі самымі рознымі пакараннямі і жахамі. Апрача гэтага, у ёй змяшчаецца багата пазнаваўчага матэрыялу этнаграфічнага характару з жыцця старажытнаяўрэйскага народа.

Кніга «Левіт» у выданні Скарыны захавалася ў 15 экземплярах. На тытульным лісце змешчана тэматычная гравюра, зверху якой надпіс: «Господь бог глаголеть к Моисею у храму Свѣдения». Прадмова пачынаецца на адваротным баку тытульнага ліста і заканчваецца на л. 6 віньеткай, а на л. 6 адв. зноў паўторана гравюра трэбніка. Пад ёй тлумачальны тэкст: «То ест образ требника, на нем же приношаше Арон жертвы господу богу. Он же стоиваше во притворе храмове. И на той крате, еже висить посреди его, паляху жертвы; огнь же всегда горяше зысподу на огнищи его».

Перад пачаткам тэксту кнігі «Левіт» паўтараецца застаўка з кнігі «Песня песняў». На л. 42 адв. паўтораны і гравюрны партрэт Аарона з надпісам: «Сей ест Аарон, архиерей найвышший сынов ізраилевых, брат Моисеев, правнук Леувиев. От него же называется книга сия — «Леувит». Сама гравюра тут адрозніваецца ад першага варыянта, змешчанага ў кнізе «Выхад», светлымі прасветамі паміж рукамі Аарона і слупамі аркі, а таксама чорна-белымі квадратамі падлогі, на якой ён стаіць.

Кніга «Лічбы»

[1] *Іудзіна пакаленне,* паводле біблейскай міфалогіі, сваю радаслоўную вядзе ад Іуды, чацвёртага сына патрыярха Якава ад Ліі. Іуда (Іегуда) у перакладзе азначае пахвала або слава богу. Імя гэта было надзвычай папулярным у яўрэйскай гісторыі. Першапачатковыя звесткі пра Іуду ў Бібліі надзвычай скупыя. Вядома толькі, што хоць ён і падзяляў з іншымі сваімі братамі нянавісць да Іосіфа, сына сваёй цёткі Рахілі, другой жонкі Якава, аднак быў больш памяркоўны і спагадлівы і параіў братам лепш прадаць Іосіфа праезжым купцам, чым знішчыць яго фізічна. З яго племені ў Бібліі выводзіцца радаслоўная Ісуса Хрыста. Калі пасля смерці цара Саламона адбыўся падзел яго манархіі, Іудзіна пакаленне стварыла асобнае царства Іудзейскае, якое займала паўднёвую Палесціну са сталіцай Іерусалімам і праіснавала да заваявання зго Навуходаносарам II у 586 г. да н. э.

[2] У дадзеным выпадку Скарына памылкова называе біблейскае пакаленне Ісахарава пакаленнем Захаравым, якое вяло сваю радаслоўную ад Ісахара, сына патрыярха Якава. Пры падзеле Палесціны гэтаму пакаленню была адведзена яе паўночная частка.

[3] *Зевулонава пакаленне,* паводле Бібліі, вяло сваю радаслоўную ад Зевулона, шостага і апошняга з сыноў патрыярха Якава. Пры падзеле Палесціны яно атрымала ад Ісуса Навіна лепшую частку зямлі на яе паўночным захадзе паміж Галілейскім возерам і Міжземным морам з пладароднай раўнінай і гарадамі Віфлеем, Назарэт, Кана, Тыверыяда і інш. Племя вылучалася выяўнічасцю і храбрасцю.

[4] *Данава пакаленне,* паводле Бібліі, паходзіла ад Дана, пятага сына патрыярха Якава. Племя гэта вылучалася ваяўнічасцю і па колькасці ўступала толькі пакаленню Іудзіну. Займала невялікую па памерах тэрыторыю Ханаана па суседству з філісцімлянамі, таму часта падвяргалася нападам з боку апошніх. Пасля панавання цара Саламона ў далейшай біблейскай гісторыі род Дана больш не згадваецца.

[5] *Асірава пакаленне,* паводле Бібліі, сваю радаслоўную вяло ад Асіра (што ў перакладзе азначае: шчаслівы), другога сына патрыярха Якава. Яму належала самая пладародная паўночная частка зямлі Ханаанскай (Фінікійскай). Задаволенае сваім геаграфічным становішчам, яно не праяўляла ваяўнічасці і мірна жыло з суседзямі. Пасля падзелу Ізраільскай дзяржавы на два самастойныя царствы яно падтрымлівала сувязі з іудзейскім Ерусалімам.

[6] *Нефілімава пакаленне,* паводле Бібліі, вяло сваю радаслоўную ад імені

аднаго з сыноў Якава. Пры падзеле Палесціны заняло самую паўночную частку зямлі Ханаанскай, з прычыны чаго больш за ўсіх падвяргалася знешнім нападам і ўплывам і адно з першых было выведзена асірыйцамі ў палон. Прадстаўнік гэтага пакалення Товіт называецца ў Бібліі аўтарам адной з яе кніг.

[7] *Рувімава пакаленне* паходзіла, паводле Бібліі, ад Рувіма, першага сына патрыярха Якава. Як старэйшы сярод сваіх братоў, ён мог спадзявацца на асаблівае бласлаўленне бацькі. Аднак за тое, што ён апаганіў ложа свайго бацькі распуснай сувяззю з наложніцай апошняга, патрыярх пазбавіў яго гэтага права першародства. Пры заняцці Палесціны пакаленне Рувіма атрымала ў сваё валоданне пладародныя землі за ракой Іардан.

[8] *Сімяонава пакаленне,* паводле біблейскай міфалогіі, паходзіла ад Сімяона, другога сына патрыярха Якава. Яго роданачальнік падаецца як чалавек надзвычай жорсткі. Разам са сваім братам Левіем ён учыніў крывавае знішчэнне жыхароў горада Сіхема за абразу сваёй сястры Дзіны сынам сіхемскага князя. У час прыезду братоў Іосіфа ў Егіпет Іосіф пакінуў Сімяона ў якасці заложніка і пасадзіў яго ў цямніцу да вяртання братоў у Егіпет разам з любімым братам Веніямінам. Племя Сімяона вяло пастухоўскі спосаб жыцця ў паўднёва-заходняй частцы Палесціны і не іграла значнай ролі ў гісторыі яўрэйскага народа, а таму паступова змяшалася з суседнімі арабскімі плямёнамі і знікла з гістарычнай арэны. Прадстаўніцай гэтага племені выступае ў Бібліі легендарная Юдзіф, гераіня некананізаванай царквой аднайменнай кнігі на гістарычную тэму.

[9] *Гадава пакаленне* сваю радаслоўную вяло ад Гада, сёмага сына Якава. Пры заняцці Палесціны яно, валодаючы мноствам статкаў жывёлы, атрымала разам з пакаленнем Рувіма і палавінай пакалення Манасіі тэрыторыю на ўсходнім беразе ракі Іардан. Нягледзячы на пастухоўскі спосаб жыцця, вылучалася сваёй ваяўнічасцю. Будучы пярэднім краем ізраільскага народа за Іарданам, яно актыўна дапамагала сваім супляменнікам заваёўваць палесцінскія землі, вяло паспяховыя і пераможныя войны з агаранамі, ізмаілцянамі і іншымі аравійскімі плямёнамі таго часу. Пакаленне Гадава раней за іншыя ізраільскія плямёны стала аб'ектам нападаў сірыйскіх цароў. У часы прароцтва Ераміі яго тэрыторыя была заваявана аманітамі, а ў 733—732 гг. да н. э. далучана да Асірыі.

[10] *Ефраімава пакаленне* паходзіла, як падаецца ў Бібліі, ад малодшага сына Іосіфа, які нарадзіўся ў Егіпце. Пры падзеле Палесціны яно атрымала цэнтральную, багатую і ўраджайную паласу зямлі ад ракі Іардан да Міжземнага мора на поўнач ад Іерусаліма. Прасякнутае духам самабытнасці і адчуваючы сваю сілу, яно ўступіла ў саперніцтва з пакаленнем Іуды і пастаянна праяўляла свой сепаратызм і гегеманізм, матывуючы тым, што з яго асяроддзя паходзіў пераемнік Майсей і правадыр ізраільскага народа Ісус Навін, што ў іх уладаннях знаходзіцца яго бацькаўшчына і месца пахавання. Нашчадкі Ефраіма, паводле біблейскіх паданняў, адыгралі вялікую ролю ў гісторыі ізраільскага народа, прымалі чынны ўдзел у вырашэнні яго гістарычнага лёсу. Менавіта з іх асяроддзя паходзіў Самуіл, вядомы прарок і суддзя ізраільскі. Калі пасля смерці цара Саламона яго дзяржава распалася на два царствы, палітычную вагу ў новастворанным Ізраільскім царстве набыло пакаленне Ефраіма. Яно абрала царом прадстаўніка свайго племя Ераваама, а яго рэзідэнцыяй зрабіла свой горад Самарыю, якая была сталіцай Ізраільскага царства да канца яго гістарычнага існавання.

[11] *Манасіева пакаленне* вяло сваю радаслоўную ад Манасіі, старэйшага сына Іосіфа. Яшчэ ў часы Майсея пакаленне Манасіі колькасна пераўзыходзіла пакаленне Ефраіма і таму пры падзеле Палесціны атрымала землі па абодвух баках Іардана. З цягам часу заіарданская частка гэтага пакалення стала аб'ектам нападаў з боку асірыйцаў, а ў перыяд панавання цара Осія была заваявана асірыйскім царом Салманасарам.

[12] *Веніямінава пакаленне,* паводле Бібліі, паходзіла ад малодшага і апошняга сына патрыярха Якава і яго любімай жонкі Рахілі, для якой нараджэнне гэтага сына мела смяротны зыход, таму бацька называў яго «сынам смутку», а часцей «сынам сваёй старасці». Як адзінага роднага брата па маці Ве-

ніяміна вельмі любіў Іосіф. Калі Веніямін пакідаў Егіпет, яму было крыху больш трыццаці гадоў, ён меў ужо дзесяць сыноў. За час свайго саракагадовага падарожжа па сінайскіх пустынях яго род, дзякуючы сваёй высокай пладавітасці вырас да 45 600 чалавек. Пры падзеле Палесціны яму дасталася невялікая, але затое цэнтральная і пладаносная мясціна на поўнач ад Іерусаліма побач з племем Іуды і зямельнымі абшарамі Ефраіма і Манасіі. Гэта пакаленне вылучалася надзвычайнай ваяўнічасцю і мужнасцю. З яго асяроддзя, паводле біблейскага падання, выйшаў першы ізраільскі цар Саул. Племя Веніяміна валодала вялікімі воінскімі сіламі і прымала ўдзел у стварэнні самастойнага Іудзейскага царства. Пасля сямідзесяцігадовага вавілонскага палону яно разам з іудзеямі складала галоўную частку яўрэйскага насельніцтва. Менавіта з гэтага пакалення хрысціянская традыцыя выводзіць паходжанне свайго славутага апостала Паўла.

[13] *Рамес* — верагодна, галоўны горад Гесемскай зямлі ў Егіпце.

[14] *Чэрмнае (г. зн. Чырвонае) мора* — вялікі вузкі заліў Індыйскага акіяна, які аддзяляе Аравію ад Егіпта і Азію ад Афрыкі. Гэта самае салёнае і цёплае мора на зямлі, абодва залівы якога амываюць гарысты Сінайскі паўвостраў.

[15] *Іафор* (у Скарыны: Етро) — свяшчэннік, у якога, ратуючыся ад гневу фараона, міфічны Майсей знайшоў сабе прытулак і на дачцы якога Сапфоры, або Цыпфоры, ажаніўся.

[16] *Марыя* — паводле Бібліі, дачка Амрама, сястра Майсея і Аарона. Упершыню ўпамінаецца ў апавяданні пра ранняе дзяцінства Майсея. Калі яе маці, паводле жорсткага загаду фараона, не магла далей трымаць у сябе трохмесячнага Майсея і вымушана была пакінуць яго ў карзіне на беразе Ніла, Марыя (Марыям) назірала за сваім братам. Пасля са згоды дачкі фараона, якая знайшла Майсея, яна прывяла сваю маці пакарміць яго. Пасля выхаду ізраільцян з Егіпта і «незвычайнага» пераходу Чырвонага мора яна ўзначаліла жаночы хор. За нараканні на шлюб Майсея з іншаземкай Марыям была пакарана богам праказай. У Бібліі сцвярджаецца таксама, што яна была прамаці ізраільскага цара Давыда і памерла ў глыбокай старасці.

[17] *Дафан і Авірон* — паводле біблейскага міфа, унукі Рувіма, першынца патрыярха Якава, якія былі ўдзельнікамі змовы супраць Майсея і Аарона, за што іх бог жорстка пакараў: зямля праглынула іх жывымі.

[18] *Сыны Карэевы* (у Скарыны яны называюцца сынамі Харэевымі) — паводле Бібліі, паходзілі ад роду Левія, які ім даводзіўся прапрадзедам. Калі іх бацька Карэй, дамагаючыся вышэйшай для сябе ўлады, арганізаваў сумесна з Дафанам і Авіронам змову супраць Майсея і Аарона, за што і паплаціўся ўласным жыццём, яны пазбеглі боскага пакарання, бо не прымалі ўдзелу ў гэтым бунце. Жорсткае пакаранне змоўшчыкаў паслужыла ім добрым урокам і зрабіла іх у далейшым прыкладнымі выканаўцамі сваіх левіцкіх абавязкаў. Па традыцыі ім прыпісваецца аўтарства рада псалмоў Псалтыра.

[19] *Эдом* — пад гэтай назвай у Бібліі выступае тэрыторыя, якая належала Ісаву, першароднаму сыну Ісака і Равекі, нашчадку патрыярха Якава. Ляжала гэта зямля на поўдзень ад Мёртвага мора. Ужо ў часы Майсея там была моцная і квітнеючая дзяржава.

[20] *Валак* — у перакладзе са старажытнаяўрэйскай мовы азначае: спусташальнік, разбуральнік. Паводле Бібліі, быў царом маавіцкім і сучаснікам Майсея. Гэта ён заклікаў з Месапатаміі ведзьмара Валаама для праклёцця ізраільцян, калі яны апынуліся на мяжы яго ўладанняў.

[21] *Фініес* — трэці першасвяшчэннік царства Іудзейскага, сын Елеазара і ўнук Аарона. Карыстаўся ў народзе вялікай павагай за сваю рэлігійную руплівасць і мужнасць. Змагаўся за чысціню і непарушнасць іудзейскага веравызнання, выступаў супраць пакланення чужым ідалам, у прыватнасці маавіцянскаму бажаству Ваалу.

[22] *Замврый (Зімры)* — паводле біблейскай міфалогіі, ізраільскі военачальнік. Яго закалоў кап'ём першасвяшчэннік Фініес у спальні разам з наложніцай неіудзейкай, якую Замврый прывёў у ізраільскі лагер.

[23] *Дочкі Сальфатавы* — так Скарына называе пяць дачок Салпада, якія, паводле Бібліі, даводзіўся прапраўнукам Манасіі. Паколькі іх нябожчык

бацька не пакінуў пасля сябе наследнікаў па мужчынскай лініі, яны звярнуліся з просьбай да Майсея, першасвяшчэнніка Елеазара і ўсяго грамадства выдзеліць ім зямельны надзел сярод братоў свайго бацькі. Іх просьба была задаволена як справядлівая і законная.

Кніга «Лічбы», надрукаваная Скарынам у Празе ў 1519 г., захавалася ў айчынных кнігасховішчах у 17 экземплярах. У гэтым выданні Скарыны змешчана толькі адна арыгінальная гравюра «Людие ізраилевы с полки своими около храму божия», якая знаходзіцца на тытульным лісце кніжкі. Астатнія ж ілюстрацыі ўзяты з папярэдніх выданняў. Так, застаўка да самога тэксту кнігі запазычана з выдання кнігі «Ісус Сірахаў», а віньетка да скарынаўскага пасляслоўя — з прадмовы да кнігі «Левіт».

Кніга «Другі закон»

[1] *Каін* — паводле біблейскага міфа, старэйшы сын Адама і Евы, земляроб, які ад зайздрасці забіў свайго роднага брата Авеля-пастуха за тое, што бог прыняў дары апошняга, а яго дары адхіліў. За гэты ўчынак быў асуджаны і пракляты богам. У легендзе пра забойства Каінам Авеля рад даследчыкаў бачаць яскравае адлюстраванне барацьбы земляробчых і жывёлаводчых этнічных груп яўрэйскага народа старажытнага часу.

[2] *Авель* — міфічны персанаж Бібліі. У іудаісцкай і хрысціянскай традыцыях выступае як вобраз лагоднай і нявіннай ахвяры чалавечай жорсткасці.

[3] *Сотнік* — тэрмін ваеннага значэння, які абазначаў камандзіра сотні, адзінкі ўзброенага войска ў старажытныя часы. Ужываўся таксама на Русі.

[4] У дадзеным выпадку маюцца на ўвазе тры міфічныя патрыярхі — Аўрам, Ісак і Якаў.

Апошняя біблейская кніга з так званага Пяцікніжжа Майсея «Другі закон» — гэта своеасаблівы выклад зместу ўсіх папярэдніх яго кніжак. Пададзена ў форме прамовы Майсея перад ізраільцянамі напярэдадні іх пераходу праз Іардан і ўступлення ў «зямлю запаветную».

Скарынава выданне гэтай кнігі захавалася ў 14 экземплярах.

Як і папярэдняя, яна не вылучаецца багаццем мастацкага афармлення. Тут змешчаны толькі дзве гравюры, адна з іх — на тытульным лісце з надпісам: «Моисей навчает людей ізраилевых втораго закону» ды паўтораная перад тэкстам кнігі застаўка, перанесеная з кнігі «Ісус Навін».

Кніга «Руф»

[1] *Руф* — міфічная асоба, імем якой названа невялікая агіяграфічная аповесць, што была ўключана ў кананічны біблейскі звод. Паводле падання, будучы маавіцянкай, яна выйшла замуж за яўрэя, бацькі якога часова перасяліліся з Палесціны ў Мааў. Пасля смерці свёкра і мужа Руф са свякроўю паехала на іх радзіму і пасялілася ў Віфлееме. Каб пракарміць сябе і свякроў, Руф збірала каласы на чужым полі. Выпадкова яна сустрэла багатага сваяка яе мужа-нябожчыка па імені Ваоз. Той, даведаўшыся, хто яна, спагадліва аднёсся да Руфі, пахваліў яе за вернасць свякрові і дазволіў ёй збіраць каласы на сваім полі. Дабрачыннае жыццё і прыгажосць Руфі паслужылі прычынай таго, што яна стала жонкаю багатага Ваоза і нарадзіла яму сына Аведа, які потым стаў дзедам цара Давыда.

[2] *Ваоз* — асоба міфічная. У Бібліі ён называецца багатым віфлеемлянінам з роду Іуды. Праз свой шлюб з Руф'ю ён стаў дзедам Іясея, імя якога хрысціянская традыцыя ўключыла ў радаслоўную міфічнага Ісуса Хрыста.

[3] *Авед (Авід)* — сын Руфі і Ваоза.

[4] *Іаан Прадцеча* (г. зн. папярэднік) — паводле Бібліі, прапаведнік, які хрысціў Ісуса Хрыста. Паходзіў з жрэчаскага роду, быў сынам свяшчэнніка Захарыя і Елізаветы, сваячкі маці Ісуса Хрыста. Незадаволены станам грамадства, яшчэ ў маладосці пасяліўся ў пустыні, дзе вырас у прапаведнікапрарока. На пятнаццатым годзе панавання рымскага імператара Тыберыя, калі кіраўніком Іудзеі быў Понцій Пілат, ён з'явіўся ля Іардана з пропаведдзю

пакаяння і паведамленнем, што набліжаецца прыход «царства нябеснага». Знешнім знакам пакаяння і духоўнага абнаўлення ён абраў хрышчэнне праз абмыванне ў вадзе. Прыняць яго павучэнне прыйшоў і сам Ісус Хрыстос з Назарэта, якога і хрысціў Іаан у Іардане. Выкрываючы ў сваіх пропаведзях заблуджэнні і заганы людзей, Іаан не шкадаваў і зямных уладароў. Ён выклікаў незадавальненне галілейскага царка Ірада, які, не церпячы выкрыцця за незаконную пазашлюбную сувязь з жонкай свайго брата Ірадыядай, пасадзіў прапаведніка ў турму. Там ён стаў ахвярай Ірадыяды, якая патрабавала, каб ёй прынеслі на талерцы адсечаную галаву Іаана Хрысціцеля. Хрысціянская царква далучыла гэтага міфічнага прапаведніка да ліку сваіх святых і для ўшанавання яго памяці адвяла ў святцах рад дзён.

Скарынаўскае выданне кнігі «Руф» дайшло да нашага часу ў 8 экземплярах. На тытульным лісце гэтай кнігі Бібліі змешчана арыгінальная тлумачальная гравюра: «Руф, прабаба царя Давыдова, подбирает класы за женци». Перад тэкстам твора пададзена застаўка з кнігі «Ісус Навін», якая часта паўтараецца ў іншых кнігах, выдадзеных Скарынам.

Кніга «Прарок Данііл»

[1] *Іяхін (Яхонія)* — паводле біблейскіх звестак, сын цара Іяхіма, цар іудзейскі, пераселены Навуханадосарам II у Вавілон. Імя гэтага цара ў розных біблейскіх кнігах падаецца па-рознаму. Нават узрост, у якім Іяхонія ўступіў на царскі трон, аўтары біблейскіх кніг падаюць па-рознаму. Так, у адных кнігах ён стаў царом, калі яму было 8 гадоў, а ў чацвёртай кнізе «Царствы»— у 18 гадоў. Царскі трон Іяхоніі дастаўся ў самы цяжкі і складаны час. Яго бацька Іяхім спачатку прызнаваў над сабой уладу Навуханадосара, а потым пачаў шукаць шляхі да вызвалення і ўступіў у саюз з егіпецкім фараонам, за што быў жорстка пакараны: цар яго паланіў і вывез у Вавілон. Панаванне Іяхоніі было кароткачасовым. Ён пратрымаўся на царскім троне толькі 3 месяцы і 10 дзён, пасля чаго быў скінуты Навуханадосарам і заменены братам Метафаніяй, якога вавілонскі цар перайменаваў у Седэкію. Сам жа Іяхонія быў пасаджаны ў турму, у якой прасядзеў 36 гадоў, пакуль яго не вызваліў сын Навуханадосара.

[2] *Сусана* — прыгожая і багатая іудзейка, жонка Іяхіма, перасяляецца з царства Ізраільскага ў Вавілон. Несправядліва абвінавачаная ў парушэнні шлюбнай вернасці свайму мужу, яна была апраўдана і выратавана ад пагражаўшага ёй смяротнага прыгавору юнаком Даніілам. Тэкст гэтай легенды пра Сусану ўнеслі ў Біблію першыя перакладчыкі на грэчаскую мову, якія падалі яе ў канцы прароцкай кнігі Данііла ў апошнім, трынаццатым раздзеле. У яўрэйскай Бібліі гэтай аповесці няма, што дало падставы даследчыкам адносіць яе напісанне да апошняга стагоддзя напярэдадні нашай эры. Не ўвайшла аповесць пра Сусану і ў кананічны тэкст Бібліі рускай. Мяркуюць, што ў яе аснову пакладзены сапраўдныя падзеі.

[3] *Понцій Пілат* — асоба гістарычная. Ён з 26 па 36 г. н. э. быў рымскім пракуратарам Іудзеі. У час яго дзесяцігадовага перыяду кіраўніцтва ўзмацніўся сацыяльна-палітычны і рэлігійны прыгнёт падуладнага іудзейскага насельніцтва, што выклікала рад народных паўстанняў, якія бязлітасна ім падаўляліся, у выніку чаго Рым вымушаны быў змясціць Пілата. Пастаяннай яго рэзідэнцыяй была Кесарыя, але па святах і для важных адміністрацыйных спраў ён прыязджаў у Іерусалім і там падоўгу затрымліваўся. Прымаючы ў разлік яго жорсткі і вераломны характар, хрысціянская царква прыпісала Понцію Пілату зацверджанне смяротнага прыгавору Ісусу Хрысту. Пасля чаго пракуратар узяў вады і памыў рукі перад народам па старадаўняму звычаю, які сімвалізаваў невінаватасць у праліцці крыві. Пракуратар публічна заявіў, што не ён асабіста, а іудзейскія жрацы хацелі гэтай смерці. Пра далейшы жыццёвы лёс Пілата дакладна нічога невядома. Па сведчанню царкоўна-палітычнага дзеяча IV ст. Яўсевія Кесарыйскага, ён пакончыў з сабою, а іншыя сцвярджаюць, што яго пакараў смерцю імператар Нерон.

[4] *Гісторыя Персідскага царства* пачынаецца з VII ст. да н. э., калі іран-

скае племя мідзян, якое займалася жывёлагадоўляй і земляробствам, з дапамогай іншых роднасных плямён знішчыла Асірыйскую дзяржаву і распаўсюдзіла сваю ўладу амаль на ўвесь Іран. У VI ст. да н. э. іх змянілі персы, якія жылі на крайнім паўднёвым захадзе Ірана. Заснавальнікам персідскай манархіі быў Кір, які паходзіў з роду Ахеменідаў і панаваў з 558 да 530 г. да н. э. Ён заваяваў усю Заходнюю Азію і большую частку Ірана. Яго пераемнік Камбіз (530—521) далучыў да гэтых заваёў Егіпет і частку Эфіопіі. У часы панавання Дарыя (522—486) межы Персідскай дзяржавы пашырыліся да Індыі. Пры ім краіна была падзелена на 120 сатрапій, уведзена залатая манетная сістэма і замацавалася рэлігія Зараастры. Да рэлігійных вераванняў іншых народаў персы тады ставіліся верацярпіма. Галоўнымі гарадамі Персіі пры Дарыі былі Сузы і Персепаль. З часам Персія страціла сваю былую магутнасць і пад ударамі Аляксандра Македонскага спыніла сваё гістарычнае існаванне як самастойная дзяржава.

[5] *Царства Македонскае* размяшчалася ў цэнтральнай частцы Балканскага паўвострава, заселенай ілірыйскімі і фракійскімі плямёнамі. У V ст. да н. э. на яе тэрыторыі ўзнікла рабаўладальніцкая дзяржава. Непасрэднае суседства з Грэцыяй спрыяла ўздзеянню грэчаскай культуры і мовы, устанаўленню цесных узаемасувязей з грэчаскімі гарадамі-полісамі. З утварэннем у Македоніі класавага грамадства адбывалася і яе паступовае палітычнае аб'яднанне, пашырэнне дзяржаўных межаў, умацаванне незалежнасці і рост ваенна-палітычнай магутнасці. У часы кіравання Філіпа II (359—336 гг. да н. э.) канчаткова сфарміравалася македонская манархія і была падпарадкавана Верхняя Македонія. Гэты цар завяршыў рэарганізацыю войска і стварыў македонскі флот. Імкнучыся пашырыць свае ўладанні і палітычныя ўплывы, а таксама авалодаць марскім узбярэжжам, якое знаходзілася ў руках грэкаў, Філіп II на працягу 357—346 гг. вёў вайну супраць Афін і іх саюзнікаў, у выніку якой авалодаў больш чым 30 гарадамі, падпарадкаваў Фесалію і захапіў усё фракійскае ўзбярэжжа Эгейскага мора. Паўторнае яго ўмяшанне ў справы Грэцыі завяршылася ў 338 г. да н. э. бітвай пры Херанеі, у якой македонскае войска выйшла пераможцам і грэчаскія гарады прызналі гегемонію македонскай манархіі. У 336 г. да н. э., рыхтуючыся выступіць супраць Персіі і мясцовай знаці, Філіп II стаў ахвярай змовы. Яго пераемнікам стаў сын Аляксандр Македонскі (336—323 гг. да н. э.), які падавіў паўстанні грэчаскіх гарадоў і ажыццявіў намеры свайго бацькі ў адносінах да Персіі. Ён разбіў цара Дарыя III, заваяваў Персідскую дзяржаву і на яе тэрыторыі ўтварыў сваю вялікую манархію, якая, аднак, была нетрывалай. Пасля смерці славутага заваёўніка яго імперыя даволі хутка распалася. У выніку няўдалых войн з Рымам у II ст. да н. э. Македонія ператварылася ў правінцыю Рымскай імперыі.

[6] Скарына, напэўна, тут мае на ўвазе не дробнае Рымскае царства VIII—VI стст. да н. э., якое займала невялікую тэрыторыю ў даліне ракі Тыбр, а Рымскую імперыю — адну з найбольш вялікіх і магутных дзяржаў старажытнага свету, уладанні якой ахоплівалі ўсе краіны Міжземнамор'я.

[7] *Талмуд* — збор дагматычных, рэлігійна-этычных і прававых законапалажэнняў іудаізму, якія склаліся на працягу IV ст. да н. э.— V ст. н. э. часткова на старажытнаяўрэйскай мове, а часткова на арамейскіх дыялектах. Гэты зборнік змяшчае павучанні па маралі і праву, разважанні пра дагматыку і рэлігійны культ, легенды пра светапабудову, навуковыя звесткі па медыцыне, астраноміі, геаграфіі, матэматыцы, заалогіі, батаніцы, фізіцы і, такім чынам, уяўляе сабой своеасаблівы від старажытнаяўрэйскай энцыклапедыі. Самая старажытная частка Талмуда, якая называецца Мішна (г. зн. паўтарэнне), дае тлумачэнне норм закону Пяцікніжжа Майсея. Потым Мішна стала прадметам тлумачэння іудзейскіх багасловаў. Зборнік гэтых тлумачэнняў атрымаў назву Гемара (г. зн. завяршэнне). Мішна разам з Гемарай і складае змест Талмуда, які змяшчае юрыдычна-прававыя палажэнні, рэгламентуючыя сямейнае і грамадзянскае жыццё іудзеяў, розныя легенды, прытчы, казкі, апавяданні, якія спадарожнічалі жыццю іудзеяў. Як рэлігійная кніга Талмуд прасякнуты ідэяй залежнасці чалавека ад бога, прапаведдзю цярпення і нецярпімасці да іншаверцаў.

[8] *Авакум* — адзін з т. зв. біблейскіх пракокаў, які, паводле падання, паходзіў з пакалення Сімяона і жыў у часы вавілонскага палону. Перад нашэсцем Навухаданосара, ведаючы, што горад не зможа супраціўляцца такому моцнаму заваёўніку, ён пакінуў Іерусалім і пасяліўся ў адным аравійскім горадзе. Калі ж халдзеі пакінулі Іудзею, ён вярнуўся на радзіму, займаўся хлебаробствам і за два гады перад вяртаннем іудзеяў з вавілонскага палону памёр. Стыль Авакума вылучаецца велічнасцю, прастатой, яснасцю, сцісласцю і выразнасцю думкі.

[9] *Феадосій* — у Скарыны — выдатны настаўнік грэчаскай мовы, які пераклаў з халдзейскай мовы поўны тэкст кнігі «Прарок Даніїл». Дадатковых звестак пра гэтага перакладчыка адшукаць не ўдалося.

[10] *Еранім* — пісьменнік-палеміст, філолаг, перакладчык Бібліі на лацінскую мову. Нарадзіўся ў Далмацыі ў 330 г. у сям'і грэка або ілірыйца. У Рыме атрымаў выдатную для свайго часу адукацыю, потым наведаў іншыя навуковыя цэнтры. У 373 г. накіраваўся на Блізкі Усход, папярэдне прыняўшы хрысціянства. Два гады правёў у Антыёхіі, пасля накіраваўся ў Халкідонскую пустыню, дзе аддаўся подзвігам аскетызму, вывучэнню яўрэйскай і халдзейскай моў. Наведаўшы Палесціну, Еранім накіраваўся ў Канстанцінопаль, а адтуль зноў у Рым, дзе папа Дамасій зрабіў яго сваім дарадчыкам. Пасля смерці папы ў 385 г. назаўсёды пакінуў сталіцу імперыі, вярнуўся ў Палесціну і пасяліўся ў Віфлееме, дзе заснаваў мужчынскі манастыр, вучыў дзяцей і манахаў. Там ён сабраў вялікую бібліятэку, паглыбляў свае веды па старажытных мовах і літаратурах і займаўся перакладам Бібліі на лацінскую мову. Пераклад Ераніма, вядомы пад назвай Вульгаты, пасля афіцыйна быў прызнаны каталіцкай царквой кананічным. Ён напісаў рад палемічных твораў на розныя тэмы, тлумачэнняў да асобных біблейскіх кніг («Быццё», «Эклезіяст», Евангелле ад Мацвея, Пасланні апостала Паўла і інш.), якія ў хрысціянскай літаратуры лічацца аднымі з найлепшых. Яго дагматычныя творы маюць востра палемічны характар, бо іх аўтар быў выдатным майстрам палемікі. За сваё жыццё Еранім напісаў каля 180 твораў. Памёр у Віфлееме каля 419 г. Праваслаўная царква называе яго блажэнным, а каталіцкая кананізавала яго ў лік святых.

Кніга «Прарок Даніїл» друку Скарыны захавалася да нашых дзён ў 10 экземплярах. На тытульным лісце гэтага выдання змешчана тэматычная гравюра: «Даниилу, седящему со львы, принесе Аввакум обед». Л. 1 адв.— 4 адв. займае прадмова Францыска Скарыны, у канцы якой паўторана віньетка з кнігі «Іоў», а на л. 5 — застаўка з кнігі «Ісус Навін».

Кніга «Эсфір»

[1] *Эсфер (Эсфір)* — адна з біблейскіх гераінь, якая, паводле Бібліі, была дачкой Амінавада і паходзіла з пакалення Веніяміна. Першапачаткова яна насіла яўрэйскае імя Гадасы, была сваячкай і выхаванкай набожнага іудзея Мардахея, які жыў у Сузах і аднойчы выратаваў жыццё персідскаму цару. Калі цар выбіраў сабе новую жонку, яго выбар паў на Гадасу, якая атрымала новае імя — Эсфір, што ў перакладзе з персідскай мовы азначае Зорка. Узвышэнне пры двары іудзейкі выклікала зайздрасць і злосць у некаторых прыдворных цара, асабліва ў Амана, уладалюбівага, гордага і дэспатычнага царскага любімца. Раззлаваны тым, што Мардахей адносіўся да яго без рабалепства, Аман вырашыў знішчыць не толькі Мардахея, але і ўсіх іудзеяў у Персідскім царстве, і дабіваўся ад цара згоды на выданне такога карнага ўказа. Калі пра гэта даведаўся Мардахей, ён патрабаваў ад Эсфіры, каб яна заступілася перад царом за свой народ. Мужная Эсфір пад страхам згубіць не толькі сваё становішча, але і ўласнае жыццё, насуперак строгаму прыдворнаму этыкету з'явілася без запрашэння да цара і пераканала яго наведаць падрыхтаваны ёю пір, у час якога звярнулася да цара з просьбай аб абароне. Калі цар даведаўся пра сутнасць просьбы Эсфіры, ён загадаў павесіць свайго любімца Амана на той шыбеніцы, якая была падрыхтавана для Мардахея, і выдаў новы загад аб праве іудзеяў на самаабарону. Некаторыя даследчыкі Бібліі бачылі ў гэтай кнізе адлюстраванне не сапраўднай гісторыі, а свайго роду

прытчу або гістарычную аповесць і сцвярджалі, што яна сваім зместам, падрабязным апісаннем быту і абставін, некаторых гістарычных рэалій адносіцца да часоў панавання Ксеркса (у рускім перакладзе Артаксеркса) і што сапраўднае імя гэтага цара Агасвер.

[2] *Аман* — вяльможа, любімец персідскага цара Агасвера (Артаксеркса), вораг іудзеяў, які збіраўся іх знішчыць, але сам быў павешаны на шыбеніцы.

[3] *Агасвер* (у Скарыны Асвер, у рускім перакладзе Артаксеркс) — персідскі цар, які выведзены ў Бібліі апекуном яўрэяў. Розныя прамыя і ўскосныя даныя сведчаць, што пад гэтым іменем у кнізе «Эсфір» выступае не хто іншы, як вядомы Ксеркс, сын Дарыя I, які нарадзіўся ў 513 г., стаў царом у 485 г. і быў забіты ў 465 г. да н. э.

[4] *Мардахей* — паводле біблейскай міфалогіі, набожны іудзей, які палонным быў вывезены персамі ў сталіцу, горад Сузы, дзе займаў сціплую пасаду царскага брамніка. Апякун і выхавальнік сваёй рана асірацелай пляменніцы Гадасы (Эсфіры).

Кніга «Эсфір» выдання Скарыны захавалася ў 9 экземплярах. На тытульным лісце гэтага выдання змешчана тэматычная тлумачальная гравюра «Есьфер-царица пришла пред Асъвера-царя», якая паўторана ў гэтай кнізе на л. 18 і суправаджаецца тэкстам: «Сие же речи, нижей положеные, написаны суть во книгах греческаго и латинъскаго языка выкладу посполитого. И абы не было уменъшено в руском языку, положил есм яко и в тых писмах все зуполне». Пасля сваёй прадмовы перад тэкстам самой кнігі Скарына змясціў, ужо каторы раз, гравюрную застаўку з кнігі «Ісус Навін». Цікавай своеасаблівасцю скарынаўскага выдання гэтай кнігі Бібліі з'яўляецца наяўнасць у ёй двух пасляслоўяў. Кароткае пасляслоўе пададзена на л. 17 пасля 9 раздзела кнігі, у ім гаворыцца: «Книги Есфер, зовемые от еврей Мъкгіля, доконаваются зуполне, выложены на руский язык доктором Франциском Скориною с Полоцька. А толико ест сее книги написано еврейским языком». Разгорнутае пасляслоўе змешчана на л. 26 адразу пасля тэксту біблейскага твора.

Кніга «Плач Ераміі»

[1] *Анафацыт* — радзіма біблейскага прарока Ераміі. Пасля вяртання яўрэяў з вавілонскага палону быў захоплены нашчадкамі Веніяміна і Левія. Па сцверджаннях Іосіфа Флавія і Ераніма, ён знаходзіўся недалёка ад Ерусаліма.

[2] *Іасія (Асія)* — паводле біблейскіх звестак, сын і пераемнік Амона, цар іудзейскі, які стаў царом пасля смерці бацькі, калі яму было толькі 8 гадоў. Дасягнуўшы свайго паўналецця, праявіў сябе заўзятым ворагам язычніцкага ідалапаклонства. Рашуча разбураў язычніцкія капішчы і ахвярнікі, знішчаў ідалаў і куміраў. Будучы абаронцам рэлігійнай чысціні, ён паспяхова знішчаў сляды язычніцтва не толькі на тэрыторыі свайго іудзейскага царства, але і на землях, падуладных Ізраільскай дзяржаве. У бітве з егіпцянамі на 31-м годзе свайго панавання Іасія атрымаў смяртэльную рану, ад якой памёр, і быў пахаваны ў Іерусаліме. Яго смерць аплакаў Ерамія ў сваёй жалобнай песні.

[3] *Ціт Флавій* (39—81) — рымскі імператар з 79 г., сын імператара Веспасіяна Флавія. Выхаванне атрымаў пры дварах імператараў Клаўдзія і Нерона. Яго ваенная кар'ера пачалася ў Германіі і Брытаніі, дзе ён вылучыўся, займаючы пасаду ваеннага трыбунала. Калі імператар Нерон накіраваў яго бацьку ва ўзбунтаваную Іудзею, Ціт паехаў туды разам з бацькам, атрымаў у камандаванне легіён і дапамог свайму бацьку пракласці шлях да дзяржаўнай улады. У 69 г. стаў галоўнакамандуючым рымскага войска ў Палесціне ў час вайны з іудзеямі. У 70 г. Ціт захапіў Іерусалім і разбурыў яго, праявіўшы пры гэтым выключную жорсткасць. За час знаходжання ў Палесціне ажаніўся на прыгажуні Вераніцы, дачцы Ірада Агрыпы, і сястры Ірада Агрыпы II, іудзейскіх царкоў. Вяртаннем Ціта ў Рым з пышным трыумфам было адсвяткавана ўціхамiранне Іудзеі. У 73 г. Ціт стаў сакіраўнікам свайго бацькі і ад яго імя вёў барацьбу з арыстакратычнай сенатарскай апазіцыяй. Займаў пасаду прэфекта (начальніка) гвардыі. Бязлітаснае знішчэнне асоб, якія

выклікалі ў яго падазрэнне, яшчэ пры жыцці бацькі рабілі яго імя ненавісным у Рыме. У мэтах прымірэння з падданымі Ціт, стаўшы імператарам, пачаў кіраваць імперыяй сумесна з сенатам, сурова караў даносчыкаў, схіляў да сябе народ раскошнымі пабудовамі і гульнямі. У часы яго панавання быў адкрыты славуты рымскі Калізей, будаваць які пачаў яшчэ яго бацька, і адбылося (у 79 г.) страшнае вывяржэнне вулкана Везувія.

[4] *Веспасіян Флавій* (9—79) — рымскі імператар (69—79), заснавальнік дынастыі Флавіяў. Нарадзіўся ў знатнай сям'і. У часы імператарства Калігулы быў ваенным трыбунам у Фракіі, потым квестарам, а пасля прадстаўніком вышэйшай судовай улады. У 51 г. быў прызначаны консулам, пазней намеснікам у Афрыцы. Пры імператарах Клаўдзіі і Нероне займаў вышэйшыя пасады ў магістратуры і камандаванні. У 66 г. Нерон прызначыў яго галоўнакамандуючым рымскага войска ў Палесціне. Пасля звяржэння Нерона прысягнуў на вернасць са сваім войскам спачатку Гальбе, а пасля яго забойства — Атону. Аднак пасля смерці апошняга ў 69 г. егіпецкія войскі абвясцілі Веспасіяна імператарам. Будучы імператарам, ён уключыў многіх прадстаўнікоў правінцыяльнай знаці ў сенат і распаўсюдзіў на іх шэраг правоў рымскага і лацінскага грамадства, умацоўваў сацыяльную базу рабаўладальніцкай імперыі, траціў вялікія сродкі на ўзвядзенне манументальных грамадскіх будынкаў. Пасля смерці ў 79 г. пакінуў двух сыноў, Ціта і Даміцыяна, якія таксама былі імператарамі.

Кніга «Плач Ераміі» — адно з найбольш рэдкіх выданняў Францыска Скарыны. Яно захавалася толькі ў 4 экземплярах. На тытульным лісце гэтага выдання змешчана тэматычная тлумачальная гравюра з надпісам: «Еремиа, пророк господень, плачеть, гледя на Ерусалим». На л. 3 пасля тэксту прадмовы Скарыны паўторана застаўка з кнігі «Ісус Навін». Перад тэкстам пасляслоўя паўторана віньетка з прадмовы Скарыны да кнігі «Левіт».

Кніга «Суддзі»

[1] *Кніга «Суддзі»* — адна з частак Старога запавету, у якой апісваюцца падзеі двухсотгадовага перыяду гісторыі яўрэйскіх плямён пасля «выйсця іх з Егіпту» (прыблізна XII—XI стст. да н. э.), які папярэднічаў фарміраванню раннефеадальнай рабаўладальніцкай Ізраільска-Іудзейскай дзяржавы. Паводле біблейскай міфалогіі, пасля Майсея і Ісуса Навіна старажытныя яўрэі не мелі пастаянных важакоў і кіраўнікоў, а таму яны часта падвяргаліся прыгнёту з боку суседніх народаў, зазнавалі шмат пакут і бед. Менавіта ў гэты перыяд іх гісторыі наступіла эпоха Суддзяў, якія арганізоўвалі народ на барацьбу са знешнімі ворагамі і ажыццяўлялі ўладкаванне ўнутрыплемяннога правапарадку. Іх улада не мела пастаяннай пераемнасці і не была самадзяржаўнай. Яны кіравалі, піша Скарына, не «яко цари или властели вышнии, силу имеющие над ними, но яко ровнии и товарищи, раду им даючи и справедливость межи ними чинячи». Сваім зместам гэта кніга ахоплівае перыяд ад смерці Ісуса Навіна да першасвяшчэнніка Ілы, або да смерці суддзі Самсона. Іудзейскае паданне называе складальнікам гэтай кнігі Бібліі прарока Самуіла Мяркуюць, што яна апрацоўвалася на працягу значнага часу і завершана ў VI ст. да н. э. Паколькі ў прадмове Скарыны падаюцца кароткія звесткі, паводле Бібліі, пра ўсіх 12 суддзяў, пра якіх вядзецца гаворка ў кнізе «Суддзі», то мы іх дадаткова не тлумачым у сваіх каментарыях.

[2] *Неямія* — адзін з іудзейскіх патрыётаў, губернатар Іерусаліма, які шмат гадоў працаваў над аднаўленнем гэтага горада пасля вавілонскага разбурэння. Жыў у V ст. да н. э. Паводле біблейскай міфалогіі, сын Ахалія з іудзейскага роду. Знаходзячыся ў палоне, быў падчашым у персідскага цара Артаксеркса Лангімана. І калі ён даведаўся пра бядотнае становішча сваіх суайчыннікаў у Палесціне, Неямія папрасіў у цара адпусціць яго на радзіму. У Палесціне ён разам з Ездрай прыняўся за рэлігійна-маральнае і грамадзянскае добраўпарадкаванне народа. Гісторыя гэтай дзейнасці Неяміі выкладзена ў біблейскай кнізе, вядомай пад яго імем. Яна складаецца з 13 раздзелаў і

змешчана ў іудзейскім каноне Бібліі пасля кніг «Ездры» як аднародная па зместу, у хрысціянскай Бібліі — пасля першай кнігі «Ездра».

[3] *Хузарсатан (Хусарсафем)* — паводле біблейскага падання, месапатамскі цар, які панаваў над ізраільцянамі 8 гадоў, пакуль яго не перамог Гафаніїл (у Скарыны — Афаніель). Іосіф Флавій называе яго царом асірыйскім.

[4] *Яглон* — маавіцкі цар у хананейскім горадзе Яглон, які напаў на яўрэяў, авалодаў іх горадам Ерыхонам і на працягу 18 гадоў прыгнятаў іх, карыстаючыся палітычнымі беспарадкамі. Загінуў Яглон ад рукі Аода. Яго смерць паслужыла сігналам для агульнага паўстання ізраільцян супраць маавіцян, якіх яны выгналі з Палесціны, а Аод (у Скарыны — Аіоф) стаў другім па ліку суддзёй ізраільскім.

[5] *Варак (Варах)* — сын Авінаама з пакалення Нефаналіма. Ён па закліку Дэборы-прарочыцы (у Скарыны — Дэльворы) узначаліў апалчэнне ізраільцян і нанёс сакрушальнае паражэнне Сісару, военачальніку цара Іявіна. Варак нечакана напаў на Сісара, прывёў у замяшанне непрыяцеля, які ў паніцы кінуўся наўцёкі, і цалкам разбіў яго. Сам жа Сісара быў забіты адной яўрэйкай у шатры, куды ён схаваўся. Гэта перамога прынесла Вараку вялікую славу, яго імя праслаўляецца ў Старым і Новым запаветах Бібліі, у прыватнасці ў славутай «Песні Дэборы», якая змешчана ў кнізе «Суддзі».

[6] *Зізар (Сісара)* — военачальнік цара Іявіна, які панаваў у горадзе Асор, што на поўначы Палесціны, і на працягу 20 гадоў прыгнятаў ізраільцян.

[7] *Царства Асорскае* — паводле біблейскага падання, знаходзілася ў Хананейскай зямлі Палесціны з цэнтрам у горадзе Асор. Пры заваяванні Палесціны яўрэйскімі плямёнамі горад быў захоплены легендарным Ісусам Навінам, спалены, а жыхары знішчаны. У часы панавання ізраільскіх цароў яго аднавіў і ўмацаваў цар Саламон. Пазней быў заваяваны асірыйскім царом, а жыхары горада перасялены ў Асірыю. Дакладнае месцазнаходжанне былога Асора невядома.

[8] *Авімелах* — імя філісцімскіх цароў у часы біблейскага Аўрама, Ісака і Давыда. У дадзеным выпадку маецца на ўвазе сын ізраільскага суддзі Гедэона. У Бібліі ён паказаны як чалавек надзвычай уладалюбівы і па-тыранску жорсткі. Каб дасягнуць для сябе пануючага становішча і панаваць аднаму, ён выклікаў да сябе прыхільнасць жыхароў Сіхема і з іх дапамогай знішчыў усіх сваіх 70 братоў, пашкадаваў толькі аднаго, самага малодшага брата Іофама. Праз тры гады сіхемляне зненавідзелі Авімелаха і падрыхтавалі супраць яго змову. Калі гэта стала вядома цару, ён сабраў войска, разграміў змоўшчыкаў, авалодаў Сіхемам і знішчыў усіх яго жыхароў. Тых жа, каму ўдалося выратавацца ад гэтага пабоішча ў вежы капішча Ваала, ён спаліў у ёй. Тое ж ён хацеў учыніць і з жыхарамі суседняга горада Фівеса, але адна з жанчын кінула ў яго каменем і прабіла яму галаву. Саромячыся памерці ганебнай смерцю ад рукі жанчыны, Авімелах загадаў свайму збраяносцу дабіць яго мячом.

Кніга «Суддзі», датаваная 1519 г., была апошнім пражскім выданнем Францыска Скарыны. Яна захавалася да нашага часу ў 9 экземплярах. На тытульным лісце гэтага выдання змешчана тэматычная тлумачальная гравюра: «Самсон пресилный расторгал льва на пути». У канцы прадмовы Скарыны паўторана віньетка з выдання кнігі «Іоў», а на л. 4 — застаўка з прадмовы да кнігі «Прытчы прамудрага Саламона».

«Малая падарожная кніжка»

Другое выданне Псалтыра, зробленае Францыскам Скарынам у 1522 г. пасля пераезду яго на жыхарства з чэшскай Прагі ў сталічны горад Вялікага княства Літоўскага Вільню, азнаменавала сабой ўзнікненне і пачатак развіцця кнігадрукарскай справы на радзіме беларускага гуманіста. Гэта кніга адкрывае зборнік, так званую «Малую падарожную кніжку», якая, па задуме Скарыны, павінна была служыць практычным дапаможнікам для многіх людзей, што праводзілі па роду сваёй дзейнасці шмат часу ў дарозе. Менавіта

гэта абумовіла назву і сам склад такога своеасаблівага зборніка, а таксама яго выдавецкі фармат у 12-ю долю ліста.

У склад гэтага зборніка, як сведчыць яго досыць падрабязны змест, Скарына ў парадку чарговасці ўключыў: Псалтыр, «Часасловец», акафісты і каноны, «Шасцідневец», сціслыя «Святцы» і «Пасхалію». Але ці былі ўсе яны аб'яднаны самім выдаўцом у адзіную кнігу і ці быў надрукаваны Скарынам агульны да ўсяго выдання тытульны ліст з загалоўкам «Малая падарожная кніжка», нам дакладна невядома, паколькі слядоў такога тытульнага ліста нідзе не захавалася. Што ж датычыцца самой назвы гэтага зборніка, якая ўжо даўно і трывала ўвайшла у навуковы ўжытак, то так азагаловіў яго сам першадрукар у прыведзеным ім пасля «Пасхаліі» падрабязным змесце сваёй кнігі.

Не ўсе часткі «Малой падарожнай кніжкі» аднолькава зберагліся да нашага часу. Па колькасці ў гэтых адносінах першае месца займае Псалтыр. Гэта выданне захавалася ў 9 экземплярах.

[1] *«Часасловец» («Часаслоў»)* — рэлігійная кніга, у якой падаюцца пэўныя гадзіны царкоўных службаў у праваслаўных хрысціян, а таксама тэксты малітваў, якія чытаюцца за гэтымі службамі. Аднак ён не змяшчае тэксты літургій, якія сабраны ў асобны зборнік — так званы «Служэбнік». У старажытныя часы і ў перыяд сярэдневякоўя «Часасловец», як і Псалтыр, выконваў ролю вучэбна-педагагічнай кнігі.

[2] *Акафіст* — род асобнага хвалебнага царкоўнага песнапення ў гонар Ісуса Хрыста, багародзіцы і святых, якое выконваецца стоячы. Першы акафіст у гонар маці боскай спяваўся ўсю ноч у суботу на пятым тыдні вялікоднага посту.

[3] *Канон* — музычная разнавіднасць устаноўленага ў XII ст. царкоўнага песнапення ў пахвалу пэўнага рэлігійнага свята, якое выконвалася шляхам паўтарэння напеву мелодыі іншымі галасамі праз пэўны вышэйшы або ніжэйшы музычны інтэрвал.

[4] *Архістратыг Міхаіл* выступае ў хрысціянскай міфалогіі як адзін з сямі самых вышэйшых анёлаў, якія служаць богу і з'яўляюцца выканаўцамі яго волі. У «Апакаліпсісе» Іаана Багаслова ён падаецца абаронцам хрысціян і звяргальнікам з неба дракона з яго світай. Гэты міфічны сюжэт свяшчэннай вайны з нячысцікамі Францыск Скарына адлюстраваў у гравюры, змешчанай на адваротнай старонцы тытульнага ліста «Библии рускай», якая адкрываецца кнігай «Быццё».

«Акафіст Іаану Хрысціцелю»

[1] *Ерэй* (ад грэч. жрэц) — назва рэлігійнага служкі, якая перайшла са старажытнагрэчаскай культавай тэрміналогіі ва ўсходнеславянскую хрысціянскую царкву.

[2] *Ірад Анціпатар* — іудзейскі цар ідумейскага паходжання, сын Ірада Вялікага (73—4 гг. да н. э.). Ён быў царом Іудзеі ў 4 г. да н. э.— 39 г. н. э., пастаўлены рымскім трыумвірам Маркам Антоніем. Кіраваў чацвёртай часткай Іудзейскага царства, як і яго бацька, быў заўзятым будаўніком, заснаваў горад Тыверыяду, названую ў гонар рымскага імператара Тыберыя, куды перанёс сваю рэзідэнцыю. Будучы слабавольнай і беспрынцыпнай асобай, ён любіў шыкоўнае жыццё і вострыя адчуванні. Адвергнуўшы законную жонку, Ірад сышоўся з Ірадыядай, жонкай свайго зводнага па бацьку брата. За гэту сувязь Іаан Хрысціцель ганьбаваў Ірада, які баючыся выкрыцця, імкнуўся да часу цярпець Іаана, пакуль у справу не ўмяшалася сама Ірадыяда. Каб звесці з Іаанам асабістыя рахункі, яна спачатку дамаглася яго зняволення ў крэпасць, а пасля пакарання яго смерцю адсячэннем галавы. Натхняемы Ірадыядай, Ірад у мэтах дамагання царскай годнасці заключыў сепаратны саюз з парфянамі супраць рымлян. За гэта ён разам з Ірадыядай па загаду імператара Кайя Калігулы быў высланы ў галілейскі горад Ліон і пасаджаны там у турму, дзе і скончыў сваё жыццё. Хрысціянская легенда абвінавачвае Ірада не толькі ў абразе, але і ў прамым саўдзеле ў смерці Ісуса Хрыста.

[3] *Кандак* — кароткая група царкоўных песнапенняў, асаблівасць якіх заключаецца ў тым, што ў чынапаследаваннях у гонар таго або іншага святога ці свята такое песнапенне ўтрымлівае ў сабе тэму ўсяго чынапаследавання. Першым аўтарам кандака быў візантыйскі пісьменнік канца V — пачатку VI ст. Раман Салодкапевец, якому належыць кандак у гонар багародзіцы.

[4] *Алілуя* (у перакладзе з яўрэйскай мовы азначае: хваліце госпада) — адна з урачыстых і свяшчэнных песень хрысціянскага богаслужэння, якая ўжываецца і асобна як прыпеў да другіх песнапенняў. У свой шырокі ўжытак яна ўвайшла яшчэ ў I ст. н. э. у так званыя апостальскія часы і пры сяванні ў гонар св. тройцы звычайна паўтаралася тройчы. Алілуя выконвалася таксама ў хрысціянскіх цэрквах і як самастойная песня.

[5] *Ікас* — богаслужэбная песня, якая служыць праслаўленню святога або святкуемай царкоўнай падзеі. Ён утварае састаўную частку ранішняга канона, у якім змяшчаецца пасля шостай песні, а таксама акафіста, дзе ён чаргуецца з кандаком, з якім мае аднолькавы змест і ад якога адрозніваецца толькі большай шматслоўнасцю. Такім чынам, ікас уяўляе сабой разгорнутае развіццё тэмы, змешчанай у кандаку.

[6] *Захарый* — іерусалімскі свяшчэннік, бацька Іаана Хрысціцеля. Паводле біблейскай легенды, належаў да свяшчэнніцкага іудзейскага роду і да самай старасці быў бяздзетным. Калі ж яму ў храме было «відзенне» анёла, які паведаміў яму чакаемае нараджэнне сына, Захарый усумніўся, за што быў пакараны нематою і пазбаўлены ад яе толькі пасля нараджэння сына.

[7] *Елізавета* — жонка свяшчэнніка Захарыя, маці Іаана Хрысціцеля. Паводле біблейскай легенды, паходзіла з роду Аарона і даводзілася сваячкай багародзіцы.

[8] *Фарысеі* — адна з трох старажытнаяэўрэйскіх рэлігійна-палітычных плыней (сект), якая ўзнікла ў эпоху росквіту дынастыі Макавеяў (каля 150 г. да н. э.). Яны выражалі інтарэсы пераважна сярэдніх слаёў насельніцтва і аказвалі вялікі ўплыў на народныя масы, а часам і ўзначальвалі народныя паўстанні супраць рымскага панавання ў I ст. да н. э. Сваім заняткам яны лічылі тлумачэнне і выкладанне біблейскіх законаў, таму іх называлі яшчэ кніжнікамі. Фарысеі вялі строга пурытанскі вобраз жыцця і карысталіся папулярнасцю ў народзе. У пытаннях унутранай палітыкі фарысеі заўсёды былі на баку народных нізоў і выступалі супраць замахаў пануючага класа. Паколькі іх лозунгам было сцверджанне: «Закон для народа, а не народ для закона», народ ім давяраў і быў паслядоўнікам іх веравучэння, бо яны прызнавалі абавязковасць захавання ўсіх пастаноў старадаўніх законавучыцеляў і ўсіх старадаўніх народных звычаяў. На гістарычную арэну фарысеі выступілі ў часы жыцця іудзейскага князя-першасвяшчэнніка Іаана Гіркана (каля 140 г. да н. э.). У канцы I ст. да н. э. у часы панавання Ірада Вялікага іх палітычная дзейнасць у грамадскім жыцці Іудзеі спынілася, і ўсю сваю далейшую дзейнасць яны сканцэнтравалі на даследаванні рэлігійнага закону, працягваючы захоўваць уплыў у народных масах.

[9] *Садукеі* — другая з трох разнавіднасцей рэлігійна-палітычных плыней у старажытнай Іудзеі ў II ст. да н. э.— I ст. н. э. Сваю назву вялі ад Садока, першасвяшчэнніка іерусалімскага храма, які жыў у X ст. да н. э. і якога яны лічылі сваім духоўным бацькам. Як рэлігійна-ідэалагічная плынь, садукеі выражалі інтарэсы прадстаўнікоў іудзейскай рабаўладальніцкай знаці, вышэйшага іерусалімскага жрэчаства і чыноўнікаў. У адрозненне ад фарысеяў садукеі ў дагматычных пытаннях праяўлялі пэўны рацыяналізм, вучылі аб існаванні свабоды волі і свабоды выбару чалавекам паміж дабром і злом. Пасля падпарадкавання Іудзеі рымскаму панаванню ў 63 г. н. э. садукеі захапілі камандныя пазіцыі ў храмавым кульце і ў палітычным жыцці, вылучаліся сваім багаццем і раскошным вобразам жыцця. Групуючыся вакол кіруючай дынастыі ў якасці яе военачальнікаў і дарадцаў, садукеі сканцэнтравалі ў сваіх руках ваенную і адміністрацыйную ўладу ў краіне, бо самі складалі не толькі родавую, але і грашовую арыстакратыю старажытнай Іудзеі. Пасля разбурэння Іерусаліма ў 70 г. н. э. садукеі страцілі сваё духоўнае значэнне і палітычную магутнасць і сышлі з гістарычнай арэны.

[10] *Часы* — гэта пэўныя гадзіны кожнага дня, на працягу якіх быў уста-

ноўлены рэгламентаваны парадак царкоўнага богаслужэння чытаннем малітваў і спяваннем псалмоў: раніцай з 7 да 9, перад абедам з 10 да 12, пасля абеду з 13 да 15 і вечарам з 16 да 18 гадзін.

[11] *Малітва* — рэлігійная форма звароту веруючага да бажаства, адзін з галоўных элементаў любога веравызнаўчага культу, пры якім ствараецца ілюзорнае адчуванне непасрэднага кантакту рэальнай асобы ці рэлігійнай групы са звышнатуральнай сілай, міфічнай істотай і інш. Узнікшы з магіі слова, малітва яшчэ ў антычныя часы была часткай публічнага рытуалу.

[12] *Філіп* — сын іудзейскага цара Ірада Вялікага ад другой жонкі Марыяны, дачкі першасвяшчэнніка Сімона; быў першым мужам Ірадыяды, якая нарадзіла яму дачку Саламію. У евангеллях згадваецца ў сувязі з турэмным зняволеннем Іаана Хрысціцеля. Па завяшчанню бацькі Філіп быў пазбаўлены спадчыны і права панавання, неўзабаве пасля яго смерці разам з жонкай выехаў у Рым, дзе жыў на ўтрыманні імператара. Такое незайздроснае становішча мужа глыбока ўразіла фанабэрыстую і ўладалюбівую Ірадыяду, і яна дасягнула жаданага звання царыцы без Філіпа, калі разарвала свой шлюб з ім і стала жонкай яго зводнага брата Ірада Анціпы.

[13] *Асія* — паводле Біблії, адзін з 12 меншых пракокаў, які прарочыў ад пачатку панавання цара Еравaама II і да падзення Ізраільскага царства ў 723 г. да н. э. Яго кніга прароцтваў накіравана супраць агульнага разладу і беспарадкаў у краіне, дзе панавалі крамолы, змовы, міжусобіцы і хваляванні, якія садзейнічалі поспехам знешніх ворагаў. Яна прасякнута духам непрымірымасці, выкрыцця і заклікамі апамятацца, пакуль яшчэ не позна, каб пазбегнуць пакарання зверху і пагібелі.

[14] *Іаіль* — прарок з ліку 12 меншых прарокаў. Паводле біблейскай легенды, яго дзейнасць праходзіла ў Іерусаліме ў часы панавання Іяаса. Яго прароцтвы, як сведчыць змест аднайменнай біблейскай кнігі, у значнай меры мелі апакаліптычны характар.

[15] *Амос* — трэці прадстаўнік з ліку 12 меншых прарокаў, сучаснік прарокаў Іаіля, Асіі і Ісайі. Спачатку быў пастухом і займаўся жывёлагадоўляй. Прароцкую дзейнасць пачаў у часы панавання Іасіі, цара іудзейскага, і Еравaама II, цара ізраільскага. Жыў у Ізраільскім царстве ў г. Вефілі. За свае выкрывальныя і грозныя прамовы, накіраваныя супраць сучасных яму ізраільскіх уладароў, сацыяльнай несправядлівасці і маральнага разлажэння ізраільцян, падвяргаўся нападкам з боку галоўнага вефільскага жраца Амасіі, які патрабаваў ад цара Еравaама II выгнаць яго прэч з горада ў зямлю Іудзейскую.

[16] *Аўдзей* — чацвёрты з ліку 12 меншых прарокаў. Яго прароцтва звернута да ідумеяў, якіх ён дакараў за здрадніцтва, зробленае імі ў дачыненні да сваіх брацціяў ізраільцян, калі яны ў час першага разгрому іх царства вавілонцамі перакрылі шлях ізраільцянам да выратавання.

[17] *Міхей* — пяты прарок, які прапаведаваў у Іудзеі. Яго прароцкая дзейнасць адносіцца да часоў панавання іудзейскіх цароў Іяфана, Ахама і Езекіі, калі Ізраільскае і Іудзейскае царствы хутка хіліліся да свайго заняпаду. Прадказваў разбурэнне Іерусаліма, узнікненне дыяспоры і іншыя беды і няшчасці, якія спасцігнуць народ.

[18] *Навум* — біблейскі прарок з Галілеі, што ў паўночнай Палесціне. Паводле падання Іосіфа Флавія, прароцкую дзейнасць пачаў у часы панавання Езекіі (745—716 гг. да н. э.), якая працягвалася да першых гадоў панавання Манасіі. Яго прароцкая кніга пропаведзяў змяшчае ў сабе яркі малюнак сучаснага яму рэлігійна-маральнага і палітычнага становішча Палесціны і разам з тым падае шмат звестак па гісторыі Асірыі.

[19] *Сафоній* — адзін з 12 меншых прарокаў, паходзіў са знатнага роду, жыў у часы панавання іудзейскага цара Іасіі ў VII ст. да н. э., калі пад уплывам набожнага цара іудзеі вярнуліся да веравызнання сваіх продкаў, але само Іудзейскае царства знаходзілася ўжо напярэдадні свайго заняпаду. Прадказанне Сафоніі аб гэтай небяспецы і заклік да пакаяння складаюць галоўны змест яго кнігі прароцтваў.

[20] *Агей* — адзін з апошніх 12 меншых прарокаў, які жыў і прарочыў у другой палавіне VI ст. н. э., г. зн. пасля вавілонскага палону. Яго прароцкія

прамовы заклікалі суайчыннікаў да аднаўленчых работ па рэстаўрацыі іерусалімскага храма.

[21] *Захарыя* — біблейскі прарок, сучаснік Агея. Нарадзіўся ў часы вавілонскага палону, які яму самому прыйшлося перажыць, і пасля вяртання з палону на радзіму шмат садзейнічаў маральнаму і духоўнаму адраджэнню народа. Кніга яго прароцтваў багата паэтычнымі мясцінамі. У ёй раскрываюцца прывіды Захарыя, выказваюцца розныя пагрозы ворагам, прадказваюцца некаторыя будучыя падзеі, а таксама прышэсце месіі — «збавіцеля».

[22] *Малахія* (у перакладзе са стараяўрэйскай азначае: «мой веснік»), паводле біблейскага падання, паходзіў з пакалення Зевулона і памёр у маладым узросце. Яго прароцкая дзейнасць праходзіла ў V ст. да н. э., калі іерусалімскі храм ужо быў адбудаваны пасля вавілонскага палону. Ён выступаў змагаром за веру і закон продкаў, выкрываў і крытыкаваў яўрэйскае насельніцтва і свяшчэннікаў за адсутнасць стараннасці ў захаванні традыцыйных абрадаў веравызнання і пагражаў ім страшным боскім судом за розныя заганы і грахі. Кніга Малахіі пабудавана ў форме своеасаблівага дыялогу паміж богам і пракорам, з аднаго боку, і народам — з другога.

[22] Пад «девицей» Францыск Скарына ў дадзеным выпадку меў на ўвазе Саламію, дачку Філіпа, зводнага брата Ірада Анціпы.

З трэцяй пары «Акафіста чесному и всехвалному пророку, предтечи и крестителю господню Іоанну» і «Канона акафісту светому Іоанну Предтечи» да нашага часу дайшлі экземпляры, з якіх «Акафіст Іаану Хрысціцелю», напэўна, належыць пяру беларускага першадрукара, пра што сведчыць акраверш, які чытаецца ў гэтым творы: «Писал доктор Скоринич Францискус». На тытульным лісце гэтага акафіста змешчана тэматычная гравюра: «Іоанн Предтеча крещаеть во Іордане нашего Ісуса Христа».

Акафісты «вярхоўным апосталам Пятру і Паўлу» і «вялікаму цудатворцу Міколе»

[1] *Апостал Пётр* — у новазапаветнай хрысціянскай міфалогіі падаецца як рэальная асоба рыбака, які першапачаткова насіў імя Сімон. Як паведамляюць евангелісты, ён быў выхадцам з галілейскага горада Віфсаіды, размешчанага каля Генісарэцкага возера, і даводзіўся братам апостала Андрэя, празванага Першазваным. Пачуўшы ад свайго брата пра назарэцкага прапаведніка Ісуса, ён паспяшаўся ўбачыць яго і, па сцвярджанню Евангелля ад Мацвея, першым абвясціў Ісуса месіяй (Хрыстом). За гэта Ісус назваў яго каменем (па-грэчаску Петрс), на якім будзе ўзведзена хрысціянская царква. Стаўшы актыўным паслядоўнікам Хрыста, адным з дванаццаці абраных ім пасланнікаў-апосталаў, Пётр аддаўся месіянерскай дзейнасці, прапаведзі веравучэння на прасторах ад Вавілона да Рыма, дзе яго разам з другім апосталам Паўлам напаткала пакутніцкая смерць праз распяцце ўніз галавою на крыжы ў часы панавання рымскага імператара Нерона не пазней 68 г. н. э. Перш чым стаць адным з галоўных прапаведнікаў новага веравызнання, Пётр у самы рашучы момант тройчы адмовіўся ад свайго настаўніка, хоць за некалькі дзён перад гэтым кляўся, што гатоў за яго жыццё ахвяраваць сваім жыццём. Як падаецца ў евангеллях, ён горка перажываў сваю здраду настаўніку, і таму Хрыстос, пасля свайго «ўваскрэсення», дараваў яму яго адступніцтва. Пётр, паводле царкоўнага падання, адыграў вялікую ролю ў развіцці ранняга хрысціянства, бо, стаўшы рымскім епіскапам, на працягу 25 гадоў узначальваў хрысціянскую царкву ў Рыме і прыняў там пакутніцкую смерць на крыжы. У барацьбе за ўмацаванне рэлігійнага ўплыву папства ў хрысціянскім свеце каталіцкая царква выкарыстала гэту легенду для распаўсюджання сцверджання аб перадачы «ключоў ад царства нябеснага» непасрэдна папе рымскаму, якога сталі лічыць прамым пераемнікам апостальскіх царкоўных традыцый Пятра. Пяру апостала Пятра хрысціянская царква прыпісвае аўтарства двух саборных пасланняў, якія ўключаны ў «Апостал».

[2] *Мікола* — архіепіскап мірлікійскі (горад Мір у Лікіі), жыў у IV ст. Лічыцца вялікім хрысціянскім святым, які праславіўся сваімі «цудамі» пры жыцці і пасля смерці. Яго хрысціянская царква называе «правілам веры і вобразам пакорлівасці». Памяць гэтага архіепіскапа шануецца хрысціянамі, ерэтыкамі і нават мусульманамі. Яго жыццяпіс ўпершыню быў пададзены візантыйскім агіёграфам X ст. Сімяонам Метафрастам.

«Акафіст імю Ісуса Хрыста»

[1] *Цімей* — магчыма, адзін з сямі паважаных дыяканаў, якія, паводле новазапаветнай легенды, былі абраны апосталамі распаўсюджваць евангельскае вучэнне ў розных краінах свету. За гэту дзейнасць ён быў абраны епіскапам Басры ў Аравіі, дзе і загінуў на кастры ад рук язычнікаў.

[2] *Варцімей* — сляпы ерыхонскі жабрак, якога, паводле евангельскіх паданняў, Ісус Хрыстос сваім «цудам» зрабіў відушчым.

[3] *Генісарэцкая зямля* — раўніна на заходнім беразе Генісарэцкага возера, у Галілеі на яе тэрыторыі ў старажытныя часы было шмат гарадоў (Капернаўм, Віфсаіда, Тынерыяда і інш.).

[4] *Наін* — старадаўні галілейскі горад Палесціны на поўдзень ад Назарэта. Цяпер на яго месцы знаходзіцца невялічкая вёска з руінамі старажытных гарадскіх пабудоў.

[5] *Капернаўм* — старажытны горад Галілеі на паўночна-заходнім беразе Генісарэцкага возера, які, відаць, узнік за стагоддзе да н. э. Яго назва ў перакладзе з яўрэйскай мовы азначае «Пасяленне Навума». Размяшчаўся на скрыжаванні гандлёвых шляхоў непадалёку ад вусця ракі Іардан. У часы рымска-іудзейскай вайны быў разбураны. Яго руіны цяпер называюцца Тэль Гум. Паводле евангельскіх паданняў, у гэтым горадзе большую частку свайго «зямнога жыцця» правёў Ісус Хрыстос.

[6] *Філіп* — апостал, нарадзіўся ў галілейскім горадзе Віфсаідзе. Сярод апосталаў, паводле біблейскай легенды, займаў пятае месца. Прапаведаваў у Скіфіі і Фрыгіі, дзе быў распяты на крыжы ў часы панавання імператара Даміцыяна Флавія.

[7] *Закхей* — начальнік мытараў у Ерыхоне. Каб убачыць уласнымі вачыма Ісуса Хрыста, які ішоў у Ерыхон, ён, паводле легенды, будучы малога росту, залез на смакоўніцу, на якой яго і заўважыў сам Хрыстос і загадаў яму спусціцца на зямлю, дзе паведаміў аб сваім жаданні наведаць яго дом і даць сваё блаславенне. Пасля гэтага Закхей, паводле біблейскага падання, быў першым епіскапам у Кесарыі, што ў Палесціне.

[8] *Лазар* — жыхар горада Віфаніі, што непадалёку ад Ерусаліма. Разам са сваімі сёстрамі Марфай і Марыяй ён надзвычай любіў, паважаў і цёпла сустракаў Ісуса Хрыста. За гэта, паводле біблейскага падання, удзячны Ісус Хрыстос, калі аднойчы выпадкова даведаўся пра смерць Лазара, ажывіў яго.

[9] *Фама* — адзін з ліку 12 вялікіх біблейскіх апосталаў. Паводле легенды, ён паходзіў з Галілеі і па прафесіі быў рыбак. Фама самааддана служыў Ісусу Хрысту, хоць і не заўсёды разумеў сэнс яго слоў, але шчыра выказваў сваю гатоўнасць памерці за свайго настаўніка. Калі аднойчы Ісус Хрыстос, як падаецца ў Бібліі, пасля свайго распяцця на крыжы «ўваскрэс» і ў адсутнасць Фамы паказаўся іншым апосталам, якія паведамілі пра гэта Фаме, то апошні не паверыў ім і заявіў, што пераканаецца толькі тады, калі сам убачыць на яго руках раны ад цвікоў і памацае іх сваімі пальцамі. Адсюль і пайшоў крылаты выраз: няверуючы Фама.

У пададзеным ў «Малой падарожнай кніжцы» змесце Францыск Скарына «Акафіст імю Ісуса Хрыста» называе творам якогасьці Феакціста, у той час як у змешчаным у ім акравершы чытаецца: «Делал доктор Скоринич Франціскус». Як разумець гэтыя словы? Ці яны азначаюць, што твор належыць пяру беларускага гуманіста, ці што Скарына проста перарабіў чужы тэкст, выкарыстаў акафіст іншага аўтара для складання патрэбнага акраверша, дакладна невядома.

У ленінградскім камплекце выданняў Францыска Скарыны на тытульным лісце гэтага акафіста пададзена гравюра, у цэнтры якой змешчана матка боская з Ісусам Хрыстом, а паабапал іх стаяць два анёлы. Пад гравюрай надрукаваны загаловак: «Починаеться акафіст пресладкому імени господа нашего Ісуса Христа, глаголемы по вся дни». Тэкст пасляслоўя да гэтага канона надрукаваны чырвонай кінаварнай фарбай. Ён адкрываецца гравюрай з надпісам: «Господь наш Ісус Христос во храме навчаеть законовчителей іудейских».

«Шасцідневец»

Чацвёртай састаўной часткай «Малой падарожнай кніжкі» з'яўляецца «Шестодневець кратъкій на всу неделю, почении от суботы, по обычаю всех восточных церквий». Ён займае 36 лістоў друкаванага тэксту, але ні прадмовай, ні пасляслоўем выдаўца не суправаджаецца.

«Шасцідневец» — назва вялікай колькасці твораў хрысціянскай літаратуры, якія ўяўляюць сабой тлумачэнне біблейскага міфа аб стварэнні богам свету на працягу 6 дзён, пераплеценае рознымі прыродазнаўчымі звесткамі. Як пісьмовы помнік ён узнік у першыя стагоддзі хрысціянства.

У ленінградскім камплекце, які паслужыў асновай нашага выдання твораў Францыска Скарыны, пасля «Шасцідзнеўца» змешчаны тэкст «Канона пакаяльнага», за якім пададзены суботні «Канон ранішні».

«Саборнік»

Апошняй, заключнай часткай «Малой падарожнай кніжкі» Скарыны з'яўляецца «Саборнік», які складаецца з дзвюх частак — «Святцаў» і «Пасхаліі», мае агульную пагінацыю (л. 1—20) і агульны тытульны ліст з загалоўкам: «Последование церковнаго собърания въселетънаго от месеца сепътеврия до месеца августа по въставу Ерусалимъское церкви». Найбольш поўны экземпляр скарынаўскага выдання захаваўся ў Каралеўскай бібліятэцы Капенгагена, паводле якога і падаецца тут тэкст «Пасхаліі».

Гэта частка «Малой падарожнай кніжкі» цікава тым, што ў ёй Скарына падаў астранамічныя звесткі пра даўжыню дня і ночы кожнага месяца, пра колькасць дзён у названых месяцах і рух нябесных сузор'яў, даты царкоўных святаў, зацьменняў сонца і месяца на 1523—1543 гг. Важна адзначыць, што беларускаму друкару была вядома сістэма высакосных гадоў. Так, ён звяртаў увагу на тое, што «месець февраль імать дни 28, аще прилучится на четверты год високект, тогда сей месец има 29 дни. День же вначале его имать годин 9, а дробных (так называў Скарына мінуты.— *А. К.*) 6, в нощи ж — 14, дроб[ных] — 54. Знамена бегу солнъцева — Водолей и Рибы».

Унікальным з'яўляецца і пададзены Скарынам змест гэтых яго віленскіх выданняў — «Писаныи речи в сей малой подорожной книжце по ряду крагце положены суть», у якім пералічваюцца ўсе часткі, усе творы, змешчаныя ў «Малой падарожнай кніжцы».

«Пасхалія»

[1] *Пасхалія* — царкоўны хрысціянскі каляндар, у якім падаюцца даты вялікадня і іншых рэлігійных хрысціянскіх свят на кожны год.

[2] *«Сошествие святого духа»* — гл. каментарый 5 да прадмовы Скарыны да кнігі «Левіт», дзе падаецца тлумачэнне пяцідзесятніцы. Гэта свята ў хрысціян адзначаецца на другі дзень пасля тройцы (сёмухі) і прыпадае на канец мая або пачатак чэрвеня.

[3] *Мясапуст* — дзень, у які, паводле правіл хрысціянскай царквы, забараняецца есці мяса. Як царкоўны тэрмін звычайна ўжываецца для абазначэння тыдня, т. зв. масленіцы, перад пачаткам вясенняга 7-тыднёвага велікоднага посту.

[4] *Пятроў пост* па хрысціянскаму царкоўнаму календару не мае пэўнай колькасці дзён і папярэднічае святу апосталаў Пятра і Паўла (12 ліпеня па

новаму стылю). У залежнасці ад даты вялікадня вызначаецца і працягласць гэтага посту.

[5] *Трыодзь* — хрысціянская богаслужэбная кніга царкоўных песнапенняў у тры галасы, якая ўзнікла ў V ст. у Візантыі. Яна змяшчае песнапенні і малітвы, якія ўжываюцца ў царкоўных службах перад велікодным постам і ў час самаго посту (трыодзь посная), а таксама ў велікодную і наступныя нядзелі (трыодзь каляровая).

[6] *Благавешчанне* — адно з вялікіх рэлігійных свят хрысціянскай царквы, якое ў католікаў называецца звеставаннем. Для абгрунтавання яго багасловы выкарысталі евангельскі міф аб абвяшчэнні архангелам Гаўрыілам у галілейскім горадзе Назарэце дзеве Марыі тайны дзівоснага зачацця ёю ад бога сына, якога назавуць Ісусам і які стане выратавальнікам чалавечага роду. Яшчэ Іаан Златавуст назваў благавешчанне першым святам і асновай усіх іншых хрысціянскіх свят. У дзень гэтага свята (25 сакавіка) нават сам пост веруючых, як правіла, паслабляўся хрысціянскімі цэрквамі. Гэта легенда служыла пастаянным сюжэтам для мастакоў эпохі сярэдневякоўя, а ў паэзіі яго выкарыстаў А. С. Пушкін для стварэння атэістычнай паэмы «Гаўрыляда».

[7] *Георгій (Юрый)* — адзін са святых хрысціянскай царквы, пакутнік, але перамаганосец. Паводле сказання Метафраста, ён паходзіў са знатнага кападакійскага роду і займаў досыць высокае становішча ў войску. Калі рымскі імператар пачаў праследаваць хрысціян, Георгій злажыў з сябе ваенны сан і стаў прапаведнікам хрысціянства, за што пасля цяжкіх пакут каля 303 г. быў пазбаўлены галавы. Існуе шмат розных жыцій і сказанняў пра жыццё, подзвігі і цуды гэтага святога велікамучаніка. Старажытныя ўсходнія і заходнія календары адносяць яго смерць да 23 красавіка, у гонар чаго і было ўведзена рэлігійнае свята. На царкоўных іконах св. Георгій Перамаганосец малюецца юнаком на белым кані, які паражае сваім кап'ём дракона. На Русі ад часоў Яраслава Мудрага гэты малюнак быў традыцыйным на пячатках і манетах.

[8] *40 севаційскіх пакутнікаў* — царкоўна-рэлігійнае свята, якое ў хрысціянскім календары мае пастаянную дату: 9 сакавіка.

[9] *Аляксей* — у хрысціянскай легендзе выступае сынам знатнага рымляніна. Яго жыццё адносіцца да часоў папы Інакенція I (402—416 гг.). Ужо ў маладосці вылучыўся сваёй дабрачыннасцю. Пражыўшы доўгі час пустэльнікам, вярнуўся ў бацькоўскі дом, але яго не пазналі ні бацькі, ні жонка, жыў сярод сваіх як незнаёмы чалавек, часта цярпеў з іх боку знявагу. Толькі незадоўга перад смерцю ён адкрыўся ім. Хрысціянская царква адзначае дзень яго памяці 17 ліпеня. Гэта легенда пра Аляксея, чалавека божага, была ўлюбёнай тэмай у сярэдневяковай паэзіі і прозе.

[10] *Круг сонца* — астранамічная адзінка часу, які займае праходжанне сонцам свае арбіты за трапічны год паміж нябесных сузор'яў.

[11] *Круг месяца* — адзінка вымярэння часу, за перыяд праходжання месяцам арбіты зямлі паміж нябесных сузор'яў.

[12] *Ражство Хрыстова* — вялікае царкоўна-рэлігійнае хрысціянскае свята ў гонар нараджэння легендарнага заснавальніка хрысціянства. Першае старажытнае ўпамінанне пра яго падаў Клімент Александрыйскі, які пісаў, што гэта свята адзначалася 6 студзеня і называлася богаз'яўленнем. У католікаў яно адзначаецца 25 снежня па грыгарыянскім календары.

[13] *Індыкт* — так у старажытнавізантыйскім календары, устаноўленым Канстанцінам Вялікім, называўся лік часу за 15-гадовы перыяд, праз які перыядычна праводзілася ацэнка маёмасці для збору падаткаў.

[14] *Пятро* — рэлігійнае хрысціянскае свята, якое адзначаецца царквой 29 чэрвеня па юліянскаму календару, або 12 ліпеня па новаму, грыгарыянскаму календару. Гэта дата лічыцца ў хрысціян днём пакарання легендарных апосталаў Ісуса Хрыста ў Рыме Пятра і Паўла ў часы панавання рымскага імператара Нерона.

[15–16] *Гібель месяца і сонца* — так Францыск Скарына называў месячнае і сонечнае зацьменні.

[17] *Узнясенне (ушэсце)* — адно з вялікіх царкоўных свят, якое адзнача-

ецца хрысціянскай царквой на 40-ы дзень пасля вялікадня. Знаходзячыся ў залежнасці ад вялікадня, яно не звязана з пэўнай датай і належыць да так званых рухомых або перахадных свят. Ужо ў IV ст. яно было ўсеагульным святам у хрысціянскай царквы. З цягам часу ў гонар гэтага свята была складзена асобая царкоўная служба, заснаваная на спяванні канонаў, аўтарам якіх быў славуты царкоўны гімнограф Іаан Дамаскін.

18 *Святая нядзеля* — так у хрысціянскіх святцах называецца першы тыдзень пасля вялікадня.

19 *Параклiт* — багаслоўскі тэрмін, які абазначае трэцюю асобу т. зв. святой тройцы — святы дух.

20 *Страсная нядзеля* — гэта сёмы і апошні тыдзень, які папярэднічае вялікадню. Ім завяршаецца вялікі пост.

Змест «Малой падарожнай кніжкі»

1 *Іаан Дамаскін* (каля 675 — каля 753) — візантыйскі багаслоў, філосаф і паэт, адзін з так званых айцоў царквы. Нарадзіўся ў Дамаску ў знатнай арабскай сям'і хрысціянскага веравызнання. Атрымаў рознабаковую энцыклапедычную адукацыю. Спачатку, відаць, быў прыбліжаным халіфа, потым стаў манахам. Выступіў вядучым ідэйным кіраўніком т. зв. іконапаклоннікаў, абаронцам буйнога манастырскага землеўладання, адстойваў тэзіс аб перавазе духоўнай улады над свецкай, быў завяршальнікам і сістэматызатарам грэчаскай патрыстыкі. Імкнучыся ўпарадкаваць сучасныя яму навукі пад эгідай царквы на аснове Арыстоцелевай логікі, заклаў асновы схаластычнага метаду сярэдневяковай тэалогіі. Яго пяру належаць шматлікія творы філасофскага і багаслоўскага характару, сярод якіх галоўным была «Крыніца ведаў» (каля 742 г.) — своеасаблівая энцыклапедыя філасофскіх і багаслоўскіх звестак, якія аказалі вялікі ўплыў на фарміраванне сярэдневяковай схаластыкі. Яго творы ў скарочаным выглядзе і перакладах былі пашыраны ў Заходняй Еўропе, у славянскіх краінах і на Русі. У гісторыю літаратуры Іаан Дамаскін увайшоў як славуты паэт-гімнограф. У літургічнай лірыцы ён ускладніў архітэктоніку канона, дапоўніў яе акравершамі і ператварыў яе ў структуру, якая глыбока ўздзейнічала на ўяўленне чытача і слухача прадуманасцю і стройнасцю.

2 *Трапар* — рэлігійны зборнік малітоўных вершаў і песнапенняў праваслаўнай царквы ў гонар якога-небудзь свята або святога, якія ідуць у каноне за ірмасам і ў сваім спяванні падпарадкоўваюцца рытму і тону ірмаса. Сваё паходжанне трапар вядзе з Візантыі, дзе гэтыя малітоўныя вершы і песнапенні ўзніклі ў выніку апрацовак біблейскіх гімнаў і іншых духоўных тэкстаў.

3 *«Обедница» (абедня)* — назва адной з царкоўных літургій, якая адбываецца ў сярэдзіне дня.

4 *Іосіф* (?—883) — манах, якога хрысціянская царква называе ў ліку сваіх святых. Нарадзіўся ў Сіцыліі. Пэўны час жыў у Салунскім манастыры, пасля ў Канстанцінопалі, дзе праследаваўся і нават быў сасланы ў Херсанес. Вернуты са ссылкі назад у сталіцу імперыі, служыў у патрыярхіі, дзе неўзабаве патрыярх Фоцій зрабіў яго духоўнікам усяго канстанцінопальскага кліру. Надзелены ад прыроды паэтычным талентам і прасякнуты рэлігійным натхненнем, Іосіф усю сваю дзейнасць прысвяціў складанню богаслужэбных песнапенняў, у прыватнасці канонаў. Ёсць звесткі, што ім было складзена каля 300 канонаў, але не ўсе захаваліся да нашага часу. Лепшымі з іх лічацца каноны пакаяльныя.

5 *Феакціст* — больш таго, што пра яго сказаў сам Скарына, назваўшы Феакціста манахам Студзійскага манастыра, нам нічога іншага пра яго асобу невядома.

6 *Антыфон* — царкоўнае спяванне, пры якім хор пеўчых падзяляецца на дзве часткі і кожная спявае ў храме напераменку.

Апостал

[1] *«Дзяянні і пасланні апосталаў»* — ананімны раннехрысціянскі твор, уключаны ў склад Новага запавету Бібліі пасля тэкстаў кананічных евангелляў. У гэтым помніку расказваецца аб распаўсюджванні хрысціянства пасля смерці Ісуса Хрыста. У цэнтры яго першай часткі дзейнасць іерусалімскіх вучняў Хрыста, у другой частцы — пропаведзь апостала Паўла, выказаная ў форме яго 14 пасланняў да розных асоб і народаў. Аўтар гэтага царкоўнага помніка (а ім, хутчэй за ўсё, з'яўляецца адна і тая ж асоба, што склала і Евангелле ад Лукі) выкарыстаў пісьмовыя крыніцы, напісаныя рознымі аўтарамі, літаратурна іх апрацаваў і дапоўніў, не дамогшыся, аднак, поўнага адзінства, не ўнікнуўшы ўсіх супярэчнасцей паміж асобнымі часткамі. Пытанне аб часе складання кананічнага тэксту Апостала спрэчнае. Артадаксальная багаслоўская літаратура адносіць яго да другой палавіны I ст., у савецкай навуцы пераважае думка, што складанне (фарміраванне) тэксту Апостала трэба аднесці да другой чвэрці II ст. Заснаваны на вусных легендах, дапоўнены выдуманымі прамовамі і пропаведзямі, гэты помнік царкоўнага пісьменства пакідае спрэчным таксама і пытанне аб мэтах яго ўзнікнення: ці ён узнік як помнік апалогіі хрысціянства наогул, будучы накіраваным супраць язычніцтва і іудзейства, або адлюстраваў ідэалагічную барацьбу унутры хрысціянства паміж іудзеямі-хрысціянамі, якія выступалі за захаванне ў хрысціянстве некаторых элементаў іудаізму, і паўлюканамі, якія імкнуліся да радыкальнага разрыву з іудаізмам, або паміж якімі-небудзь іншымі рэлігійнымі групоўкамі. Апостал з'яўляецца важнай крыніцай для вывучэння гісторыі ранняга хрысціянства.

[2] *Феафіл* — адзін з набожных жыхароў сірыйскай Антыёхіі, адкуль, паводле біблейскага падання, паходзіў і евангеліст Лука. Для яго як знатнай асобы евангеліст пісаў сваё Евангелле і кнігу «Дзяянняў апостальскіх». Феафіл, напэўна, або ўжо быў хрысціянінам, або толькі прыхільна адносіўся да хрысціянства, але хацеў больш дакладна і грунтоўна пазнаць змест, сутнасць і паўнату хрысціянскай ісціны.

[3] *Елеон, або Маслічная гара,* якая досыць часта згадваецца ў Новым запавеце Бібліі,— адна з высокіх гор Іудзеі, якая знаходзіцца на ўсход ад Іерусаліма. На гэтай гары ў Віфаніі, паводле біблейскай легенды, знаходзіўся дом Лазара, які часта наведваў Ісус Хрыстос па дарозе ў Іерусалім. Тут ён правёў сваю апошнюю ноч перад здрадай апостала Іуды Іскарыёцкага і з гэтай гары пасля свайго ўваскрэсення «ўзнёсся на неба».

«Першае пасланне Пятра»

[1] *Віфсаіда* — старажытны палесцінскі горад у Галілеі на паўночным беразе Тыверыядскага возера. Паводле Бібліі, у тым раёне ў барацьбе з філісцімлянамі загінуў ізраільскі цар Саул са сваімі сынамі. У першыя вякі хрысціянства Віфсаіда была рэзідэнцыяй епіскапаў, у часы крыжовых паходаў стала рэзідэнцыяй архіепіскапа.

[2] *Андрэй* — адзін з 12 вялікіх апосталаў Ісуса Хрыста, якога, паводле біблейскай легенды, Ісус Хрыстос першым заклікаў ісці за сабой за Іардан у той час, калі ён лавіў рыбу на Галілейскім (Тыверыядскім) возеры. Па сцверджанню Евангелля ад Іаана, Андрэй быў адным з вучняў Іаана Хрысціцеля і яшчэ раней, чым яго брат Сімон (Пётр), быў закліканы на апостальства, а таму ў грэчаскіх рэлігійных паданнях называецца Андрэем Першазваным. Разам са сваім братам Сімонам (Пятром) і двума сынамі Завадзея (Якавам і Іаанам), таксама апосталамі, лічыцца самым блізкім вучнем Хрыста. Яго прапаведніцкая хрысціянская дзейнасць праходзіла сярод скіфаў, якія жылі на берагах Чорнага мора. Паводле падання рускіх летапісцаў, Андрэй прапаведаваў хрысціянства на тэрыторыі Старажытнай Русі, быў каля сучаснага Кіева і нават даходзіў да Ноўгарада. Потым па ўзбярэжжы Чорнага мора прыйшоў у Фракію (Балгарыю), адтуль у Грэцыю, дзе быў распяты на крыжы. Хрысціянская царква адзначае яго памяць 30 лістапада.

[3] *Антыёхія* — старажытная сталіца Сірыі, цяпер адміністрацыйны цэнтр паўднёвай турэцкай акругі Антак'я. Заснаваная за тры стагоддзі да н. э. Селеўкам Нікатарам, палкаводцам Аляксандра Македонскага, яна тады была сталіцай царства Селеўкідаў і з'яўлялася буйным гандлёва-рамесным і грамадска-культурным цэнтрам. У 538 г. была разбурана персамі, потым адноўлена візантыйскім імператарам Юсцініянам І. У 638 г. заваявана арабамі. У 1098 г. пасля дзевяцімесячнай аблогі была захоплена крыжакамі і стала галоўным горадам Антыяхійскага княства. У 1516 г. увайшла ў склад Турцыі і з таго часу атрымала назву Антак'я.

[4] *Клаўдзій* (10—54) — рымскі імператар з 41 да 54 г. Паходзіў з дынастыі Юліяў — Клаўдзіяў, імкнуўся да цэнтралізацыі імператарскай улады і ўмацавання ваеннай дыктатуры. Ён заклаў асновы бюракратычнага імператарскага апарату, але некалькі змякчыў тэрарыстычны рэжым сваіх папярэднікаў — Тыберыя і Калігулы. У час яго панавання ў 43 г. была заваявана Брытанія. Быў атручаны сваёй жонкай Агрыпінай, якая даводзілася маці ўсыноўленага ім пасынка Нерона.

[5] *Сімон-чараўнік,* паводле біблейскага падання, паходзіў з Палесціны, вучыўся ў Александрыі філасофіі, пасля займаўся магіяй. Сустрэўшыся з апосталам Філіпам, захапіўся пропаведзямі і верай у Хрыста і прыняў хрышчэнне з мэтай авалодання апостальскім майстэрствам. Каб задаволіць сваю прагу, Сімон-чараўнік нават прапанаваў Пятру і Іаану грошы за такую навуку, але яны адмовіліся ад такой платы і падверглі яго публічнаму выкрыццю. Пасля правалу Сімон з новым запалам вярнуўся да свайго чараўніцтва, здзіўляў усіх у Малой Азіі, Грэцыі і Рыме сваім вядзьмарствам, выдаваў сябе за бажаство, якое нібы зышло з неба на зямлю. Будучы выкрыты апосталам Пятром у Рыме, Сімон, імкнучыся даказаць сваю магутнасць, пры спробе «ўзнесціся на неба» трагічна загінуў.

[6] *Нерон Клаўдзій* (37—68) — рымскі імператар з 54 г. з дынастыі Юліяў-Клаўдзіяў, сын Агрыпіны Малодшай, якога ўсынавіў яе муж імператар Клаўдзій. Першыя гады свайго панавання Нерон кіраваў імперыяй у згодзе з сенатам, аднак, будучы па характару самалюбным, жорсткім і разбэшчаным чалавекам, неўзабаве перайшоў да палітыкі рэпрэсій і гэтым самым супрацьпаставіў сябе не толькі сенатарскай знаці, якая ў 65 г. арганізавала супраць яго змову, але і ўсяго тагачаснага рымскага грамадства. Не церпячы апазіцыі, Нерон з бязлітаснай жорсткасцю распраўляўся са сваімі палітычнымі праціўнікамі. У 65 г. ён задушыў змову Пізона, быў віноўнікам смерці сына імператара Клаўдзія, свае маці Агрыпіны, дзвюх сваіх жонак Актавіі і Папеі Сабіны, свайго настаўніка, філосафа Сенекі і інш. У 68 г. супраць панавання Нерона паўсталі намеснікі правінцый. Калі ж яму здрадзілі нават яго целаахоўнікі, ён вымушаны быў уцякаць з Рыма і па дарозе пакончыў самагубствам. Хрысціянская царква прыпісвае Нерону пакаранне смерцю апосталаў Пятра і Паўла, якіх яна далучыла да ліку сваіх святых.

«Трэцяе пасланне Іаана»

[1] *Гай* — паводле біблейскага падання, вучань Іаана Багаслова, якому апостал адрасаваў сваё трэцяе пасланне. Ён знаходзіўся пад асаблівай апекай апостала ў час яго жыцця ў Эфесе.

[2] *Дзіатрэф* — нейкая ўплывовая асоба, якая не паважала ні апостальскай улады, ні абавязкаў хрысціянскага браталюбства і гасціннасці. Яго апостал Іаан, па сцвярджанню Бібліі, збіраўся выкрыць перад веруючымі ў час свайго прыезду.

[3] *Дзімітрый* — невядомая асоба, пра якога досыць пахвальна адзываецца апостал Іаан за яго саўдзел у справе ўмацавання хрысціянства.

«Пасланне Іуды»

[1] *Іуда* — апостал, якога інакш называлі Фадзеем або Левіем, паводле біблейскай легенды, даводзіўся братам іерусалімскаму епіскапу Сімяону. У адрозненне ад Іуды Іскарыёцкага быў прапаведнікам спачатку ў Палес-

ціне, потым прапаведаваў у Аравіі, Сірыі і Месапатаміі, нарэшце, у Персіі і Арменіі. Памёр, па адных сцверджаннях, у Эдэсе (Грэцыя), паводле іншых — у Арменіі, дзе быў павешаны на дрэве.

«Пасланне апостала Паўла да рымлян»

[1] *Карынф* — буйны гандлёва-рамесны поліс (горад-дзяржава) Старажытнай Грэцыі, заснаваны ў IX ст. да н. э., славіўся ткацтвам, керамікай, суднабудаўніцтвам, выступаў галоўным канкурэнтам Афін. З'яўляўся метраполіяй рада заснаваных ім калоній. У 338 г. да н. э. пасля перамогі Македоніі над Грэцыяй у бітве пры Херанеі Карынф трапіў пад уладу Македоніі. Пасля ўтварэння на тэрыторыі Грэцыі рымскай правінцыі Ахайі (27 г. да н. э.) адбудаваны Карынф стаў рэзідэнцыяй рымскага кіраўніка. У часы Рымскай імперыі горад іграў значную ролю ў гандлі з Усходам. У 395 г. быў разбураны каралём вестготаў Аларыхам.

[2] *Эліны* — так самі сябе называлі грэкі ў адрозненне ад іншых народаў, якія вядомы былі ў іх пад імем варвараў.

[3] *Пампей Гней па прозвішчу Вялікі* (106—48 гг. да н. э.) — рымскі палкаводзец і палітычны дзеяч перыяду грамадзянскіх войн, у выніку якіх была знішчана рэспубліка і ўстаноўлена дыктатура рабаўладальнікаў. Быў чалавекам палітычна няўстойлівым і беспрынцыповым. Будучы буйным землеўладальнікам і рабаўладальнікам, Гней Пампей вылучыўся ў барацьбе ў 80-я гады да н. э., калі далучыўся да Сулы і абараняў устаноўлены ім рэжым, пазней удзельнічаў у падаўленні паўстання Спартака. У 67 г. да н. э. атрымаў надзвычайныя паўнамоцтвы на тры гады для барацьбы з піратамі ў Міжземным моры. Камандаваў рымскім войскам у вайне з Мітрыдатам VI Еўпатарам і перамог апошняга ў 65 г. Адмова сената зацвердзіць мерапрыемствы Пампея на Усходзе і надзяліць яго салдат зямлёй прывяла яго ў 60 г. да н. э. да саюзу з Красам і Цэзарам, якія стварылі ў Рыме першы трыумвірат. Пасля яго распаду ў 53 г. быў абраны (у 52 г.) консулам. У 50 г. Пампею было даручана камандаванне войскам для барацьбы супраць Цэзара, якога ён перамог у 48 г. Пасля паражэння ў тым жа годзе ён уцёк у Егіпет, дзе і быў забіты.

«Першае пасланне апостала Паўла да карынфян»

[1] *Ахайя* — назва прыморскай вобласці на поўначы Пелапанеса ў Грэцыі, якая адыгрывала прыкметную ролю ў палітычным жыцці старажытных грэчаскіх гарадоў-дзяржаў, якія стварылі Ахайскі саюз. Ахайя ўзначальвала гэты саюз у час апошняга паўстання грэкаў супраць рымлян. Рымляне, захапіўшы Карынф, разбурылі ў 146 г. да н. э. Ахайскі саюз і ператварылі Ахайю ў сваю правінцыю, якая кіравалася праконсуламі.

[2] *Апалос* — вучоны і красамоўны яўрэй, родам з Александрыі, які, паводле біблейскай легенды, іграў досыць відную ролю ў гісторыі дзейнасці апостала Паўла. Выступаў у Эфесе, Карынфе, Ахайі, на Крыце. Ён увёў александрыйскую філасофію ў апостальскае хрысціянства. У Карынфе яго імем называлася адна рэлігійная плынь, што пагарджала Паўлавай прастатой і ў гэтых адносінах разыходзілася з Апалосам, які быў у самых лепшых адносінах з Паўлам. Лютар і пазнейшыя даследчыкі Бібліі прытрымліваліся меркавання, што Апалос быў аўтарам паслання да яўрэяў, якое хрысціянская царква прыпісвае апосталу Паўлу.

[3] *Цімафей* — паводле біблейскага падання, вучань, спадарожнік, руплівы супрацоўнік апостала Паўла, першы епіскап у Эфесе. Паходзіў з малаазіяцкай сям'і, у якой бацька быў грэкам, а маці яўрэйкай, прыняўшай хрысціянства. Да хрысціянства Цімафей быў далучаны Паўлам, які і абраў яго прапаведнікам Евангелля. Сумесна з Паўлам ён прайшоў Фрыгію, Мезію, Македонію, пабываў у Афінах, Карынфе, Фесалоніі, Сірыі і Палесціне, дзе перадаваў грашовую дапамогу мясцовым хрысціянам. У Эфесе на тэрыторыі Малой Азіі апостал Павел пасвяціў яго ў епіскапы мясцовай царквы. Адданы свайму настаўніку, Цімафей быў разам з ім і ў Рыме, дзе ў часы

панавання Даміцыяна ў 80-я гады н. э. прыняў пакутніцкую смерць ад насельніцтва, якое пабіла яго палкамі, а потым закідала камянямі. Хрысціянская царква далучыла яго да ліку сваіх святых.

«Другое пасланне апостала Паўла да карынфян»

[1] *Ціт* — паводле біблейскага падання, грэк, які паходзіў з Антыёхіі сірыйскай. Апостал Павел часта пасылаў яго са сваімі даручэннямі ў розныя месцы. Далучаны ў Антыёхіі да хрысціянства, Ціт у час трэцяга падарожжа апостала Паўла быў накіраваны з Эфеса ў Карынф рабіць збор падаяння ў карысць бедных палесцінскіх хрысціян. На востраве Крыт Павел пакінуў яго епіскапам. Па сцверджанню блажэннага Ераніма, Ціт служыў Паўлу перакладчыкам з яўрэйскай і сірыйскай моў на грэчаскую. Памёр на Крыце ва ўзросце 94 г. у часы панавання рымскага імператара Траяна.

«Пасланне апостала Паўла да галатаў»

[1] *Галаты* — ваяўнічае племя гальскага або кельцкага паходжання, вандруючы па розных землях у III ст. да н. э., уварвалася ў Фракію, адтуль у Малую Азію, дзе пасля шматлікіх кровапралітных бітваў адваявала сабе невялікую вобласць у Фрыгіі і на яе тэрыторыі утварыла сваю дзяржаву — Галацыю. Стаўшы аселымі і змяшаўшыся з грэкамі, галаты сталі засвойваць грэчаскую адукаванасць, культуру, мову, наследаваць рэлігію і звычаі азіяцкіх грэкаў. У 188 г. да н. э. Галацыя была заваявана рымлянамі, якую ў 26 г. н. э. ператварылі ў рымскую правінцыю. За дапамогу, аказаную галатамі імператару Пампею Гнею ў яго вайне супраць панційскага цара Мітрыдата, Пампей узвёў іх тэтрарха (г. зн. суддзю і военачальніка) у ранг галацкага цара.

[2] *Дамаск* — адзін са старажытных гарадоў Блізкага Усходу, цяпер сталіца Сірыі. Першыя звесткі пра яго адносяцца да XVI ст. да н. э., калі ён знаходзіўся пад уладай егіпецкіх фараонаў. Размешчаны на скрыжаванні караванных шляхоў, горад у X ст. да н. э. стаў цэнтрам Дамаскага царства. З 732 г. да н. э. знаходзіўся пад уладай Асірыі, з 604 г.— пад уладай Новававілонскага царства, з 538 г.— Персіі, а з 332 г. да н. э.— пад уладай дзяржавы Аляксандра Македонскага. У III ст. да н. э. і на працягу I ст. н. э. за яго змагаліся пераемнікі Аляксандра Македонскага. У 64 г. н. э. быў захоплены рымлянамі і ўвайшоў у склад Сірыйскай правінцыі. З V да VII ст. з'яўляўся фарпостам Візантыі на Блізкім Усходзе.

«Пасланне апостала Паўла да эфесцаў»

[1] *Эфес* — старажытны грэчаскі горад на заходнім беразе Малой Азіі (зараз тэрыторыя Турцыі), заснаваны ў XII ст. да н. э. Дзякуючы свайму зручнаму геаграфічнаму размяшчэнню, ён хутка вырас у буйны гандлёва-рамесны і грамадска-культурны цэнтр. У 560—546 гг. да н. э. горад быў падпарадкаваны цару Лідзіі Крэзу, пасля заваяваны персамі. У V ст. да н. э. горад уступіў у першы афінскі марскі саюз, што суправаджалася падзеннем ў Эфесе тыраніі і ўстанаўленнем рабаўладальніцкай дэмакратыі. У 335 г. ён быў падпарадкаваны Македоніі, а са 189 г. да н. э. знаходзіўся ў складзе Пергамскага царства. З пераходам у 133 г. да н. э. Пергама пад уладу Рыма Эфес стаў адным з галоўных гарадоў правінцыі Азія. На працягу першых двух стагоддзяў н. э. у ім вялося вялікае будаўніцтва, якое ператварыла яго ў адзін з прыгажэйшых гарадоў усходняй часткі Рымскай імперыі. У часы сярэдневякоўя Эфес згубіў сваё былое значэнне і ад старажытнага горада захаваліся толькі руіны.

[2] *Артэміда* — адна з галоўных багінь старажытнай Грэцыі, якой у рымлян адпавядала Дыяна. Паводле міфалогіі, яна была дачкой Зеўса (Юпітэра) і Латоны, сястрой-блізнём Апалона. З яе імем звязаны шматлікія міфы Грэцыі. Першапачаткова выступала як багіня ўрадлівасці, багіня лясоў, апякунша жывёлы і палявання, пазней — апякуншай жаночай цноты, абарон-

цай цяжарных і парадзіх. Шанаванне яе перайшло да грэкаў з Малой Азіі, дзе ў Эфесе ў яе гонар існаваў храм, спалены ў 356 г. да н. э. Герастратам у дзень нараджэння Аляксандра Македонскага.

[3] *Срэбранік* — сярэбраная манета. Сваю назву атрымала ад 70 біблейскіх перакладчыкаў, якія гэтым тэрмінам перакладалі старажытную яўрэйскую манету сікль, якая адпавядала 4 драхмам. Апошняя важыла 4,366 аптэкарскіх грамаў. Так называлася таксама першая сярэбраная манета на Русі.

[4] *Мілет* — старажытнагрэчаскі горад на ўзбярэжжы Эгейскага мора. Заснаваны грэкамі ў XI або X ст. да н. э. Мілет быў адным з квітнеючых гарадоў старажытнасці, буйным цэнтрам грамадскага і культурнага жыцця, марскога гандлю. У перыяд грэчаскай каланізацыі VIII—VI стст. да н. э. Мілет заснаваў шматлікія калоніі на берагах Дарданелаў, чарнаморскім і эгейскім узбярэжжах, у Сіцыліі і Егіпце. У 500 г. да н. э. быў захоплены і разбураны персамі, а ў 334 г. да н. э.— Аляксандрам Македонскім, пасля разбурэнняў якога Мілет заняпаў. У 129 г. да н. э. горад апынуўся пад уладай Рыма. Паводле біблейскага падання, тут на шляху з Грэцыі ў Іерусалім спыняўся апостал Павел.

«Пасланне апостала Паўла да філіпійцаў»

[1] *Філіпы* — старажытны горад Македоніі на граніцы з Фракіяй. Першапачаткова гэта грэчаская калонія, багатая залатаноснымі руднікамі, называлася Крынідамі. У 358 г. да н. э. яна была захоплена македонскім царом Філіпам II, бацькам Аляксандра Македонскага, і была названа яго імем. Філіп II адбудаваў і ўмацаваў гэты горад. Актавіян Аўгуст даў гораду рымскае права. Паводле біблейскай легенды, тут апостал Павел заснаваў славутую ў старажытнасці хрысціянскую царкву. У Філіпах ён быў зняволены і далучаў мясцовае насельніцтва да хрысціянства.

[2] *Калонія* — месцазнаходжанне гэтага горада і яго гісторыя дакладна невядомы.

[3] *Сіла* — паводле біблейскага падання, адзін з 70 апосталаў. Ён быў спадарожнікам апостала Паўла, з якім пабываў у Сірыі і Кілікіі, пасля прапаведаваў у Фрыгіі, Галацыі і іншых месцах і гарадах Малой Азіі. Адкуль быў заклікаты ў Македонію, дзе ў Філіпах трапіў у турму. Пасля вызвалення прапаведаваў у Фесалоніках, а потым у Карынфе, дзе, відаць, стаў епіскапам мясцовай царквы і там жа памёр.

[4] *Лідзія* — паводле біблейскага падання, адна з багацейшых і набожных жанчын з Фіяціра, македонскай калоніі ў малаазіяцкай правінцыі Лідзіі, якая жыла ў Філіпах і была жонкай начальніка турмы, дзе пакутаваў зняволены апостал Павел. Яна прыняла ад апостала Паўла хрышчэнне.

Пад яе ўплывам муж таксама стаў хрысціянінам і вызваліў апостала Паўла з турмы.

[5] *Епафрадзіт* — паводле Бібліі, адзін з 70 апосталаў, спадарожнік апостала Паўла, які называў яго сваім братам і супрацоўнікам.

[6] *Селун* — так у часы Скарыны балгары і сербы называлі грэчаскі горад Салонікі, што размешчан на беразе Эгейскага мора. Салонікі былі адміністрацыйным цэнтрам і галоўнай гаванню Македоніі. У старажытныя часы і сярэдневякоўі называўся Фесалонікамі. У перыяд рымскага панавання (са 148 г. да н. э.) быў важнай крэпасцю і гандлёвым цэнтрам на шляху з Рыма ў Візантыю. Неаднаразова падвяргаўся спусташальным нападам готаў, гунаў і іншых вадроўных плямён. У VIII—VII стст. быў каланізаваны славянамі, потым захоплены арабамі, пазней — крыжаносцамі, а ў 1430 г. — туркамі. Селун — радзіма славянскіх першаасветнікаў Кірылы і Мяфодзія.

«Пасланне апостала Паўла да каласаеў»

[1] *Каласаі* — жыхары горада Каласы, размешчанага ў заходняй частцы Фрыгіі на тэрыторыі сучаснай Турцыі. Па сцверджанню Герадота, быў вялікім людным горадам, але ў часы панавання рымлян згубіў сваю былую славу. У 64 г. разам з іншымі гарадамі быў разбураны землетрасеннем.

[2] *Леадзікія* — былы галоўны горад Фрыгіі на яе паўднёвым захадзе, непадалёку ад горада Каласы. Сваю назву атрымаў ад імені жонкі Антыёха Леадзікі. Багатая зямля і авечкагадоўля зрабілі гэты горад квітнеючым гандлёвым цэнтрам. Разбураны ў часы вайны Мітрыдата, а потым землетрасеннем, ён хутка аднавіўся і захаваў ролю значнага гандлёвага цэнтра ў Малой Азіі. Леадзікійская царква была адной з сямі славутых малаазіяцкіх цэркваў, пра якія гаворыцца ў «Апакаліпсісе». У царкоўнай гісторыі Леадзікія вядома па быўшаму тут каля 365 г. сабору, які прыняў досыць падрабязныя правілы адносна парадку царкоўнага богаслужэння таго часу, маральных паводзін кліру і міран.

[3] *Епафрас* — паводле біблейскага падання, адзін з 70 апосталаў, спадарожнік апостала Паўла, прапаведнік. Нарадзіўся ў Каласах, дзе быў першым епіскапам. Наведаў апостала Паўла ў Рыме ў час яго зняволення і разам з ім цярпеў там пакуты.

[4] *Архіп* — адзін з 70 апосталаў, супрацоўнік апостала Паўла. Быў епіскапам, па адных звестках у Леадзікіі Фрыгійскай, па другіх — у Каласах пасля смерці Епафраса. Паводле Бібліі, памёр у Каласах у часы панавання імператара Нерона.

«Першае пасланне апостала Паўла да селунян»

[1] *Афіны* — старажытная сталіца Атыкі, галоўны цэнтр грэчаскай цывілізацыі. Паводле падання, горад быў заснаваны Кекронасам у XV ст. да н. э., легендарным заснавальнікам яго магутнасці лічыцца Тэзей — адзін са славутых герояў міфалагічнага перыяду антычнай Грэцыі. Назву горад атрымаў ад імя багіні Афіны (Мінервы). У архаічную эпоху горадам кіравалі басілеўсы (цары), потым архонты, з канца VI ст. да н. э. усталёўвалася рабаўладальніцкая дэмакратыя. Найбольшага росквіту Афіны дасягнулі ў так званы залаты век Перыкла (V ст. да н. э.). У канцы IV ст. да н. э. апынуліся пад уладай Македоніі, у I ст. да н. э. захоплены рымлянамі. Багатая культурная спадчына Старажытнай Грэцыі і яе сталіцы Афін паслужыла асновай еўрапейскай культуры. Глыбокія язычніцкія традыцыі, высокі ўзровень навукі і адукаванасці ў Афінах не спрыялі хуткаму распаўсюджанню хрысціянства сярод гараджан, таму прапаведніцкая дзейнасць сярод афінян першых прапагандыстаў новай веры, у тым ліку апостала Паўла, асаблівага поспеху не мела.

«Другое пасланне апостала Паўла да Цімафея»

[1] *Анісіфор* — паводле біблейскага падання, адзін з 70 малодшых апосталаў, якія прынялі хрысціянства ад вярхоўнага апостала Паўла, быў родам з Эфеса. Служыў епіскапам у Калафоне, што непадалёку ад Эфеса, і ў Кесарыі, але невядома якой — Філіпавай, Палесцінскай, ці Кападакійскай. Калі даведаўся, што апостал Павел знаходзіцца ў Рыме, ён паехаў туды, адшукаў яго ў турме, куды Павел трапіў па загаду Нерона, падтрымліваў і суцяшаў яго. Анісіфор трагічна загінуў у горадзе Парыіі на беразе Гелеспонта (Дарданелаў), куды ён накіраваўся са сваім рабом для пропаведзі і распаўсюджання хрысціянства. Там за адказ ускурыць фіміям перад ідаламі яго спачатку высцебалі розгамі, а потым прывязалі да конскага хваста і цягалі па зямлі да таго часу, пакуль ён не памёр.

«Пасланне апостала Паўла да Ціта»

[1] *Крыт* — востраў Міжземнага мора паміж Еўропай, Азіяй і Афрыкай. Старажытная гісторыя Крыта поўна казачных паданняў пра Мінаса Крыцкага, пра Лабірынт, Мінатаўра і інш. З утварэннем на яго тэрыторыі грэчаскіх калоній на востраве ўзніклі гарады-рэспублікі. У 68 г. да н. э. гэты востраў заваявалі рымляне. Калі на Крыце прынята хрысціянства, невядома. Відаць, першым епіскапам на востраве быў Ціт, які, паводле Бібліі, пра-

жыў 94 гады. Пасланне апостала Паўла да Ціта, верагодна, было напісана ў 64 г. перад другім зняволеннем апостала ў Рыме.

[2] *Нікапаль* — з такой назвай існавала шмат гарадоў, заснаваных рымлянамі ў Малой Азіі і Еўропе, а таму канкрэтна сказаць пра які Нікапаль вядзецца ў пасланні гаворка, цяжка. Верагодна, што ў дадзеным выпадку меўся на ўвазе Нікапаль Эпірскі, які размяшчаўся на ўзбярэжжы Іанічнага мора.

[3] *Арцём* — адзін з 70 меншых апосталаў, супрацоўнік апостала Паўла, епіскап у Лістры.

[4] *Ціхік* — супрацоўнік і спадарожнік апостала Паўла, якога ён суправаджаў у падарожжы з Македоніі і Грэцыі ў Іерусалім, быў з ім у Рыме ў час першага зняволення Паўла, пасылаўся апосталам у Эфес, Каласы і на Крыт. Ціхік, паводле хрысціянскага падання, быў епіскапам у адным з гарадоў Малой Азіі.

«Пасланне апостала Паўла да Філімона»

[1] *Анісім* — фрыгіец, родам з горада Каласы, раб нейкага пана Філімона, які ўцёк ад свайго гаспадара і ў Рыме быў далучаны да хрысціянства апосталам Паўлам. Па хадайніцтву апошняга ён атрымаў ад Філімона свабоду і, вярнуўшыся да апостала ў Рым, выконваў розныя яго даручэнні. Паводле біблейскага падання, Анісім стаў пераемнікам Цімафея на епіскапскай кафедры ў Эфесе, а ў 109 г. быў пабіты камянямі у Рыме і прыняў пакутніцкую смерць у часы панавання імператара Траяна.

[2] *Філімон* — адзін з ганаровых грамадзян горада Каласы ў Фрыгіі, у доме якога знаходзілі сабе прытулак хрысціянскія пілігрымы, быў руплівым супрацоўнікам апостала Паўла ў справе распаўсюджання хрысціянства.

«Пасланне апостала Паўла да яўрэяў»

[1] *Мелхіседак* — легендарны цар праўды і міру ў палесцінскім Саліме, герой апакрыфічных твораў, вядомых і ў старажытнарускай пісьменнасці. Апокрыфы не падаюць яго радаслоўнай. Гэта тлумачыцца заступніцтвам бога за Мелхіседака ў той момант, калі бог парушыў намеры бацькі героя прынесці яго разам з братам у ахвяру і замест здзяйснення гэтага акта учыніў землетрасенне, у якім загінулі родныя Мелхіседака, а ён сам застаўся жывым, але бязродным.

Пасляслоўе да Апостала

[1] *Жыгімонт Казіміравіч* (1467—1548) — унук польскага караля Ягайлы, спачатку быў вялікім князем Вялікага княства Літоўскага, а з 1506 г. адначасова стаў і каралём польскім. У гісторыі вядомы пад імем Сігізмунд (Зыгмунт) І Стары. Мянушку Стары атрымаў за тое, што яшчэ пры сваім жыцці дамогся каранавання ў пераемнікі свайго 10-гадовага сына Жыгімонта II Аўгуста. У часы яго кіравання беларуская, літоўская і ўкраінская шляхта дамаглася для сябе роўных палітычных правоў з магнатамі, выбарнасці дэпутатаў у сейм і ўвядзення ў дзяржаве адзінага юрыдычнага кодэкса законаў для феадалаў — Статута Вялікага княства Літоўскага (1529 г.). Існуе меркаванне, што ў 1509 г. Францыск Скарына быў ужо добра вядомы гэтаму каралю, а таму ён і ўключыў яго ў склад дыпламатычнага пасольства ў Данію для заключэння дагавору аб дружбе з дацкім каралём. У 1532 г. выдаў Скарыну прывілейныя граматы, у якіх браў яго пад сваю абарону і вызваляў ад розных павіннасцей і ўлад.

[2] *Бабіч Якуб* (? — каля 1526) — адзін з віднейшых віленскіх прыхільнікаў культурна-асветніцкай дзейнасці Францыска Скарыны, «найстаршы бурмістр» (г. зн. старшыня гарадскога магістрата Вільні), у доме якога на віленскім рынку ў 1522 г. Францыск Скарына выдаў у заснаванай ім пасля прыезду на месцажыхарства з чэшскай Прагі першай мясцовай друкарні «Малую падарожную кніжку», а ў сакавіку 1525 г. яшчэ і Апостал, пасля выхаду якога спынілася далейшая выдавецкая дзейнасць Скарыны.

СЛОЎНІК ДА ТВОРАЎ ФРАНЦЫСКА СКАРЫНЫ

Абие — зноў, адразу
Агнец — ягня
Аз — я
Аллилуйа — малітоўнае ўсхваленне. У перакладзе з яўрэйскай мовы азначае: хвала богу, прыходзь бог, хваліце і ў песнях услаўляйце жывога бога
Алчущий — згаладнелы
Аминь — так ёсць; сапраўды; канец
Апокалипсис — адкрыццё (таямніцы)
Ачкольвек — хоць; нягледзячы на тое, што
Аще — калі

Беаше — быў, бываў
Безна — бездань, прадонне
Безчинный — бяздзейсны, лайдак
Беша — было, быў
Благовествование — добрая вестка, паведамленне добрай весткі
Благодать — ласка боская, божы дар, спрыяльнасць, літасць, хараство
Благоизволити — зрабіць ласку, праявіць добрую волю
Блаженный — чалавек, які заслугоўвае пашаны, ухвалення
Блажити — услаўляць, ухваляць, праслаўляць
Брань — вайна, бітва, варожасць, спрэчка, бой
Брашна — мучная страва, духоўная ежа
Брести — брысці, ісці, пераходзіць брод

Ведый — той, які ведае
Ведяше — ведаючы
Веле — шмат, многа
Веляй — праяўляй волю, загадвай
Вемы — ведаем
Весполе — сумесна, разам
Вземля — беручы, прымаючы
Видение — прывід
Видяй — бачачы
Висекст — высакосны год
Вкупе — разам, сумесна, супольна
Властеле — уладары
Вметати — укінуць
Вмучение — замардаванне, пакута
Внегда — калі
Внити (внисти) — увайсці
Внитие — уваход
В ню — у яе
Вовергати — укінуць
Водхненое — натхнёнае
Возалкатися — прагаладацца, выгаладацца
Возбраняти — забараняць
Возглаголати — ускрыкнуць, загаварыць
Воздати — вярнуць назад, аддаць
Воздаяние — узнагарода, адплата
Воздвиже — паставіў, пабудаваў
Возжадатися — захацець, пажадаць
Возри — глянь, зірні
Возъявление — адкрыццё, выяўленне
Вои — воіны, салдаты
Воскрилие — крысо
Волстви — вешчуны, чарадзеі
Воплощение — увасабленне
Вопрошаху — запытвалі
Восемнадесеть — васемнаццаць
Воступление — узыход
Всеблажение — агульная пахвала
Всеблаженный — усяхвальны
Вселенский — сусветны
Вселитися — пасяліцца
Выбавити — пазбавіць, апраўдаць
Выбити — надрукаваць
Вызволеные науки — свабодныя навукі
Выклад — пераклад
Выкладается — перакладаецца
Выложити — выкласці, перакласці
Выобразовать —ператвараць
Высловлены — выказаны, вымаўлены
Высловити — выказаць
Выстерегатися — засцерагацца
Вытиснути — надрукаваць
Вычетати — вылічваць
Выштие — выхад
Вшествие (вшествие) — узыход

Генезеос — паходжанне, роднасць, сваяцтва

Генуарий — студзень
Геродеева — Ірадава
Гибель месяца — зацьменне месяца
Гибель солнца — зацьменне сонца
Главизна — раздзел
Глаголано — сказана
Глаголати — гаварыць, казаць
Глаголя — кажучы, гаворачы
Глад — голад
Гордети — пагарджаць
Горлица — галубка
Грядый по мне — які прыдзе пасля мяне
Гудьба — гудзенне, гранне

Дабы — каб
Дабыхом — каб мы
Двадесеть — дваццаць
Дванадесеть — дванаццаць
Девятьнадесеть — девятнаццаць
Дерзнути — адважыцца, асмеліцца, рызыкаваць
Десница — правая рука, правіца
Деяше — дзейны, які дзейнічае
Делчий — слушны, дзельны
Дзвизатися во уме — вар'яцець, сыходзіць з розуму
Днесь — сёння, цяпер
Добровонный — пахучы
Добронравное — добрай натуры, прыемнае
Добротливость — мацунак, дыхтоўнасць
Доводне — пераканаўча
Доконать — завяршыць
Дондеже — пакуль што, калі, пакуль
Донеле — пакуль не
Досадитель — зласлівец; той, хто робіць прыкра, дапякае
Досажение — дапяканне
Достойность — вартасць, годнасць
Доткнути — закрануць
Доткнутися — дакрануцца
Дроб — мінута
Душный — духоўны, душэўны
Дщание — руплівасць
Дщерь — дачка

Е — тая
Егда — зрэдку, калі
Еже — тая, якая, якія
Езца — коннік
Елико — колькі, наколькі можна
Еллини — грэкі
Епистола — ліст, пасланне, пісьмо
Ерей (иерей) — поп, свяшчэннік
Есмо — мы ёсць
Естество — існасць, сутнасць, прырода, натура, істота
Есь — ты ёсць

Жадный — ніякі; ніводны
Жадостивый — той, хто просіць
Жадность — просьба
Женяся — гонячыся
Живоначалный — той, хто дае пачатак жыццю
Живот — жыццё
Жиждущий — створаны, заснаваны
Житие — жыццё, жыццяпіс

Завержати — давяраць, мець надзею, разлічваць
За живота своего — пры сваім жыцці
Залецати — раіць, рэкамендаваць
Заматевшая — састарэлая; самотная ад бяздзетнасці
Замкнена — змешчана, выкладзена
Замыкать — замыкаць, утрымліваць, змяшчаць
Знае — так як, бо, для таго
Занеже — таму што
Заповедати — даваць наказ
Запрети — замкнуць, зняволіць, змясціць
Заставица — застаўка
Зачало — пачатак
Збытняя — залішняя, празмерная
Зерцало — люстра
Злонедушник — цяжка хворы
Злоречие — брыдкаслоўе
Злострастие — цяжкая пакута
Знаменовати — сведчыць, выяўляць, азначаць
Знаменует — азначае
Зовнутрений — знешні
Зродитися — нарадзіцца
Зуполне — цалкам, поўнасцю

И — указальны займеннік м. р.
Иеллини — грэкі
Иж (йже) — што, бо, так як, таму што
Извествовати — паведамляць
Изводити — выводзіць, адстойваць
Изволити — мець ласку
Изыде — зышоў
Имание — прыманне, наследаванне
Имати — мець, браць, хапаць
Имеаше — мелася, было
Ин — іншы
Инные — іншыя
Иноверок — іншаверац
Ирци — скажы
Исказати — сапсаваць, сказіць, зняверыць
Исперва — спачатку
Исповедатися — прызнацца, сказаць, пакаяцца
Исповедити — паведаміць, прызнацца
Исповем — прызнаю
Исполнися — напоўніўся

Истый — сапраўдны, шчыры, заўзяты
Исход — выхад
Исцелити — вылечыць
Исчадие — вырадак, вылюдак, параджэнне, пачвара

Казень — пакаранне смерцю
Како — як
Каравый — карны, які карае
Кафізма — раздзел
Кир — святчэннік
Клеветати — паклёпнічаць
Ковач — каваль
Ковчег — карабль, судна
Козня — падкоп
Кои — якія, каторыя
Колено — пакаленне
Колико — колькі
Коль — калі, як
Кормчий — стырнавы
Краснейший — святлейшы, прыгажэйшы
Крать — раз, разоў
Крестеле — драчы
Крестити — хрысціць
Криво присяжец — няшчыры, крывадушны, падступны
Крижало — крыло
Кропитися — пакрапляцца
Кростлявый — каросліва
Кротость — лагоднасць, пакорлівасць, рахманасць
Кущи — шатры, палаткі, буданы

Лгарь — манюка, ілгун
Лекарский — медыцынскі
Лекарь — доктар
Лето — год
Лето преступное — год высакосны
Лихоимство — ліхвярства, хабарніцтва
Ложе — ложа, пасцель
Любодейца — распуснік
Любодеяние — распуста
Лютовати — літаваць, шкадаваць

Медяны — медны
Менитися — называцца
Меновати — называць імем
Меншица — меншая дачка
Мерица — мерка
Мерность — умеранасць
Место — горад
Местский — гарадскі
Метати — кідаць
Мечтание — мара, летуценне
Мзда — узнагарода, хабар
Милосердие — літасцівасць
Милосердный — літасцівы
Милость — літасць, ласка
Минущий — мінучы, мінулы
Младенец — юнак, падлетак
Можность — мажлівасць, магчымасць
Можный — магутны, багаты, уплывовы
Молва — пагалоска, чутка, слава
Молвение — казанне, пагалоска
Мученик — пакутнік
Мя — мяне

Навратитися — вярнуцца
Навращение — вяртанне назад
Нагле — раптам, раптоўна
Надармо — дарэмна
Надежа — надзея, спадзяванне
Наказатель — карнік
На нь — на яго
На ню — на яе
Наперсник — любімец
Напис — подпіс
Напоследы — нарэшце
Напотом — потым, пасля
Напрод — спачатку
Нарече — назаве
Нареченый — названы, празваны
Нарицатися — называецца
Нарочитый — наўмысны
На сесь час — на гэты час
На тя — на цябе
Небезпеченство — небяспека
Не весте — не ведаеце
Невчити — не шанаваць
Невымовный — не выказны
Негдысь — некалі, колісь
Недоумевати — здзіўляцца, не разумець
Нежели — чым, як
Незлобие — незласлівасць
Неизреченный — нявыказаны, невымоўны
Неисповедимый — нязведаны, нявызначаны, неспазнаны
Неистовство — шаленства, лютасць, раз'юшанасць
Некои (нецыи) — нейкія
Нелютасць — няміласць
Немилостивый — нялітасцівы, няласкавы
Немоществовать — недамагаць
Неомыльно — беспамылкова
Непорушенная — цнатлівая
Непоскверненый — неблагі, нябрыдкі; чысты
Нерозумныи — незразумелыя
Несмертелный — неўміручы
Несть — няма, не з'яўляецца
Неуставичный — бесперапынны
Неучтивый — непачцівы, няветлівы, недалікатны
Нецыи — некаторыя

Обетованый — абяцаны, запаветны
Облечитися — адзецца, прыбрацца
Оброк — чынш, падатак
Обтяжить — абцяжарыць
Овен — баран
Одесная — правая рука
Одиннадесеть — адзінаццаць
Одр — пасцель, ложа
Околичный — навакольны
Октоврий — кастрычнік
Омылитися — памыліцца
Онагри — дзікі асёл
Оный — той
Опатреность — вышэйшая (боская) ласка, наканаванасць, лёс, прадбачанне
Оповедание — паведамленне
Ополчитися — апалчыцца; раззлавацца
Останочны — апошні
Осязати — адчуваць
Отверзти — раскрыць
Отжени — вытры, дакраніся, адрынь, вызвалі, адгані
Отженуть — адганяць, адагнаць
Отпрение — адмаўленне, адпор
Отпреться — адмовіцца
Отрок — падлетак, хлапчук
Отроковица — дзяўчынка, дзяўчо
Оттоле — адтуль

Пак — зноў, ізноў, яшчэ потым
Пакли — калі зноў
Пакибытие — новае (будучае) жыццё, адраджэнне
Палица — палка, кій, булава
Паралипоменон — кароткі летапіс
Панества — нявіннасць, дзявоцтва
Певаемый — спяваны, спеўны
Певница — музыка
Первоменованный — раней згаданы, раней памянёны
Переказа — перашкода
Препустити — напусціць
Перси — грудзі
Перст — палец
Пессий — сабачы
Плясовица — танцоўшчыца
Побитие — забойства
Поведити — наведаць
Поврещи — кінуць
Поганский — язычніцкі
Поганый — язычнік
Погордитися — паганарыцца
Погребати — пахаваць
Погубление — знішчэнне, згуба
Подбити — заваяваць, падпарадкаваць
Подле — поруч, каля
Подлуг — паводле
Поживление — харчаванне
Пожиток — карысць
Пожиточный — карысны
Покарм — ежа
Покой — мір
Покраса — упрыгожанне, аздоба
Покропити — пакрапіць
Покус — спакуса, спакушэнне
Полнящий — выканальны, здзяйсняльны
Полунощница — усяночная
Полунощный — паўночны
Полтрети — два з паловай
Полчварта — тры з паловай
Помышление — задума, намер
Понеже — бо, таму што, наколькі, паколькі
Понижение — уніжэнне, знявага
Пониженный — прыніжаны
Поняти (пояти) — узяць, займець, захапіць
Породити — нарадзіць
Поразумети — зразумець
Поскверненый — апаганены, агідны
Послуговати — служыць
Пospолите — звычайна, проста
Посполитый — звычайны, просты, распаўсюджаны
Посполу — разам, сумесна
Пострадание — пакута
Потешение — пацеха, забава
Поток — ручай
Потомок — нашчадак
Похлебный — лісліўы, дагодлівы, падлізлівы
Похоть — юр, пажадлівасць
Почтиво — з пашанай, з павагай
Почтивость — пашана, павага
Почтивый — паважаны, шаноўны, значны
Почто — чаго, чаму, нашто, навошта
Пояти — спяваць, пець, пяяць
Праведный — праведны, справядлівы
Празник — гультай, лайдак
Прах — пыл, марнасць
Превечный — спрадвечны
Превозвестить — абвясціць, сказаць
Предати — адрадзіць, выдаць
Предел — граніца, мяжа
Прегойный — шчодры
Предмолва — прадмова
Предословие — прадмова
Предпоручати — даручаць, перадаручаць
Представитися — памерці
Предтеча — папярэднік
Преже — раней, некалі, спярша
Презвитер — свяшчэннік, святар
Презреша — пагардліва
Преизволение — пажаданне
Преисподний — пякельны, страшэнны

Прекословение — пярэчанне
Прелесть — прывабнасць, спакуса
Преложение — пераклад
Преложити — перакласці, растлумачыць
Преложитися — перакінуцца
Прельстити — спакусіць, прывабіць, зачараваць
Прелюбодеание — блуд, распуста
Пременение — перамена
Премолва — паклёп
Пренавченый — надзвычай адукаваны
Пренадостойнейшая — найпаважаная, святая
Преобразовать — пераўтварыць, перабудаваць
Препиратися — спрачацца, пярэчыць
Пререкание — спрэчка, пярэчанне
Пресвятейшая — самая святая
Пресельник — перасяленец
Престол — трон, сталіца
Преступник — злачынец
Пречистая — надзвычай чыстая, святая
Прехвалне — хвалебна
Прешый — мінулы
Пригожение — прыгоднасць, прыдатнасць
Приидущий — той, які прыйдзе, будзе
Приизволение — пажаданне
Прикраса — аздоба, упрыгожанне, прыхарошванне
Прилежати — належаць
Примолвы — прыказкі
Припелы — вершы, прыпевы
Приповесть — прымаўка
Приподобление — прыпадабненне
Приреченый — прадвызначаны, абяцаны
Присно — заўсёды, заўжды
Притча — прытча, прыпавесць, алегорыя, здарэнне, байка
Пришелствие — прыход, прыбыццё
Пришгие — прыход, прыбыццё
Прозорнейший — празарлівейшы
Прозреный — прасветлены, відушчы
Прокажение — захворванне на проказу, праказа
Прорецати — прарочыць, прадракаць, прадказваць
Пророковати — прадвызначаць, прадгадваць
Проспети — праспяваць
Проспешно — паспяхова
Простерети — працягнуць, распасцерці
Противество — супраціўленне
Противность — супярэчлівасць
Прото — таму
Прошгие — пераход, праход
Прудкость — хуткасць, імклівасць
Прузи — кабылкі, саранча; вяршыні дрэў або зелле
Пря — спрэчка
Псалом — царкоўная песня, псальм
Пяток — пятніца
Пятьнадесеть — пятнаццаць

Рада — парада
Разверзати — раскрыць, адчыніць
Развращение — разбэшчанасць
Размоитый — розны
Разноличне — разнастайна
Разноличный — розны
Разрешитися — нарадзіць
Разрешися — нарадзіла
Ратай — араты
Ревнение — стараннасць
Рекомый — сказаны, названы
Ректи — казаць, гаварыць
Риза — царкоўнае адзенне; шата
Роптати — наракаць, абурацца
Росказати — загадаць

Сведомие — свядомасць
Святити — пасвячаць
Се — гэта
Сей — гэты
Семнадесеть — семнаццаць
Семо — сюды
Септеврий — верасень
Сесь — гэта
Сетовать — наракаць, скардзіцца, шкадаваць, бедаваць
Сии — гэтыя
Сице — так
Скажение — знішчэнне, сапсаванне, спаленне
Сказити — знявечыць, зруйнаваць, знішчыць
Сказуется — называецца
Скверна — брыдота, агіда
Скло — шкло
Сконан — завершаны
Скончевание — паміранне, заканчэнне
Скончевати — заканчваць
Скотоложник — жывёлаложнік
Словуть — называюцца, лічацца, славяцца, вядомы
Случение — злучэнне, спарванне
Снем — збор, сход
Совокупление — злучка, спалучэнне
Согледати — аглядаць, выведваць, шпігаваць
Соитие — зыходжанне
Сокрушити — зруйнаваць, знішчыць, разбурыць
Сомирение — прымірэнне
Сонмище — зборышча, мноства
Сопсал — спісаў

Сопутник — спадарожнік
Соступити — спусціцца
Сочести — злічыць
Спекулятор — кат
Сполнение — выкананне
Спомогати — дапамагаць
Спомoжение — дапамога
Справовати — кіраваць
Справца — кіраўнік
Спротивитися — супрацівіцца
Спытно — выпрабавальна
Стан — стаянка, прыпынак
Стень — цень
Стихеры (стихи) — вершы
Сродник — сваяк
Стороница — старонка
Страсная неделя — перадвелікодны тыдзень
Страсти — пакуты, жах
Стремглав — імгненна, стрымгалоў
Строна — бок
Ступень — крок
Суета — марнасць, нікчэмнасць, мітусня
Суть — ёсць, з'яўляюцца
Суще — сапраўды
Сущий — існы, сапраўдны

Тать — злодзей
Татьба — зладзейства, крадзеж
Тварь — стварэнне, жывёліна
Теже — таксама
Телец — цялё
Телос — канец
Темьян — чабор, духмянае зелле
Ти — цябе
Тии — тыя
Тимении — гразь, балота, ціна
Тиснути — друкаваць
Токмо — толькі
Толiко — столькі
Точию — толькі, як быццам
Треба — ахвяра, ахвярапрынашэнне
Требница — ахвярнік
Тридесеть — трыццаць
Тринадесеть — трынаццаць
Трудоватый — працавіты
Тружание — праца, работа
Тщеглаголание — пустаслоўе
Тя — цябе
Тяжиться — абцяжарвацца

Убитие — забойства
Убо — бо, таму што
Уверити — упэўніць, запэўніць, пераканаць
Уделати — стварыць, зрабіць
Уднение — паўсядзённасць
Удругое — паўторна
Уды — члены, часткі цела
Ужасатися — жахацца
Уздравити — вылечыць
Уздравление — выздараўленне
Уздравленый — вылечаны
Украченный — скарочаны
Укротити — утаймаваць, уціхамірыць
Укрух — кавалак хлеба, крошка
Умедление — замаруджванне, прамаруджанне
Умилнейший — больш замілаваны
Умыслити — задумаць
Уничижение ран — знішчэнне ран
Усекновение — адсячэнне
Усекнути — адсячы
Усмирити — утаймаваць, уціхамірыць
Уста — вусны
Уставити — паставіць, устанавіць
Уставичне — стала, пастаянна
Устька — вусце ракі, затока
Утверждение — сцверджанне
Утроба — вантробы, чэрава, улонне маці
Учтивый — сумленны, далікатны
Ущедрити — узбагаціць

Фуниковый — фінікавы

Херувимы и серафимы — розныя іерархіі анёлаў
Хлябие — патокі, вадапад, бяздонне

Чааный — чаканы, спадзяваны
Чаремный — чырвоны
Чести — чытаць
Четверток — чацвер
Четырдесеть — сорак
Четыренадесеть — чатырнаццаць
Чин — лад; шарэнга
Чрево — чэрава, жывот, улонне маці
Чтити — паважаць, шанаваць
Чудитися — здзіўляцца
Чювствие — пачуцце, адчуванне, прытомнасць

Шестнадесеть — шаснаццаць

Щека — сківаца

Ю — яе
Юже — якую, тую ж
Юнчий — юначы, юнацкі

Явити — паказаць
Явлено — паказана, сказана, адкрыта
Ягадычина — смакоўніца
Яже — які
Язык — мова; народ
Яшеся — узяўшыся

ПАКАЗАЛЬНІК ІМЁН

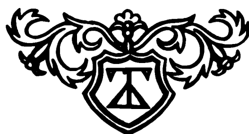

ПАКАЗАЛЬНІК ГЕАГРАФІЧНЫХ НАЗВАЎ

ЗМЕСТ

Научное издание

ФРАНЦИСК СКОРИНА

Сочинения: Предисловия, сказания, послесловия, акафисты, пасхалия

Минск. Издательство «Навука і тэхніка»

На белорусском языке

Навуковае выданне

ФРАНЦЫСК СКАРЫНА

Творы: Прадмовы, сказанні, пасляслоўі, акафісты, пасхалія

Загадчык рэдакцыі У. М.Ківатыцкі
Рэдактар Н. М. Тарасевіч
Мастак Вікт. В. Саўчанка
Мастацкі рэдактар В. В. Саўчанка
Тэхнічны рэдактар В. І. Кручонак
Карэктар Л. А. Варабей

ІБ № 3447

Друкуецца па пастанове РВС АН БССР. Здадзена ў набор 11.04.89. Падпісана ў друк 13.12.89. АТ 13526. Фармат 60×90 1/16. Папера друк. № 1. Гарнітура літаратурная. Ум. друк. арк. 13,0. Ум. фарб.-адб. 21,5. Ул.-выд. арк. 15,91. Тыраж 4250 экз. Зак. № 873. Цана 2 р. Выдавецтва «Навука і тэхніка» Акадэміі навук БССР і Дзяржаўнага камітэта БССР па друку. 220600. Мінск, вул. Жодзінская, 18. Друкарня імя Францыска Скарыны выдавецтва «Навука і тэхніка». 220600. Мінск, вул. Жодзінская, 18.

2 р.